

**Otcovství
po rozchodu
rodičovského páru**

Radka Dudová

Otcovství po rozchodu rodičovského páru

The background of the cover features several overlapping circles and curved lines, drawn with a light, sketchy grey line. These lines are scattered across the white page, creating a sense of movement and complexity. The circles vary in size and are partially obscured by the lines, giving the impression of a network or a series of interconnected paths.

Otcovství po rozchodu rodičovského páru

Radka Dudová

Edice Sociologické disertace
Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
Praha 2008

SOU

Recenzenti práce:

doc. Ing. Lucie Kozlová, Ph.D.

prof. PhDr. Ladislav Rabušic, CSc.

Tato kniha vznikla jako disertační práce v oboru sociologie na Katedře sociologie Filozofické fakulty UK pod vedením školitele doc. PhDr. Jiřího Šubrta, CSc. Vydání této knihy bylo podpořeno Výzkumným záměrem Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., č. AV0Z70280505 „Sociologická analýza dlouhodobých sociálních procesů v české společnosti v kontextu evropských integračních politik, rozvoje znalostní společnosti, lidského, sociálního a kulturního kapitálu.“

Klíčová slova

rodičovství po rozvodu, otcovství po rozvodu, rozvod, rozchod partnerství, maskulinita, porozvodová péče o děti

© Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha 2008

ISBN 978-80-7330-136-1

Předmluva

Studie *Otcovství po rozchodu rodičovského páru* Mgr. Radky Dudové, Ph.D., je třetí z nové ediční řady publikací, kterou připravuje Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., pod názvem *Sociologické disertace*. Realizace této ediční řady vychází z toho, že chceme dostat novým principům, výzvám a neposledně také odpovědnostem, které jsou, vzhledem k novému statutu vědecké instituce v ČR a zejména důrazu na její veřejně výzkumný charakter vazeb a mechanismů, na nás kladeny.

V prvé řadě jde o odpovědnost za mobilizaci inspirace a imaginace v soudobém sociologickém výzkumu. Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., patří, ve srovnání s jinými pracovišti AV ČR, k těm, která vynikají vysokým podílem mladších pracovníků ve věku do 35 let. V uplynulých letech se podařilo úspěšně stimulovat jejich odborný růst a cílem edice *Sociologické disertace* je představit práci mladých vědkyň a vědců v ucelené podobě a ve formě samostatných monografií české vědecké i širší odborné veřejnosti. Často se jedná o práce, které podstatným způsobem reagují na stávající tematické zaměření české sociologie a společenských věd, reflektují a redefinují je v kontextu zkušeností nabytých nejen v rámci Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., ale také při řadě zahraničních vědeckých pobytů. České odborné veřejnosti se tak otevírá možnost seznámit se s výsledky výzkumů z nejrůznějších oblastí sociologie, které nebyly dosud v Čechách vůbec rozvinuty. Řada připravených monografií konfrontuje českou vědeckou a odbornou komunitu s využitím nových teoretických i metodologických přístupů, které mohou být důležitým příspěvkem k poznání různých aspektů české společnosti v měnícím se světě, a disponuje multidisciplinárním přesahem do dalších sociálních věd.

Neméně důležité je přijetí odpovědnosti instituce za podporu kritického myšlení a rozvoje oboru ve vazbě na přípravu nové generace sociologů a socioložek. Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., patří v české sociologii k těm institucím, ve kterých se propojuje sociologické vědění se schopností týmové práce, vytvářejí se kritická zázemí pro řešení výzkumných projektů a které jsou prostředím, jež umožňuje kvalitní vědeckou výchovu a tedy i zvyšování znalostí a schopností mladých lidí. Tato odpovědnost by však nemohla být realizována bez spolupráce s českými i zahraničními sociálněvědními vysokými školami a zejména bez spolupráce s Fakultou sociálních věd UK, se kterou má Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., společnou akreditaci pro doktorské studium.

Konečně je nutné brát zřetel na vývojové tendence v národních vědeckých systémech. V posledních letech jsou tyto trendy charakterizovány principem, kdy kultura autonomie je nahrazována kulturou skládání účtů. Tento princip je aktérem mnoha změn, kterými vědecká instituce nyní prochází. Výsledky bádání v Sociologickém ústavu AV ČR, v.v.i., mají a musí oslovovat různé skupiny adresátů, vědeckou i širší komunitu, a tomu musí odpovídat i forma výstupů sociologického výzkumu. Naše činnost je financována také z peněz daňových poplatníků a ti mají právo znát naše výsledky a dostat výpověď o společnosti. Touto edicí se jim dostává informace o tom, jak jsme připravili doktorandy a doktorandky pro vědeckou práci. Odborná veřejnost navíc může také posoudit, jak každý z nich využil příležitosti pracovat v prostředí české a evropské vědy a jak přispěl k poznání české společnosti v evropském a světovém kontextu.

Každá z monografií je výsledkem dlouholeté výzkumné činnosti jejich autorů a autorek, výsledkem tápání, hledání nových a objevování zapomenutých cest k vědeckému poznání. Také proces obhajoby disertační práce je náročný, texty procházejí kritickým posuzováním na více úrovních evaluace vědecké práce a publikované monografie v tomto procesu úspěšně obstály.

Závěrem bych chtěla popřát zájemcům o publikace z edice *Sociologické disertace*, aby v ní našli podněty a inspiraci pro svá studia i vědecká bádání.

PhDr. Marie Čermáková
ředitelka
Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Obsah

Předmluva	5
Poděkování	11
Úvod	13
1. Současná sociologie rodiny – konstruktivistické paradigma	16
1.1. Východiska	16
1.2. Individualistická společnost a rodina – soudobé teorie	18
1.2.1. Individualizovaná společnost	18
1.2.2. Soukromý život a rodina v individualizované společnosti	20
1.2.3. Individualizace, rodina a genderová (ne)rovnost	24
1.3. Partnerský rozchod	25
1.3.1. Rozdílné důsledky manželství a jeho rozpadu pro muže a ženy	26
1.3.2. Rozdílné důsledky rozchodu pro muže a ženy	28
1.3.3. Ekonomické dopady rozchodu pro rodiny s dětmi v ČR	28
1.3.4. Rozchod a péče o děti	30
1.3.5. Výchovné souvislosti rodičovského rozchodu	31
1.4. Rodičovství v individualizované společnosti	32
1.4.1. Rozdělení na veřejné a soukromé	32
1.4.2. Rodičovství ve druhé fázi moderní rodiny	33
1.4.3. Postavení a role dítěte v individualizované společnosti	34
1.5. Otcovství v sociologické teorii	35
1.5.1. Sociálně konstruované otcovství	36
1.5.2. Otcovství jako nekončící projekt Sebe	36
1.5.3. Otec jako významný blízký dítěte	37
1.5.4. Mateřství a otcovství – podobnosti a rozdílnosti	38
1.5.5. Biologické a sociální otcovství	39
1.5.6. Transformace otcovské role	40
1.5.7. Implikace pro otcovství	43
1.6. Otcovství po partnerském rozchodu	44
1.6.1. Otcovská role a repertoáry otcovství	44
1.6.2. Tradiční a moderní norma otcovství	46
1.6.3. Důsledky tradiční normy na makroúrovni	47
1.6.4. Důsledky tradiční a moderní normy na mikroúrovni	48

1.7. Otcovství po partnerském rozchodu v České republice	50
1.7.1. Česká legislativa jako zakotvení norem otcovství a otcovské repertoáry.	50
1.7.1.1. Povinnosti rodičů definované zákonem o rodině.	52
1.7.1.2. Muž a žena v rodičovství.	52
1.7.1.3. Zákon o rodině a repertoáry otcovství	53
1.7.2. Současná situace a okolnosti porozchodového otcovství v České republice	57
1.7.2.1. Tradice legislativního znevýhodňování otců v péči o děti	59
1.7.2.2. Rozvod, osamělé matky a neúplné rodiny v současném veřejném diskurzu	61
1.7.2.3. Rozvod a otcovství v České republice	62
1.7.2.4. Vyživovací povinnost rodičů vůči dětem po rozvodu	62
1.7.2.5. Legislativa a úpravy svěření do péče	63
1.7.2.6. Nová uspořádání porozvodové péče a jejich praktická realizace	64
2. Metodologické předpoklady výzkumu otcovství po rozchodu rodičů.	67
2.1. Výzkumná metoda	67
2.1.1. Induktivní postup a místo teorie	68
2.1.2. Sociální konstruktivismus	69
2.1.3. Sociální konstruktivismus a „analytické závorkování“	69
2.2. Teoretické paradigma výzkumu porozchodového otcovství.	70
2.2.1. Konstruktivistická <i>grounded theory</i>	72
2.2.2. Rozhovor v konstruktivistickém paradigmatu	74
2.2.3. „Rozumějící rozhovor“	75
2.3. Výzkum otcovství po rozchodu partnerů.	77
2.3.1. Výběr vzorku	77
2.3.2. Scénář rozhovoru	78
2.3.3. Provádění rozhovorů	79
2.3.4. Analýza materiálu	80
2.3.5. Validita a reliabilita	82
2.3.6. Etické souvislosti	83
3. Repertoáry otcovství	85
3.1. Živitel jako jeden z hlavních repertoárů otcovství.	85
3.1.1. Rozchod a repertoár živatele	86
3.1.2. Dvě roviny finančního přispívání	87
3.1.3. Jak se otcové vztahují k repertoáru živatele	90
3.1.4. Závěr	94
3.2. Otec jako pečovatel.	96
3.2.1. Pečovatel po rozchodu	98

3.2.2. Jak se otcové vztahují k repertoáru pečovatele	99
3.2.3. Závěr.	103
3.3. Otec jako blízký dítěte.	104
3.3.1. Blížkost po rozchodu	105
3.3.2. Jak se otcové vztahují k repertoáru blízkosti	106
3.3.3. Závěr.	111
3.4. Otec jako vychovatel.	112
3.4.1. Repertoár vychovatele po rozchodu	113
3.4.2. Závěr.	118
3.5. Otec jako učitel.	119
3.5.1. Školní kapitál jako rodinný nedostatkový zdroj	120
3.5.2. Závěr.	124
3.6. Další repertoáry.	125
3.6.1. Otec jako bavič a partner při hře	126
3.6.2. Otec jako hlava rodiny	129
3.6.3. Otec jako představitel původu	130
3.6.4. Shrnutí	133
4. Typologie otcovství po rozchodu partnerů.	134
4.1. Vzdálení otcové-živitelé.	136
4.1.1. Otcovské repertoáry vzdálených otců-živitelů	137
4.1.2. Příklad: Vít	140
4.2. Otcové, kteří pomáhají.	141
4.2.1. Otcovské repertoáry pomáhajících otců.	142
4.2.2. Příklad: Zbyněk a Radek	145
4.3. Pečující přítomný otec.	147
4.3.1. Otcovské repertoáry pečujících otců	147
4.3.2. Příklad: Daniel	149
5. Osobní a otcovská identita rozvedených otců.	151
5.1. Otcovská role a identita.	152
5.1.1. Otec jako sociální role	153
5.1.2. Otec jako ideál	154
5.2. Muži a práce.	157
5.3. Maskulinita a maskulinity.	160
5.3.1. Maskulinita versus feminita	161

5.3.2. Maskulinita a moc	163
5.3.3. Maskulinita, emoce a ztráta	169
5.4. Otcovská identita a rozchod	172
5.4.1. Vztah mezi rodiči a otcovská identita	173
6. Další faktory ovlivňující kontinuitu vztahu mezi otcem a dítětem	175
6.1. Vztah s bývalou partnerkou	175
6.1.1. Rozvodová válka: konflikty mezi rodiči	180
6.2. Bydlení jako faktor ovlivňující vztah mezi otcem a dítětem	182
6.3. Nové manželství otce a jeho vztah k dětem z předchozího svazku	185
7. Shrnutí a závěry	188
7.1. Proměny společnosti a křehkost rodiny	188
7.2. Porozvodové konfigurace otcovství	189
7.2.1. Otcové před rozchodem, otcové po rozchodu	189
7.2.2. Kontinuita vztahu po rozchodu	191
7.2.3. Další faktory určující kontinuitu vztahu	194
7.3. Nemožná rovnost mužů a žen ve sféře rodičovství?	195
Literatura	199
Příloha 1: Statistiky rozvodovosti	208
Příloha 2: Scénář rozhovoru	212
Příloha 3: Výzkumný vzorek – přehled	214
Příloha 4: Síťové náhledy na uspořádání kódů používaných při analýze v programu Atlas.ti	220
Příloha 5: Typy osobních otcovských rolí a jejich repertoárů	222
Příloha 6: Rozdělení komunikačních partnerů do typů osobních otcovských rolí	223
Summary	224
O autorce	231

Poděkování

Ráda bych tímto poděkovala všem, kteří mi různými způsoby pomohli s vypracováním této práce, zejména prof. Françoisi de Singlymu, který se mnou práci konzultoval během mého pobytu v CERLIS, CNRS/Université Paris 5, a doc. Jiřímu Šubrtovi, vedoucímu disertační práce. Dále děkuji prof. Keithi Pringleovi, prof. Jeffu Hearnovi, prof. Michaleu Kimmelovi, prof. Ladislavu Rabušicovi, PhDr. Marii Čermákové a paní Rosemarii Lagrave, kteří a které mi dali/y cenné připomínky a komentáře v různých fázích zpracovávání.

Mé poděkování patří také lidem, bez kterých by práce nevznikla: mé rodině a mým spolupracovnícům a přítelkyním z oddělení Gender a sociologie SOÚ AV ČR, v.v.i.

Výzkumná část práce byla uskutečněna za podpory Grantové agentury Akademie věd České republiky (grant č. KJB700280503, „Rodičovství po partnerském rozchodu – rodičovské role a identity rozvedených matek a otců“).

Úvod

Vzhledem k tomu, že změna postavení a role otce v rodině je nedílnou součástí velkých transformací západní společnosti probíhajících během posledních století, problematika otcovství se dotýká velké části sociální reality a není limitována jen na sféru rodičovských vztahů. Výsledkem těchto transformací byl přechod od tradiční „patriarchální“ společnosti, ve které byly veškeré sociální vztahy modelovány podle vztahu absolutní moci otce nad jeho rodinou, k dnešní moderní společnosti, obecně demokratičtější a více rovnostářské, co se týče vztahů v rodině, založené na důrazu na osobní a intimní vztahy jak v oblasti partnerské, tak v oblasti rodičovské. Vývoj otcovství tak odráží vývoj společnosti jako celku a sociálních vztahů obecně, nejen vztahů mezi rodiči a dětmi.

V průběhu 20. století byla Evropa svědkem proměny rozdělení moci nad výchovou dětí v rodině. Zároveň došlo k transformaci vztahů mezi manželi (díky nárůstu placené práce žen a rozšíření možnosti rozvodu) i mezi rodiči a dětmi. Současná rodina přestala být institucí sloužící především reprodukci společnosti a transmisi morálních hodnot a místo toho se stala hlavním prostorem odhalování a potvrzování sama sebe, konstrukce osobní identity individua. Muž i žena se nachází v postavení významného blízkého, který má za úkol odhalení a udržování jednoty a stability Já svého partnera či dítěte. Cílem výchovy již není morální modelování dítěte, ale objevování jeho skrytých talentů a rozvoj jeho osobnosti. To klade na současné rodiče nové požadavky. Zároveň ale stále více dětí žije odděleně od jednoho ze svých rodičů, ve většině případů od otce, z čehož je zřejmé, že otcovství se v současnosti stává navýsost problematickým.

Všichni autoři zabývající se otcovstvím se shodují v poznání, že normy spojované s „dobrým“ otcovstvím, stejně jako samotné otcovské praktiky, se v průběhu minulého století dramaticky změnily. Podle J. Plecka [Pleck 1987] prošlo otcovství na Západě čtyřmi etapami: nejprve byl otec autoritářským učitelem morálky a náboženství, posléze se stal vzdáleným otcem-živitelem, poté představoval zejména mužský rolový model, aby se nakonec mohl stát „novým“ otcem, pečujícím a aktivním ve výchově dětí od jejich nejnižšího věku. Fenomén „nového otcovství“ získal své privilegované místo v současném veřejném diskurzu otcovství a objevil se i značný počet sociologických prací, které se jím zabývají. To vedlo až k polarizaci reprezentací otcovství užívaných ve vědeckých textech a ve veřejném diskurzu – v současnosti stojí na jedné straně „nový otec“, pečující a odpovědný, a na straně druhé nepřítomný otec, nezodpovědný a neplnící svou roli. Postupně ale další studie obraz „nového otce“ do značné míry problematizovaly – ukázaly například, že představa, podle které se otcové začínají mnohem více angažovat v péči a výchově potomstva, se objevila několikrát již od samotného počátku 20. století [Griswold 1993, 1998; Lewis, O'Brien 1987]. Navíc bylo prokázáno, že se jedná o fenomén týkající se pouze středních socioekonomických vrstev obyvatelstva, který byl a je často ideologicky zneužíván ke kritizování jiných modelů otcovství [Messner 1993; Roberts 1998].

Vedle tématu „nového otce“ se jako druhá strana sociologického, psychologického a politického diskurzu otcovství objevuje diskuse o otcovské nedostatečnosti a absenci. Podle konzervativních kritiků představuje nepřítomnost otců v rodinách jeden z nejvýznamnějších sociálních problémů, jelikož stojí u zrodu mnoha dalších problémů. Ačkoli teoretikové rodiny nepřijímají tuto tezi bez výhrad, často vycházejí z předpokladu, že dnešní otcové nenaplňují dostatečně svou úlohu, zejména v případech nemanželských narození a partnerských rozchodů, a že děti vystavené otcovské nepřítomnosti se nemohou vyvíjet stejně zdárně jako ostatní. Tato teze je podporována ohromnou

produkcí více i méně vědeckých studií dokazujících, že děti vychovávané bez otců mají horší zdravotní stav, trpí horšími rodinnými a materiálními podmínkami a vykazují horší školní výsledky [McLanahan 1998; Gallagher 1998]. Podle autorů těchto studií nelze dítě uspokojivě vychovat v jiném uspořádání než v úplné nukleární rodině, složené z obou jeho biologických rodičů. Tyto závěry se ale také v průběhu času ukázaly být do značné míry zpochybnitelné: jiné studie ukázaly, že spíše než o kauzální vazbu „otcova nepřítomnost – problémy rozvoje dítěte“ se jedná o kauzalitu: „chudoba – problémy rozvoje dítěte“ nebo případně „rodičovský konflikt – problémy rozvoje dítěte“ [Stacey 1998; Lefaucher 1985, 1987; Singly 1999]. Historický pohled navíc ukazuje, že stížnosti na absenci otců ve výchově existují již od samého počátku průmyslové revoluce, která přinesla požadavek práce muže mimo domácnost, a tudíž jeho fyzické nepřítomnosti v domácnosti během většiny dne [Griswold 1998: 18].

Přesto se v souvislosti s úvahami nad rolí a postavením otce v rodině od 70. let používají výmluvné termíny jako „dezerce otců“, „nepřítomnost otců“ či „krize otcovské autority“. Fenomén, který označují, se úzce dotýká právě problematiky rozchodu rodičovského páru. V České republice se každoročně více než 30 000 dětí setkává s rozvodem nebo rozchodem svých rodičů. Přibližně 90 % těchto dětí je svěřeno do výhradní péče matkám, které se o ně dále starají převážně samy, pravděpodobně téměř polovina těchto dětí se se svými otci přestane stykat úplně a další část se s otcem setkává jen řídce a nepravidelně [Matějček 1992: 145]. Je třeba si uvědomit, že současné postavení otců v porozvodové péči o děti souvisí se změnami ve fungování rodinné instituce, s proměnami genderových vztahů ve společnosti a s transformacemi rodičovství, mateřství a otcovství, ke kterým docházelo v Evropě během 20. století. V následujících kapitolách této publikace se proto budeme nejprve věnovat teoretické analýze těchto změn, tak jak byla vypracována v rámci světové sociologie. Druhá část publikace bude věnována vlastnímu výzkumu otcovství po rozchodu rodičů v České republice.

Rodina je tradičně pokládána za instituci tvořící základ či symbolickou kotvu společnosti. Přesto ale málokterá instituce doznala tolika změn jako právě rodina, ať už ve své formě nebo ve funkcích, jež má naplňovat a které se výrazně odlišují v čase a prostoru. Žijeme v době, kdy se již nejméně 40 let soustavně hovoří o krizi rodiny, o jejím rozpadu a nestabilitě. Zdá se ale, že místo toho, aby rodina skutečně zanikla, jen mění svou podobu, tak jak to udělala již mnohokrát v minulosti.

Hovoříme-li o rodině, máme na mysli převážně rodinu manželskou či vztahovou, složenou z muže a ženy, kteří nemusí být nutně manželi, a jejich dětí. Současná rodina skutečně může být označena jako nestabilní. Je stále méně pravděpodobné, že partnerský vztah dvou lidí zakládajících rodinu vydrží po celou dobu jejich života – mnoho manželství končí rozvodem a ještě častěji dochází k rozchodu tam, kde ani k uzavření manželství nedošlo. Právě Česká republika je touto tendencí značně zasažena: je zemí s relativně velmi vysokou rozvodovostí (rozvádí se přibližně 47 % z původně uzavřených manželství) (*Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 2005*, ČSÚ 2006) a zároveň zemí s vysokou mírou tolerance rozvodu ve veřejném mínění. Nestabilita rodiny je ovlivněna mnoha demografickými faktory a z velké části je důsledkem proměn funkcí, jež má rodina pro své členy naplňovat, a potažmo proměn prostředí, ve kterém funguje.

Společenská změna, popisovaná jako přechod od tradiční společnosti ke společnosti moderní, případně postmoderní, je doprovázena zásadními změnami rodinného prostředí. V rodině tradiční byl kladen důraz zejména na transmisi ekonomických statků a to s sebou nese silnou stabilitu rodiny. Ale v průběhu 19. století začínaly hlavní úlohu hrát city a objevuje se rodina moderní, zdůrazňující

nutnost milostného vztahu pro vznik manželství, což vede k silné destabilizaci instituce manželství. Koncem šedesátých let 20. století tento typ rodiny vstupuje do své druhé fáze. Dochází ke změnám ve vztazích mezi partnery i mezi rodiči a dětmi, oslabuje se přísná dělba práce mezi mužem a ženou v rodině a cílem výchovy již není v první řadě vštípit dětem morální zásady. Tím podstatným se stává objevení a rozvíjení vlastního Já. Ústřední funkcí rodiny již není transmise hmotných a morálních statků, ale konstrukce osobní identity. Podle francouzského sociologa rodiny Françoise de Singly si partneři navzájem zastávají roli „důvěrného blízkého“, jehož úkolem je odrážet a rozvíjet osobní a sociální Já svého partnera. „V současné rodině je hlavním úkolem každého z partnerů zajišťovat potvrzování identity svého druha. To ovšem znamená, že pokud se jeho identita změní, také partner sám musí změnit způsob, jakým hraje roli jeho důvěrného blízkého.“ [Singly 2000a: 52] To ale není vždy možné, a věrnost partnerovi tak často ustupuje věrnosti svému vlastnímu Já a dochází k rozchodu. Celý tento vývoj má jeden závažný důsledek a všechny statistiky to dokazují: dále nevyhnutelně vede ke zvyšování křehkosti manželského a partnerského svazku.

Vzhledem k proměnám, které instituce rodiny v České republice i v ostatních modernizovaných společnostech prodělala v posledních padesáti letech, se objevuje otázka, zda lze ještě o rodině v tradičním smyslu vůbec hovořit. Aktivita žen na pracovním trhu, ústup významu instituce manželství a rozšíření nesezdaných soužití, rostoucí počet rozvodů a potažmo neúplných rodin, odkládání rodičovství a zvyšující se podíl lidí žijících bez partnera jsou nejviditelnějšími důsledky těchto změn. Rodina se stala terčem mnoha odborných, ale i mnoha ideologických debat, proto také zahraniční badatelé namísto o sociologii rodiny raději hovoří o sociologii soukromého života [Kaufmann 1999a: 78].

Způsoby, jakými si sociální aktéři organizují svůj soukromý, partnerský a rodinný život, nutně souvisí s vnějšími podmínkami a vlivy a následně zpětně ovlivňují toto „vnější“ prostředí. Výsledkem je vznik nových forem společenské soudržnosti a destabilizace starých forem sociálního života a zároveň proměny v konstrukci identit sociálních aktérů. Instituce rodiny je významně ovlivňována procesem individualizace, jehož jsou moderní společnosti svědkem a který přináší specifické změny ve všech oblastech sociálního života.

1. SOUČASNÁ SOCIOLOGIE RODINY – KONSTRUKTIVISTICKÉ PARADIGMA

1.1. Východiska

V padesátých letech minulého století byla sociologie rodiny celosvětově ovlivněna funkcionalistickým přístupem T. Parsonse. Rodina je podle Parsonse systémem, jenž plní určité funkce pro celý sociální systém a jehož jednotliví členové taktéž plní jisté funkce nutné k jeho fungování. Parsonsova ambiciózní teorie se opírá o americký model nukleární a neolokální rodiny 50. let a má značně normativní charakter. Již koncem 50. let začínají někteří autoři upozorňovat na omezený charakter některých jeho tezí: britští antropologové Michael Young a Peter Willmott ve svých empirických šetřeních odhalili nepodloženost některých Parsonsových tvrzení, marxistické a feministické směry sociologie poukazují na ideologickou podmíněnost jeho teorie. Feministická sociologie rodiny se stává zdrojem nových vhledů do reality soukromého života a rozvíjí se v druhé polovině 60. a v průběhu 70. let nejprve v USA, ve Velké Británii a nakonec i ve Francii. Poukazuje na nerovnosti mezi jednotlivými rodinnými členy, jež stojí v samotném základu instituce rodiny, a boří idealizující pohled na rodinu jako na jednotku individuí s totožnými zájmy. Zároveň poukazuje na nová a netradiční uspořádání soukromého života, která narušují dominantní obraz úplné nukleární rodiny. Kromě těchto teorií se v 60. letech rozvíjí sociální konstruktivismus čerpající ze symbolického interakcionismu a z fenomenologie A. Schütze – v roce 1964 publikují Peter Berger a Hans Kellner stať *Manželství a konstrukce reality* [Berger, Kellner 1964], v níž analyzují manželství jako základní prostředek vytvářející řád, jenž konstruuje skutečnost. Přestože má Bergerova koncepce problematiky manželství a rodiny velký vysvětlovací potenciál, měla v anglofonním světě jen omezený počet následovníků. Spíše zde dochází k rozvoji jiného pohledu na rodinu, inspirovaného ekonomikami a teorií sociální směny, reprezentovaného zejména Garrym S. Beckerem. Ekonomická analýza rodiny se v sociologii uplatnila zejména v oblasti výběru partnera a vstupu do manželství a v oblasti volby počtu dětí. Tento přístup předpokládá, že členové rodiny jsou racionálně uvažující jedinci optimalizující své zisky a že je spojuje jednotný zájem, reprezentovaný zájmem hlavy rodiny.

Nové koncepce sociologie rodiny vznikající v 90. letech bývají zařazovány pod hlavičku „postmoderní teorie“. Jedná se zejména o přístup Anthonyho Giddense a jeho koncepci transformace intimity a konfluentní lásky (*confluent love*), vztahu založeném na aktivním a neustále podmiňovaném citu zbaveném všech závislostí, a o koncepci Ulricha Becka a Elisabeth Beck-Gernsheim analyzující vnitřní protiklady a paradoxy inherentní současnému chápání romantické lásky. Tyto koncepty jsou v současné době zdrojem a předmětem diskuse na poli sociologie rodiny, ať již anglofonní, frankofonní či jiné.

Ve Francii bylo na rozdíl od angloamerické reality znovuobjevení zájmu o rodinu v šedesátých letech dvacátého století nejprve nesené jinými disciplínami než sociologií, zejména v podobě díla historika Philippa Arièse, etnologa Clauda Lévi-Strausse a demografa Alaina Girarda. A. Girard otevřel svým výzkumem *Le choix de conjoint* (Volba partnera) z roku 1964 [Girard 1964] téma homogamie, kterým se následně zabývali další sociologové, z nichž některé lze přímo označit za „sociology rodiny“ (Michel Bozon, François Héran [Bozon, Héran 1984, 1987], François de Singly). Druhou důležitou postavou vedle Alaina Girarda byla v tomto období socioložka Andrée Michel [1970], kte-

rá se ve Francii jako první soustředila na problematiku vztahu mezi pohlavími v rámci rodiny a z feministické teoretické perspektivy kritizovala Parsonsovo funkcionální pojetí komplementarity rodinných rolí. Takto byla vytyčena dvě základní témata francouzské sociologie rodiny: studium vztahů mezi generacemi (sociální reprodukce, transmise, výchova) a vztahů mezi pohlavími (partnerství a dominance). Ačkoli stejná témata byla rozvíjena i v sociologii angloamerické, nedocházelo vždy k vzájemnému ovlivňování a výměně informací. Francouzská sociologie rodiny byla navíc na rozdíl od sociologie anglofonní od konce 60. let silně ovlivňována přístupem Pierra Bourdieua, jeho koncepcí sociální reprodukce a kapitálů. Francouzský sociolog François de Singly, na jehož teorii se výzkum otcovství po rozchodu rodičovského páru zakládá, původně vychází právě z Bourdieuovy školy, i když je zároveň ovlivněn psychologii a později zejména sociálním konstruktivismem.

François de Singly, původním vzděláním psycholog, se sociologií rodiny zabývá od konce sedmdesátých let. Jeho pohled zahrnuje širokou oblast problematiky soukromého života a rodinných vztahů, ať již kvantitativně či kvalitativně, makrosociologicky či mikrosociologicky. V osmdesátých letech se ještě řadí k žákům Pierra Bourdieua a vychází z jeho teorie, postupně ji ale začíná kritizovat a vytváří si vlastní přístup, který lze nazvat individualistickou teorií rodiny. Obklopuje se dalšími spolupracovníky, s nimiž jej spojuje podobný přístup k sociální realitě, a v současnosti působí jako ředitel Centre des recherches sur le lien social (Centrum výzkumu sociální vazby) při CNRS a Univerzitě Paříž 5.

Klíčový zdroj jeho sociologie představuje sociální konstruktivismus: čerpá z Petera Bergera, Thomase Luckmanna a Hanse Kellnera. Vychází ale i ze sociálního interakcionismu Georga Herberta Meada, Jamese Cooleyho a navazuje na práce Charlese Taylora [*Sources of the Self*, Taylor 1994]. Některé primární inspirace ovšem pocházejí již od Émila Durkheima a nevyhýbá se ani Pierru Bourdieuovi, z jehož teoretického přístupu čerpá mnohé, ale zároveň k němu zaujímá kritické stanovisko [viz Radimská 2003d].

Singly rozpracovává tezi, podle které je současná společnost stále více individualizovaná oproti společností minulým. Člověk žije a je vnímán stále více jako individuum, vyvázané ze skupin a komunit, které je v minulosti pevně určovaly. Současné společnosti postavily podle F. de Singlyho nový imperativ, podle kterého má každý člověk být originálním individuem, má žít ve shodě se svou vnitřní povahou. Novým mýtem se stala představa vnitřního, skutečného Já každého z nás. Vedle toho stojí jiný požadavek, požadavek autonomie. Autonomie spočívá ve vládě či kontrole nad svým vlastním světem. Ta se nutně opírá o nezávislost, zejména ekonomickou: svoboda vyžaduje disponování určitými zdroji [Singly 2001a: 6–12].

Tyto požadavky podle Singlyho vycházejí z tzv. psychologizace společnosti, ke které dochází na západě od 60. let. Náboženské a morální normy byly v současnosti nahrazeny normami psychologickými, jež jsou rozšiřovány prostřednictvím masmédií. Psychologové se stali jakýmiś guru určujícími, co je správné. Představa psychologizace a individualizace společnosti jde ruku v ruce s Bergerovým tvrzením, podle kterého je soukromý svět posledním svobodným prostorem individua [Berger, Kellner 1964]. Mimo něj je člověk ovládan velkými institucemi a mechanismy, kterým nerozumí; jeho vlastní já a jeho rodina je jediné místo, které si může vytvářet podle svého a kde si konstruuje svůj vlastní svět.

Individualismus podle F. de Singlyho ale vůbec neznamená zeslabení vazeb mezi lidmi, osamocení a narcisismus, jak je to často prezentováno jeho kritiky. Naopak, individualizace vyžaduje intenziv-

ní pohled blízkých osob. Naši blízcí hrají zásadní roli při vytváření naší osobní identity, při konstrukci sebe sama člověk potřebuje pohled svých „významných druhých“, v němž se vidí jako v zrcadle. Tito významní druzí jsou nejčastěji manžel či manželka, partner či partnerka pro dospělého člověka nebo rodiče pro dítě – i když tuto roli mohou hrát i jiné osoby (například kamarádky pro single ženy) [Kaufmann 1999a: 56–59]. Největší část osobní identity individua je dnes podle Françoise de Singlyho konstruována prostřednictvím lásky [Singly 2001a: 6–7].

Z této skutečnosti vyplývá zásadní paradox dnešní doby: člověk usiluje o autonomii a nezávislost, ale přitom si dále přeje žít společně s ostatními, jelikož je potřebuje k tomu, aby mohl být sám sebou. Milostné a citové vztahy nabývají zásadní důležitosti, ale nesmí ohrozit možnost individua být autentický a být sám sebou. Je třeba najít nějaký způsob, jak být „společně svobodní“ [Singly, Chaland 2001: 285–288]. To je možné právě v rodině, pro kterou Singly používá přívlastek „individualistická vztahová“ [Singly 2001a: 7]. Právě takový typ rodiny může vyhovovat potřebám jedinců žijících v individualizované společnosti.

1.2. Individualistická společnost a rodina – soudobé teorie

Teze, podle které je současná společnost stále více společností individuí, není novou teorií. V určité podobě se s ní setkáváme již u sociologických autorů 19. století, například u K. Marxe, G. Simmela či F. Tönniese. Největší vliv měla pravděpodobně formulace tohoto problému u É. Durkheima. V tradiční společnosti je podle něj osobnost pohlcována kolektivem, individuální rysy jsou nerozvinuté a vládne duševní a sociální homogenita individuí. Jednota mezi lidmi a společenská koheze je zaručena jejich vzájemnou podobností. S rozšiřující se dělbu práce dochází k omezení kolektivního vědomí a k rozvinutí individuálních vlastností osobností. V moderní společnosti má jedinec větší možnost rozvinout a uplatnit své individuální schopnosti. Společenská koheze je zajištěna prostřednictvím dělby práce a organizovanosti a interdependece, kterou vyžaduje [Šubrt 1996: 59].

1.2.1. Individualizovaná společnost

V polovině 20. století se problematikou individualizace společnosti zabývá německý sociolog Norbert Elias. V průběhu civilizačního procesu se podle něj stále větší množství lidí dostává do vzájemné závislosti a zároveň se každý jedinec stále více liší od ostatních. S růstem komplexity společnosti dochází k rozšiřování volného prostoru, který má každý jedinec k dispozici ke svým osobním volbám, a důraz je stále více přesouván od kolektivní identity k identitě individuální [Šubrt 1996: 60].

Autoři, zabývající se problematikou individualizace společnosti, si vesměs kladou základní otázku: čím je v individualizované společnosti zajištěna sociální integrace a koheze? Hrozí nebezpečí, že lidská společnost přestane fungovat jako vnitřně provázaný celek a rozpadne se na nekonečný počet individuí, která se budou starat a zajímat jen sama o sebe? Jak mohou v tomto typu společnosti lidé žít společně jedni s druhými?

V pojetí německého sociologa Ulricha Becka je individualizace procesem, který provází dva protikladné aspekty. Na jedné straně je jevem nesporně pozitivním, protože znamená vyvázání jednotlivce z předem definovaných pravidel a povinností a vzestup jeho osobní svobody v rozhodování. Namísto předem dané normy nebo předem daných sociálních rolí je každá nová situace vyjednává-

na mezi individuui. Nic není dáno předem a „standardizovaná biografie“ se mění v tzv. „choice biografii“. Na druhé straně však skrze proces individualizace člověk ztrácí své pevné zakotvení a vnitřní stabilitu, a jeho život se tak stává v mnoha směrech složitější. Cítí tíhu vlastní zodpovědnosti za sebe sama, toho, že se neustále musí rozhodovat mezi mnoha řešeními, a musí tak na sebe brát mnoho rizik [Beck, Beck-Gernsheim 1995: 4–5].

Francouzský sociolog François de Singly stejně jako Ulrich Beck ukazuje, že současná společnost je stále více individualizovaná. Člověk žije a je vnímán stále více jako individuuum, vyvázané ze skupin a komunit, které je v minulosti pevně určovaly; je stále více autonomní a nezávislý na těchto skupinách [Singly 2000a, 2000c, 2003]. Výsledkem je diskuse o krizi sociálních vazeb, o které se hovoří již od 19. století, přičemž sociologie jako věda vznikla právě v důsledku těchto tázání. Lidé v současnosti touží stále více po svobodě, odmítají být uzavřeni do jasně definovaných rolí, sociálních pozic a očekávání. Navíc v průběhu druhé poloviny 20. století se individualizace začíná týkat všech osob tvořících společnost; zatímco dříve byla rezervována pouze pro muže, individualizovanými se nyní stávají i ženy a v posledním období takto začínají být vnímány i děti. Rozšiřování trhů, globalizace a mondializace přinášejí rozšíření západního typu individualizace do vzdálených oblastí.

François de Singly ale nesouhlasí s Beckovým termínem „riziková společnost“, označujícím negativní rysy tohoto vývoje. Riziko totiž není totéž co nejistota. Zatímco Ulrich Beck klade na stejnou rovinu vnější rizika, jako například nukleární nebezpečí či ohrožení životního prostředí, a „rizika“ osobního života – nestabilitu a fragilizaci manželství a partnerství, podle Singlyho je vhodnější tuto druhou oblast označit termínem „nejistota“. Nestabilita v osobním životě na jedné straně znamená riziko, na straně druhé zároveň vypovídá o osobní svobodě individuů. Individualizaci je nutno hodnotit jako pozitivní i negativní zároveň. Na kolektivní úrovni je individualismus kritizován a zavrhován, jelikož znamená oslabení jednoty a integrity společnosti, na osobní úrovni je ale hodnocen pozitivně a málokdo si dnes dokáže představit, že by prožil svůj osobní život bez možnosti svobodné volby. Návrat k tradičním strukturám společenského a soukromého života již dnes podle F. de Singlyho není možný, jelikož jedinci, kteří dnešní společnost tvoří, jsou naprosto odlišní od těch, ze kterých se skládala v minulosti. I když si přejeme, aby vazby, držící společnost pohromadě, byly pevné, svoboda je dnes vnímána jako vyšší hodnota než stabilita.

Singly odmítá na jedné straně jak liberalistickou představu individua vyvázaného ze všech vztahů, tak na druhé straně model jedince plně zakořeněného v komunitě, která cele určuje jeho život. Současný individualismus je podle něj „individualismem vztahovým“, lidé stále žijí ve vazbách s ostatními (na osobní rovině tyto vazby představuje hlavně láska a přátelství, na kolektivní rovině různé asociace). Tyto vazby jsou ale volitelné a zrušitelné, křehkosti a nejistotě se tedy nelze vyhnout. Individualizace neznamena, že by lidé toužili po samotě; chtějí mít ale větší počet různých vazeb a sociálních příslušností zároveň namísto jedné jediné, která by plně určovala jejich život. Mylně bychom se pak mohli domnívat, že sociální vazby se zeslabují; ve skutečnosti se multiplikují. Každá sama o sobě je sice slabší, než pokud by byla vazbou jedinou, ale pohromadě udržují integritu společnosti i individua. Podmínkou je svoboda a rovné možnosti všech individuů pohybovat se v různých sociálních světech. Místo pojmu vazba Singly navrhuje používat termín „náklonnost“, jelikož lépe vyjadřuje volitelnost a citovost tohoto typu sociálních vztahů [Singly 2003: 9–25].

1.2.2. Soukromý život a rodina v individualizované společnosti

V minulosti byla rodina tradiční jednotkou, která zajišťovala integraci a reprodukci společnosti. V průběhu individualizace ale tato instituce doznala natolik zásadních změn, že se již více než sto let hovoří o její krizi a rozpadu. Pokud rodina již nezajišťuje úlohu „základu společnosti“, nastupují jiné vztahy a instituce na její místo? Jakými způsoby organizují lidé svůj soukromý život, pokud ne v rámci rodiny?

Nejprve je třeba si uvědomit, že model rodiny, který v současné době mnozí laici i někteří odborníci oplakávají a diskutují o jeho krizi a který se v obecném diskurzu jeví jako „přirozený“, tedy nukleární rodina složená z obou biologických rodičů a jejich dětí, v níž muž je v první řadě „živitelem“ a žena pečuje o děti a domácnost, je ve skutečnosti model existující ne příliš dlouhou dobu a je charakteristický zejména pro 19. století. Émile Durkheim ukázal, že právě tento typ rodinného uspořádání je jedním z výsledků postupující individualizace [Durkheim 1975: 35–49].

Přestože se rodina s postupem individualizace společnosti stává stále křehčí a nestabilnější institucí, individualismus ještě nutně neznamená osamocení, narcisismus a destabilizaci společnosti. Naopak, člověk k tomu, aby mohl být sám sebou, nadále potřebuje přítomnost a pohled blízkých osob. Pro konstrukci osobní identity individua mají zásadní význam intimní vztahy, zejména vztah s partnerem či partnerkou [Singly 1988, 1996b, 2000a; Beck, Beck-Gernsheim 1995].

Peter Berger společně s Hansfriedem Kellnerem ve své stati o manželství [Berger, Kellner 1964] ukazuje, že každý jedinec vyžaduje konstantní potvrzování, v to počítaje i potvrzování své identity a svého místa ve světě, prostřednictvím několika významných druhých. Nejdůležitější úlohu v tomto ověřování světa hrají naši nejbližší, nejčastěji partner, jelikož ten nás vnímá neustále, v celé šíři našeho života, protože mu zpravidla vyprávíme o většině věcí, které děláme. Tím, že nám rozumí, že sdílí stejné vidění skutečnosti jako my (i když s námi nemusí vždy souhlasit), neustále potvrzuje, že naše vidění reality je správné, že věci se skutečně dějí tak, jak si myslíme, že se dějí. Partnerský vztah tak tvoří pro jednotlivce určitý řád, v němž jeho život nabývá smyslu.

Podle F. de Singlyho každé individuum potřebuje blízké citové vztahy, které mu umožňují objevovat a vytvářet sama sebe. Proto má dnes rodina větší význam než kdykoli jindy – vytváří podmínky, v nichž Já může objevovat své vnitřní zdroje a zachovávat svou jednotu a stabilitu. Individuum potřebuje k tomu, aby mělo pocit smyslu pozitivní existence, nějakého blízkého druhého, stabilního a exkluzivního; potřebuje pohled druhého, který mu dává „kontinuální pocit, že existuje“. Každý člověk má více identit, které vycházejí z různých rolí a z různých prostředí, v nichž se pohybuje. Díky vztahu s jedním či několika blízkými se tyto elementy skládají a vytvářejí celek.

Rodina tak v současné době naplňuje jiné funkce než v minulosti. Zatímco dnes je v první řadě místem konstrukce a ověřování osobní identity na základě blízkých citových vztahů mezi jednotlivými členy, ve své tradiční fázi trvající až do 19. století byla její hlavní funkcí transmise ekonomických statků, a zájmy rodiny byly tak nadřazeny zájmům jejích jednotlivých členů. Tradiční rodina v preindustriální společnosti byla především ekonomickou jednotkou (jednotkou založenou na sdílení práce) a spíše než spojením dvou jedinců byla spojením dvou rodin. Existovala pevná pravidla, modely chování a účinné mechanismy zajišťující ekonomické přežití páru. Tato společnost sice striktně omezovala možnost volby jedince, zato ale nabízela ochranu, oporu, identitu a důvěru [Beck, Beck-Gernsheim 1995: 46].

K zásadním změnám došlo v první polovině 20. století, kdy vzniká požadavek lásky mezi manželi. Rodina nabývá formy nukleární rodiny, v níž je manželství založené na vzájemné lásce a kde panuje silná dělba rolí a práce mezi mužem a ženou. Šťastná rodina jako celek garantuje štěstí každého ze svých členů. Výsledkem této fáze je mimo jiné babyboom, ke kterému v západních zemích došlo v 50. letech – lidé vstupují do manželství mladí a mají děti z lásky. Od 60. let 20. století je logika lásky v rodině ještě více posílena. Manželé by spolu měli zůstat, jen pokud se milují. Hlavní povinností rodičů je věnovat dětem lásku a pozornost. Pozice muže a ženy se zrovnoprávňují se vstupem žen do zaměstnání. Cílem již není rodina jako taková, ale jednotlivá individua, která ji tvoří, což vede k mnohým legislativním a praktickým změnám, například právnímu usnadnění a zvýšení množství rozvodů či zrušení institutu „otcovské autority“. „Rodina se stává soukromým prostorem, jenž má sloužit jednotlivcům.“ [Singly 2001a: 8] Cílem tohoto typu rodiny je umožnit individualizaci všem svým členům, a proto je tolik nestabilní. Současná rodina již není ekonomickou jednotkou, ale je založena na sdílení emocí. Je svazkem mezi dvěma svobodnými individui, která se dohadují na konkrétní podobě rodiny a vztahu. Chybí předem daný vzor či model určující, co je to rodina, mateřství, otcovství, jaké role má kdo zastávat. A právě fakt, že manželství záleží pouze na emocích a na dohodě mezi partnery, ho činí tolik zranitelným, nestabilním a zrušitelným [Beck, Beck-Gernsheim 1995: 50–64]. K hlavním důsledkům těchto změn patří snížení porodnosti (odkládání porodů do pozdějšího věku a omezení jejich četnosti) a vznik či rozšíření alternativních forem rodinného života (nesezdaná soužití, singles a dobrovolná bezdětnost, děti narozené mimo manželství, rozvody a znovusložené rodiny).

Vzhledem k tomu, že tyto transformace jsou částečně důsledkem ženské snahy dosáhnout uznání a naplnění svých individuálních zájmů (stejně jako jsou uznávány a naplňovány zájmy mužské), je častou reakcí na ně obviňování žen ze sobectví. Ženy jsou ve veřejném diskurzu často označovány jako odpovědné za krizi, do které se rodina dostala, za nárůst rozvodů a za nedostatečnou péči o děti. Za těmito konzervativními názory stojí mimo jiné představa, že rodinná hra je hrou s nulovým součtem: uspokojí-li se zájem jednoho člena rodiny, dochází nutně k zanedbávání zájmů jiných členů, v tomto případě dětí. Singly dokazuje, že tomu tak není a že naplnění a seberealizace žen v mimorodinných oblastech neznamená zanedbávání výchovy dětí, naopak tuto výchovu obohacuje, vzhledem k tomu, že funkcí současné rodiny již není transmise morálky, tak jak tomu bylo v předchozích obdobích až do 60. let 20. století, ale konstrukce osobní identity dětí [Singly 2000b, 2000a: 71–77].

Přestože se nestabilita manželského života stává terčem mnoha i dobře míněných kritik, je pravděpodobně nezbytnou daní za svobodu, které by dnes byl málokdo ochoten se osobně zříct. Partnerský pár dnes znamená dvě osoby, které jsou spolu, jelikož se tak samy rozhodly a protože jim to poskytuje uspokojení. Podle Françoise de Singlyho představuje láska v současných společnostech hlavní vzor sociální vazby. Musí být založená na svobodné volbě partnera, a právě touto svobodou je dána křehkost této vazby. Stejně tak ve veřejném životě je nestabilita demokratických politických uspořádání dána právě svobodou volby politických reprezentantů [Singly 2003: 15–17; viz také Singly 1998; Singly, Chaland 2001].

Nejdále při popisování této svobody, na které jsou založené současné intimní vztahy, zašel Anthony Giddens [1992] ve svém konceptu „čistého vztahu“. Čistý vztah je partnerský vztah založený na svobodě jednotlivce, je to prostor pro vytváření a rozvoj sama sebe, pro autonomii a reflexivitu. Je to vztah bez závislosti a bez závazku, za nímž nestojí žádná instituce, který trvá, jen pokud si to

oba jednotlivci přejí a jen dokud jim vztah více přináší, než je připravuje. Oba partneři v každém momentě nevědomě provádějí bilanci vztahu, a jakmile je přestane uspokojovat, je ukončen. Prvním krokem ke vzniku tohoto typu vztahu bylo objevení se romantické lásky. Romantická láska má podle Giddense charakter „hledání“ – hledání potvrzení své osobní identity skrze objevování druhého, sebetázání se a sebezkoumání [Giddens 1992: 45]. Vztahy založené na romantické lásce ale předpokládají, alespoň v ideální rovině, trvání „dokud nás smrt nerozdělí“. Dnes si ale i dívky a ženy hledající romantickou lásku uvědomují, že romance pravděpodobně nemůže trvat věčně. Spíše než o manželství dnes lidé hovoří o „vztazích“, spíše než o nalezení „té pravé osoby“ se jedná o hledání toho pravého vztahu. V této souvislosti Giddens zavádí pojem „pure relationship“ – vztah, do kterého individuum vstupuje jen pro samotné vnitřní kvality tohoto vztahu a setrvává v něm proto, že dochází k uspokojení z toho, co mu vztah s druhou osobou dává, a zůstává jen tak dlouho, dokud je toto uspokojení dostatečné [Giddens 1992: 58]. V „čistém vztahu“ panuje „konfluentní láska“: aktivní cit znamenající otevření se tomu druhému, aniž bychom se s ním identifikovali tak jako v „romantické lásce“. Nedílnou součástí konfluentní lásky je erotické a sexuální vzájemné uspokojení, které se stává klíčovým elementem vztahu, a na něm závisí, zda vztah bude pokračovat, či nikoli. „Plastická“ sexualita, tj. sexualita, která již není spojena s reprodukcí, je oblastí, v níž dochází k intenzivnímu poznávání a objevování sama sebe v intimitě s druhým člověkem. Konfluentní láska navíc není nutně monogamní ve smyslu sexuální exkluzivity. Čistý vztah trvá jednoduše tak dlouho, dokud oba partneři dosahují v tomto vztahu uspokojení, a věrnost je jeho součástí jen potud, pokud to oba partneři vyžadují a pokládají za důležité [Giddens 1992: 63]. Podle Giddense moderní individuum nemůže být ve vytváření své identity a v hledání ontologické jistoty závislé na jiném individuu. Druhý mu jen pomáhá realizovat reflexivní projekt sebe sama (*reflexive project of the self*), tím, že s ním udržuje neustálý internalizovaný dialog, který vytváří koherenci vlastního biografického příběhu.

F. de Singly ale zpochybňuje toto nazírání současných partnerských vztahů jako absolutně osvobozených od vnějších závazků. Intimní vztah, jakkoli se stává dějištěm střetu dvou svobodných vůlí a dvou individuálních zájmů, stále plní pro své aktéry funkci poskytování ontologické jistoty a bezpečí, založené na důvěře mezi partnery. Tato důvěra se podobá důvěře dítěte k matce: v určitém okamžiku dítě pochopí, že přestože tu matka momentálně není, neznamená to, že zmizela navždy, ale že se vrátí. V dnešní podobě partnerského vztahu je tato důvěra narušena: jak věřit, že se partner vrátí, když se od samého počátku vztahu jaksi připouští až předpokládá jeho konec a když vztah není podložen žádnými externími kritérii, jako je povinnost, příbuzenství či tradice? Singly nabízí jiný model, který nazývá „život ve dvou v napětí“. Ačkoli rozchod je v každém okamžiku možný, individua se snaží přesto o konstrukci takového vztahu, ve kterém je možné zachovat určitý stupeň důvěry a jistoty. Nutnou podmínkou je to, aby byl partner jedinečný a upřednostňovaný před ostatními. Ve většině vztahů je prostředkem, jak dát tuto privilegovanost najevo, sexuální věrnost. Sex je vnímán jako hlavní komponenta lásky a sexuální a citová exkluzivita je garancí stability vztahu. „Otevřené“ vztahy oproti tomu vyžadují mnohem větší stupeň explicitního vzájemného ujišťování se o smysluplnosti a jedinečnosti daného vztahu. Každý vztah, chce-li být úspěšný, by měl obsahovat jistotu, že s tím druhým můžu počítat, ať se stane cokoli. To si ale protirečí s koncepcí čistého vztahu a se zachováním absolutní individuální svobody. Ve skutečnosti se podle Singlyho „každý musí naučit kombinovat tu správnou dávku nezávislosti (která může znamenat i otevřenost vztahu) a uznání ostatních potřeb, zejména stability a bezpečnosti“ [Singly, Chaland 2001: 298]. K zajištění této relativní bezpečnosti muži a ženy využívají tři prostředky. Tím prvním je veřejné uznání

vztahu – ať už formou sňatku nebo vzájemného představení rodičům a přátelům. Takto se vztah stává součástí statusu individua. Tím druhým je vzájemná konverzace, během níž dochází k vytváření a validizování společného světa a definice reality. Třetím prostředkem je vytvoření společných zvyků. Postupná rutinizace společného života skýtá jistotu, že vše je na svém místě, a osvobozuje od neustálého kladení si otázek o smyslu. Tyto tři prostředky se staví proti současným centrifugálním silám individualizace a pomáhají řešit paradox mezi třemi požadavky pozdně moderního života: požadavkem autenticity a svobody individua v páru, požadavkem bezpečí před existenciální úzkostí a požadavkem objevování sama sebe prostřednictvím pohledu někoho blízkého [Singly, Chaland 2001: 298–300].

Výše popsané tendence ukazují, že lásce a blízkým citovým vztahům je v současné době přikládána stále větší důležitost, zároveň jsou ale stále náročnější a nestabilnější. S postupující individualizací, s tím, jak jsou muži a ženy vyvázáni ze svých tradičních vazeb, víry a sociálních vztahů, jsou lidé stále více hnáni k tomu, aby hledali uspokojení v podobě těsných partnerských vztahů jako v protiváze každodenních neosobních a formalizovaných vztahů. „Potřeba sdílet vnitřní pocity není vrozena, nýbrž roste s tím, jak se stáváme individualizovanějšími.“ [Beck, Beck-Gernsheim 1995: 24] Stále více se upínáme k těm, které milujeme, a skrze ně dáváme našemu životu smysl a utváříme si svou vlastní identitu. Zároveň však proces individualizace vede ke stále častějšímu selhávání těchto vztahů. K častému selhávání vztahů přispívají právě i standardy společného života, které jsou dnes mnohem vyšší, než byly kdy dříve. Lidé hledají v partnerských vztazích štěstí a naplnění a v případě zklamání vztah opouštějí [tamtéž: 93].

Změny v charakteru osobního života a stabilitě partnerských a rodinných vztahů nejsou však dány pouze zevnitř, ale jsou v první řadě důsledkem změn vnějších podmínek prostředí, ve kterém existují. Podle Ulricha Becka a Elisabeth Beck-Gernsheim je dosažení úplné svobody a individualizace v naší současné společnosti nerealistické. Upozorňují na to, že ačkoliv jsou individua vyvázána z tradiční rodiny, na místo starých pravidel nastupuje imperativ trhu práce. Jedině si tedy může budovat svou vlastní biografii, ale jen okolo a v závislosti na trhu práce. Tak jako v každém jiném systému i v tomto případě jde o kombinaci svobody volby a nezbytné internalizace daných norem, v tomto případě požadavků trhu práce [Beck, Beck-Gernsheim 1995: 6]. Požadavky trhu práce však zásadním způsobem kolidují se zájmy rodiny, což má své nesporné dopady na nejintimnější soukromí lidí – na rodinu a vztahy mezi partnery. Ideálním zaměstnancem pro pracovní trh je totiž absolutně mobilní a flexibilní jedinec, soutěživý a ambiciózní, ignorující veškeré své závazky v soukromé sféře. Podle Becka a Beck-Gernsheim přichází tzv. „nová éra“, kterou charakterizuje rozpad tradiční nukleární rodiny založené na genderových nerovnostech a kolizi zájmů mezi láskou, rodinou a potřebou osobní svobody. Je namístě se však ptát, co je pravou příčinou rozpadu rodin a problémů v partnerském soužití. Proč se v poslední době v západním světě objevují tak vysoké míry rozvodovosti, zvyšuje se počet neformálních svazků a stále větší část lidí žije sama (a to mimo jiné jako klasičtí „singles“ nebo jako osamělí rodiče – zpravidla matky – s dětmi)? Podle Beckových nelze za hlavní příčinu v žádném případě považovat osobní selhání jedinců, jejich egoismus či obavu ze závazků. Problém tkví v inkongruitě systému naší (podle autorů stále ještě) industriální společnosti.

1.2.3. Individualizace, rodina a genderová (ne)rovnost

Zatímco tradiční rodina neumožňovala autonomii nikoho ze svých členů, rodina v první fázi modernity otevřela autonomní prostor exkluzivně pro muže. Až do 60. let se tak individualizace týkala v zásadě pouze mužské části populace. Vazba citové závislosti v rodině znamenala pro ženy i závislost sociální a ekonomickou a ženy byly nuceny realizovat se pouze prostřednictvím svého manžela a svých dětí. Situace se ale stala komplikovanou tím, že v současnosti se individualizační proces týká nejen mužské, ale i ženské části populace: ženy od 60. let 20. století také usilují o možnost realizovat se přímo a budovat si svou vlastní autonomii. To je jim umožněno zejména účastí na pracovním trhu. Požadavky pracovního trhu a požadavky partnerského života jsou ale protichůdné: pracovní trh vyžaduje ničím nevázané individuuum, které organizuje svou životní biografii podle požadavků zaměstnavatele a ne podle svých soukromých závazků [Beck, Beck-Gernsheim 1995: 6]. Zatímco tradiční rodinný model předpokládal soužití dvou jedinců, z nichž jeden (zpravidla muž) podřizuje svůj život pracovnímu trhu a ten druhý (zpravidla žena) požadavkům rodiny a domácnosti, v současné době usilují obě pohlaví o uplatnění na pracovním trhu. Od žen se ale dále částečně vyžaduje, že svou profesionální dráhu podřídí rodinným a partnerským zájmům, jelikož jakmile oba partneři kladou své vlastní profesní zájmy na první místo, uspokojivý partnerský a rodinný život je za stávajících podmínek pracovního trhu jen obtížně možný. Nerovnost mužů a žen je podle Becka a Beck-Gernsheim vtělena přímo ve fungování industriální společnosti. Podmínkou námezdní práce, na níž je industriální společnost založena, je existence rodiny, kde mají jednotlivá pohlaví rozděleny role, potažmo práci. Námezdní pracovník totiž nutně předpokládá existenci někoho, kdo pečuje o jeho domácnost a o děti. Muž tak pracuje ve „veřejném“ sektoru za peníze a žena v „soukromém“ sektoru (v domácnosti) zadarmo. Tato pozice žen pak jednoznačně implikuje jejich podřízené postavení [tamtéž: 23].

V dnešní době tak dochází k míšení dvou modelů: na jedné straně žijeme ve světě industriálním, který předpokládá, že jeden z partnerů je ekonomicky závislý a pracuje bezplatně v domácnosti, na druhé straně však trh práce pobízí všechny (muže i ženy) k tomu, aby byli soutěživí a individualističtí. Požadavky trhu práce a rodiny se tak nevyhnutelně střetávají. Problémy z toho plynoucí pak nemohou být vyřešeny, dokud bude společnost rozdělena na dva protichůdné modely životních vzorců a očekávání na trhu práce [tamtéž: 27]. Podle Becka a Beck-Gernsheim se na klasickém „industriálním“ rozdělení genderových rolí muž-živitel, žena-pečovatelka a hospodyně za posledních 20 let téměř nic nezměnilo. Muži sice navenek uznávají rovnoprávnost žen, ovšem zůstávají přesvědčeni, že rovnost pohlaví je slučitelná s dosavadním modelem rozdělení práce [tamtéž: 20]. Nechtějí akceptovat, že pro ně bude zrovnoprávnění žen znamenat případnou rezignaci na pracovní kariéru, více soutěživosti a rozhodně více práce v domácnosti. Ženám tato situace ale stále častěji nevyhovuje, přičemž muži většinou nejsou v praxi schopni změnit své rodinné a partnerské chování a to vede k destabilizaci partnerského vztahu. Partnerské problémy jsou pak vnímány jako soukromé selhání, ale ve skutečnosti jsou výsledkem strukturální inkongruity. Je však nutné dodat, že ani muži nejsou ti, kdo na tomto systému jednoznačně vydělávají. Muži se zpravidla musí plně podrobit požadavkům zaměstnavatele, protože jejich prioritou je uživit rodinu. „Mužská kultura je tak zároveň utlačovaná i utlačující.“ [Beck, Beck-Gernsheim 1995: 152]

Od každého individua se dnes očekává, že bude rozvíjet svou osobnost a budovat si svůj vlastní život – být pod diktátem trhu práce. V prostředí protichůdných pravidel nastolených společností se tak soužití mezi partnery stává často problémem. Právě v rámci partnerského vztahu se definují práva a povinnosti konkrétního muže a konkrétní ženy, v něm dochází k vyjednávání o pozicích.

Partnerský vztah je ale zároveň místem, které by mělo být prosto jakýchkoli egoistických zájmů, měl by být oázou v utilitaristickém světě. Kvůli této kontradikci je právě zde pozice žen nejtěžší – od nich se očekává, že v případě neslučitelnosti individuálních zájmů obou partnerů ustoupí a „obětují se“, pokud to odmítnou učinit, stabilita vztahu je narušena. Proto mnoho mladých žen přijímá víceméně tradiční pozici ve vztahu, ovšem domnívá se při tom, že je to výsledek jejich osobní svobodné volby a domluvy mezi partnery [Singly 1993: 58].

V důsledku způsobu organizace zaměstnání a podmínek na trhu práce jsou muži a ženy odděleni do dvou různých světů a zastávají odlišné zájmy a pohledy na věc. Čím více individualizovaní a svobodní jsou oba partneři, tím vyšší je riziko, že nedospějí k dohodě a že se jejich vztah rozpadne [viz Radimská 2003a, 2003b]. Případné partnerské krize mají tedy svůj původ ve stále rostoucí individualizaci, která naráží na bariéry společenského systému (neboli v inkongruitě industriální společnosti, která na jedné straně vybízí všechny k seberealizaci, zároveň však předpokládá, že jeden z partnerů je závislý a pečující o domácnost). To podle Becka a Beck-Gernsheim znamená, že tyto krize nelze řešit pouze zevnitř, jako osobní záležitost každého páru, ale je potřeba určitá pomoc zvenku např. v podobě veřejné podpory flexibilní pracovní doby, odpovídajícího pojištění či denní péče o děti [Beck, Beck-Gernsheim 1995: 52].

1.3. Partnerský rozchod

V předchozí kapitole jsme viděli, že láska mezi mužem a ženou není spontánním citem, ale je to sociální konstrukt, jež je třeba historicky situovat v závislosti na vývoji sexuality a genderových vztahů. Láska v manželství se stává povinnou teprve počátkem dvacátého století, a tak začíná období, trvající přibližně do šedesátých let, kdy se láska a manželství vzájemně posilují, přičemž se zapomíná na jejich původní předpokládanou neslučitelnost. Od šedesátých let se ale partneři můžou rozejít a rozvést, jakmile vztah nenaplnuje jejich očekávání, a následně vyhledávat nové vztahy. Manželství ztrácí stabilitu, symbolickou hodnotu i popularitu. Láska se stává bolestnější než kdy dříve – přesto ale nikdy dříve nebyla tolik důležitá.

Podle F. de Singlyho je v současných společnostech, poznamenaných stále silnější a náročnější konkurencí o vzdělanostní tituly a profesionální posty, partnerská láska stále jednou z hlavních referencí umožňujících rozvinutí vlastní osobní identity a seberealizaci. Milostný cit umožňuje každému z partnerů objevit sám sebe v procesu objevování toho druhého. Individuum v současné době usiluje o nalezení sama sebe, svých skrytých zdrojů – a může toho dosáhnout pouze prostřednictvím druhého. Partner je pro nás cosi jako Pygmalion, v jehož pohledu vidíme sami sebe a on nás tak pomáhá vytvářet. Rodina nabývá nových funkcí: „je ve středu konstrukce individualizované identity“ [Singly 2000a: 14]. Rodiny se rozpadají ne proto, že by manželství a život v páru byly přežitkem, ale proto, že partnerský vztah je dnes příliš důležitý na to, abychom marnili život s partnerem, který pro nás tyto funkce neplní. Singly zde vychází z Petera Bergera, který ve své klasické stati napsané společně s Hansfriedem Kellnerem říká: „... individua se v naší společnosti nerozvádějí proto, že by pro ně manželství ztratilo svůj význam, ale protože se stalo natolik významným, že nemohou připustit nic menšího než úplný úspěch manželského závazku“ [Berger, Kellner 1988: 43]. Jedinci není dnes umožněno rozvíjet se svobodně v prostoru okupovaném velkými institucemi, má ale veškerý prostor „objevovat sám sebe“ v manželském vztahu a v rodině.

Pro oba z partnerů, toho, kdo rozvod iniciuje, i toho, kdo je „opouštěn“, rozchod znamená nutnost najít si nový sociální svět, ve kterém bude žít, a zároveň potřebu vybudovat si novou identitu, která již není založena na tom, že jsem partnerem a manželem. Dochází k novému uspořádání vztahu mezi přáteli a blízkými, někdy je nutné najít si nové bydlení, zvyknout si na nové prostředí, najít si práci a kompletně přeorganizovat vztahy s dětmi. Diane Vaughan ve své práci *Uncoupling* [Vaughan 1986] analyzuje partnerský rozchod z hlediska procesu konstrukce nové sociální reality: zatímco dříve byl řád života založen na existenci rodiny a druhé osoby, která o něm věděla víc než kdokoli jiný, nyní se rozcházejícímu se člověku tento řád rozpadá a je třeba nalézt řád nový. Individuum navíc musí objevit nové zdroje své osobní identity, což znamená, že se v určitém smyslu stává jiným člověkem. Pro toho, kdo rozvod inicioval, jsou tyto změny o něco snadnější, protože pravděpodobně o rozvodu již nějakou dobu předtím přemýšlel a již v té době si hledal své nové místo ve světě, nové přátele a koníčky – takřkajíc měl čas si na novou situaci zvyknout a připravit se na ni, postupně konstruovat novou sociální realitu a nový řád svého života. Ten, pro koho je rozchod překvapením, musí řešit všechny problémy náhle a naráz a navíc je vystaven společenskému traumatu odmítnutí ze strany partnera. Přestože ale rozvod většinou znamená životní otřes a nese s sebou mnohá rizika, na druhou stranu je ho možné hodnotit i pozitivně: nárůst rozvodovosti a potažmo počtu neúplných rodin může znamenat rozvoj osobních aspirací, touhu po větší svobodě volby a odmítnutí pokračovat v nekompatibilním společném životě a zároveň možnost podle toho svobodně jednat [Vaughan 1986].

Manželství tedy ztrácí svou symbolickou hodnotu a přestává být „nepřekročitelným obzorem vztahů mezi muži a ženami“ [Théry 1996: 14]. Stává se ryze soukromou záležitostí, závislou na individuální vůli dvou jedinců, nepovolující vstup žádné vnější autority. Tato privatizace vztahů mezi mužem a ženou je ale paradoxně umožněna právě masivním vstupováním státu do soukromých záležitostí po rozpadu manželství. Vysoká manželská mobilita může totiž sice plnit pozitivní funkci, ale přináší s sebou i obrovské problémy. Partneri nejsou jen manželi, ale jsou také, a to v první řadě, rodiči a jejich rozchod vyvolává rozpad rodinné jednotky, což má dalekosáhlé důsledky pro výchovu a citové zázemí dětí. Rozchod tak může být čistě osobní záležitostí, ale stává se zároveň sociálním problémem a ve formě rozvodu právním aktem [Théry 1996: 10]. Jeho důsledkem jsou velmi často existenciální a výchovné obtíže matek, dobrovolná či nedobrovolná ztráta kontaktů otce s dětmi a utrpení dětí. Rozpad rodiny otevírá široký prostor pro působení státu a jeho institucí. Stát zasahuje mnoha způsoby: na právní úrovni zákonem o rozvodu a soudním rozhodováním o rodičovských právech, na ekonomické úrovni systémem sociálního zabezpečení a na institucionální úrovni například umožněním časného zařazení dítěte do mateřské školy [Singly 1999: 37; Singly, Schultheis 1991]. Svým působením tak stát výrazně ovlivňuje uspořádání genderových vztahů v rodině a v oblasti péče o děti po rozvodu rodičů.

1.3.1. Rozdílné důsledky manželství a jeho rozpadu pro muže a ženy

Viděli jsme, že partnerství a manželství je stále ve většině případů založeno na předpokladu genderových odlišností a na existenci mnoha genderových nerovností uvnitř partnerského páru, v rámci rodiny a rodičovství. Partnerský rozchod či rozvod má proto jiné důsledky pro jedno či druhé pohlaví a přináší každému specifické problémy a otázky, které je nutno řešit.

Vzhledem k odlišným zkušenostem a nárokům, které partnerský vztah klade na obě pohlaví, můžeme říci, že neexistuje jen jedno manželství – vždy vedle sebe stojí „její“ a „jeho“ zkušenosti man-

želství [Arendell 1995: 37]. Jeden z důsledků těchto rozdílů se odráží ve výzkumech spokojenosti s manželským životem: ženy jsou konstantně spokojeny se svým manželstvím méně než muži [Riessman 1990: 206]. Ženám obecně přináší manželský vztah méně emocionálního uspokojení než mužům, stěžují si na uzavřenost a odměřenost svých partnerů, méně často než muži je pokládají za své důvěrníky a nejlepší přátele. Osobní pohoda žen je přitom více než u mužů spojena s emocionálním zázemím manželství [Walker 1989: 846]. To je jeden z důvodů, proč ženy častěji než muži podávají žádost o rozvod. Výzkumy obyvatelstva České republiky potvrzují, že ženy jsou v manželství častěji nespokojené¹ a jsou shovívavější k rozvodu jako řešení situace, kdy pár není schopen řešit své manželské problémy [Čermáková 1997].

Manželství má rozdílné dopady na profesionální život mužů a profesionální život žen. Zatímco ženatým mužům vynáší dosažené vzdělání více než svobodným (z hlediska dosažené socioprofesionální pozice při stejném věku a vzdělání), vdaným ženám přináší méně než ženám svobodným. F. de Singly [2002] v 80. letech ve Francii zjišťoval výnosnost dosaženého vzdělanostního kapitálu na trhu práce pro muže a pro ženy a zjistil, že dosažená socioprofesionální pozice se při stejném východním vzdělání mění podle pohlaví a rodinné situace. Ženatým mužům vynáší dosažené vzdělání víc než svobodným. Vdaným ženám zase vynáší méně než svobodným ženám. „Svobodné ženy dosahují nejčastěji stejné pracovní pozice jako svobodní muži. Vstup do rodičovské fáze vývoje je spojen s urychlením profesní kariéry u mužů a s jejím zpomalením u žen.“ [Singly 1999: 109] Zatímco muži zhodnocují svůj vzdělanostní kapitál na trhu práce přímo, vdaná žena dosahuje alespoň částečně zhodnocení svého kapitálu prostřednictvím svého manžela. Zpravidla musí kumulovat povinnosti profesního a rodinného života, takže podmínky rentabilizace vzdělanostního kapitálu na trhu práce jsou pro ni méně výhodné než pro muže. „Rodinná kariéra“ znamená pro ženu menší investice do profesního života a zároveň negativní očekávání zaměstnavatelů, reagujících menší ochotou zaměstnávat a povyšovat matky malých dětí. Ženy často podřizují nejen čas strávený prací, ale i geografické místo práce svým dětem a svému manželovi. Navíc jsou v práci hodnoceny podle mužských kritérií – pro zaměstnavatele není podstatná jejich skutečná produktivita, ale kontinuální přítomnost na pracovním místě [Singly 2002: 58–72].²

Vdaná žena sice sdílí status a životní úroveň svého manžela, kterému různými způsoby pomáhá k rozvíjení jeho kariéry, ale tato kompenzace má své nedostatky. Platí za ni totiž svou nezávislost. Vdaná žena je tak vždy na jednu stranu rovná svému manželovi – díky dělbě zisků vyplývajících z jeho kariéry – a na druhou stranu nerovná – kvůli své závislosti na něm. Tyto nerovnosti jsou ale v mnoha případech deformovány a skryty díky milostným citům. Láska se prezentuje jako prostá vypočítavost a individuálních zájmů, takže konkrétní sociální zájmy aktérů partnerského života se stávají nejen neviditelnými, ale jsou jimi přímo popírány [Singly 2002: 11–12]. Znovu se ale vynořují v okamžiku rozvodu nebo ovdovění. „Ztráta lásky ničí plány budoucnosti a znehodnocuje minulost. Během rozchodu, momentu, který znamená explicitní vyřizování účtů mezi partnery, žena nezískává zpět to, co investovala, přestože měla během let trvání manželství přístup k peněžním a symbolickým výsadám svého manžela.“ [Singly 2002: 180] Navíc rozchod může být právě kvůli

1/ To potvrzují i data z výzkumu Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života, uskutečněného v rámci stejnojmenného projektu. Projekt je financovaný v rámci Národního programu výzkumu na léta 2004–2009 tematického programu „Moderní společnost a její proměny“. Projekt je řešen v oddělení Gender a sociologie SOU AV ČR, řešitelka Radka Dudová.

2/ Totéž se potvrdilo i ve výzkumu *Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života* a ve výzkumu *Podmínky rodičovství v podnikovém prostředí v mezinárodním srovnání* [Křížková, Sloboda, Dudová, Maříková 2007].

této zvláštní alchymii zdrojů v průběhu manželství přivolán, jelikož nerovnováha kapitálů může způsobit citové odcizení. Muž, který za velké podpory a mobilizace své manželky po večerech vystupuje dálkově univerzitu a díky tomu získá lepší socioprofesionální pozici, může v důsledku toho shledat sociální úroveň své ženy jako nedostatečnou a najít si „lepší“ partnerku. V situaci české společnosti byl tento fenomén ilustrován v průběhu 90. let případy rozvodů nových úspěšných podnikatelů, kteří svého úspěchu dosáhli za tiché pomoci své manželky, ale sociální vzestup znamenal takovou změnu jejich osobní identity, že jejich manželský vztah přestal fungovat a došlo k rozpadu manželství.

Zatímco žena v manželství ztrácí část svého původního kapitálu, muž naopak získává. Není to dáno jen tím, že žena investuje svůj původní kapitál do zúročování kapitálu svého manžela, je to dáno také přístupem zaměstnavatelů. Muž, který má manželku a dvě děti a snaží se je finančně zajistit, je vnímán jako loajálnější svému pracovnímu místu – riziko ztráty pracovního místa je pro něj méně únosné než v případě svobodného muže, tudíž pravděpodobně udělá vše, co od něj bude požadováno. Vztah ženatého muže k práci a potažmo možnost nakládat na něj větší pracovní požadavky jsou podmíněny existencí „šťastného domova“, pro který muž pracuje. Význam profesionální práce se totiž pro muže mění, jakmile má rodinu: vnímá ji jako součást své rodinné aktivity, stává se částí jeho manželské a zejména otcovské role.

1.3.2. Rozdílné důsledky rozchodu pro muže a ženy

Při partnerském rozchodu pak dochází nejčastěji k přechodu z modelu dvoupříjmové rodiny, kde žena vydělávala méně než její manžel a vedle své profesionální aktivity pečovala o děti a domácnost, na model rodiny s jedním příjmem, kde jedna osoba, v naprosté většině případů žena, živí rodinu a zároveň na jejich bedrech spočívá celá péče o děti. Vzhledem ke svému pohlaví je navíc různými způsoby znevýhodněna na pracovním trhu. V důsledku toho se rozvedené matky se závislými dětmi stávají skupinou významně ohroženou chudobou a nízkou životní úrovní. V České republice se zhruba polovina neúplných rodin v čele s rozvedenou matkou pohybuje pod hranicí 1,5násobku životního minima. Skupina nekalifikovaných a izolovaných osamělých matek se dostává do ještě větší izolace a nedokáže svou situaci ani dlouhodobě významně zlepšit. Výsledkem je tzv. feminizace chudoby: stále větší podíl obyvatel žijících pod hranicí chudoby tvoří ženy a děti. Muži si oproti tomu po rozchodu ponechávají profesionální status, který získali v průběhu manželství, a často se ztrátou rodiny získávají větší časový prostor, který mohou investovat do své práce. Přes povinnost platit výživné na závislé děti disponují po rozchodu větší částí svých příjmů pro své osobní potřeby, než tomu bylo před rozchodem. Muži jsou ale na druhé straně v případě rozchodu znevýhodněni z hlediska udržení a pokračování výchovného vztahu se svými dětmi – rozvod zpravidla znamená omezení nebo úplné přerušování kontaktů otců s dětmi.

1.3.3. Ekonomické dopady rozchodu pro rodiny s dětmi v ČR

Podle kvantitativního šetření, provedeného v roce 1999 v rámci projektu *Deset let společenské transformace v České a Slovenské republice* [Benešová 2000], disponovaly v České republice nejnižšími příjmy dvě demografické skupiny: samostatně žijící důchodci a neúplné rodiny. Podle srovnání příjmového indexu, který zohledňuje stáří jednotlivých členů domácnosti, přičemž se předpokládá, že děti do 15 let mají méně finančních potřeb než dospělý člověk, dosahují neúplné rodiny jen dvou třetin příjmu průměrné domácnosti. Jejich domácnosti jsou sice lépe vybaveny než do-

mácnosti důchodců – kromě pračky a barevné TV, jež jsou ve většině českých domácností již samozřejmostí, si občas pořízují i mikrovlnnou troubu (47,1%) a PC (21,6%). To jsou ovšem potřeby pochopitelné vzhledem k přítomnosti dětí a mladých vzdělávajících se lidí v těchto domácnostech. Je proto celkem logické, že se neúplné rodiny se závislími dětmi v ČR subjektivně pokládají za nejchudší. Polovina žen samoživitelek o své rodině prohlásila, že je chudá, 55% žen uvedlo, že se jejich životní úroveň za posledních deset let zhoršila, přičemž na vině byl ze 68% zánik partnerského svazku. Ženy z neúplných rodin nejčastěji poukazovaly na finanční nesnáze, a to například v oblasti bydlení, ale v 39% případů i v oblasti zajišťování primárních potřeb, jako jsou např. potraviny. Důvody jsou jak objektivní, tak psychologické: ženy jsou frustrované, protože srovnávají svou situaci s ekonomickými poměry vrstevníků, kteří mají úplné rodiny; navíc cítí povinnost vytvořit dobré materiální zázemí pro své děti, kterým chtějí poskytnout srovnatelné podmínky, jako mají jejich spolužáci [viz také Dudová 2007].

Pro pochopení toho, proč je situace osamělých matek taková, jaká je, stačí zrekapitulovat jejich potenciální příjmy. Jak bylo řečeno, při partnerském rozchodu dochází nejčastěji k přechodu z modelu dvoupříjmové rodiny na model rodiny s jedním příjmem, kde navíc jedna osoba zároveň živí rodinu a obstarává péči o děti. Přitom zároveň dochází k dělení majetku ve společném vlastnictví manželů, což je záležitost velmi individuální – v mnoha případech žádný větší majetek neexistuje, v jiných se jedná o podstatné částky a vše závisí na schopnostech najatého advokáta. Netřeba zdůrazňovat, že ženy, které nedisponují vlastním příjmem a úsporami, se v tomto případě nacházejí v nevýhodné situaci. Pro většinu českých domácností je ale typické (samozřejmě s výjimkami), že žena s dětmi si ponechává společný byt a svému bývalému muži splácí určitý podíl ceny bytu, respektive odstupné, zatímco muž si ponechává zbylý věcný majetek – nejčastěji auto (autem proto disponuje jen 27% neúplných rodin, oproti 60% průměru českých domácností). Bytová situace nadále zásadně ovlivňuje vztahy mezi bývalými manželi a zejména vztahy mezi otcem a dětmi; v některých případech je situace neřešitelná a manželé zůstávají i po rozvodu ve společném bytě, což vede k dalšímu stupňování napětí. Obecně je prokázáno, že ženy rozvodem ekonomicky ztrácejí, zatímco muži postupem času na rozvodu vydělávají, i když mohou mít nadále subjektivní dojem ekonomické ztráty [Arendell 1995; Mortelmans, Jansen, Snoeckx 2007; Bould, Hartmann, Schmauss, Gavray 2007]. Tyto subjektivní pocity pravděpodobně pramení z toho, že muž po rozvodu opouští rodinné sídlo a cítí se vyhnán, zvláště pokud rozvod iniciovala manželka, navíc platí výživné na děti, s kterými nežije, a má tak pocit ztráty kontroly nad vlastním příjmem.

Přestože většina osamělých matek v České republice pracuje, mnoho faktorů jim jejich pracovní aktivitu komplikuje. V první řadě jsou to překážky společné pro všechny ženy na pracovním trhu: nižší platové ohodnocení vzhledem k mužům, horizontální i vertikální segregace pracovního trhu, vyšší úroveň nezaměstnanosti žen. Jejich příjmy jsou proto nižší než u mužů a navíc jejich pozice na pracovním trhu je nejistější. Na druhém místě se jedná o překážky, jimž jsou vystaveny všechny ženy-matky. Nejen, že se ekonomická odpovědnost rozšiřuje i na děti, a potřeby domácnosti jsou tak vyšší. Přítomnost dětí v domácnosti navíc částečně nebo úplně omezuje čas, jež má žena k dispozici pro pracovní aktivitu. Její zaměstnání pak závisí na dostupnosti institucí na hlídání dětí. V případě osamělých matek je toto ještě akcentováno faktem, že žena nese plnou zodpovědnost jak za ekonomické zajištění rodiny, tak za péči o děti, a nemůže se o své povinnosti s nikým podělit. V případě absence otcova podílu na materiálním zabezpečení jeho bývalé rodiny se tak žena často stává závislá na pomoci státu – ať už ve formě dotování a zřizování struktur hlídání dětí nebo ve formě

sociálních podpor. V České republice patří osamělé ženy s malými dětmi ke skupině nejobtížnější, dlouhodobě a opakovaně shánějící zaměstnání [Hašková, Radimská 2002: 102].

Český systém sociální podpory dostatečně nereflexuje situaci rodiny s jednou ekonomicky aktivní osobou, která navíc pečuje o děti. Pracovní příjem takové osoby je příliš nízký, v případě rodičovské dovolené většinou nulový, a dávky sociální podpory nemohou pokrýt základní potřeby takové rodiny. Osamělé matky jsou tak často odkázány na referáty sociální pomoci, tvořící nejnižší složku systému sociálního zabezpečení, které doplňují sociální příjmy rodiny na úroveň stanoveného životního minima [Hašková, Radimská 2002: 102]. To ale jen zřídka skutečně pokrývá všechny potřeby rodiny, vzhledem k cenám bydlení v ČR a ke zvyšujícím se nákladům na výchovu dětí. Proto také mnoho osamělých matek žije společně s dalšími příbuznými, nejčastěji rodiči, kteří jim pomáhají s životními náklady a výchovou dětí. (Zatímco jen 13,7 % úplných rodin bydlí v bytě společně s další domácností, u neúplných rodin je to 26,7 %.) Určitý podíl rozvedených žen se tak kvůli rozvodu znovu stává závislým na rodičích.

Cestou z nepříznivé ekonomické situace může být pro rozvedené matky nástup do lepšího zaměstnání anebo uzavření nového sňatku. Tyto dvě eventuality se ovšem často kumulují: žena s vyšší kvalifikací a vyšším sociálním kapitálem má větší šance nalézt dobře ohodnocené zaměstnání a zároveň má větší pravděpodobnost nového sňatku. To znamená, že zatímco jedna část rozvedených a svobodných matek se nachází ve špatné situaci jen dočasně, skupina nekvalifikovaných a izolovaných osamělých matek se pravděpodobně dostává do ještě větší izolace a nedokáže svou situaci ani dlouhodobě významně zlepšit.

1.3.4. Rozchod a péče o děti

Přes formální rovnost soudy stále svěřují děti po rozchodu manželů častěji do výhradní péče matkám. Pramení to z faktu, že v úplných rodinách jsou to většinou právě matky, které zastávají každodenní úkony spojené s péčí o děti, jsou dětem spíše k dispozici a reprezentují před nimi rodičovský pár jako celek. Soudci předpokládají, že po rozchodu mohou proto právě matky zajistit dětem kontinuitu. Tato nerovnost již však dnes není zakódována v samotných zákonech, ve kterých se o pohlaví rodiče vůbec nehovoří. Rozvod ale znamená v drtivé většině případů narušení či oslabení kontaktů mezi otcem a jeho dětmi.

Novela zákona o rodině z roku 1998 přinesla možnost alternativního uspořádání porozvodové péče, a sice instituci společné a střídavé péče. Již ze samotného zákona o rodině a souvisejících předpisů ovšem vyplývá značně podezřívavý přístup k těmto institutům. V posledních patnácti letech bylo každý rok přibližně 90 % dětí svěřeno do výhradní péče matky a kolem 8 % do výhradní péče otce (zdroj: Ministerstvo spravedlnosti ČR, Statistický přehled soudních agend, <http://portal.justice.cz/ms/ms.aspx?j=33&o=23&k=3397&d=47145>). Zbytek připadá na svěření jiné osobě a v posledních letech jen v minimální míře na svěření do společné či střídavé výchovy. Masivní svěřování dětí matkám vyplývá z převládajících stereotypů a tradičních představ o mateřské a otcovské roli, které sdílějí soudci a soudkyně zabývající se rodinným právem, sociální pracovníci a pracovnice rozhodující o zájmu dítěte a v neposlední řadě i sami rodiče, jak matky, tak otcové, kteří s velkou pravděpodobností ve shodě s těmito stereotypy ani neuvažují o možnosti jiného uspořádání, i když subjektivně mohou trpět omezením kontaktů se svým dítětem. Přestože ale určitá skupina mužů prožívá a prezentuje tuto situaci jako diskriminační, realita je jen velmi obtížně hodnotitelná. Mnoho mužů neřádá o výhradní či střídavou výchovu svých dětí prostě proto, že nevědí, že taková možnost exis-

tuje, nebo nevěří, že mají nějakou šanci uspět. Na druhou stranu, dosti velké procento otců, kteří o takovéto uspořádání výchovy žádají, u soudu uspěje. To ovšem může být dáno tím, že se jedná o muže, kteří vědí, že mají vzhledem k okolnostem reálnou šanci dítě do vlastní výchovy získat.

Zásadním způsobem jsou ale znevýhodnění muži, jejichž bývalá manželka odmítá kontakt dítěte s otcem a aktivně mu brání, přestože neexistuje žádný důvod, proč by se kontakt neměl realizovat. Český právní systém nedokáže takovéto případy příliš efektivně řešit, soudní jednání jsou těžkopádná a časově náročná a postihy matek bránících kontaktu jsou nevykonávané a mnohdy i nevykonatelné.

1.3.5. Výchovné souvislosti rodičovského rozchodu

Špatná ekonomická situace domácnosti rozvedené či osamělé matky a omezení kontaktů otce s jeho dětmi nejsou jedinými důsledky rodičovského rozchodu. K dalším důsledkům patří například stigmatizace takovýchto rodin, výchovné problémy, o nichž se předpokládá, že souvisí s nepřítomností otce v rodině, a emocionální nestabilita.

Rozsáhlý longitudinální výzkum rozvedených rodin provedený v letech 1971 až 1977 v USA ukázal, že kritický je ze všech hledisek první rok následující po rozchodu. Matky se musí vyrovnat s emocionální ztrátou, najít způsob, jak ekonomicky zajistit svou rodinu a přitom se dostatečně věnovat dětem, stanovit nová pravidla a získat výchovnou autoritu. Děti přicházejí o každodenní přítomnost otce a navíc o většinu času, který jim dříve věnovala matka. Po roce se ale zpravidla situace stabilizuje, ženy posilují svou sebedůvěru, jelikož dokázaly situaci zvládnout, a děti si zvykají na novou situaci, někdy dokonce s hrdostí na získanou zodpovědnost a samostatnost [Wallerstein, Kelly 1980].

České veřejné mínění již přijalo rozvod i narození dítěte mimo manželství jako celkem běžný jev a děti z rozvedených rodin již nejsou, zvláště ve větších městech, vnímány jako něčím zvláštní. Jiné je to ale v diskurzu odborníků, zabývajících se výchovou a pedagogikou – mnozí z nich předpokládají, že nepřítomnost otce v rodině ve většině případů znamená výchovné problémy, a mnohé statistiky dětské delikvence to dokazují. Příkladem je empirické šetření charakteristik dětí s prekriminálními rysy prováděné Institutem pro kriminologii a sociální prevenci. Neúplnost rodiny se v něm ukazuje jako zásadní krimogenní faktor (pouze každé třetí ze sledovaných dětí má úplnou rodinu) [Štěchová M., Večerka, Holas 2000]. Tento jev ale pravděpodobně není primárně způsoben rodinnou strukturou (a tedy nepřítomností otce), ale problém může spočívat právě ve špatné ekonomické situaci neúplných rodin [viz Singly 1999: 42–47].

Rozhodnutí manželství, ve kterém jsou přítomni závislé děti, má tedy rozdílné dopady na každého z partnerů. Zatímco muži jsou mnohdy znevýhodněni ekonomicky, ženy jsou zpravidla zvýhodňovány v oblasti porozvodové péče o děti. V obou případech je ale tato výhoda relativní: pro muže se sice z příjmů dříve chápaných jako rodinné stávají příjmy osobní, zároveň ale ztrácejí rodinu a subjektivní pocit domova. Ženy si sice uchovávají každodenní kontakt se svými dětmi, ale dostávají se do obtížné materiální situace a v některých případech se ocitají bez jakékoli podpory ze strany otce jejich dětí.

1.4. Rodičovství v individualizované společnosti

Jaké podoby nabývá rodičovství v individualizované společnosti? Přes určité stírání genderových odlišností stále panují významné rozdíly mezi rodičovstvím muže a ženy – mezi mateřstvím a otcovstvím. Tyto rozdíly souvisí mimo jiné s tím, že veřejná sféra je tradičně spojována s mužstvím a maskulinitou a soukromá sféra s ženstvím a feminitou.

1.4.1. Rozdělení na veřejné a soukromé

Lidské mysli je vlastní sklon dichotomizovat, uvažovat v protikladech. Podle francouzských sociologů P. Bourdieu [Bourdieu 1980; 1998a] a F. Héritier [1996] stojí za veškerou dichotomizací základní protiklad mužského a ženského: vše může být viděno ve dvou pólech, z nichž jeden má vždy maskulinní a druhý femininní atributy, přičemž tyto dva póly si nejsou rovné: femininní je vždy podřízen maskulinnímu. Jednou z rozšířených duálních reprezentací je protiklad soukromého a veřejného, často užívaný v sociologii a zejména v sociologii genderu. Přes veškeré možné pochybnosti týkající se oprávněnosti a funkčnosti tohoto rozdělení je zřejmé, že v euroamerické civilizaci, podobně jako v mnoha dalších, je veřejná sféra převážně mužským světem a soukromá světem ženským. Přestože toto rozdělení bylo krátkodobě narušováno například válkami, jednalo se jen o výjimky potvrzující pravidlo. Teprve od šedesátých let dvacátého století dochází k systematickému narušení a zpochybnění daného rozdělení, spojenému s masivním vstupem žen na místa dříve rezervovaná mužům.

Americký sociolog S. M. Whitehead poukazuje na to, že rozdělení na soukromé a veřejné, které je v sociologii zabývající se rodinou, genderovými vztahy a problematikou vztahů pracovního trhu a soukromého života s oblibou používáno, je stále častěji kritizováno a zpochybňováno. Zejména postmoderní a poststrukturalistické perspektivy si dávají za cíl dekonstruovat dualismus veřejného a soukromého – v současné době je již nelze chápat jako dvě oddělené oblasti, protože to zahluje jejich vzájemné provázanosti a závislosti jedné na druhé. Soukromá sféra je silně ovlivňována sférou veřejnou – a veřejné „mužské“ oblasti mají často velmi soukromý charakter.

Přesto nelze zpochybnit, že tradiční uspořádání genderových rolí, jež převažovalo v západní a střední Evropě až do počátku 20. století, odpovídalo rozdělení na mužské-veřejné a ženské-soukromé a zajišťovalo funkčnost rodinné instituce. Rodina představovala celek s kolektivními zájmy, jež nesměly být narušovány individuálními zájmy jejích členů, a jejím hlavním posláním bylo reprodukovat sociální řád a předávat majetek z jedné generace na druhou. Žena jako podřízený člen patriarchální rodiny měla jen minimální vliv na definování společných rodinných zájmů a minimální rozhodovací práva. Sama sebe definovala skrze ostatní rodinné členy, svého muže a děti. Její zájmy se pak zdánlivě shodovaly se zájmy celé rodiny. Tato představa přetrvává v nostalgických vizích některých sociologů a teoretiků rodiny, ale není již dlouhodobě udržitelná, jelikož dnes s rostoucí individualizací společnosti nelze zaměňovat zájmy kolektivní a individuální.

Výzkumy veřejného mínění v České republice ukazují, že rozdělení na mužské-veřejné a ženské-soukromé stále podle odpovědí respondentů do značné míry platí: rozdělení rodinných rolí a dělba práce v rodině stále předpokládá, že úkolem muže je finanční zajištění a úkolem ženy je péče o potomstvo, o muže a o domácnost. V roce 2003 si 91 % mužů a 89 % žen v České republice myslelo, že hlavním úkolem muže je finančně zabezpečit svoji rodinu, a 79 % mužů a 78 % žen se domnívá,

že péče o malé děti je převážně ženskou záležitostí (Naše společnost 2003). A to i přesto, že české ženy jsou jedny z nejzaměstnanějších v Evropě: představují 43,5 procenta pracovní síly a míra ženské ekonomické aktivity se dlouhodobě pohybuje okolo 51 procent. Pracují v průměru 39,5 hodiny týdně, zatímco muži pracují průměrně 43,4 hodiny. Jen velmi malý podíl českých žen pracuje na zkrácený úvazek (Statistická ročenka ČR 2005).

Tradiční rozdělení na mužské-veřejné a ženské-soukromé je ale také stále patrné ve způsobu, jakým si ženy a muži konstruují a utvrzují svou osobní identitu. „Zatímco ženské identity zůstávají v mnohém synonymické s mateřskými a rodinnými aktivitami, ... definice toho, co je pokládáno za mužské, se odvíjejí z mužských mimo-rodinných rolí.“ [Arendell 1995: 31] Od mužů se očekává, že budou plně participovat v ekonomické sféře a že budou ekonomicky nezávislí, což je vede k tomu, aby konstruovali svou osobní identitu zejména skrze svou pracovní roli [Chodorow 1978]. Ženy oproti tomu stále definují samy sebe ve vztahu k rodině a k dětem, ačkoli profesionální dimenze se pro ně stává čím dál tím důležitější [Singly 1993: 55]. Hegemonie profesionální dimenze ve struktuře mužských identit a rodinné dimenze v identitách ženských je viditelná i ve výsledcích českých kvantitativních výzkumů zjišťujících hodnotové hierarchie respondentů v České republice. Na první pohled mezi hodnotami mužů a žen neexistují zásadní rozdíly: ptáme-li se, co je v jejich životě důležité, muži i ženy zmiňují jednotlivé hodnoty se stejnou frekvencí. Práce je důležitá pro 86 % mužů a 84 % žen, rodina je důležitá pro 97 % mužů i žen a podíly jsou podobné i v případě dalších hodnot, jako například přátelé, volný čas, partner či rodiče. Zásadnější odlišnost je pozorovatelná jen v případě hodnoty „děti“: důležitými je shledává 90 % žen a jen 79 % mužů. Podíváme-li se ale blíže na tato čísla, zpozorujeme zvláštní tendenci: jakmile se jedná o hodnoty, jež by mohly být klasifikovány jako rodinné, ženy odpovídají častěji než muži variantou „velmi důležité“ (zatímco muži častěji variantou „spíše důležité“³⁾, a jedná-li se o hodnoty týkající se práce, muži jsou ve svých odpovědích kategoričtější než ženy (výzkum Naše společnost 2003). Z toho je možné dedukovat, že přestože se obecně hierarchie hodnot mužů a žen příliš neliší, profesionální dimenze je intenzivněji vyjádřena u mužů a rodinná u žen. Tato situace má zásadní dopady na strukturu a dynamiku rodičovství, které si i v pozdně moderní době uchovává významná genderová specifika.

1.4.2. Rodičovství ve druhé fázi moderní rodiny

Vztahy mezi rodiči a dětmi ve druhé fázi moderní rodiny doznávají zásadních změn. Jak bylo již řečeno, zatímco v tradiční rodině bylo cílem předat dětem materiální bohatství a z něj vyplývající status rodiny a v moderní rodině první fáze bylo cílem předat další generaci morální hodnoty a vzory, výchova v současné rodině si klade jiné mety. Na jedné straně je to úspěch dítěte ve škole neboli předání vzdělanostního kapitálu, jelikož ten zajišťuje profesionální úspěch v životě a sociální reprodukci rodiny. Vedle toho se ale objevuje cíl nový, související s růstem individualizace ve společnosti a s novými hodnotami, které tato individualizace přináší – a sice rozvoj osobnosti dítěte, jeho naplnění a vnitřní pohoda, konstrukce jeho osobní identity v souladu s jeho vnitřním Já a s jeho skrytými zdroji. Tyto dva cíle se často jeví jako obtížně slučitelné a rodiče musí vyvíjet značné úsilí a neustále balancovat mezi oběma tak, aby respektování přirozenosti dítěte neškodilo jeho školním výsledkům a naopak [Singly 2000a: 108–112, 127–134].

3/ Testováno χ^2 testem na hladině významnosti $\alpha = 5\%$ a s použitím znaménkového schématu.

Ve výchově se předpokládá, že každé dítě má svou skrytou osobnost a že ji nemůže objevit a rozvinout bez pomoci svých blízkých, svého otce a matky. Skrytá identita dítěte může být odhalena jen prostřednictvím stálé pozornosti a stabilního prostředí – prostřednictvím toho, čemu F. de Singly říká „vztahové rodičovství“. Rodiče mají za úkol objevit a rozvinout skryté vlohy dítěte. Dítě již není vnímáno jako čistý list či jako tvárná hmota, do nichž by bylo třeba vepsat velké morální principy, ale stává se individuem hodným respektu, partnerem, se kterým je třeba vyjednávat. Postavení dětí v rodině se tak zásadně změnilo [tamtéž: 113].

Povinností rodičů je pochopit skryté potřeby dítěte, rozpoznat jeho sklony a talenty. To je velmi náročný úkol a nikdy si nemohou být jisti, zda se při své práci nemýlí. Ke své výchovné práci proto využívají často pomocníky – příručky, časopisy popularizující psychologické poučky a v případech selhání odbornou pomoc. Tato potřeba odborné pomoci je spojena s výše zmiňovaným procesem psychologizace západní společnosti. Podle F. de Singlyho byly v 60. letech na Západě morální normy (které byly samy o sobě nástupci norem náboženských) vystřídány psychologickými normami, jež jsou šířeny zejména „ženskými“ a výchovnými časopisy a masmédií vůbec. Psychologické normy se od norem předchozích liší jedním zásadním způsobem: nejsou pevné a dané jednou provždy, ale neustále se mění, a to navíc v určitém kyvadlovém pohybu, podle nejaktuálnějších výsledků a teorií; ztrácí se pevný normativní základ a je třeba neustále sledovat jejich vývoj. Rodičovství se tak stalo záležitostí vyžadující vysokou odbornost, rodiče nutně získávají pocit, že dělají vše špatně [Singly 2001b: 5–11; 2000a: 116–118].

Z tohoto vývoje také vyplývá mnoho paradoxů, které se odráží mimo jiné v legislativě týkající se rodiny. Hlavním kritériem, na kterém se všichni aktéři více méně shodují, je priorita zájmu dítěte – jenže „zájem dítěte“ je v podstatě naprosto vágní pojem. Jeho nedefinovatelnost umožňuje například zneužívání tohoto konceptu v soudních sporech týkajících se výchovy dětí.

1.4.3. Postavení a role dítěte v individualizované společnosti

Vztah k dítěti prošel v posledních několika stoletích zásadním vývojem s tím, jak se vyvíjela i moderní rodina. Podle francouzského historika Philippa Arièse [Ariès 1973] jsou city k dětem a k rodině veskrze moderní, dětství bylo objeveno teprve nedávno, zatímco v minulosti bylo toto období života téměř ignorováno. Rodina sice existovala jako skutečnost, ale nebyla chápána jako morální či sentimentální hodnota. Teprve postupně začínala být dětem věnována zvláštní pozornost a vznikl cit pro rodinu, zaměřený na děti a jejich výchovu. Ariès [Ariès 1975] ukázal, že na Západě docházelo postupně k soustředování pozornosti na dítě, rodina spatřovala v dětech stále větší hodnotu a zaměřovala na ně své zdroje; autor říká výslovně, že dítě se v rodině stalo „králem“. Tento vývoj se stupňoval až do 70. let 20. století, kdy vzniklo hnutí za emancipaci žen a došlo k posílení ideologie lásky v partnerském vztahu. Od té doby není již centrální pouze blaho dítěte a blaho rodiny jako celku, ale individuální blaho každého aktéra v rodině, tedy i žen – matek, které se do této doby obětovaly pro ostatní členy rodiny. Podle konzervativních názorů tento vývoj ohrožuje zájem dětí, jelikož děti jsou odsunuty na druhou kolej (například v případech rozvodu či ženské pracovní aktivity). Francouzský sociolog François de Singly ale poukazuje na to, že tato teze nebyla velkými kvantitativními šetřeními prokázána – tam, kde se rodina nejvíce rozpadá, konkrétně ve Skandinávii, nejsou děti nejnešťastnější [Singly 2000b: 79]. Podle jeho mínění mohou být individuální zájmy v rodině sladěny tak, aby si neprotiřečily a aby se vzájemně neomezovaly. Jak jsme viděli, výchova dětí v současné rodině si klade dva souběžné cíle: prvním je úspěch ve škole a potažmo v životě, v za-

městnání; druhým cílem je osobní rozvoj dítěte, seberealizace; konstrukce identity dítěte tak, aby z něj vyrostlo autonomní, nezávislé a autentické individuum, které bude v harmonii se sebou samým a se světem a dokáže využívat své skryté zdroje. Výchova má směřovat k rozvoji osobnosti dítěte, jeho naplnění a vnitřní pohodě, konstrukci jeho osobní identity v souladu s jeho vnitřním Já a s jeho skrytými zdroji. Tento druhý cíl ale vyžaduje jiné rodiče, než jsme byli zvyklí: vyžaduje spokojené a vyrovnané jednotlivce, ne představitele daných rolí či statusů. François de Singly se domnívá, že zaměstnanost žen a rozvod v principu nebrání pohodě dětí, ale tím, že umožňují svobodu, nezávislost a seberealizaci žen, mohou umožnit jejich matkám skutečně naslouchat svým dětem a být jim příkladem při vytváření jejich identity [Singly 2000b: 80–82].

Ulrich Beck a Elisabeth Beck-Gernsheim poukazují na to, že ačkoliv se v současnosti v západních zemích rodí stále méně dětí (proces úpadku porodnosti byl nastartován už v 60. letech), dítě nebylo nikdy důležitější než právě v dnes. Skrze dítě totiž dochází k uspokojování především emocionálních potřeb jejich rodičů. Motivace k tomu, mít dítě, je spojována s touhou po zakořenění, dodání smysluplnosti životu, po pocitech štěstí a vytvoření pevného citového pouta [Beck, Beck-Gernsheim 1995: 105]. V situaci, kdy je láska mezi mužem a ženou tolik křehká a nestabilní, se stává právě dítě objektem dlouhodobé a hluboké lásky rodičů. Dítě je totiž od narození vztaženo k rodiči a jeho vztah k němu není jen výsledek nějaké zrušitelné dohody. Tento vztah je tak logicky mnohem pevnější než všechny ostatní vztahy [tamtéž: 72].

Rostoucí hodnota dítěte pro rodiče tak paradoxně vysvětluje klesající porodnost, charakteristickou pro pozdně moderní rodinu. „Čím méně dětí, tím vyšší zodpovědnost, tím vyšší práva má dítě, tím spíše pár zvažuje, zda si dítě pořídí.“ [tamtéž: 108] Rodičovství se stává stále zodpovědnějším úkolem. Rodiče jsou povinni milovat své dítě a udělat maximum pro jeho rozvoj. V prostředí naší industriální společnosti je to pak zpravidla žena, která se musí pro dítě obětovat. Beck a Beck-Gernsheim navíc upozorňují na další riziko spojené s rodičovstvím v individualizované společnosti: čím více času věnuje matka dítěti, tím méně času má na partnera. Partnerský vztah se tak dostává na vedlejší kolej a dítě, spíše než aby partnery spojovalo, je rozděluje. Párem dnešních dnů se tak stává spíše právě matka a dítě [tamtéž: 73].

Dítě již dnes tedy není nástrojem sociální reprodukce, ale stává se prodloužením identity svých rodičů. „Zaujímá místo extenze dospělého a nikoli celé komunity.“ [Castelain-Meunier 2002: 22] Cílem výchovy již „není (alespoň na vědomé úrovni) starost o zlepšení postavení rodové linie, nýbrž starost o osobní úspěch“ [Singly 2000a: 147].

1.5. Otcovství v sociologické teorii

Jaké dopady mají tyto změny pro instituci a výkon otcovství? Abychom mohli zodpovědět tuto otázku, představíme si nejprve teorie otcovství v soudobé světové sociologii, vycházející z konstruktivistického paradigmatu. Poté se soustředíme na otázky, které v současné době hýbou teoretickým diskurzem otcovství: na problematiku rozdílností mateřství a otcovství a biologického a sociálního otcovství. V závěru této kapitoly se budeme zabývat vývojem otcovství z historického hlediska.

1.5.1. Sociálně konstruované otcovství

Ve Spojených státech v současné době dominuje sociologickému uvažování o otcovství a rodině konstruktivistická perspektiva, vycházející ze symbolického interakcionismu Meada a Blumera, jejíž představitelé nazývají svou školu *identity theory*. Tento směr zdůrazňuje předpoklad, že otcovství stejně jako mateřství není žádným způsobem přirozené či biologicky dáno, nýbrž že se jedná o fenomén sociálně konstruovaný zkušenostmi, interakcemi a sociálním vyjednáváním. Navíc je většina chování jedince spojena s vykonáváním určité sociální role či sociálních rolí. Role jsou očekávány sdílená ostatními a jsou spojené s významy, příkládanými jednotlivým druhům jednání, a tyto významy jsou vytvářeny a komunikovány v průběhu sociálních interakcí. Sociální identita je pak význam, který individuum přikládá samo sobě jako objektu v rámci určitého sociálního statusu či role.

Tento pohled umožňuje detailně analyzovat fenomén otcovství. Podle Williama Marsiglia [Marsiglio 1995; 2000] je otcovství mnohotvarou a heterogenní institucí. Během posledních 50 let jsme byli svědky objevení se mnoha nových permutací a pro některé nové situace (například být otcem bez společného bydliště se svými dětmi po partnerském rozchodu, být nevlastním otcem anebo být „nemanželským“ otcem) neexistují jasné a jednoznačné normy. Marsiglio ve svém pojetí otcovství vychází ze *scripting perspective* [Simon, Gagnon 1986], podle které lze rozlišit tři různé úrovně otcovství: nejprve kulturní a subkulturní scénáře, tj. zásobu vědění spojeného s otcovskou rolí; potom interpersonální úroveň (vliv různých jedinců, kteří pomáhají utvářet otcovskou zkušenost daného muže a jeho chování v otcovské roli), a nakonec intra-psychickou úroveň (obrazy, které muži sami konstruují a které vyjadřují způsoby, jakými chtějí hrát otcovskou roli). Podle Marsiglia a *identity theory* otcovství zahrnuje zároveň otcovský status a identitu, se kterými je asociováno větší množství rolí (živitel rodiny, partner při hře, pečovatel, učitel morálky, disciplinátor...). Otcovská role stejně jako otcovská identita jsou tak složeny z více rozměrů či rolí, hierarchicky uspořádaných podle důležitosti, kterou jim jedinec přikládá. Tato hierarchie odráží relativní pravděpodobnost, se kterou jedinec využije konkrétní způsoby jednání spojené s jednotlivými dimenzemi. Této hierarchii rolí odpovídá také hierarchie dílčích identit, které dohromady tvoří otcovskou identitu [Marsiglio 1995: 80–81].

Podle Marilyn Ihinger-Tallman [Ihinger-Tallman, Pasley, Buehler 1995], další reprezentantky směru *identity theory*, účast otce na péči o jeho děti a na jejich výchově závisí na jeho identifikaci se statusem a rolami spojenými s rodičovstvím. Otcovská identita je definována jako soubor významů spojených s postavením a rolí otce. Otcovské praktiky a otcovská identita se navzájem posilují – otcovská identita podmiňuje otcův podíl na péči a výchově dětí a otcovská aktivita následně posiluje budoucí úroveň otcovské identity. Otcovská zúčastněnost (*father's commitment*) je výsledkem dvou faktorů: prvním je počet osob, které od muže očekávají přijetí statusu otce a naplňování otcovské role, a druhým je důležitost těchto osob pro daného muže. Významní druzí jsou tak klíčoví pro utváření identity, hierarchie identit a volby chování, které následně zpětně ovlivňují či posilují identity. Já jako celek je souborem všech dílčích identit dané osoby.

1.5.2. Otcovství jako nekončící projekt Sebe

Australské autorky Deborah Lupton a Lesley Barclay [Lupton, Barclay 1997] vycházejí ve své analýze otcovství v současných západních společnostech z poststrukturalistické teorie. Pozitivně hodnotí důraz, který *identity theory* klade na sociálně konstruovaný charakter otcovství, ale mají výhra-

dy vůči prezentování otcovské identity jako celku neměnných a nezávislých vlastností. Podle těchto autorek vytváří *identity theory* příliš statický model identity a bez dalších důkazů se spoléhá na racionální volbu jako prostředek konstrukce subjektivity. Nepřipouští existenci méně vědomé úrovně zkušenosti, která také přispívá k chápání a představování si sebe sama jako otce, a předpokládá, že jednotlivé identity jsou oddělené a navzájem na sobě nezávislé. Oproti tomu podle Lupton a Barclay je otcovství ontologickým stavem, který se neustále mění, je místem střetu diskurzů a tužeb, které spolu soupeří, a nikdy nemůže být uchopeno jako jedna jediná „identita“. Společně se Zygmuntem Baumanem [Bauman 1995] hovoří o „nekončícím projektu Sebe“, o stále pokračujícím podniku konstrukce své vlastní identity. Otcovství může být chápáno buďto jako podnikatelská aktivita, jedna z částí projektu utváření sama sebe jako racionálního, autonomního a odpovědného individua pod vlivem expertních diskurzů, které jsou přeloženy do předpisů, jak správně chápat a praktikovat otcovství, ale zároveň může být pojato jako výsledek silných emocionálních stavů, gest a vůní, to znamená nevědomých procesů [Lupton, Barclay 1997: 22].

Lupton a Barclay, stejně jako další autorky a autoři zabývající se otcovskou identitou, zdůrazňují fakt, že otcovství je v našich společnostech silně genderované: je úzce spjato s mužstvím, s vlastnictvím penisu a spermatu. Otcovská identita tak nemůže být oddělena od mužské identity, stejně jako mateřská identita od identity ženské. Ale zatímco ženské identity zůstávají ve větší míře synonymem mateřských a rodinných aktivit, obecné definice maskulinity se odvíjejí spíše od mužských nerodinných rolí. Od mužů je stále očekávána plná účast v ekonomické a profesionální sféře, čímž jsou povzbuzováni k budování identit mužských subjektů prostřednictvím jejich profesionální role. Ve výsledku je pak často nejsilnější dimenzí otcovské identity dimenze živitele rodiny, což umožňuje sladit tradiční definici maskulinity se zájmem rodiny a dětí [viz také Singly 2000a: 170, 176]. Navíc tradiční definice maskulinity obsahuje charakteristiky, které jsou v protikladu k hodnotám péče a sebeobětování se pro druhého, a tudíž a priori vylučuje pečující a citové otcovství. V konfrontaci s modelem „nového otce“ se otcovství a maskulinity samotné stávají nejasné a plně protikladů.

1.5.3. Otec jako významný blízký dítěte

Francouzský sociolog rodiny François de Singly [1998, 1999, 2000a] nabízí originální pohled na současné otcovství a definuje je v protikladu k předchozímu období, kdy hlavním cílem výchovy bylo morální modelování dítěte a kde otec „byl definován a sám sebe definoval svou rolí živitele rodiny a představitele autority“ [Singly 2000a: 155]. V současnosti má výchova za cíl odhalování skryté osobnosti dítěte a rozvoj jeho vnitřních zdrojů. Dítě je nyní vnímáno jako individuuum zasluhující respekt, „partner, se kterým je nutno vyjednávat“. Sociální normy obklopující otcovství docházejí změn v souladu s těmito změnami v charakteru výchovy. Funkce živitele rodiny a autority zůstávají důležitými složkami otcovské role (tedy toho, o čem se muž domnívá, že je od něj očekáváno jako od otce). Singly ukazuje, že čas strávený profesionální prací je většinou mužů chápán jako jedna z forem rodičovského času, tedy času věnovaného dětem, i když nepřímou. Role autority také přetrvává, ale mění svůj smysl. Singly hovoří o neautoritářské autoritě: otec určuje dítěti hranice a vede ho k respektování pravidel, aniž by bral sám sebe příliš vážně. Zároveň, navíc k těmto dvěma tradičním funkcím, otec musí dnes umět být blízký, ukázat city, naslouchat, hrát si se svým dítětem. Aby toto dokázal, musí se umět čas od času k dítěti snížit, jednat s ním jako rovný s rovným a zapomenout na hierarchii dospělý/dítě.

Přestože se otcovství stává přímějším a více vztahovým, než bylo dříve, nedochází k jeho záměně či ztotožnění s mateřskou aktivitou. Funkce každodenní péče a údržby je stále z většiny zajišťována pouze matkou. Podle Singlyho otec sice již není „hlavou rodiny“, ale zůstává „zodpovědným za rodinu jako celek“ – má právo vyslovit poslední slovo, hraje roli rozhodčího uvnitř rodiny. Navíc stále zajišťuje funkce zprostředkování a otevření do vnějšího světa. Konečně, jako biologický otec si uchovává další důležitou dimenzi otcovské role: funkci představitele původu dítěte [Singly 2000a: 197–205].

1.5.4. Mateřství a otcovství – podobnosti a rozdílnosti

Pro pochopení vědeckého diskurzu provázejícího otcovství je nutné podívat se, jak se současné teorie vypořádávají s otázkou genderových odlišností a podobností otcovství a mateřství. Vzhledem k tomu, že otcovství bylo a stále někdy je myšleno jako komplementární k mateřství a že otcovská a mateřská role byly donedávna chápány jako protikladné a zároveň vzájemně se doplňující, není možné uvažovat o otcovství odděleně od mateřství. Nalik se od sebe odlišuje mateřská a otcovská péče, a odlišuje se vůbec? Je případná odlišnost ve vztahu ženy a muže k dítěti daná biologicky, nebo je sociálně konstruovaná? A je-li konstruovaná, je tato odlišnost nezbytná pro zdravý vývoj dítěte? To jsou otázky, které hýbou současným diskurzem týkajícím se rodičovství a jeho proměn, a odpovědi na ně mají silné politické důsledky.

Parsonsovska teorie, která v 50. letech předpokládala striktní diferenciaci mezi mužskými a ženskými rolemi v rodině, podlehla novým sociálním realitám a epoše feministického hnutí. Přesto se nové myšlenky vyvíjely pomalu a ani současné studie nedokážou na tyto otázky jasně a jednoznačně odpovědět. Pohled psychologů a pediatriů dlouho vycházel z předpokladu, že pokud se muž stane pečovatelem, identifikuje se s mateřskou funkcí a ztratí svou maskulinitu, a že pouto mezi matkou a dítětem je dáno biologicky, a tudíž je nutně odlišné od pouta otcovského [Bowlby 1969; Naouri 1985]. Ve Francii bylo pole studií otcovství silně ovlivňováno lacanovskou teorií: zatímco matka představuje péči, citovost, reálno, otcova funkce spočívá ve zosobnění zákona, autority a symbolična. Otec má fungovat jako ten, který vstupuje mezi matku a dítě a rozděluje fúzní vazbu mezi nimi dvěma. Populární francouzská psycholožka Françoise Dolto [1985, 1988] například zdůrazňuje, že otcové mají budovat citový vztah a respekt ve vztahu ke svému dítěti prostřednictvím řeči a slov, nikoli fyzických doteků. Zároveň ale Elisabeth Badinter [1980] dokazuje, že mateřská láska je stejně sociálně konstruovaná jako otcovské pouto a zásadně se od něj neliší. A francouzský psychiatr G. Delaisi de Parseval v knize *La part du père* [1981] vyslovuje tezi, podle které má matka i otec identické psychické předpoklady a odlišnost a výhody předpokládané u jednoho pohlaví vůči druhému, ať už se projevují v jakémkoli směru, jsou konstruované a jsou výsledkem ideologických a kulturních faktorů. V USA proti sobě ve druhé polovině 20. století stály dva protichůdné psychologické pohledy: na jedné straně klasická vývojová psychologie, která se přiklápěla k diferencialistickému stanovisku a zdůrazňovala význam rozdílů mezi mateřskými a otcovskými výchovnými praktikami pro zdravý vývoj dítěte, a na straně druhé přístup reprezentovaný např. Robertem Feinem [Fein 1978] předvídací éru „nového otcovství“ a zdůrazňující potřebu více „ženského“ přístupu mužů k rodičovství [viz Lupton, Barclay 1997: 42–47].

Teoretické koncepty genderové stejnosti či odlišnosti na sebe vážou celou sbírku politických názorů. První pohled předpokládá vrozené odlišnosti mezi mužem a ženou, tedy i mezi matkou a otcem. Konzervativní myslitelé vycházející ze sociobiologie tvrdí, že dítě potřebuje dva různé typy lásky

a disciplíny – mateřský a otcovský, a to nejlépe poskytované biologickou matkou a otcem. Konstruktivistický koncept oproti tomu zdůrazňuje, že odlišnosti mezi mužským a ženským rodem jsou vytvořeny sociálně, a tudíž nemohou být ospravedlňovány jako přirozené, legitimní a neměnné. Navíc zatímco jedni zastánci tohoto pohledu se domnívají, že neexistuje žádný důvod, proč by odlišnosti mezi mateřstvím a otcovstvím měly být zachovány, jiní jsou přesvědčeni, že i když jsou sociálně konstruovány, mají svůj nenahraditelný význam a funkci. Podle prvních výchova dítěte vyžaduje alespoň jednoho milujícího a oddaného rodiče jakéhokoli pohlaví a alarmující varování konzervativních autorů před „otcovskou nepřítomností“ slouží jen k implicitnímu obviňování a znevažování práce a snahy svobodných či rozvedených matek a navíc ke zbytečnému dalšímu stigmatizování dětí, které vyrůstají s jedním rodičem [Dodson 1995]. Na druhou stranu, podle druhého tábora musí být pro zdravý vývoj dítěte vždy zajištěna mateřská i otcovská funkce, ovšem nemusí být nutně zajišťovány vlastní matkou a otcem, ale i jinými osobami mužského či ženského pohlaví.

Empirické studie ukazují, že otcové jsou schopni budovat a udržovat vztahy se svými dětmi, které se velmi podobají vztahům mateřským, a dokážou s dětmi interagovat stejně jako matky [Le Camus 1994; Zaouche-Gaudron 2001]. Přesto se v realitě mateřský a otcovský přístup odlišují. Lupton a Barclay ve své longitunální studii zkušeností otců docházejí k závěru, že muži i ženy mají stejné předpoklady vytvořit si blízký a intimní vztah se svými dětmi prostřednictvím každodenních pečovatelských aktivit. Tyto aktivity jsou ale nejčastěji v praxi vykonávány ženou, která tím získává určité znalosti a dovednosti a postupně se v rodině stává „expertem“ na záležitosti týkající se dětí. Jakmile je jednou jeden z rodičů ustaven v pozici odborníka, pro druhého se stává obtížné do jejich vztahu zasahovat a je delegován do funkce živitele a ochránce [Lupton, Barclay 1997: 124–133]. Odlišnosti se tak dále posilují a reprodukují.

Podle F. de Singlyho [Singly 2000a: 173–174] je rozdílnost mezi otcovskou a mateřskou účastí mimo jiné také důsledkem odlišné dostupnosti otce a matky pro své děti. Otcův čas je zpravidla rozdělen na období absence věnované profesionální aktivitě a období přítomnosti v blízkosti dětí, která jsou často dopředu naplánována a připravena. Matka oproti tomu je neustále dostupná pro případ nečekané dětské potřeby. Genderová odlišnost rodičovství tak nepramení pouze z odlišných praktik, ale také z odlišných postojů. S. Ruddick [1989] používá pro popsání této neviditelné mentální práce matky, která v každém momentě vnímá své děti jako potenciálně vyžadující její péči a ochranu a organizuje svůj život kolem tohoto pohledu, termín „mateřské myšlení“ (*maternal thinking*).

Otcova nepřítomnost v domácnosti ještě nemusí nutně znamenat, že muž není angažovaným otcem. Singly ukazuje, jak bylo řečeno, že profesionální čas je mnoha muži vnímán jako nepřímý rodičovský čas, a výsledky výzkumu Lupton a Barclay ukazují, že muži mají tendenci chápat svůj profesionální život a přistupovat k němu jiným způsobem, jakmile se stávají otcem a cítí se zodpovědní za materiální podporu svých dětí. François de Singly hovoří o dvou typech rodičovské angažovanosti: u mužů pozoruje oddělování a ochranu jednotlivých časových období a vytváření identity „Já, sám, pro druhého“, zatímco u žen kontinuální dostupnost a vytváření identity „Já, společně, pro druhého“ [Singly 2000a: 186].

1.5.5. Biologické a sociální otcovství

Genderové odlišnosti mateřství a otcovství v rodičovských praktikách a identitách stále přetrvávají i přes svůj sociálně konstruovaný charakter. Projevují se také ve způsobu, jakým je „otec“ defino-

ván. Odedávna vedle sebe stojí biologická a sociální definice otcovství a jejich vzájemný vztah je řešen i v současném odborném diskurzu týkajícím se této problematiky.

Hlavní rozdíl mezi mateřstvím a otcovstvím tradičně spočíval ve faktu, že mateřství bylo jisté, zatímco otcovství bylo nevyhnutelně nejisté. Díky novým medicínským technikám již ale otcovství nemusí nutně být nejisté a otec může být bez rizika omylu definován jako biologický zploditel. Pro to, aby se muž stal otcem, ovšem nestačí být otcem biologickým. Přestože soudobé západní společnosti stále favorizují definici filiace prostřednictvím pokrevních vazeb a příbuzenské vztahy obecně spočívají na biologickém základu, sociální charakter otcovství stále vystupuje na povrch. To je zřejmě právě na příkladu rozvodu: muž v pozici biologického otce je často držitelem legitimní autority, tato autorita ale nestačí k tomu, aby jej udržela v postavení otce-významného blízkého svých dětí, které může být snadno obsazeno otcem nevlastním [Singly 2000a: 202]. Francouzská socioložka a právnička Irène Théry [1998] definuje tři složky otcovské filiace: jedna část je daná biologicky, druhá část je daná domácností („domácí“ otec je ten, který s dětmi sdílí bydliště a každodenní výchovu) a třetí část je genealogická (nebo také institucionální: genealogický otec je ten, kterého jako otce uznává zákon a který začlení dítě do své rodové linie). „Domácí“ a „genealogická“ složka společně tvoří sociální dimenzi otcovství. Théry poznamenává, že tyto tři složky stále častěji fungují odděleně a v současné společnosti již není jasné, koho lze nazývat „rodičem“ [Théry 1998: 169–170]. Biologická a sociální definice otcovství na sebe narážejí – biologická definice je stále stavěna do popředí, jelikož je zdrojem legitimity a původu, ale sociální dimenze hraje podle některých autorů v praxi často podstatnější úlohu, jelikož dřívější institucionální otcovství bylo postupně nahrazeno otcovstvím vztahovým, závislým na vůli otce i matky [Castelain Meunier 2002]. V podstatě je možné konstatovat, že zatímco mateřství bylo vždy bez zpochybňování založeno na biologické definici, u otcovství tomu tak není [Sullerot 1992].

Mnoho psychologů a sociologů si klade otázku, zdali je přítomnost biologického otce v rodině skutečně tolik důležitá. Pokud odpovíme, že nikoli, můžeme předpokládat, že problém neúplných rodin je vyřešen jednou provždy, jakmile je biologický otec nahrazen novým partnerem matky. Otázku je ale třeba položit také z jiné perspektivy. Diskurz otcovství, a konkrétně porozvodového otcovství, je často nesen otázkami na následky otcovské nepřítomnosti pro zdravý vývoj dětí. „Studie otcovství mají tendenci pohlížet na otce jako na pozitivní nebo negativní vlivy na děti a nesnaží se porozumět zkušenostem těchto mužů samotných, nezávisle na potřebách jejich dětí.“ [Lupton, Barclay 1997: 47] Jak říká Gérard Neyrand, „osoba otce nemůže být redukována na otcovskou funkci, na psychologickou užitečnost, kterou jeho existence přináší dítěti“ [Neyrand 2000 : 247]. Ve většině sociologických prací je tematika otcovství studována z pohledu zájmu dítěte nebo z perspektivy matek a otcové představují objekt kritiky – někdy jsou popisováni jako „nepřítomní otcové“, jindy jako oběti situace, na kterou se nedokážou adaptovat. Jen málo studií se ale zaměřuje přímo na zkušenosti a vyprávění mužů-otců.

1.5.6. Transformace otcovské role

Sociální instituce rodiny prochází změnami: mění svou formu a nabírá nové funkce, což vyžaduje modifikace vztahů mezi rodinnými aktéry a modifikace repertoárů rolí, které v rámci rodiny hrají. To se týká také otcovství – institucionální a autoritářské otcovství se stává otcovstvím vztahovým a dobrovolným, otec se stává významným blízkým dítěte a dítě se stává partnerem, kterého je třeba respektovat a vyjednávat s ním. Ale tento stejný pohyb směřující k individualizaci společnosti,

díky kterému se z rodiny stává ústřední prostor konstrukce osobní identity individuů, který přenáší důraz na vztahy a na osoby a který sblíží otce a jejich děti, je také jednou z hlavních příčin fragilizace vztahů mezi partnery či manželi. Tato zvýšená křehkost se projevuje zvýšením počtu rozvodů a rozhodů, které jsou často provázeny otcovým stažením se ze života dětí.

Ještě v 19. století byl otec, *pater familias*, skutečným ztělesněním moci a autority; zastupoval před právem nejen své děti, ale i svou manželku, byl jediným živitelem rodiny a jen on sám rozhodoval, kdo se stane jeho dědicem. Nemožnost jistě dokázat otcovství vyžadovala jasná pravidla rodinného soužití, jejichž součástí byla absolutní podřízenost manželky. Celý sociální systém spočíval na systému reprodukce zaměřené na ekonomické statky, jejíž základní jednotkou byla rodina a otec jako její představitel. Na rozdíl ode dneška matka představovala zastupitelný článek (mohla být nahrazena novou manželkou či chůvou), a děti byly proto po rozvodu (k němuž ovšem docházelo jen zřídka) automaticky svěřeny otci. Podle francouzské socioložky E. Sullerot [1992] byla ovšem jedním z klíčových bodů, determinujících patriarchální (to znamená otcovskou) nadvládu, neexistence účinné antikoncepce přístupné ženám – jedinou možností, jak regulovat porodnost, byla buďto zdrženlivost, nebo *coitus interruptus*, obojí závislé na ochotě a odhodlání muže, a kontrola reprodukce, stejně jako moc nad výchovou dětí, tak spočívala v rukou mužů.

V tradiční či patriarchální rodině stojí v popředí ekonomické vlastnictví a hlavní funkcí rodiny je předat toto vlastnictví. Otec má nad rodinou a svými potomky takřka absolutní moc, jeho postavení má posvátný a symbolický charakter. Muž v postavení otce ztělesňuje všeobecný řád. Vlastní monopol nad filiací, jelikož on sám má moc včlenit dítě do své rodové linie, a pokrevní filiace hraje fundamentální roli pro reprodukci společnosti.

V první fázi moderní (nebo také industriální) rodiny je otec desakralizován, ale uchovává si monopol autority hlavy rodiny, zatímco matka vládne v oblasti soukromí a přibližuje se dítěti. Práva otců nad dětmi začínají být ve srovnání s předchozími obdobími omezována. Otcové ztrácejí právo oficiálně vydědit své potomky a znevýhodňovat je v závislosti na pohlaví a pořadí narození [Delumeau, Roche 1990]. Na konci devatenáctého století a v první polovině století dvacátého se objevuje ideál manželství založeného na vzájemné lásce manželů, což otevírá cestu destabilizaci rodiny. Mužské a ženské role jsou velmi odlišné, dané silnou genderovou dělbu práce mezi manželi. Rodina je oslavována ve své jednotě a v diverzifikaci pozic definovaných pohlavím a věkem svých členů [Singly 2001a: 7]. Otec je definován svou rolí živitele rodiny a představitele autority, zatímco matka je pečovatelkou, strážkyní rodinného krbu. Ona poskytuje dítěti cit a vztahovou blízkost. Výchova má za cíl morální modelování dítěte, transmisi pravidel a norem. Otec předává svému dítěti společenské normy, matka zejména předává svým dcerám domácí dovednosti a podřízené postavení [Singly 1996b; Castelain Meunier 2002].

V průběhu 20. století přestává hrát ekonomický kapitál hlavní roli v procesu reprodukce společnosti a na jeho místo nastupuje inkorporovaný kapitál vzdělanostní. Otec tak ztrácí své privilegium určit svého dědice či vydědit v libovolném okamžiku jedno ze svých dětí. „Mechanismy produkce školního kapitálu v současné době silně limitují otcovskou moc. ... Růst důležitosti školního vzdělání a s ním související transformace pracovního trhu ... neumožňují otci hrát s úspěchem roli autoritářské postavy.“ [Singly 2000a: 161] Tyto sociální transformace se odrážejí zároveň ve změnách legislativy týkající se rodiny a otcovské autority.

Koncem 19. století vzniká tzv. kult mateřství – mateřská láska je oslavována, mateřské instinkty jsou nekriticky přeceňovány [Badinter 1980]. Mateřské roli je přisouzen zásadní význam ve zdravém vývoji dítěte. Kult mateřství pronikl do názorů psychologů (zejména amerických) a převládal v nich od 40. let 20. století po dlouhou dobu. Otec měl fungovat hlavně jako živitel rodiny a na psychologický vývoj dítěte měla zdánlivě vliv pouze matka. Evropská psychoanalytická teorie ovšem přiznávala otci zásadní roli, přestože zpočátku jen symbolickou. Ve shodě s Lacanovou teorií (podle které je postava otce, nebo spíše jeho symbolická představa, „jméno otce“, naprosto nezbytná pro socializaci dítěte, přetržení pouta s matkou a potažmo přírodou a vstup do sociálního, „mluvícího“ světa) je podle psychoanalýzy pro zdravý psychologický vývoj dítěte nutná alespoň symbolická přítomnost vlastního otce [Sullerot 1992: 231–237].

Na přelomu 60. a 70. let dvacátého století dochází k dalším masivním změnám, které ovlivňují instituci rodiny a potažmo praxi rodičovství. Rapidně se snižuje počet sňatků a přitom roste počet rozvodů. Ženy získávají účinnou antikoncepci, a moc nad reprodukcí tak přechází do jejich rukou. Ve jménu práva na své tělo vybojovávají legalizaci interrupce a od nynějška jsou to teoreticky ony, kdo rozhoduje o bytí a nebytí jejich dětí. Vstupují masivně na pracovní trh, a muži tak ztrácejí své výhodné postavení živitelů rodin. Stát nově nabytá práva ženám garantuje novými zákony a prostřednictvím systému sociálních podpor v případě potřeby zastupuje absentující otce [Sullerot 1992: 51–214].

Tyto změny ústí v situaci, kdy jako by muž nebyl pro reprodukci a rodičovství nijak zásadně důležitý. Kvůli masovému rozšíření hormonální antikoncepce nemusí mít vliv na to, zda jeho dítě bude, či nebude počato, kvůli svobodnému právu žen na interrupci nemůže rozhodovat o tom, zda se narodí, či nenarodí. Jakmile dojde k ukončení jeho partnerského vztahu, znamená pro něj většinou i konec jeho blízkého vztahu s dítětem či dětmi. Vzhledem k tomu, že děti jsou v naprosté většině případů svěřovány do mateřské výchovy, pro otce rozvod zpravidla znamená odloučení od jejich dětí, a to ať byla příčina rozpadu manželství na jejich straně, či nikoli. Oproti tradiční absolutní otcovské moci tak získává převahu nová „moc matek“.

Hlavní roli na omezení otcovské moci sehrál stát. V evropských zemích docházelo od 19. století k postupnému rozšiřování státní intervence do soukromé sféry, do oblastí, kde dříve rozhodoval pouze otec. Od 50. let 20. století (v tehdejší Československu, v západních zemích o něco později) jsou postupně přijímány zákony vyrovnávající postavení otce a matky v rodině a chránící matky před rezignací otců na jejich povinnosti. V případě dítěte narozeného mimo manželství a bez uznání otce se matka sama stává držitelkou rodičovské autority a děti narozené mimo manželství jsou v zákoně postaveny na roveň dětem „legitimním“.

Tyto praktické a legislativní změny vedly postupně až ke vzniku tvrzení, že muži ztratili kontrolu nad reprodukcí a že rozhodování o prokreaci přešlo do rukou žen. Vyvstala otázka o přístupu mužů k otcovství a hovořilo se o vyvlastnění otcovských práv [Sullerot 1992]. Začíná se mluvit o potřebě rehabilitace otcovských práv, jež stojí v protikladu ke stále rostoucí „moci matek“. Nedávný vývoj legislativy, v České republice i v jiných evropských zemích, ostatně k této rehabilitaci směřuje – jsou přijímány zákony, které vyrovnávají rodičovská práva ve prospěch mužů (z další mateřské dovolené se stává rodičovská dovolená; oba rodiče zůstávají ve stejné míře držiteli rodičovské zodpovědnosti, i když spolu nežijí a třeba i nikdy nežili atd.). Otcovství se stává skutečně předmětem veřejného mocenského střetu – v Americe i v Evropě vznikají sdružení bojující za práva otců, která se včleňují do feministického hnutí a zároveň se proti němu vymezují. Hlavní argument, který tyto sku-

piny používají, a sice že nepřítomnost otce v rodině znamená nárůst delikvence a násilí, ale nebyl nikdy žádným způsobem spolehlivě dokázán [Castelain Meunier 2002: 17]. Podle feministicky orientovaných autorů a autorek naopak daný vývoj sice znamená zásadní posun v kvalitě života žen a také v kvalitě rodičovství, ale přesto vyvolává i pochybnosti: podle Michèle Ferrand platí, že „pokud současný sociální systém umožňuje ženám kontrolovat porodnost, pak jistě proto, že je to pro něj výhodné“ – je to nejlepší způsob, jak přesvědčit ženy, aby nadále vychovávaly děti, jež si přály mít. Stále jsou to totiž ženy, které nesou takřka veškerou zodpovědnost za své potomky, a otázka skloubení práce a rodiny se nadále týká zejména žen [Ferrand 2001: 189–193]. Termíny jako „úpadek otcovské moci“ či „vyvlastnění otců“ pak označují spíše nostalgii po předchozím sociálním řádu, než že by popisovaly konkrétní realitu [Ferrand 2001: 200, 205].

1.5.7. Implikace pro otcovství

Všechny tyto změny dávají prostor vzniku nového přístupu některých otců, kteří se již nespokojují jen s rolí živitele rodiny a představitele autority. François de Singly uvádí, že otec si dnes již obecně nechce jen hrát na otce, nýbrž touží se stát významným blízkým svého dítěte. Dokáže se k němu snížit, hrát si s ním, mazlit, dávat mu najevo cit. Tento nový otcovský přístup v 80. letech znovuotevřel diskurz o „nových otcích“, otcích osobně citově a prakticky implikovaných do péče o malé děti. Tomuto tématu byl věnován velký objem literatury a výzkumu. „Jako by bylo třeba objevit pro otce nový registr chování, v době, kdy se rozvíjí nová vize rodinných vztahů zdůrazňující především osobní rozvoj a odmítnutí autoritářských vztahů“, podotýká Michèle Ferrand [Ferrand 2001: 194]. Přesto tento model není v praxi skutečně beze zbytku realizován a navíc se týká jen určité socio-profesní skupiny – vyšších středních vrstev. Rozdíl mezi mateřskou a otcovskou péčí přetrvávají: profesionální život stále pro většinu mužů stojí na prvním místě a čas, který věnují péči o domácnost a každodenní péči o děti, se zvyšuje jen nepatrně. Pokud se otec věnuje dětem, jedná se o tzv. kvalifikované rodičovské úkony (učení, hra, uspávání), zatímco nekvalifikované úkony (strava, praní prádla, každodenní údržba) stále zůstávají na matce [Hurstel 1996]. Otec se dítěti přibližuje, aniž by se ale stával stejně blízkým jako matka. Jeho role je stále ve značné míře definována jako role živitele rodiny a autority, stává se „zodpovědným za rodinu jako celek“, není pro děti stejně dostupný jako matka. Má jen málo skutečně interindividuálních vztahů se svými dětmi, angažuje se zejména bok po boku své partnerky, na které dále spočívá odpovědnost za fyzickou péči o děti a za větší díl výchovy a která reprezentuje a zastupuje otce před dětmi v době jeho nepřítomnosti [Singly 2000a: 178–185].

Vedle „nových otců“ se objevují také takzvané „nové rodiny“, které znamenají další otřesení klasických rodičovských rolí a praktik. Zvýšení rozvodovosti, nárůst počtu nesezdaných soužití a dětí rodících se mimo manželství, rekonpozice neúplných rodin – tyto jevy spojené s druhou demografickou tranzicí vytvářejí nové rodinné situace. Manželský pár není nutně shodný s rodičovským párem a biologický otec s otcem, který s dětmi bydlí a vychovává je. Chybí ale nové normy a vzory pro muže, nacházející se v těchto nových situacích. Muži jsou nuceni být „kutily“ nových rolí, hledat jejich nové definice, nové rozdělení autority a svou vlastní míru účasti na výchově. Například ve znovusložené neúplné rodině dochází k „demultiplikaci rodičovských rolí“ [Singly 2000a: 200]. Přestože se určitý počet otců po rozvodu naprosto vzdává svého podílu na výchově svých dětí, většina z nich zachovává určité vazby se svými dětmi a s bývalými partnery, a pokud matka jejich dětí po rozvodu znovu vytvoří pár či vstoupí do manželství s jiným mužem, otcovská role je „rozdělena“ mezi otce a nevlastního otce. To představuje problém zejména na úrovni autority, jelikož zatímco

biologický otec si jako takový udržuje legitimní autoritu, nevlastní otec touto autoritou nedisponuje, přestože tráví s dítětem mnohem více času [Le Gall, Martin 1988; Martin 1997; Singly 2000a]. Otcové jsou po rozvodu nuceni redefinovat svou rodičovskou roli a identitu a rozhodnout se, jaké její dimenze zachovají a jakou zvolí míru účasti na péči a výchově.

Podle Christine Castelain Meunier se tak z otcovství stává akt vůle. Postavení otce není definováno a obměňuje se v závislosti na tom, co žena od svého partnera očekává a vyžaduje, a také v závislosti na vůli otce zaujmout určité místo nezávisle na přístupu své partnerky. „Otcovství, které ztratilo svůj lesk, je udržováno díky vůli mužů a žen, kteří si přejí jeho pokračování.“ [Castelain Meunier 2002: 44] „Opustili jsme monokulturní model rodiny, ve kterém bylo rodičovství založeno na sociální konstrukci odlišnosti pohlaví, na jejich komplementaritě a na mužské dominanci. Směřujeme k polykultuře rodičovství, to znamená k modelu rodičovských rolí nezávislých na přiřazených genderových rolích, ve kterém aktéři disponují velkou svobodou při rozhodování, jak se budou jako rodiče chovat.“ [Castelain Meunier 2002: 16] Otcovství tak přestává být přísně definováno rolovými očekáváními a předpisy a stává se nejasným a pluralistickým.

1.6. Otcovství po partnerském rozchodu

Jakým způsobem současní muži konstruují svou otcovskou roli? Jaká očekávání jsou na ně kladena a jak se s těmito očekáváními vyrovnávají? Jak konstruují svou otcovskou identitu v situaci, kdy se normy obklopující otcovství stávají stále více nejasnými i v situaci úplné rodiny a o to více po případném rozchodu s matkou jejich dětí? Pro správné uchopení zkoumaného problému se jeví jako nezbytné ozřejmit teoretický koncept sociální role obecně a otcovské role konkrétně.

1.6.1. Otcovská role a repertoáry otcovství

Sociální role je klasicky definována jako očekávaný způsob chování vázaný na určitý sociální status [Velký sociologický slovník 1996: 943]. Pod otcovskou rolí si tedy můžeme představit souhrn všeho, co je očekáváno od osoby, která zastává status otce, tedy souhrn norem spojených se sociální pozicí „otce“. Vzhledem k tomu, že individuum zpravidla ve svém životě zastává větší počet sociálních rolí zároveň, každá role existuje v interakci a případně v konkurenci s těmi ostatními. Otcovská role je tak ve střetu s dalšími sociálními rolmi, které daný muž může mít – například s rolí zaměstnance, manžela, syna, bratra, přítele či kolegy. Samotná otcovská role se podobně jako většina jiných sociálních rolí rozděluje do více dimenzí – být otcem znamená být živitelem rodiny, partnerem ve hře, pečovatelem, disciplinátořem atd. Způsob, jakým muž hraje svou otcovskou roli, závisí na hierarchii těchto jednotlivých dimenzí, přičemž po rozvodu se tato hierarchie z mnoha důvodů často mění.

Po rozchodu rodičovského páru se otcové nacházejí v situaci, pro kterou neexistují jednoznačné kulturní modely a scénáře jednání. To je zdůrazněno i tím, že již v úplné rodině jsou normy spojené s otcovstvím v současnosti nejasné a otcovství se stává „pluralitním“ [Castelain Meunier 2002: 16]. Otcové zpravidla odmítají hrát tradiční a dopředu přísně určenou otcovskou roli. Otcovství chápáné jako performance určité role stojí v protikladu ke svobodě, k požadavku autenticity a k individualizaci současné společnosti. Tradiční otcovská role navíc vzdaluje otce od jeho dětí, jelikož nepředpokládá blízký a důvěrný kontakt mezi otcem a dítětem [Singly 2000a: 156]. To ovšem neznamená, že došlo ke zničení sociálních rolí – zásadním způsobem se ale změnil způsob, jakým

jsou zastávány, a došlo k transformaci jejich forem. Individua odmítají být redukována na „herce“ hrající předem definovanou roli, přesto si ale nelze představovat, že jen volně improvizují [Singly 2003: 99].

Podle Françoise de Singlyho dnes dané sociální pozici neodpovídá pouze jedna jediná role, jak předpokládá akademická tradice, ale existuje větší počet osobních rolí, konstruovaných samotnými individui na základě různých registrů či sociálních repertoárů. Tyto repertoáry jsou „vyprávění, v nichž figuruje pouze jedna z dimenzí, sloužících pro obsazení dané pozice“ [Singly 2003: 100]. Jsou to určité vzory jednání, které mají k dispozici všichni jedinci na dané sociální pozici a ze kterých si vybírají, a skládají tak své vlastní verze určité role. Z toho vyplývá, že můžeme identifikovat více různých repertoárů náležících k sociální pozici otce a spojených s určitou dimenzí otcovství. Aktéři si z těchto repertoárů vybírají a skládají je dohromady, aby tak vytvořili svou vlastní otcovskou roli. Takto si vybírají svůj osobní způsob, jak být otcem, a tato osobní role se stává součástí jejich identity.

Pokud chceme studovat podobu, jaké nabývá otcovská role po rozchodu rodičovského páru, musíme odhalit způsoby, jakými individua skládají své osobní role na základě různých repertoárů a jaké vztahy mezi těmito jednotlivými repertoáry existují. Teoreticky lze předpokládat, že bude možné rozlišit první soubor repertoárů či dimenzí, které musí být hrány povinně každým, kdo chce zastávat danou sociální pozici (povinná role), a druhý soubor repertoárů či dimenzí víceméně volitelných.

Jaké jsou tyto repertoáry, na jejichž základě konstruuji otcové svou roli? Jaká očekávání jsou spojena se sociální pozicí otce? Podívejme se nejprve, jak je popisují sociologové zabývající se problematikou otcovství.

Marilyn Ihinger-Tallman patřící k americké škole sociologie rodiny *identity theory* hovoří ve své práci [Ihinger-Tallman, Pasley, Buehler 1995] o pěti základních dimenzích otcovství: otec je živitel (*provider*), pečovatel (*nurturer*), blízký (*companion*), učitel morálky (*moral teacher*) a disciplinátor (*disciplinarian*) [op. cit.: 63]. Tyto dimenze jsou pro každé individuum hierarchicky uspořádány podle důležitosti, jakou jim přikládá. Tato hierarchie odráží relativní pravděpodobnost, s jakou individuum zvolí určité druhy chování odpovídající jednotlivým dimenzím. Této hierarchii uvnitř role a hierarchii rolí odpovídá hierarchie identit, které společně tvoří otcovskou identitu.

François de Singly uvádí čtyři dimenze současného otcovství: funkci živitele, funkci autority, funkci představitele původu a osobní rozměr (otevřenost, pomoc, otec je pro dítě významným blízkým). Singly ukazuje, jakými změnami procházejí sociální normy otcovského chování v závislosti na změnách charakteru výchovy. Funkce živitele rodiny a představitele autority zůstávají zásadními složkami otcovské role, přestože autorita mění svou formu a smysl. Současný otec ale zároveň musí umět být dítěti blízký, dávat najevo cit, naslouchat dítěti a hrát si s ním. Otec již nehraje roli hlavy rodiny, stále je ale zodpovědný za rodinu jako celek a navíc je mu přisouzeno zastávat funkci otevření pohledu dítěte do externího světa [Singly 2000a: 155–200].

Švýcarské badatelky M. Modak a C. Pallazo zjistily na základě svého výzkumu otcovství z roku 2002 [Modak, Pallazo 2002], že pokud muž chce definovat sám sebe jako „dobrého otce“, musí naplnit nejprve tři tradiční oblasti povinností: ekonomickou podporu dítěte, transmisi pravidel, vědění a zkušenosti a výkon autority. Zároveň musí zajistit některé nové povinnosti, které překračují tradiční reprezentace maskulinity: musí být angažovaným otcem, musí se podílet na domácích pracích a musí být schopen budovat blízký vztah s dítětem. Tyto nové požadavky předpokládají od otců

nové způsoby chování: přítomnost v domácnosti a fyzickou blízkost, péči a dostupnost. Od otců je tudíž paralelně očekávána maximální angažovanost v profesionální oblasti, schopnost konstruovat silný citový vztah s dítětem, každodenní podíl na jeho výchově (péče, přítomnost, dostupnost), a navíc, v souladu se současným diskurzem rovnosti mužů a žen, podílení se na práci v domácnosti. Je zřejmé, že tyto povinnosti se mohou stát částečně protichůdnými či minimálně že realizace jedné může omezit míru, v níž lze naplňovat ostatní.

Modak a Palazzo takto rozlišují tři velké normativní oblasti, které si navzájem konkurují a které mají vliv na současné otcovství. První, tradiční oblast, obsahuje povinnost materiálně zajistit dítě a rodinu. Tato norma je spojena s profesionální prací a jejími pravidly, která jsou dána faktem, že většina zaměstnavatelů nezaměstnává otce, ale pracovníky – tudíž status otce nesmí ovlivňovat dostupnost pracovníka [Modak, Palazzo 2002: 20]. Druhé dvě sféry jsou nové: na jedné straně přítomnost a citová blízkost s dítětem, a na straně druhé rovnostářství v péči o domácnost. Tyto tři normy společně působí jako cihly při konstrukci otcovské identity mužů a ovlivňují jejich chování.

Vzhledem k tomu, že normativní repertoáry týkající se otcovské role jsou relativně početné a rozdílné a navíc nemohou být realizovány všechny zároveň, dokonce se někdy vzájemně vylučují, současní otcové se musí rozhodovat, na základě kterých z nich budou budovat svou osobní otcovskou roli. Otcovství je tak v současné době tvůrčí a dobrodružný podnik bez jasně daných sociálních pravidel.

1.6.2. Tradiční a moderní norma otcovství⁴

V těchto různých teoretických přístupech k soudobému otcovství lze nalézt určité společné rysy. Je možné rozlišit dvě základní normy – tradiční a moderní, přičemž tradiční spočívá kromě funkce mezigenerační transmise a autority zejména v povinnosti otce materiálně zabezpečit svou rodinu, zatímco nová moderní norma předpokládá citovou blízkost a přítomnost otce společně s jeho zapojením do péče o dítě, případně o domácnost. Tradiční norma otcovství silně souvisí s pracovní sférou a s profesionálním rozměrem otcovské identity. Čas, který otec tráví výdělečnou prací, je často nepřímým vnímán jako rodičovský čas. Otec tráví dlouhé hodiny v práci ne proto, že by se nechtěl věnovat svým dětem, ale právě proto, že je přesvědčen, že takto jim nejvíce prospívá, jelikož je dokáže lépe materiálně zajistit. Z historického hlediska tak otcovská role není v konfliktu s mužovou profesní rolí. Opak je ale pravdou pro roli matky; mateřská role předpokládá osobní péči a blízkost, a dostává se tak do sporu s profesionální rolí žen. Moderní norma otcovství naopak určitým způsobem přibližuje otcovství k mateřství: obsahuje nutnost fyzické blízkosti a péče, důvěrného citového vztahu a osobní přítomnosti. Zatímco tradiční otec byl otcem „v zastoupení“ – jeho rodičovství bylo ve značné míře zprostředkováno matkou, jednak tím, jak o otci hovořila s dítětem, a jednak také tím, jak o dítěti vyprávěla otcí, moderní otec by měl mít s dítětem přímý, nezprostředkovaný a individualizovaný vztah. O působení moderní normy otcovství vypovídají i některé tendence současné sociální politiky, například zavedení rodičovské dovolené, připravovaná možnost čerpat „mateřskou“ dovolenou i pro otce a probíhající diskuse o krátkodobé otcovské dovolené, umožňující otcům zůstat alespoň několik dní nablízku svému nově narozenému potomkovi.

4/ Tyto termíny jsou zde používány v jejich běžně užívaném významu, nikoli ve významu sociologickém. „Tradiční“ norma odpovídá tradiční a první fázi moderní společnosti, zatímco „moderní“ norma se vztahuje ke druhé fázi rozvoje moderní společnosti (od 60. let 20. století).

Velmi zjednodušeně řečeno, otec poskytuje dítěti dva základní zdroje: peníze a čas. Tyto zdroje si navzájem konkurují: čím více peněz domů přináší, tím méně času, který by mohl dítěti věnovat a využít k péči o ně, ke společným hrám a aktivitám, má zpravidla k dispozici. Vzhledem k tomu, že zajištění materiálních potřeb rodiny v současnosti vyžaduje profesní aktivitu, která se většinou odehrává mimo domácnost, otec není během velké části dne přítomen dítěti nablízku. V současné době působí obě dvě normativní oblasti, tradiční i moderní, zároveň a muži jsou směřováni k naplnění obou dvou, což mnohým působí zásadní problémy. Jsou nuceni vybírat, skládat a vzájemně dávkovat jednotlivé způsoby chování, vyplývající z protichůdných norem, a volit tak svůj osobní způsob, jak být otcem. Přitom jsou často provázeni pocitem nedostatečnosti, jelikož nemohou naplnit všechna očekávání, která se k otcovské roli dnes vážou.

Tradiční norma otcovství má v české společnosti stále značnou sílu. Přestože již několik generací žen je aktivních na pracovním trhu, ideální představa celé poloviny českých mužů a žen o uspořádání rolí v rodině má stále silně tradiční charakter: muž se má postarat o finanční zajištění rodiny a žena nese hlavní zodpovědnost za péči o děti a domácnost [Hašková 2003: 39]. Přestože pro udržení uspokojivé životní úrovně rodinný rozpočet většiny domácností vyžaduje profesionální aktivitu obou rodičů a ženy jsou označovány jako „spoluživitelky“, hlavním úkolem otce je stále podle 90 % českých mužů i žen co nejlépe finančně zabezpečit svoji rodinu (*Naše společnost 2003*). Co takovéto rozdělení znamená pro výkon rodičovství? Kromě své výdělečné aktivity nemá otec žádnou specifickou sféru výchovy a péče o děti, ve které by se angažoval více než matka. Na ženě leží zodpovědnost za většinu aktivit spojených s rodičovstvím, a pokud se zvyšuje otcovská angažovanost, pak jediné tak, že otec jedná po boku matky, společně s ní nebo místo ní, pokud ona zrovna není k dispozici. Otec si tak v mnoha případech nerozvíjí interindividuální duální vztah se svými dětmi. Matka oproti tomu jedná ve vztahu k dětem nejen sama za sebe, ale v mnoha oblastech péče a výchovy reprezentuje rodičovský pár jako celek, tedy jedná v zastoupení i za svého manžela [Singly 2000a: 182]. Dojde-li ale k rozchodu rodičovského páru, matka přestává ve svém vztahu k dětem reprezentovat rodičovský pár, a otcova nepřítomnost tak získává nový význam. Dříve, přestože nebyl v rodině většinu času osobně přítomen, jeho přítomnost byla zprostředkována matkou. Nyní začíná být v této době nepřítomen skutečně, a to i tehdy, když s dětmi tráví stejný objem času jako před rozchodem.

1.6.3. Důsledky tradiční normy na makroúrovni

Jaké důsledky má zdůrazňování tradiční, žitelské normy otcovství na uspořádání vztahů mezi rodiči a dětmi po rozvodu? Podívejme se nejprve na celospolečenskou úroveň. Genderová smlouva [viz Pateman 1988], podle které je finanční zabezpečení rodiny hlavním úkolem muže, není dána nějakým svévolným rozhodnutím jednotlivých aktérů, ale je vepsána do širokého systému genderových vztahů ve společnosti. Tradiční uspořádání porozvodové péče o děti, kdy je 90 % dětí svěřováno každoročně do výhradní výchovy matce a kdy otci náleží povinnost vyplácet výživné podle svých možností a podle potřeb dětí, zrcadlí genderovou dělbu práce a rolí v úplné rodině, která je výsledkem historické tradice a která zároveň odpovídá situaci na trhu práce. Toto uspořádání je dáno tím, že otec je nadále vnímán hlavně jako živitel a matka jako pečovatelka.

Genderová dělba práce v rodině se zásadně promítá do situace na pracovním trhu a do možností obou manželů se na pracovním trhu uplatnit. Jak bylo řečeno výše, rodičovství má rozdílné dopady na profesionální život mužů a profesionální život žen – znamená urychlení profesní kariéry

u mužů a zpomalení u žen [Singly 2002]. Vzhledem k tomu, že větší díl péče o děti a o domácnost spočívá stále ve většině českých (i evropských) rodin na ženě a že nutnost sladování práce a rodiny je stále ještě v mnohem větší míře povinností žen⁵ [viz Křížková 2005; Hašková, Křížková, Maříková, Radimská 2003; Maříková 1999], mnoho z nich rozděluje svůj čas mezi povinnosti profesního a rodinného života. „Rodinná kariéra“ znamená pro ženu ve většině případů menší investice do profesního života a zároveň negativní očekávání zaměstnavatelů, reagujících menší ochotou zaměstnávat a povyšovat vdané ženy. Ženy často podřizují nejen čas strávený prací, ale i geografické místo práce svým dětem a svému manželovi. V případě partnerského rozchodu jsou pak ženy zpravidla ekonomicky znevýhodněny a pociťují důsledky svých nižších investic do pracovní kariéry.

Tradiční norma otcovství, zdůrazňující úlohu otce jako živitele rodiny, tak posiluje tradiční dělbu práce mezi mužem a ženou v rodině a z ní vyplývající nerovnosti mezi pohlavími, ať už za doby trvání manželství či po jeho rozpadu [Cohen 1993]. Stávající podmínky na pracovním trhu zase ve většině evropských zemí zpětně posilují tradiční normu otcovství: vzhledem k existenci platové a jiných diskriminací žen na pracovním trhu mnoho rodin volí tradiční uspořádání genderových rolí, v jehož rámci je muž hlavním živitelem a ženin příjem je pokládán za méně důležitý, a to i v těch případech, kde by za jinak stejných podmínek otec raději více akcentoval jiné otcovské repertoáry – například citovou blízkost či pečovatelské.

1.6.4. Důsledky tradiční a moderní normy na mikroúrovni

Akcentování tradičních repertoárů otcovské role má teoreticky nejednoznačné dopady na způsob, jakým muži hrají svou otcovskou roli po rozchodu rodičovského páru. Muži, kteří před rozchodem zakládali svou osobní otcovskou roli na tradiční normě otcovství, se po rozvodu nacházejí v jiné výchozí situaci než ti, kteří více preferovali fyzickou přítomnost a blízkost se svým dítětem. Na jednu stranu tito tradiční otcové nemají rozvinutý osobní, interpersonální duální vztah se svými dětmi a jsou zvyklí na zprostředkování vztahu manželkou. Po rozchodu matka dítěte přestává reprezentovat rodičovský pár, a tudíž i otce v jeho nepřítomnosti. Mění se význam otcova finančního přispívání na potřeby dítěte – otcova výdělečná aktivita a ekonomický přínos jsou méně viditelné (otcova nepřítomnost už není vysvětlována dítěti tím, že „tatínek je v práci, aby vydělal peníze“), a pokud je matka odmítá dítěti zprostředkovat, mohou se stát neviditelnými úplně. Po rozvodu se otec nachází svému dítěti tvář v tvář, v interpersonálním vztahu, na který není zvyklý. Absence přímého interpersonálního vztahu teoreticky může vést k tomu, že tito „tradiční“ otcové po rozvodu omezují či přerušují kontakty se svými dětmi a investují své zdroje do nové rodiny, kterou zakládají.

Na druhou stranu lze teoreticky očekávat i opak. Otcové, kteří se definují zejména jako živitelé, jsou zvýhodnění stávajícím systémem uspořádání porozvodové výchovy dětí. Rozchod od nich totiž

5/ Ženy tráví placenou práci o něco méně času než muži (v průměru 42,1 hodiny týdně proti 46,3 hodiny týdně u mužů – data z výzkumu *Naše společnost* 2003, SOÚ AV ČR). Čas věnovaný práci není u žen ovlivněn rodinným stavem ani počtem dětí, vdané ženy s dětmi tedy pracují v průměru stejně intenzivně jako ostatní (Výzkum *Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života v ČR*, 2005, SOÚ AV ČR). Neplacenou práci v domácnosti ale ženy tráví nepoměrně více času než muži: podle nejnovějších údajů týkajících se rozdělení domácích prací mezi partnery/rodiče s dětmi do 18 let věku (*Kombinace pracovního a rodinného života v perspektivě genderových vztahů, sociální a zaměstnavatelské politiky ČR*, 2005, SOÚ AV ČR) stráví pracující ženy péči o děti, nemocné a staré členy rodiny a pracemi v domácnosti dohromady o 2,55 h denně více než pracující muži-otcové (muži stráví v průměru těmito činnostmi 3,61 h denně, ženy pak 5,71 h denně). Ženy tedy musí ve větší míře než muži řešit otázku harmonizace práce a rodiny, a jejich skutečná či předpokládaná a očekávaná odpovědnost za péči o rodinu je jedním z hlavních handicapů jejich uplatnění na pracovním trhu. (91 % populace považuje za příčinu nerovného postavení žen v práci při srovnání s muži zejména jejich zatížení kromě práce ještě péčí o děti a domácnost (*Naše společnost* 2003, SOÚ AV ČR).)

nevyžaduje zásadní změnu výkonu otcovské role – otec může pokračovat ve svém repertoáru živatele a absence v domácnosti pro něj neznamená výraznou změnu praxe. Fyzická přítomnost není součástí jeho osobní otcovské role. „Tradiční“ otcové jsou tak v určitém smyslu na běžnou porozvodovou situaci připraveni lépe než ti, kteří upřednostňují moderní normu otcovství. Fakt, že nemusí po rozvodu významně rekonstruovat svou otcovskou roli, může zvyšovat jejich šance udržet vztahy se svými dětmi.

Muži, kteří staví svou otcovskou roli ve větší míře na moderní normě otcovství, předpokládající přítomnost, fyzickou blízkost a péči a důvěrný citový vztah, než na repertoáru živatele, mají vypěstovaný interpersonální individualizovaný vztah ke svým dětem a po rozvodu jim nečiní problémy ocitnout se s dítětem tvář v tvář bez matky jako zprostředkující osoby. Osobní vztah navíc často znamená větší angažovanost otce a menší ochotu omezit či přerušit styky s dítětem. Na druhou stranu lze předpokládat, že tito otcové jsou zaskočení, pokud se musí vyrovnávat s běžnou porozvodovou situací, kdy matka získává děti do své výhradní výchovy a otcův kontakt s nimi je zpravidla omezen na jeden víkend ze dvou. Po rozvodu musí reformulovat svou osobní otcovskou roli anebo se s bývalou partnerkou domluvit na jiném než tradičním porozvodovém uspořádání.

Stejná teoretická nejednoznačnost platí i v otázce vzájemné souvislosti tradiční a moderní normy otcovství po partnerském rozvodu. Teoreticky jsou myslitelné dvě protichůdné možnosti. Otcové mohou chápat finanční příspěvek a čas strávený osobně s dětmi jako komplementární a vzájemně nahraditelné a vyšší příspěvek pak znamená nižší frekvenci či kratší délku trvání vzájemných návštěv a kontaktů. Naopak, více času stráveného osobně s dětmi by znamenalo snížení finančního příspěvku. Na jedné straně tak lze postavit hypotézu, podle které muži, kteří nejsou ochotni či schopni uspokojovat obě dvě očekávání (tradiční i moderní) zároveň, budou předpokládat, že jedna dimenze může být legitimně nahrazena druhou. Tak například otcové, kteří se realizují výhradně v repertoáru živatele, se budou domnívat, že peníze, které rodině a dětem přinášejí, kompenzují jejich absenci. Tento předpoklad pak bude fungovat i v opačném směru: pokud jsou otcové přesvědčeni, že nejsou schopni či ochotni splnit očekávání živit rodinu (anebo tuto normu aktivně odmítají), mohou kompenzovat absenci finančního příspěvku osobní přítomností a péčí o dítě.

Na druhou stranu lze ale předpokládat i platnost opačného modelu: vyšší rozsah kontaktů znamená vyšší ochotu otce finančně přispívat, jelikož obojí je vyjádřením otcova zájmu o dítě a silného citového vztahu k němu. Častý kontakt s dítětem navíc otci poskytuje informace o jeho skutečných materiálních potřebách a zvyšuje pro otce rozsah kontroly nad investovanými prostředky, což nadále posiluje jeho ochotu finančně dítěti přispívat. V kvantitativních výzkumech se potvrzuje spíše platnost této druhé hypotézy [Seltzer, Schaeffer, Charng 1989].

Americká autorka Terry Arendell ve svém výzkumu otcovství po rozvodu [Arendell 1995] dospívá k závěru, že způsob, jakým muž hraje svou otcovskou roli po rozvodu, silně závisí právě na jeho „tradiční“ či „moderní“ orientaci. Přestože muže v jejím výzkumném vzorku mnoho věcí spojovalo bez ohledu na jejich další odlišnosti („maskulinní kultura“ a maskulinní hodnoty společné všem mužům, přesvědčení o vlastní viktimizaci a narušení jejich práv rozvodem, víra v existenci zásadních odlišností mezi pohlavími a chápání rodiny po rozvodu jako rozbité rodiny, ve které jsou oni sami marginalizováni), jejich příběhy nebyly stejné. Bez ohledu na konkrétní okolnosti rozvodu a rozvodovou situaci bylo možné dotazované muže rozdělit do dvou, respektive tří skupin, podle jejich priorit a strategií jejich jednání. Jejich strategie bylo možné uspořádat do kontinua, jehož jed-

ním extrémem byl tradicionalistický a druhým extrémem inovativní přístup, přičemž tradicionalistické reakce na rozchod byly častější než ty inovativní.

Z existující literatury vyplývá, že to, zda muži akcentují tradiční, anebo moderní (nové, inovativní) způsoby jednání a dimenze otcovské role, významně ovlivňuje způsoby, jakými hrají svou otcovskou roli a konstruují svou otcovskou identitu po rozchodu s matkou svých dětí. Není ale jednoznačné, jakou konkrétní podobu toto ovlivnění bude v konkrétní situaci mít. Podle převážné části literatury lze předpokládat, že čím inovativněji přistupují muži ke svému otcovství, tj. zapojují se do péče o své děti, tráví s nimi čas o samotě bez zprostředkování svých partnerek a jsou v domácnosti často přítomni, tím spíše přetrvá jejich vztah a kontakty s dětmi po rozchodu. Naopak, muži volící tradiční živitelskou a autoritativní dimenzi otcovství budou mít po rozchodu větší problémy s pokračováním své otcovské role a identity. V dalších částech této práce uvidíme, nakolik empirický výzkum otcovství po rozchodu rodičů v České republice potvrzuje nebo naopak problematizuje tyto předpoklady a nakolik je situace v České republice srovnatelná s výsledky podobných studií v jiných zemích. Nejprve si ale přiblížíme kontext rodičovství a konkrétně porozvodového otcovství, tak jak je institucionalizován v České republice.

1.7. Otcovství po partnerském rozchodu v České republice

Jaké konkrétní podoby nabývá otcovství v České republice v současné době? Soudobá forma otcovství se odráží mimo jiné v české legislativě. Právo je instituce, která zároveň podmiňuje a odráží sociální normy spojené s otcovstvím. Společně s dalšími hodnotovými systémy valorizuje nebo naopak devalorizuje určité způsoby chování, a určuje tak přijatelné způsoby, jak být otcem. Potvrzuje tak některé repertoáry či dimenze otcovské role, zatímco jiné ignoruje nebo je přímo odmítá. Právní normy nutně ovlivňují chování individuů a jejich reprezentace.

1.7.1. Česká legislativa jako zakotvení norem otcovství a otcovské repertoáry

Zákon o rodině lze v podstatě chápat jako psaný soubor norem vztahující se mimo jiné na rodičovství a na otcovství a jako takový jasně stanovuje povinnosti otce. Otec se mu musí přizpůsobit v tom, jak konstruuje svou otcovskou roli a identitu; právní systém má nad ním definitivní moc, jelikož jej může zbavit jeho otcovství, pokud nerespektuje dané normy. Právo samotné navíc zároveň určuje jeho otcovství – může mu otcovství připsat a může ho jej zbavit, a to i proti jeho vůli. Proto je nutné věnovat se v rámci výzkumu otcovství po rozchodu také otázkám vlivu českého práva na rodinný život a konkrétně na otcovství.

Nelze samozřejmě předpokládat, že všichni rodiče v České republice detailně znají znění zákona o rodině a explicitně se jím řídí. Zákon o rodině je spíše jakýmsi institucionálním rámcem pro otcovství, který nepůsobí přímo, spíše „z dálky“ určuje hranice. I když jej aktéři konkrétně neznají, zprostředkovaně je ovlivňuje; jsou v něm shrnuty základní požadavky společnosti, rámcové normy, které nelze překročit a zároveň stanovuje sankce při jejich překročení. Jeho působení se nejsilněji projevuje právě při rozchodu – rozvod je právní akt a pro mnohé je první a poslední příležitost osobně být hlavním účastníkem soudního jednání.

Podle Michaely Zuklínové, specialistky na rodinné právo, se právní normy týkající se rodiny podílejí na určitém tradicionalismu, jelikož vycházejí z vůle petrifikovat tradiční rodinné hodnoty a předá-

vat je z jedné generace na druhou [Radvanová, Zuklíňová 1999: 6]. Tato tendence je o to silnější, že momentálně platný zákon o rodině v České republice pochází z roku 1964 – i když byl průběžně doplňován různými novelami. Na druhou stranu ale Česká republika disponovala již od roku 1950 značně progresivní rodinnou legislativou, alespoň v porovnání s jinými evropskými zeměmi, například Francií.

Až do roku 1781 vládlo na území ČR právo kanonické, dané církví, vycházející ve značné míře z práva římského. V manželství podle něho platí zásada monogamie a nerozlučitelnosti manželů. Žena je manželovi podřízena, je od ní požadována naprostá věrnost a její cizoložství může být stíháno nejen soudem, ale i svěvolí manžela, který má právo ji za určitých okolností i zabít. Děti jsou z pohledu práva plně podřízeny otci; nemanželské děti nepatří do otcovy rodiny a nemají v ní dědické právo, nesmějí vlastnit nemovitosti, učit se řemeslům ap. Mezi lety 1786 a 1812 pak vzniká Josefův Všeobecný občanský zákoník, který platí až do roku 1919. Tento nový kodex přinesl určité zásadní reformy rodinného práva: zrovnoprávnil manželské a nemanželské děti, co se týče dědického práva (pro srovnání, ve Francii vychází v r. 1804 Napoleonův Občanský zákoník, který zakazuje pátrat po otci nemanželského dítěte; otec je tak naprosto z obliga před svými nelegitimními potomky a nelegitimní děti jsou skutečně zrovnoprávněny teprve v 70. letech 20. století). Některé věci ale zůstávají nezměněny: muž je v zákoníku prohlášen za hlavu rodiny a žena má být podřízena jeho moci. Otec dává svému dítěti jméno, rozhoduje o výchově dětí a spravuje jejich majetek; v případě rozluky patří děti otci. V roce 1919 je Všeobecný občanský zákoník novelizován tzv. rozlukovým zákonem, který modernizuje rodinné právo a zejména povoluje rozlučitelnost manželství. Ženy v této době získávají právo volit a další občanská práva (ve Francii je ovšem ženám dáno právo volit až v roce 1945), ale jako matky a manželky jsou stále podřízené.

Po 2. světové válce dochází v českém právním systému k zásadním změnám. V roce 1948 je přijata Ústava 9. května, která proklamuje rovné postavení mužů a žen v rodině i ve společnosti. Tím pádem se většina platných zákonů dostává do rozporu s ústavou a je třeba je urychleně přepracovat. V souladu s tím je v roce 1950 přijat nový „zákon o právu rodinném“, který v mnoha ohledech vychází ze sovětského práva. Není součástí občanského zákoníku a je výsledkem rychlé kodifikační práce. Ve své podstatě a v porovnání s legislativou jiných zemí je to ve své době zákon převratný. Je založený na zásadě rovnoprávnosti mužů a žen proklamované ústavou a zdůrazňuje zájem dítěte jako hlavní hledisko rozhodování o rodině. Je zde odstraněna zásada nadřazenosti manžela jakožto hlavy rodiny. Dochází také k odstranění institutu otcovské moci, z níž se stává společná moc rodičů – rodičovská moc, která zahrnuje práva a povinnosti rodičů řídit jednání dětí a která je rovnocenná a náleží oběma rodičům, bez ohledu na to, zda jsou manželé. Namísto rozluky je institucionalizován rozvod, který ale zatím nemůže být vysloven proti vůli nevinného manžela – to je umožněno až novelou z roku 1955. Jak bylo řečeno, do popředí se dostává zájem dítěte; všechny děti mají stejná práva bez ohledu na svůj původ. Také je legalizováno umělé ukončení těhotenství.

Zákon o rodině prochází první rozsáhlejší novelizací až v roce 1963. Rodičovská moc je nahrazena pojmem práva a povinnosti rodičů, souhrnně také „rodičovská zodpovědnost“. Dochází k omezení povinnosti přispívat na výživu rozvedeného manžela – jelikož ženy jsou již relativně ekonomicky soběstačné. Novela stanovuje přesná pravidla určování otcovství, přičemž žena získává větší prostor při popření otcovství.

Všechny tyto změny byly v většině v západní Evropě zavedeny až o dost později – socialismus tak v určitém smyslu pomohl zvrátit patriarchální charakter práva. Pro srovnání, ve Francii byla v roce

1920 v reakci na konec 1. světové války a úbytek populace zakázána jakákoli antikoncepce a potraty; ženské hnutí vybojovalo teprve v roce 1967 zákon „Neuwirth“, který povoloval antikoncepci, a v roce 1975 zákon „Weil“, povolující interrupci. Teprve v roce 1970 zde byla zrušena nadřazenost manžela jako hlavy rodiny a matka získala rodičovskou autoritu a až v roce 1972 získávají nemanželské děti stejné postavení jako děti manželské. Zároveň matka, pokud není vdaná, je sama držitelkou rodičovské autority – otec tedy nemá nad dítětem žádnou moc, má jen právo návštěv; teprve v roce 2002 vzniká institut společné rodičovské zodpovědnosti i v případě neexistence manželství.

Oproti tomu se v České republice po novele z roku 1963 vývoj jaksi zastavil a další důležité reformy byly přijaty až v r. 1998, tentokrát už hlavně směrem ke zrovnoprávnění otce v rodině, což je důkazem toho, že rodina se stala matricentrální – postava matky je ve středu rodiny a otec potřebuje právní ochranu. V roce 1998 je novelou zákona o rodině do českého práva zaveden institut společné a střídavé výchovy, otci je dáno právo podat návrh na určení otcovství soudem a je posíleno postavení otce dítěte, za kterého matka není provdána.

1.7.1.1. Povinnosti rodičů definované zákonem o rodině

Od roku 1950 český zákon o rodině nehovoří výslovně o „matce“ či o „otci“, při definování rodičovských práv a povinností používá vždy souhrnný výraz „rodiče“. Slovo „otec“ má své místo pouze v kapitolách pojednávajících o určování otcovství. Muž a žena mají v manželství stejná práva a stejné povinnosti, rodičovská zodpovědnost náleží oběma rodičům stejnou měrou. Rodičovskou zodpovědností se rozumí souhrn práv a povinností při péči o nezletilé dítě, zahrnující zejména péči o jeho zdraví, jeho tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj. Rodiče jsou podle zákona o rodině povinni důsledně chránit zájmy dítěte, řídit jeho jednání a vykonávat nad ním dohled odpovídající stupni jeho vývoje. Oba rodiče dále přispívají na výživu svých dětí podle svých schopností, možností a majetkových poměrů. Při určení rozsahu jejich vyživovací povinnosti se přihlíží k tomu, který z rodičů a v jaké míře o dítě osobně pečuje.

Stávající zákon o rodině má tři části: 1. Manželství, 2. Vztahy mezi rodiči a dětmi, 3. Výživné; část věnovaná vztahům mezi rodiči a dětmi zejména definuje rodičovskou zodpovědnost, výchovná opatření omezující rodičovskou zodpovědnost a zásady určení rodičovství. Již z přehledu obsahu zákona je patrné, která dimenze rodičovství (otcovství) je zákonem nejvíce zdůrazněna: vedle jiných rodičovských povinností tvoří povinnost vyživovat dítě samostatnou kapitolu. Povinnost výživného tak nespadá do rodičovské zodpovědnosti a nemůže ani být zbavením rodičovské zodpovědnosti zrušena.

1.7.1.2. Muž a žena v rodičovství

Až do roku 1948 platilo, že muž je hlavou rodiny, jako takový má právo řídit domácnost a je povinen manželku slušně živit a také ji ve všech případech zastupovat. Tento institut mužské nadřazenosti v rodině je zrušen ústavou v roce 1948 a od roku 1950 platí, že „muž a žena mají v manželství stejná práva a stejné povinnosti“ (§ 18) a „o záležitostech rodiny rozhodují manželé společně“ (§ 20). K povinnostem manželů patří od roku 1998 mimo další povinnosti týkající se jen samotných manželů i povinnost „společně pečovat o děti a vytvářet zdravé rodinné prostředí“ (§ 18). Povinnost společně pečovat o děti a povinnost vytvářet zdravé rodinné prostředí přinesla do zákona

o rodině novela z roku 1998. Zdravým rodinným prostředím je podle Radvanové a Zuklínové [Radvanová, Zuklínová 1999: 41] třeba rozumět vše od citového souladu po péči o hmotné zajištění – z hlediska otcovství zahrnuje tedy obě normy, tradiční i moderní. Do roku 1948 figuruje v občanském zákoníku pojem otcovská moc, což je souhrn práv a povinností, které plynuly otci vůči dítěti jednosměrně. O „obou rodičích“ hovořil zákoník jen tam, kde šlo o jejich povinnosti k dítěti: oběma rodičům bylo uloženo děti vychovat, živit a vyvíjet jejich síly. Od r. 1963 se již všechna práva a povinnosti, včetně povinnosti vyživovací, jednoznačně vztahují stejnou měrou na oba rodiče. V dalších částech zákona je ale přihlíženo k faktu přetrvávání tradiční dělby práce v rodině mezi mužem-živitelem a ženou-pečovatelkou, i když se nehovoří konkrétně o pohlaví rodičů: „Poskytování peněžních a jiných prostředků na náklady společné domácnosti může být zcela nebo zčásti vyváženo osobní péčí o společnou domácnost a děti.“ (§ 19, odst. 2) „Při určení rozsahu jejich vyživovací povinnosti přihlíží se k tomu, který z rodičů a v jaké míře o dítě osobně pečuje. Žijí-li rodiče spolu, přihlédne se i k péči rodičů o společnou domácnost.“ (§ 85, odst. 3) Péče o děti a domácnost je tak postavena na roveň finančnímu podporování rodiny.

Zákonem se prolíná duální chápání rodičovství: přestože se nikde nespecifikuje pohlaví rodičů a oba mají ve všem stejná práva a povinnosti, předpokládá se, že mezi nimi může panovat genderová dělba práce a že nemusí být navzájem libovolně nahraditelní – jeden rodinu živí a druhý o ni pečuje; to se pak projevuje v okamžiku rozvodu tím, že je třeba rozhodnout, „komu bude dítě svěřeno do výchovy a jak má každý z rodičů přispívat na jeho výživu“ (§ 26, odst. 1). Neznamená to ale nutně, že jeden z nich má dítě v péči a druhý je finančně zajišťuje – implicitně se předpokládá, že ten z rodičů, který má dítě ve své výhradní výchově, o ně pečuje a zároveň je ekonomicky zajišťuje ve shodě se svými možnostmi.

Od roku 1998 existuje možnost střídavé výchovy. Ta je možná jen za splnění konkrétních podmínek a není oficiálními komentáři příliš doporučována. V okamžiku rozvodu při rozhodování o svěření do výchovy „soud sleduje především zájem dítěte s ohledem na jeho osobnost, zejména vlohy, schopnosti a vývojové možnosti, a se zřetelem na životní poměry rodičů“ (§ 26, odst. 4), navíc „soud vždy vezme v úvahu, kdo dosud kromě řádné péče o dítě dbal o jeho výchovu po stránce citové, rozumové a mravní“ (§ 26, odst. 5) – to znamená, že je zdůrazněna hlavně kontinuita osobní péče a výchovy; hmotné zajištění je až na druhém místě, což zvýhodňuje matky-pečovatelky při rozhodování o svěření do výchovy.

1.7.1.3. Zákon o rodině a repertoáry otcovství

Jak bylo řečeno, instituce práva jako závazný systém hodnot a norem má ve své moci valorizovat určité způsoby chování v roli otce a jiné devalorizovat či přímo zakazovat. Při podrobné analýze je zřejmé, že stávající zákon o rodině přikládá větší význam některým dimenzím či repertoárům rodičovství (a potažmo otcovství) než jiným, a nepřímou tak ovlivňuje společensky oceňovanou podobu otcovské role. Podívejme se nyní na to, jaké repertoáry jsou zákonem vyzvedávány a jakým způsobem.

První článek paragrafu 31 říká, že „rodičovská zodpovědnost je souhrn práv a povinností a) při péči o nezletilé dítě, zahrnující zejména péči o jeho zdraví, jeho tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj, b) při zastupování nezletilého dítěte, c) při správě jeho jmění“. V bodě a je obsaženo několik dimenzí, které tvoří (kromě dimenze živatele, jež je předmětem samostatné kapitoly zákona o rodině pojednávající o vyživovací povinnosti) otcovskou roli a identitu. Povinnost péče o zdraví dítěte je sou-

částí dimenze *pečovatel*, stejně jako povinnost péče o jeho tělesný vývoj. Povinnost péče o citový vývoj dítěte lze zařadit do dimenze *blízký*, povinnost péče o jeho rozumový vývoj do dimenze *učitel* a povinnost péče o jeho mravní vývoj do dimenze *vychovatel*. To vše jsou repertoáry, které jak uvidíme v dalších kapitolách, tvoří pevnou součást otcovské role a identity. Druhá část paragrafu 31 zdůrazňuje hlavně dimenzi *vychovatele*: „Při výkonu práv a povinností jsou rodiče povinni důsledně chránit zájmy dítěte, řídit jeho jednání a vykonávat nad ním dohled odpovídající stupni jeho vývoje.“ Objevuje se zde ale i dimenze *ochránce* (chránit zájmy dítěte). Repertoár vychovatele je ovšem v kapitole o rodičovské zodpovědnosti zákonem postaven do popředí. Pokud rodič neplní uspokojivě svou výchovnou úlohu, může být soudem rodičovské zodpovědnosti zbaven, což znamená zásadní omezení rodičovských práv a zároveň velmi mocnou sankci za neplnění společenských očekávání pojících se k rodičovské roli.

Repertoár *živitele* je v zákoně o rodině relativně nejsilněji zastoupen: kapitola o výživném je jednou ze tří samostatných částí, představuje samostatnou povinnost rodičů, která nespadá do okruhu rodičovské zodpovědnosti a je nezrušitelná. Druhým nejvýznamnějším repertoárem je podle zákona repertoár *vychovatele*: již první paragraf zákona o rodině říká, že „hlavním účelem manželství je založení rodiny a řádná výchova dětí“. U ostatních povinností se jaksí implicitně předpokládá, že mohou být záležitostí jen jednoho z rodičů (s větší pravděpodobností matky). Formulace povinnosti péče o zdraví, o tělesný, citový, rozumový a mravní vývoj neurčuje přesně, v čem má tato péče spočívat. To znamená, že druhá, moderní norma otcovství, založená na dimenzích blízkého a pečovatele, není v zákoně nijak definována; otec může o toto vše pečovat na dálku, zprostředkovaně; jediné, co je možné vztáhnout na dimenzi *blízký*, je formulace „citový vývoj“.

Specifickou dimenzí, vymezenou zákonem o rodině, je otec jako *představitel původu*. Je přítomna v zákonu o rodině tím, jak je zdůrazňována důležitost biologické vazby mezi otcem a dítětem. Biologický otec má v zákoně vždy přednost před otcem sociálním; oficiální komentáře zákona se vyjadřují jednoznačně ve prospěch možnosti znát svůj biologický původ a být vychováván biologickými rodiči. Právní úprava nemá podle těchto komentářů vytvářet možnosti pro anonymitu rodičovství, naopak každý má mít možnost uplatnit své právo znát svůj genetický původ; je uplatňován všeobecný požadavek znalosti vlastní identity [Radvanová, Zuklínová 1999: 6].

Otec jako živitel v české legislativě

Vyživovací povinnosti mezi rodiči a dětmi je v zákoně věnována celá samostatná kapitola, která dále pojednává také o vyživovací povinnosti mezi dalšími příbuznými a mezi manželi. Oba rodiče mají stejné povinnosti, co se týče vyživování rodiny, přesto se v některých formulacích předpokládá možnost, že jeden z nich ve vyšší míře pečuje o rodinu a o děti, zatímco druhý vyživuje.

„O uspokojování potřeb rodiny jsou povinni oba manželé pečovat podle svých schopností, možností a majetkových poměrů.“ (§ 19, odst. 1)

„Poskytování peněžních a jiných prostředků na náklady společné domácnosti může být zcela nebo zčásti vyváženo osobní péčí o společnou domácnost a děti.“ (§ 19, odst. 2)

„Při určení rozsahu jejich vyživovací povinnosti přihlíží se k tomu, který z rodičů a v jaké míře o dítě osobně pečuje.“ (§ 85, odst. 3)

Zákon stanovuje, že dítě se podílí na životní úrovni svých rodičů. Toto očekávání ovšem představuje problém u znovusložených rodin, kdy různí otcové mají různé příjmy; problém spočívá i v odpově-

di na otázku, zda má matka dítěte, se kterou dítě žije, sdílet životní úroveň svého dítěte, pokud je otec mnohem lépe materiálně zajištěn.

„Oba rodiče přispívají na výživu svých dětí podle svých schopností, možností a majetkových poměrů. Dítě má právo podílet se na životní úrovni svých rodičů.“ (§ 85, odst. 2)

Vyživovací povinnost je nezávislá na rodičovské zodpovědnosti, tedy na všech dalších dimenzích otcovství; je nezrušitelná a trvá, dokud se děti nejsou schopny samy žít. V případě rozvodu nezávisí výživné jen na dohodě rodičů, ale do rozhodování vstupuje soud spolu s úřadem právní ochrany dětí. Zájem dítěte je tak chráněn proti zájmu rodičů, což znamená zásadní omezení rodičovské moci.

Vyživovací povinnost je sice nezrušitelná, její skutečná podoba ale závisí zejména na možnostech povinného rodiče. Pokud nemá žádné zdroje, nemůže být nijak donucen ji plnit. Neschopnost rodiče dostát své vyživovací povinnosti není nijak sankcionována, samotným rozhodnutím soudu nelze založit povinnost výživné poskytovat (pokud nejsou splněny další podmínky, jako je existence příjmu rodiče). Přesto otec může být soudem do určité míry donucen být živitelem i proti své vůli – jakmile má dítě, nesmí se dobrovolně vzdát příjmů.

„Při hodnocení schopností, možností a majetkových poměrů povinného zkoumá soud, zda se povinný nevzdal bez důležitého důvodu výhodnějšího zaměstnání či výdělečné činnosti nebo majetkového prospěchu, popřípadě zda nepodstupuje nepřiměřená majetková rizika.“ (§ 96, odst. 1)

Otec jako vychovatel v české legislativě

Druhou dimenzí rodičovství, která je v zákoně o rodině silně zastoupena, je dimenze vychovatele. Výchova dětí je podle jeho formulace hlavním účelem rodiny. Výchovou se ale nemyslí vždy jen rodičovské usměrňování, výchova ke slušnosti, k morálce či ke kázni. Zde je chápána širěji a zahrnuje i péči o děti; znamená v podstatě veškerou aktivitu, kterou člověk vykonává jako rodič. Fakt, že péče a výchova jsou v českém právu na mnoha místech synonymy, je sám o sobě dosti zajímavý.

Výchova, stejně jako péče o mravní vývoj dítěte, je hlavní součástí rodičovské zodpovědnosti – dítě je třeba k něčemu vést a řídit. Na žádném místě ale není řečeno konkrétně k čemu. Dítě není jen předmětem, za který jsou rodiče odpovědni; má svoje práva a je respektována jeho autonomie. Výchova dětí navíc znamená i usměrňování rodičů; zákon jim v podstatě ukládá povinnost chovat se slušně: „Rodiče mají být osobním životem a chováním příkladem svým dětem.“ (§ 32, odst. 2)

Povinnost vychovávat dítě je na rozdíl od vyživovací povinnosti vztažena i na sociálního, nevlastního otce: „Na výchově dítěte se podílí i manžel, který není rodičem dítěte, za předpokladu, že s ním žije ve společné domácnosti.“ (§ 33)

Jediný bod, ve kterém je v zákoně výslovně definováno, k čemu rodič má a nemá vychovávat, je otázka trestného činu:

„Dopustil-li se rodič úmyslného trestného činu proti svému dítěti či ke spáchání trestného činu své dítě mladší patnácti let použil, popřípadě se dopustil trestného činu jako spolupachatel, návodce či pomocník k trestnému činu spáchanému jeho dítětem, soud vždy posoudí, zda tu nejsou důvody pro zahájení řízení o zbavení rodičovské zodpovědnosti.“ (§ 44, odst. 4)

Pokud rodič neplní svou výchovnou funkci, může za to být státem sankcionován (ovšem stát se to dozví jen v případě, že dítě kvůli zanedbávání výchovy překročí dané právní normy). Rodič může být zbaven rodičovské zodpovědnosti nebo může být jeho rodičovská zodpovědnost omezena. Omezení či zbavení rodičovské zodpovědnosti ale ještě neznamená, že dítě musí být rodiči fyzicky odebráno; to je až další stupeň sankce. Důvody k odebrání dítěte musí být natolik závažné, že ochrana práv dítěte převažuje nad základními lidskými právy rodičů.

„Jestliže je to nutné v zájmu dítěte, soud styk dítěte s rodičem omezí nebo jej i zakáže.“ (§ 27, odst. 3)

„Jestliže je výchova dítěte vážně ohrožena nebo vážně narušena a jiná výchovná opatření nevedla k nápravě nebo jestliže z jiných závažných důvodů nemohou rodiče výchovu dítěte zabezpečit, může soud nařídit ústavní výchovu.“ (§ 46, odst. 1)

Otec jako pečovatel

Podle paragrafu 18 je jednou z hlavních povinností manželů „společně pečovat o děti“. Z toho by se dalo usuzovat, že zákon předpokládá, že by se na péči o děti měli podílet oba dva, matka i otec společně. Další formulace ale ukazují, že se předpokládá možnost, že ve větší míře pečuje jen jeden z nich, zatímco druhý rodinu živí:

„Poskytování peněžních a jiných prostředků na náklady společné domácnosti může být zcela nebo zčásti vyváženo osobní péčí o společnou domácnost a děti.“ (§ 19, odst. 2)

Po rozvodu manželství se předpokládá podobné rozdělení úloh, s tím rozdílem, že ten z rodičů, který o dítě osobně pečuje, zároveň automaticky plní svou vyživovací povinnost, bez předepsání určité částky měsíčního výživného, zatímco druhý plní vyživovací povinnost pevně určeným a soudem schváleným způsobem. Formulace zákona navíc při svěřování do výchovy po rozvodu manželství zvýhodňuje toho, kdo před rozchodem o dítě hlavně osobně pečoval.

„Při určení rozsahu jejich vyživovací povinnosti přihlíží se k tomu, který z rodičů a v jaké míře o dítě osobně pečuje. Žijí-li rodiče spolu, přihlédne se i k péči rodičů o společnou domácnost.“ (§ 26, odst. 5)

Aniž by výslovně hovořil o pohlaví jednoho nebo druhého z rodičů, zákon tak předpokládá diferenciované rozdělení úloh muže a ženy v manželství a v rodičovství. Implicitně tak zdůrazňuje tradiční normu otcovství. Zákon o rodině tak podporuje genderovou dělbu práce v domácnosti a ve svých důsledcích může zvýhodňovat ženy-pečovatelky při rozhodování o svěřování dětí po rozvodu do rodičovské výchovy.

Otec jako představitel původu v zákonu o rodině

Zákon nejenže definuje úlohy, jaké musí rodiče ve vztahu ke svým dětem plnit, a tak klade důraz na určité rodičovské repertoáry, zatímco jiné opomíjí. Zákon je v první řadě nástrojem, který určuje, kdo vůbec bude za rodiče považován a za jakých okolností může být svého rodičovství zbaven. Právní systém má moc legitimizovat otce, stanovit vztah filiace mezi otcem a dítětem nebo ho zpochybnit.

Biologický otec má z pohledu českého zákona o rodině jednoznačně privilegované postavení – určení právního otcovství je v první řadě, kromě případů adopce, založeno na biologickém vztahu. Za-

jímavé je, že muž jako potencionální otec dítěte má rovnoprávné postavení s jeho matkou, ale při soudním řízení dochází nezdědka k procesním problémům, protože mužovo postavení je velmi vágní, vzhledem k tomu, že má být teprve jako otec určen. Postavení otce a matky, pokud ke zplazení dochází biologickým způsobem, proto vždy bylo a je rozdílné [Radvanová, Zuklínová 1999: 80].

Otec má v současnosti právo vyvolat soud o určení otcovství, stejně jako matka a dítě samotné. Na druhou stranu v České republice nepanuje tak přísné pojetí filiace jako v jiných evropských zemích, například ve Francii; dítě například nemusí nést příjmení otce, i když je to zvykem.⁶

„Děti mají společné příjmení rodičů nebo příjmení jednoho z nich, určené dohodou při uzavření manželství. Jde-li o dítě, jehož příjmení nebylo takto určeno a jehož rodiče mají příjmení různá, dohodnou se rodiče o příjmení dítěte a oznámí to matričnímu úřadu.“ (§ 38, odst. 1, 2)

Otec jako blízký dítěte

Repertoáru rodiče jako blízkého dítěte zákon nevěnuje pozornost, snad jen pokud hovoří o povinnosti rodičů pečovat o citový vývoj dítěte. Nikde v zákoně o rodině ale není psáno, že dítě potřebuje blízkost otce ke svému citovému vývoji. Jediná oblast, která se na tuto dimenzi vztahuje, jsou ustanovení týkající se práv rodičů na styk s dítětem po rozvodu – rodič, který nemá dítě ve výchově, má k němu vyživovací povinnost a zároveň má právo na styk s ním a na informace o něm; soud má dohlížet na uskutečňování tohoto práva.

„Bránění oprávněnému rodiči ve styku s dítětem, pokud je opakovaně bezdůvodné, je považováno za změnu poměrů, vyžadující nové rozhodnutí o výchovném prostředí.“ (§ 27, odst. 2)

Zákon o rodině se přes svou prvoplánovou neutralitu silně podílí na zakonzervování stávajících poměrů v rodinných vztazích. Ačkoli na žádném místě výslovně nehovoří o odlišnosti úloh jednoho nebo druhého pohlaví, ve svém znění předpokládá tradiční dělbu práce mezi mužem a ženou v rodině. Postupné novelizace, které český zákon o rodině prodělal od roku 1963, měly vždy za cíl reagovat na změněný stav věcí v praxi, včetně změny vztahů mezi pohlavími směrem k větší rovnoprávnosti. Jelikož ale zákonodárci nemohou než reagovat na tyto změny sociální reality s určitým zpožděním, zákon se nemůže vyhnout určitému konzervatismu. Novelty, které byly přijaty v průběhu platnosti současného zákona o rodině, usilovaly o vyvážení práv a povinností obou rodičů – nejprve ve prospěch matek, poté také ve prospěch otců. Přesto má ale stávající zákon o rodině ve spojení s reálnou praxí soudních a právních institucí značné potíže s dosažením vyrovnaného stavu. Společně s dalšími institucemi ale určuje podobu otcovství po rozchodu rodičovského páru a podílí se tak na formování otcovské role rozvedených mužů v českém prostředí.

1.7.2. Současná situace a okolnosti porozchodového otcovství v České republice

Vstup do manželství a rodičovství nebo případně jejich zánik je ovlivňován jednak formálně – psaným právem, ale i nepsanými sociálními normami, na jejichž základě také psané právo vzniká a je modifikováno. Tyto sociální normy nejsou, podobně jako právo, sociálními konstantami, ale nabývají v čase a prostoru různých podob. Určují přitom hranice přijatelnosti různých způsobů jednání,

6/ Ve Francii došlo ke zrušení této povinnosti teprve ve velmi nedávné době a za vášnivých diskusí.

a to pod menší či větší hrozbou sankce za jejich porušení. Ve statistické podobě se projevují jednak z hlediska četnosti různých způsobů chování (např. demografického chování), a jednak ve výzkumech veřejného mínění.

Ačkoliv představa sezdané, nukleární, neolokální, dvougenerační rodiny jako jednoznačně dominantního typu rodinného soužití rodiny, složené z manželského páru a jeho dětí, zůstává v povědomí obyvatel ČR pořád jako nejčastější a ideální forma soužití rodičů, sociodemografická data ukazují, že stále větší podíl rodičů žije v jiném uspořádání domácnosti, a data z výzkumů veřejného mínění zase ukazují na větší toleranci mladších generací k alternativním formám rodinného a partnerského soužití.

Proměny rodinného života od konce 18. století jsou někdy souhrnně zahrnovány pod označení první a druhé demografické tranzice. Doba první demografické tranzice, kterou je v západní Evropě označováno dlouhé období od konce 18. století do 30. let 20. století, je charakterizována jednak poklesem úmrtnosti, a to především kojenecké, a jednak poklesem plodnosti díky snížení počtu dětí narozených starším matkám kvůli individuálním snahám o regulaci porodnosti ve smyslu odklonu od důrazu na kvantitu tzv. „náhradních“ dětí směrem ke kvalitnější péči o menší počet potomků [Kučera, Fialová 1996; Rabušic 2001; Rychtaříková 1999].

Toto období je také spojováno se vznikem tzv. „mateřského mýtu“, silně podpořeného v 1. polovině 20. století – v době rozmachu psychoanalýzy [Badinter 1980]. Mateřský mýtus glorifikoval mateřskou roli ženy, zatímco roli otcovskou pro výchovu dětí marginalizoval. V otázce svěřování dětí do péče při rozluce manželů tak začala být stále více preferována matka. A to nejdříve pouze v období kojení nebo v případě otřesení otcovy morálky, nicméně později se věková hranice „útlého dětství“, během něhož byla matka a priori považována za potřebnější pro výchovu dítěte, posouvala ke 4., 5. až 7. roku věku dítěte, po jehož uplynutí přecházely děti do péče otce. Tyto proměny přitom souvisely se změnami v genderových rolích a roli i hodnotě dětí ve společnosti a rodině [Ariès 1973; Badinter 1980]. V současné době zůstává převážná většina péče o předškolní děti v rukou žen. Ženy jsou považovány za přirozeně nadanější k péči i rozhodování o malých dětech a jejich dovednost je v tomto smyslu pojmána spíše jako instinkt, nikoliv jako sociální dovednost.

V období 1. demografického přechodu dokumentují na území Čech historičtí demografové spíše západoevropský rodinný model, kterému se od 60. let začalo české obyvatelstvo vzdalovat [Fialová 1998; Horská 1998; Kučera 1994, 1998; Horský, Seligová 1996]. Zatímco tedy v západní Evropě docházelo od 60. let k tzv. druhé demografické tranzici, na českém území se (jako i v dalších zemích sovětského bloku) projevily pouze některé její aspekty, zatímco ostatní se objevily až v 90. letech. Podobně jako v zemích západní i východní Evropy pokračovalo v Čechách pronikání žen do veřejné sféry, došlo k upevňování systémů sociálního zabezpečení, k liberalizaci potratů a nárůstu počtu nemanželských dětí i rozvodů.

Počet rozvodů stoupal především od poloviny 60. let, kdy novela zákona o rodině z roku 1965 připustila rozvod i bez souhlasu jednoho z manželů, pokud spolu manželé nežili, a otevřela tak možnost právnímu zániku fakticky mrtvých manželství. K růstu rozvodovosti zřejmě vedla také její vyšší tolerance u mladých žen s malými dětmi, které se stále častěji stávaly žadatelkami o rozvod.⁷ V 90. letech se tak v 60–70 % případů rozvodových řízení rozváděli manželé s dětmi. Soudy svěro-

7/ Především (ale nejen) od 70. let jsou to také daleko častěji ženy než muži, kdo rozvod iniciuje [Bakalář, Novák, Nováková 1996].

valy nezletilé děti v naprosté většině případů matkám, které se stále častěji znovu vdávaly, takže bylo koncem 80. let již jen zhruba 70 % sňatků z obou stran prvních. Ačkoliv se počet rozvodů ještě ve 20.–50. letech pohyboval na hranici 5–15 tisíců za rok a až do poloviny 60. let nedosáhl v celé Československé republice ani 20 tisíců za rok, neklesl jejich počet po celá 80. a téměř ani 90. léta a prvních 5 let 21. století v ČR pod hranici 30 tisíc. Přitom pokles v počtu rozvodů na konci 90. let je možné přičítat spíše na konto legislativních změn upravujících rozvodová řízení než na konto změny v rozvodovém chování ve smyslu menší četnosti žádostí o rozvod nebo ve smyslu větší náklonnosti k usmíření manželů během rozvodového řízení.⁸ Podíl nemanželských dětí na celkovém počtu narozených dětí po předchozím poklesu v 60. a 70. letech od 80. let rapidně stoupá z 5% úrovně (v 80. letech) na téměř 32% úroveň (v roce 2005).⁹ Tento nárůst je vysvětlován zvyšující se preferencí nesezdaného soužití u mladé generace, ovšem určitá část těchto mimomanželských porodů připadá na osamělé matky ve věku 18–22 let (*Vývoj obyvatelstva ČR 2005*).

Kromě výše zmíněných projevů 2. demografické tranzice Česká republika v daném vývoji za zeměmi západní Evropy zaostávala. K rozšiřování hormonální antikoncepce, k výrazné redukci počtu narozených dětí, zvyšování věku prvorodiček a nárůstu plánovaně celoživotně bezdětných lidí začalo v ČR docházet relativně později, a to především až v 90. letech [Kučera, Fialová 1996; Rabušic 2001; Rychtaříková 2001]. Obecněji lze podle Rabušice [Rabušic 2001] charakterizovat druhou demografickou tranzici posunem k heterogenitě forem rodinného a partnerského soužití, přechodem od manželství k nesezdanému soužití a přesunem od důrazu na antikoncepci jako prostředku ochrany před nechtěným těhotenstvím k antikoncepci jako prostředku, který dovoluje rozhodnutí, zda dítě vůbec mít. Z hlediska vztahů mezi rodiči a dětmi je pak tento trend charakterizován také odklonem do pro-rodinného postoje, v němž je dítě středobodem života rodičů, jejichž jednání se podřizuje v první řadě potřebám dítěte, k čemuž, v níž se centrálním bodem stal sám křehký vztah mezi mužem a ženou, založený především na citových poutech [Hašková, Radimská 2002: 91–100].

1.7.2.1. Tradice legislativního znevýhodňování otců v péči o děti

Naznačený vývoj demografické tranzice, zahrnující vznik „mateřského mýtu“, masivní nástup žen na trh práce, zvyšující se toleranci k rozvodovosti, svobodným matkám i nemanželským dětem, oslabování atraktivnosti manželství apod., tedy vedl ke stále se zvyšujícímu podílu žen, vychovávajících své dítě bez jeho biologického otce, a to buď samostatně, nebo v opakovaných manželstvích. Fakt, že každodenní péče o děti a domácnost zůstává v naprosté většině českých rodin na bedrech ženy, že jsou to právě ženy, kdo zůstává s dětmi na rodičovské dovolené nebo pečuje o nemocné děti, stejně jako fakt, že v soudních sporech jsou ve více než 90 % svěřovány děti do mateřské péče, zatímco otcové zakládají po rozvodu častěji nové rodiny, vedl na konci 80. let sociologa I. Možného [Možný 2000] dokonce k myšlence, že jádro rodiny již v současné době netvoří základ-

8/ V průběhu 90. let je naopak pozorován spíše nárůst podílu dokončených rozvodů v porovnání s rozvody nedokončenými z důvodu stažení žádosti o rozvod žadatelem o rozvod. Zatímco na začátku 90. let byla v průběhu rozvodového řízení stažena zpět zhruba pětina žádostí o rozvod, v druhé polovině 90. let se u soudu usmířilo až o 5 % manželů méně (zdroj: *Statistická ročenka ČR 2005*. ČSÚ).

9/ Tento výrazný nárůst podílu dětí narozených mimo manželství lze částečně vysvětlit celkovým poklesem manželské plodnosti. Nicméně i z absolutních čísel je patrný poměrně významný vzestup mimomanželské plodnosti. Zatímco v roce 1990 se mimo manželský svazek narodilo 11 167 dětí, v roce 2005 to bylo již téměř 3krát tolik – 32 409 dětí (*Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 2005*, ČSÚ, www.csu.cz).

ní linie muže a ženy, kteří mohou mít více či méně dětí, ale spíše základní linie matky a jejich dětí, které mohou mít v rámci sukcesivních manželství více otců.

Tento trend se odrážel také v legislativě a v systému sociální politiky. Až do poloviny 80. let byla péče o malé děti stanovena jako péče poskytovaná jednoznačně ženou dokonce i právně. V průběhu šedesátých a sedmdesátých let docházelo k mnohým změnám týkajícím se výše, délky i podmínek poskytování podpory při narození dítěte, peněžité pomoci v mateřství i mateřského příspěvku. Všechny tyto změny se přímo týkaly pouze žen, jelikož muži byli z nároku na tyto dávky vyloučeni.

Teprve v polovině osmdesátých let postupně docházelo spolu s dalšími úpravami k zavádění možnosti udílet ve zvláštních případech některé z těchto dávek i mužům. Takto bylo rozhodnuto o možnosti poskytování mateřského příspěvku a peněžité pomoci v mateřství svobodným, ovdovělým, rozvedeným nebo z jiných vážných důvodů osamělým a s družkou nežijícím mužům pečujícím o dítě do dvou let, případně mužům, jejichž manželka nemohla z vážných důvodů o dítě pečovat.

Až v devadesátých letech se však právně projevila vůle k zásadní změně ve vnímání péče o dítě, která tak formálně přestala být výsadou žen. V roce 1990 byl původní mateřský příspěvek přejmenován na rodičovský, a zrovnoprávnil tak oba rodiče v nároku na tuto dávku. Došlo také k zásadním úpravám v rámci novel zákoníku práce. Od 1. 1. 2001 byla další mateřská dovolená nahrazena dovolenou rodičovskou, kterou lze čerpat ihned po narození dítěte, takže muž i žena mohou teoreticky zůstat s dítětem doma ihned po jeho narození. Sjednoceno bylo také právo zaměstnaných žen a mužů na návrat do původní práce a pracoviště (v případě návratu do zaměstnání z mateřské dovolené nebo rodičovské dovolené čerpané v rozsahu mateřské dovolené), stejně jako bylo sjednoceno právo zaměstnaných žen a mužů na návrat do práce odpovídající jejich pracovní smlouvě (v případě návratu z rodičovské dovolené čerpané v rozsahu 3 let), které bylo původně přiznáno pouze ženám. Tímto došlo k legislativnímu vyrovnání podmínek mužů a žen na rodičovské dovolené. Podobně bylo legislativně vyrovnáno také právo mužů a žen v otázce péče o nemocné dítě nebo o jiného nemocného člena rodiny doprovázené dávkou nemocenského pojištění, které bylo původně právně zakotveno pouze pro ženy.

Tyto legislativní změny lze tedy považovat za jeden z pozitivních kroků k větší flexibilitě genderových rolí v oblasti péče o děti a k rovnoprávnosti v oblasti péče o malé děti, která otevírá ženám i mužům větší prostor pro vlastní seberealizaci. Přesto nelze říci, že by byly tyto změny s pochopením přijímány celou českou populací. Jejich přijetí bylo do značné míry ovlivněno spíše potřebou harmonizace českého práva se směrnicemi EU.

Hlavními zastánci těchto změn jsou představitelé mladších generací. Ve věkové kategorii do 29 let např. odmítala představu muže na rodičovské dovolené ještě před jejím legislativním schválením v první polovině 90. let čtvrtina žen a třetina stejně starých mužů, zatímco míra nesouhlasu mezi staršími lidmi byla mnohem vyšší.¹⁰ Šetření postojů české populace však ukazují spíše na celkovou větší toleranci mladých lidí k alternativním způsobům rodinného a partnerského soužití než přímo k větší podpoře angažovanosti mužů v rodině. Také z těchto důvodů lze předpokládat, že bude v české populaci stále více docházet k heterogenizaci rodinných a partnerských životních stylů mezi muži i ženami, a to ve smyslu již dnes statisticky čitelného vzrůstu podílu celoživotně bezdětných lidí na straně jedné, svobodných a osamělých matek na straně druhé a zatím statisticky nepotvrzeného nárůstu otců, přebírajících nebo se se svými partnerkami střídajících ve výkonu do-

10/ Data byla čerpána z výzkumu ISSP 2002 (SOÚ AV ČR, ISSP, 2002).

sud převážně mateřských povinností a privilegií, jako je odchod na rodičovskou dovolenou¹¹ nebo porozvodové (po-rozchodové) převzetí dítěte do vlastní péče.

1.7.2.2. Rozvod, osamělé matky a neúplné rodiny v současném veřejném diskurzu

Jak bylo zmíněno výše, již přes půl století stále přibývá rozvedených matek, a to především poté, co se rozvod stal přijatelnou možností řešení manželských neshod i v případě přítomnosti nezletilých dětí. V současné době s tvrzením, že „rozvod je zpravidla nejlepším řešením situace, když pár není schopen řešit své manželské problémy“, rozhodně nebo spíše nesouhlasí pouze kolem cca 16 % mužů a 20 % žen (ISSP 2002). Naopak za nejlepší řešení u manželů, kteří se neumí dohodnout, považuje rozvod více než 60 % všech mužů a žen.¹² Co se týče tolerance rozvodů rodin s dětmi, jen zhruba 33 % mužů a žen se domnívá, že jsou-li v rodině děti, měli by rodiče zůstat pohromadě, i když spolu nemohou vyjít (Rodina 2001). Jak přitom vyplývá ze srovnání údajů z výzkumů ISSP 1994 a 2002, česká společnost je k rozvodům (ať už s dětmi nebo bez) stále tolerantnější. Mezi postoji mužů a žen k rozvodům přitom nyní nejsou patrné výraznější rozdíly.

Kromě zvyšujícího se podílu rozvedených rodin narůstá hlavně v 90. letech i podíl svobodných matek, a tedy také mimomanželsky narozených dětí. Osamělé matky ani jejich děti nejsou pochopitelně zdaleka novým fenoménem. Historicky však docházelo k významným výkyvům v počtu mimomanželsky rozených dětí, v sociálních skupinách svobodných matek, ke změnám v jejich právech, společenském hodnocení i rodinné situaci, stejně jako docházelo k významným změnám v postavení a právech jejich nemanželských dětí.

V současné době je česká společnost ke svobodným matkám spíše tolerantní. Přes 83 % žen a 77 % mužů soudí, že chce-li žena mít dítě jako jediný rodič a nechce mít stálý vztah s mužem, pak by jí tuto možnost nikdo neměl upírat.¹³ V šetření provedeném v roce 2005¹⁴ pak více než 51 % dotázaných žen spíše nebo rozhodně souhlasilo s výrokem: „Chtěla byste mít dítě, i pokud byste ho měla vychovávat sama bez partnera?“ Tuto toleranci lze chápat na straně jedné pozitivně, nicméně na straně druhé ji lze reflektovat také z pohledu práva otců na své děti, které je do jisté míry takto vyjádřenou tolerancí svobodných matek spíše popíráno.

Tato situace souvisí s celkovým hodnocením mateřství a otcovství a má za sebou dlouhý vývoj, který se odrážel také v právních dokumentech, které ustanovují práva svobodných matek. Ještě za 1. republiky např. náleželo tříměsíční výživné na dítě a úhrada obvyklých výdajů porodu a šestinedělí od otce dítěte pouze a jen té svobodné matce, která byla prokazatelně nemajetná a počestná. V 50. letech byla stanovena vyživovací povinnost pro matku na 3 měsíce, v 80. letech byla prodloužena na celý rok a v současné době má neprovdaná matka nárok kromě výživného na dítě, běžných výdajů spojených s porodem a šestinedělím i na dvouleté výživné pro sebe. Nyní je právo neprovdané matky na vyživovací příspěvek soudně uplatňováno zhruba v 1900¹⁵ případech ročně, což je přibližně 6 % případů mimomanželských porodů v daném roce.

11/ Podle údajů Ministerstva práce a sociálních věcí ČR z roku 2001 nepřesáhl podíl mužů v populaci pobírající rodičovský příspěvek v období od 1. pololetí 1998 do 1. pololetí 2000 1 %.

12/ Data byla čerpána z výzkumu ISSP 2002 (SOÚ AV ČR, ISSP, 2002).

13/ Data z výzkumu *Naše společnost 2003*, SOÚ AV ČR.

14/ Jednalo se o výzkum *Souvislosti proměn pracovního trhu a forem soukromého, rodinného a partnerského života v české společnosti* provedený v SOÚ AV ČR.

15/ Údaj za rok 2005; zdroj: Ministerstvo spravedlnosti ČR, *Statistický přehled soudních agend 2006*.

1.7.2.3. Rozvod a otcovství v České republice

V České republice se každoročně přibližně 30 000 dětí setkává s rozvodem nebo rozchodem svých rodičů. Přibližně 90 % těchto dětí je svěřeno do výhradní péče matkám, které se o ně dále starají převážně samy, pravděpodobně téměř polovina těchto dětí se se svými otci přestane stýkat úplně a další část se s otcem setkává jen řídko a nepravidelně.

Mnoho otců na svou roli po rozvodu pravděpodobně skutečně dobrovolně rezignuje. Na druhé straně v jejich reakcích hrají svou úlohu praktické okolnosti, jimž jsou vystaveni ze strany veřejných institucí – soudů, státních orgánů i veřejného mínění. Zatímco někteří se s danou situací snadno smířují a pravděpodobně jim i částečně vyhovuje, jiní otevřeně hovoří o diskriminaci a bojují za svá práva, zakládají občanská sdružení zasazující se o práva otců a žádají „šanci vychovávat svoje děti“. Jejich snahy často vycházejí z kontroverzních předpokladů a setkávají se s různými reakcemi, ale podle vývoje v jiných zemích a vzhledem k dosavadním výsledkům jejich činnosti lze soudit, že jejich politický potenciál není zanedbatelný.

Jak bylo popsáno výše, neúplné rodiny jsou nejčastěji vedeny osamělou ženou, zatímco muži po rozvodu častěji zakládají další rodinu, kam nová partnerka obvykle přivádí i své děti [Šetření rodiny a reprodukce – mezinárodní srovnání 1997, 2000: 10–11]. Rozvod tak znamená v drtivé většině případů narušení či oslabení kontaktů mezi otcem a jeho dětmi. Poslední podrobná studie porozvodové péče byla v ČR provedena na přelomu 70. a 80. let Výzkumným ústavem psychiatrickým. Podle jejích výsledků nemá 3 roky po rozvodu žádný styk s dítětem 18 % mužů a dalších 37 % mužů udává řídký a nepravidelný styk. Podle údajů zahraničních výzkumů četnost kontaktů otců s dětmi postupem času dále klesá. Do péče matky byly děti z tohoto souboru svěřeny v 97,5 % případů, o děti se starají nejčastěji výhradně samy (42 %) [Matějček 1992: 144–147]. Srovnání se situací v jiných zemích a s dostupnými současnými daty ukazuje, že tato čísla se sice postupně pravděpodobně vyvíjejí směrem k větší angažovanosti otců na výchově svých dětí po rozvodu,¹⁶ ale dochází k tomu jen velmi pomalu. Ještě horší skóre zachování vzájemných kontaktů by pravděpodobně ukázalo zkoumání vztahů otců s dětmi, které se nenarodily v manželství, přičemž nesezdaná soužití jsou ještě křehčí než manželské svazky a počet dětí narozených mimo manželství stoupá.

1.7.2.4. Vyživovací povinnost rodičů vůči dětem po rozvodu

Právní úprava, stanovující určování výživného pro nezletilé děti, je značně obecná, což přináší mnohé problémy. Platí, že dítě má právo podílet se na životní úrovni svých rodičů – to je ovšem málokdy dodrženo a děti v neúplných rodinách většinou sdílejí životní úroveň toho z rodičů, se kterým žijí. Rodiče mají přispívat na výživu svých dětí podle svých schopností, možností a majetkových poměrů. Kritérium „majetkových poměrů“ bylo připojeno novelou zákona o rodině v roce 1998 a umožňuje přihlížet nejen k příjmům povinného rodiče, ale i k jeho celkovému majetku, což je užitečné zejména u rodičů-podnikatelů. Novela z roku 1998 také umožnila využít výživné k tvorbě úspor, např. na vzdělání nebo stavební spoření pro dítě. Do té doby muselo být výživné spotřebováno, což dis-

16/ Reprezentativní výzkum *Rodina 1994 – sociologický výzkum sociálních podmínek české rodiny*, který realizoval Sociologický ústav AV ČR, ukázal, že ke změně uvažování české populace již dochází: v roce 1994 souhlasilo jen 35,4 % mužů s tvrzením, že po rozvodu by dítě mělo připadnout matce. Žen s tímto názorem souhlasilo 57 %, a s věkem dotazovaných stoupal počet těch, kteří preferovali matku. Je zřejmé, že současná situace zvýhodňující ženy-matky začíná být mnoha muži stále více pocítována a hodnocena jako nespravedlivá. Muži také častěji než ženy nesouhlasí s výrokem, že dítě může vychovávat jen jeden z rodičů stejně dobře jako oba společně (s tímto výrokem souhlasí jen 22,1 % mužů a 31,3 % žen) [Čermáková 1997: 33, 59].

kriminovalo děti žijící v neúplné rodině. V praxi je stanovení výše výživného velmi individuální záležitostí a v současnosti existují vedle starých nezměněných rozsudků z konce 80. let znějících na 500–600 Kč i rozsudky znějící na desetitisícové částky. Průměrná výše výživného na jedno dítě, vyměřené otci, byla v roce 2004 1632 Kč měsíčně.¹⁷

Soud musí rozhodnout danou částku podle schopností, možností a majetkových poměrů povinného rodiče. To je mnohdy značně komplikované – je třeba zjistit, zda se nezřekl nějakého příjmu, zda jeho příjem skutečně odpovídá jeho kvalifikaci či zda všechny své příjmy přiznává. Soud má nyní právo nařídít v tomto případě znalecký posudek ekonomy, a pokud rodič nezpřístupní žádané údaje, má se za to, že jeho měsíční příjem činí 15násobek životního minima, tj. něco málo přes 30 000 Kč. To může být pro některé rodiče stále velmi výhodný výpočet [Hrušáková 2000: 33–37].

Ze zkušenosti nejen české, nýbrž i celosvětové, ovšem vyplývá, že výživné na děti, tak jak bylo stanoveno rozsudkem nebo dohodou o rozvodu, většinou není placeno řádně anebo není vypláceno vůbec, případně je vypláceno jen v prvním období po rozvodu. Evropské země hledají způsoby, jak donutit povinné rodiče platit a jak navzájem zrovnoprávnit děti z neúplných rodin: stanovují direktivy a normy k určování výše výživného; přijímají zodpovědnost za organizaci vyplácení výživného a zajišťují jeho vymáhání; případně i garantují vyplácení výživného prostřednictvím veřejných fondů. V České republice předložila 14. 3. 2001 skupina poslankyň kolem Jany Volfové (ČSSD) návrh zákona, podle něhož měl vymáhání alimentů převzít stát. Stát měl zároveň poskytovat náhradní výživné po dobu, kdy ho neplatí určený rodič. Předložený návrh také zahrnoval zavedení penalizace a úročení nevyplacených alimentů. Tento velmi pokrokový návrh sice prošel v Poslanecké sněmovně prvním čtením, ve druhém čtení jej ale pravice radikálně odmítla a návrh byl po vzrušené politické debatě stažen z jednání. Do současné doby se nepodařilo tento návrh prosadit.

Hlavní problém spojený s výživným ale spočívá v tom, že stát může přerozdělit jen to, co již existuje, a nemůže tedy pomoci chudým rodinám s minimálními příjmy. Legislativa a veřejná opatření mohou v tomto směru pouze usnadnit situaci osobám patřícím ke spíše majetnějším vrstvám [Radimská 2003c].

1.7.2.5. Legislativa a úpravy svěřením do péče

Ať už bude v budoucnosti podoba rodiny jakákoliv, zatím zůstaneme u premisy, že děti potřebují své otce (i když otcovskou roli pravděpodobně nemusí nutně zastávat otec biologický, stejně jako biologická matka roli mateřskou) a otcové potřebují své děti. Legislativa České republiky ve shodě s mezinárodní legislativou tuto premisu respektuje a garantuje právo dítěte na oba rodiče a právo obou rodičů na výchovu dítěte.¹⁸

Jaké existují možné úpravy porozvodové péče o děti v České republice? Nejčastější a donedávna jedinou možností je výhradní péče matky nebo otce. Oběma rodičům je ponechána rodičovská zod-

17/ Zdroj: Ministerstvo spravedlnosti ČR, data zasláná na žádost SOÚ AV ČR.

18/ Listina základních práv a svobod, Čl. 32 odst. 4: Péče o děti a jejich výchova jsou právem rodičů, děti mají právo na rodičovskou výchovu a péči. ...

Úmluva o právech dítěte, Čl. 18 odst. 1: Státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, vynaloží veškeré úsilí k tomu, aby byla uznána zásada, že oba rodiče mají společnou odpovědnost za výchovu a vývoj dítěte. ...

Zákon o rodině § 26 odst. 4: ... soud dbá, aby bylo respektováno právo dítěte na péči obou rodičů a udržování pravidelného osobního styku s nimi a právo druhého rodiče, jemuž nebude dítě svěřeno, na pravidelnou informaci o dítěti.

povědnost (z níž plyne povinnost přispívat na výživu dítěte), ale jen jednomu z nich je dítě svěřeno do výchovy, zatímco druhému zůstává právo na občasný styk s dítětem a na informace o něm. Novela zákona o rodině z roku 1998 přinesla možnost alternativního uspořádání porozvodové péče, a sice instituci společné a střídavé péče. Společná výchova spočívá v tom, že oba rodiče mají možnost dítě vychovávat ve stejném rozsahu, u střídavé výchovy jsou specifikovány určité časové úseky, během nichž je dítě vychováváno vždy jedním z rodičů. Podle novely z roku 1998 musí před tím, než může být manželství rozvedeno, nejprve nabýt právní moci rozhodnutí o úpravě poměrů k nezletilým dětem pro dobu po rozvodu. O této úpravě buďto rozhoduje soud péče o nezletilé, anebo se na ní rodiče předem dohodnou a soud ji pouze schválí, pokud neodporuje zájmům dítěte. Hlavním kritériem při svěřování do výchovy i při jednání o rozvodu manželství je sledovat zájem dítěte.

V praxi má péče o děti po rozvodu rodičů následující podobu: v posledních patnácti letech bylo každý rok přibližně 90 % dětí svěřeno do výhradní péče matky a cca 8 % do výhradní péče otce. Zbytek připadá na svěřeni jiné osobě a v posledních letech jen v minimální míře na svěřeni do společné či střídavé výchovy. V případě svěřeni dítěte do výhradní péče matky je upraven styk otce s dítětem; ve standardní úpravě má formu styku během jednoho víkendu za čtrnáct dní a několika týdnů během prázdnin. Časté jsou případy bránění ve styku s dítětem ze strany opatrujícího rodiče (ale na druhé straně také případy nezájmu ze strany rodiče druhého). Je ale pravděpodobné, že otci, který má skutečný zájem na výchově a je na dítě citově vázán, standardní úprava styku s dětmi nepostačuje.

Otcové, kteří nejsou ochotni přijmout toto uspořádání a chtějí se podílet na výchově svých dětí i po rozpadu partnerství ve větší míře, mohou volit mezi třemi strategiemi. Tou nejrazantnější je žádat o svěřeni dítěte do vlastní výhradní péče. Za současné soudní praxe mohou uspět zejména v případech, že matka dítěte není z nějakého důvodu vhodnou osobou pro výchovu dítěte. Teoreticky ovšem, pokud o svěřeni do své péče požádají oba rodiče, by soud měl prověřit, která varianta více vyhovuje zájmům dítěte bez ohledu na pohlaví rodičů. Druhou možností, která byla zavedena teprve novelou zákona o rodině v roce 1998, je svěřeni do společné, popřípadě střídavé výchovy. Třetí strategie spočívá v tom, že přestože bude dítě svěřeno do výchovy matce, otec bude požadovat co nejširší styk s dítětem – například v každém lichém týdnu dva dny uprostřed týdne, v každém sudém týdnu víkend a polovinu prázdnin.

1.7.2.6. Nová uspořádání porozvodové péče a jejich praktická realizace

Jak bylo řečeno, novela zákona o rodině z roku 1998 přinesla do českého prostředí významné změny v oblasti péče o děti. Podle odstavce 2 § 26 „jsou-li oba rodiče způsobilí dítě vychovávat a mají-li o výchovu zájem, může soud svěřit dítě do společné, popř. střídavé výchovy obou rodičů, je-li to v zájmu dítěte a budou-li tak lépe zajištěny jeho potřeby“. Zavedení společné a střídavé výchovy je z určitého hlediska změna převratná, její využití v praxi je ale v naší zemi zatím spíše jen výjimečné. Již v samotné formulaci zákona jsou patrná určitá omezení: musí být splněny dvě základní podmínky, a sice že oba rodiče musí být k výchově způsobilí a musí o ni mít zájem, a dále že je to v zájmu dítěte a jsou tak lépe zajištěny jeho potřeby. U obou se předpokládá, že rodiče jsou schopni se o výchově dohodnout a nejsou mezi sebou ve sporu – proto tyto instituty lze jen ztěžít využít například v případech, kdy matka brání otci v přístupu k dítěti. „Podmínkou je nepochybně společná vůle rodičů, popř. dítěte po takové úpravě.“ [Holub, Novotná 2000: 48] Společná výchova byla u nás navíc zavedena přímo s cílem upravit poměry v rodinách, kde rodiče spolu i po rozvodu nadále bydlí,

předpokládá tedy společné bydliště rodičů po rozvodu. V případě střídavé výchovy je nezbytné, aby rodiče měli svá bydliště tak blízko u sebe, aby dítě mohlo navštěvovat stejnou školu a stýkat se se stejným okruhem kamarádů, aby se mohlo věnovat stejným mimoškolním aktivitám [Holub, Novotná 2000: 48–50]. Již ze samotného znění zákona o rodině a souvisejících předpisů vyplývá značně podezřívavý přístup k těmto institutům.

Je zřejmé, že v České republice je to uspořádání stále pro řadu lidí jen obtížně přijatelné, protože je příliš nové a neobvyklé.¹⁹ Časem se ale bude pravděpodobně okruh jejich obhájců rozšiřovat. Problematický ale zůstane fakt, že toto uspořádání není vhodné pro každé dítě a klade zvýšené nároky jak na dítě, které si buduje svou identitu v měnícím se prostředí, tak na rodiče, kteří musí nadále tomuto uspořádání přizpůsobit své životy a vyjít dítěti maximálně vstříc. V neposlední řadě se jedná o nároky materiální: ne všechny rodiny si mohou dovolit mít potřebné zařízení dvakrát a neustálé stěhování celého dětského majetku je obtížně proveditelné; navíc střídavá výchova vyžaduje uspokojivé řešení bytové situace, nejlépe tak, aby dítě mělo u obou rodičů svůj pokoj či alespoň vlastní prostor a to není v současné situaci trhu s nemovitostmi v ČR jednoduše realizovatelné.

V roce 2005 bylo v České republice rozvedeno 31,3 tisíce manželství. Tento stav je víceméně stabilní již po dobu dvaceti let, v posledním desetiletí je ale doprovázen radikálním snížením počtu sňatků. V roce 2005 tak na 100 uzavřených manželství připadlo přibližně 60 rozvodů. Ze všech rozvodů se ve více než 62 % případů jedná o rozvod manželství s nezletilými dětmi v rodině. Vzhledem k tomu, že je po rozvodu stabilně cca 90 % dětí svěřeno do péče matek, a děti tak přestávají mít společné bydliště se svým otcem, otcovství po rozchodu rodičovského páru je velmi problematickou institucí a v podstatě závisí na vůli obou rodičů a jejich schopnosti dohodnout se na dalším fungování bývalé rodiny v situaci absence aplikovatelných kulturních modelů a scénářů.

Otcovská role je stále, přes zvyšující se angažovanost mužů v primární péči o děti a přes nezpochybnitelnou aktivitu žen na pracovním trhu, ve veřejném povědomí definována v první řadě povinností finančně zabezpečit rodinu – otec je nadále „živitel“ a matka „pečovatelka“, případně „spoluživitelka“. Toto rozdělení genderových rolí se odráží ve znevýhodnění žen v pracovní oblasti a mužů v soukromé sféře. Takovéto uspořádání může být funkční v úplné rodině, i když je ve svém principu genderově nerovné. Po rozchodu partnerů se ale stává jednoznačně kontraproduktivním. Děti jsou ve většině případů svěřeny do výhradní péče matky, přičemž otec je postaven do role platícího návštěvníka. Přesvědčení o vhodnosti tohoto uspořádání je sdíleno sociálními pracovníky, advokáty a soudci, ale také většinou samotných rodičů. Rozpad manželského či partnerského vztahu v naprosté většině případů vytváří vysoce konfliktní situaci, vzhledem k tomu, že manželství (či partnerství) je hlavním prostorem konstrukce sociálního světa a osobní identity. V mužském pojetí je manželství a rodičovství součástí jednoho „balíku“ [Townsend 2002] a s ukončením jednoho hrozí zánik druhého; vztah otce k dítěti je často zprostředkován matkou dítěte a negativní pocity vůči bývalé partnerce ovlivňují vztah k dítěti [Arendell 1995]. Otec ztrácí každodenní kontakt se svými dětmi a nachází se v situaci, pro kterou neexistuje žádný kulturní model či scénář [Marsiglio 1995]. Je proto nucen změnit a přizpůsobit své rodičovské praktiky, reformulovat svou představu otcovské role a rekonstruovat svou rodičovskou identitu. Úloha otce je tak často redukována na živatele rodiny a po rozpadu partnerství mu zůstává pouze povinnost finančně přispívat na potřeby dítěte a právo stýkat se s ním ve velmi omezené míře, neumožňující skutečné naplnění otcovské

19/ Viz např. internetovou diskusi „Máte někdo zkušenosti se střídavou péčí?“ na serveru www.rodina.cz; <http://www.rodina.cz/scripts/diskuse/prisp.asp?id=45419>, cit. 13. 3. 2007.

role. Není proto s podivem, že mnozí muži postupně ztrácí o své děti zájem a vzájemné kontakty jsou redukovány a někdy úplně mizí.

Statistické ukazatele a analýza nastavení obecných podmínek otcovství po rozchodu rodičovského páru nedávají v žádném případě vyčerpávající odpověď na otázku, proč se muži v České republice po rozvodu chovají tak, jak se ve skutečnosti chovají. Za tímto účelem je nutné porozumět tomu, jakým způsobem tito muži vnímají a chápou své otcovství; jak tito otcové rekonstruují a udržují svou otcovskou a mužskou identitu, jakým způsobem si přizpůsobují a vytvářejí svou vlastní otcovskou roli, jak interpretují situaci, ve které se nacházejí, a jaké racionalizační strategie v této nové situaci volí. Odpovědi na tyto otázky lze získat pomocí kvalitativního výzkumu, který umožňuje proniknout do hloubky problematiky porozvodového otcovství a porozumět významům a interpretacím, které otcové přikládají situacím, v nichž se ocitají.

2. METODOLOGICKÉ PŘEDPOKLADY VÝZKUMU OTCOVSTVÍ PO ROZCHODU RODIČŮ

Naprostá většina produkce sociálních věd, zabývající se problematikou rodičovství po rozvodu, se zaměřuje na zkoumání dopadu rozvodu na děti, eventuálně na analýzu situace matek majících děti ve své výlučné péči, a otcové jsou nahlíženi nejčastěji jako jeden z intervenujících faktorů. Jen zřídka je hledána odpověď na otázku, jakými způsoby se muži po rozchodu vyrovnávají se ztrátou každodenního kontaktu se svými dětmi a jak redefinují své otcovství, jakými změnami prochází otcovská role, identita a praktiky související s péčí o děti. Ve velké části úvah o otcovství v souvislosti s partnerským rozchodem je patrná tendence buďto idealizovat úplnou nukleární rodinu a prosazovat posílení účasti otců na výchově dětí, anebo zdůrazňovat obtížnost situace, v níž se nacházejí rozvedené matky, ponechané o samotě se svými dětmi, případně poukazovat na nespravedlnost, jíž jsou vystaveni otcové, kteří rozvodem přišli o svá „práva“. Ve studiích o otcovství jsou otcové často chápáni jen jako jakési vlivy na své děti, ať už pozitivní či negativní, ale málokdy jsou pojímáni jako osoby.

Jaká je ale skutečná pozice otce v této problematice? Tedy, jakým způsobem chápou a vnímají své otcovství muži, kteří po manželském či partnerském rozchodu nemají děti svěřeny do své výchovy, kteří s nimi nesdílí společný domov a kteří přestávají žít v rámci rodiny, kterou dříve založili, a mít každodenní a ritualizované kontakty se svými dětmi? Cílem následující části této publikace je odpovědět na otázku, jak tito otcové rekonstruují a udržují svou otcovskou a mužskou identitu, jakým způsobem si přizpůsobují a vytvářejí svou vlastní otcovskou roli, jak interpretují situaci, ve které se nacházejí, jaké racionalizační strategie v této nové situaci volí. Toto porozumění umožní pochopit, proč a za jakých okolností někteří muži dokáží udržet se svými dětmi po rozchodu smysluplný vztah, a na druhé straně, proč a za jakých okolností jiní muži postupně kontakty se svými dětmi přerušují. To může mít významné implikace pro sociální politiku, jejímž cílem by mělo být nastolit takové okolnosti rodičovského rozchodu, které budou v maximální míře podporovat zachování vztahu mezi otci a jejich dětmi a zároveň směřovat ke zlepšení životních podmínek dětí žijících v neúplných rodinách. V obecnější rovině je cílem odhalit, jakým způsobem muži vnímají a konstruují svou pozici v reprodukci a výchově dětí a mezigenerační transmisi, ať již konkrétně ve své vlastní rodině anebo obecně.

2.1. Výzkumná metoda

Jakou metodu zvolit pro výzkum této problematiky? Z formulace výzkumné otázky je zřejmé, že charakteru výzkumu lépe vyhovuje kvalitativní než kvantitativní metoda: cílem je totiž proniknout k významům, které samotní respondenti přikládají skutečnosti, v níž jsou situováni, porozumět jejich vidění sociální reality a odhalit procesy, kterými konstruují tuto realitu a svou vlastní identitu. „Kvalitativní výzkumné metody jsou zvláště vhodné při zkoumání a rozvíjení teorií zabývajících se významy a interpretacemi.“ [Ezzy 2002: 3]

2.1.1. Induktivní postup a místo teorie

Ve své podstatě je kvalitativní metoda spíše (i když ne nutně) metodou induktivní – výzkumník vstupuje do terénu bez nějaké komplexní preexistující teorie, kterou by testoval prostřednictvím dat, ale naopak teorii teprve postupně buduje na základě informací, které v terénu získává. Vychází z významů a pojmů, které používají členové sociálního světa, který zkoumá, a na jejich základě konstruuje kategorie, jež vychází z kategorií respondentů. Takto se vyhýbá nebezpečí, že by preexistující teorie vedla jeho výzkum a upozorňovala ho jen na některé jevy a události, zatímco jiné by mu zabránila zaznamenat. Induktivní postup také zamezuje tomu, aby data byla násilně vtěsnána do umělých kategorií, které neodpovídají zkoumané realitě. Výzkumný terén samotný informuje teorii a výsledné kategorie, koncepty a konečně celý teoretický rámec je v něm pevně zakotvený.

Zakladatelé přístupu *grounded theory* B. Glaser a A. Strauss prosazují, že výzkumník by měl do výzkumného terénu vstupovat s co nejméně preexistujícími teoretickými koncepty a vědomostmi. V zájmu toho by měl před vstupem do terénu i omezit studium odborné literatury a rozvíjení jakýchkoli předchozích hypotéz [Glaser 1978: 3]. Podobného názoru je i Jean-Claude Kaufmann, francouzský sociolog, který rozvinul model *grounded theory* do svého vlastního metodologického přístupu, nazvaného *rozumějící rozhovor* (*entretien compréhensif*) [Kaufmann 2001b: 37]. Výzkumník by měl být v podstatě čistým, nepopsaným listem, který se plní teprve informacemi získanými v terénu.

Takovýto přístup je ale podle našeho názoru přílišným zjednodušením skutečnosti. Každý badatel nutně vstupuje do výzkumu s již existujícím předcházejícím věděním, ovlivněným jeho teoretickou orientací, jeho zkušenostmi a sociální pozicí. Stejně jako jeho respondenti je součástí žitého světa, a tak, stejně jako oni, disponuje určitým praktickým věděním nutným pro orientaci v tomto světě. Navíc jeho teoretické preference určují minimálně alespoň jeho zájem o určitou sociální problematiku a výběr výzkumného tématu. Pokud chce omezit vliv těchto preexistujících koncepcí, nejlépe udělá, když si je uvědomí a uzná jejich působení, což mu umožní je do značné míry kontrolovat. Stejně tak by nemělo být zavrhováno ani předchozí studium literatury, jelikož může poskytnout nové pohledy na zkoumanou problematiku a upozornit na souvislosti, které výzkumník, zvláště pokud je zkoumané téma vzdálené jeho vlastní zkušenosti, není sám schopen vidět.

Každý výzkumník je v samotném počátku výzkumu nutně veden teorií, týkající se charakteru zkoumané reality a procesu poznávání této reality – na začátku každého výzkumu vždy stojí nějaká ontologie a epistemologie. Právě od odpovědí na otázky, jaké povahy je svět, který zkoumáme, a jaký charakter má naše poznání, se odvíjí způsob položení základní výzkumné otázky a volba výzkumné metody. Různé teoretické směry, stojící v základu kvalitativního výzkumu, dávají na tyto otázky různé odpovědi. Podle pozitivistického a postpozitivistického sociálního interpretativismu existuje objektivní sociální realita, již lidé přisuzují ve vzájemných interakcích významy, jež lze objektivně zkoumat, za podmínky, že se výzkumník zbaví všech subjektivních ovlivnění. Podle sociálního konstruktivismu a etnometodologie existuje jen množství subjektivních sociálních realit, jejichž zkoumání je vždy ovlivněné subjektivním interpersonálním vztahem mezi badatelem a zkoumaným objektem. Podle postmodernismu je každý výzkum jen subjektivní reprezentací reprezentace světa respondentů, o realitě nelze vypovídat a existuje více paralelních „pravd“, přičemž nelze určit, která z nich je lepší. V následujících odstavcích je představen přístup, který stojí v základu metodologie výzkumu otcovství po rozchodu – sociální konstruktivismus.

2.1.2. Sociální konstruktivismus

Sociální konstruktivismus předpokládá paralelní existenci mnoha sociálních realit. Z hlediska epistemologie zdůrazňuje vzájemné utváření poznání zkoumaného a zkoumajícího a směřuje k interpretativnímu porozumění významů zkoumaných subjektů. Lidé podle tohoto paradigmatu vytvářejí a udržují smysluplné světy prostřednictvím dialektického procesu, během něhož přikládají významy skutečnostem a jednájí ve shodě s těmito významy. Kategorie, koncepty a teoretická úroveň analýzy vychází z interakce výzkumníka s výzkumným terénem. Výzkum nemůže dospět k poznání objektivní, všezahrnující skutečnosti: můžeme si nárokovat pouze poznání jedné reality z mnoha, jelikož jsme poznali svou vlastní realitu a zobrazení reality našich respondentů. Podle K. Charmaz [2003a] konstruktivismus rozlišuje mezi pravdivým a skutečným – nehledá univerzální pravdu, přesto ale zůstává realistický, jelikož hledá lidské reality a uznává existenci reálných světů. To, co pokládáme za skutečné, je ale vždy založeno na naší perspektivě pohledu. Konstruktivismus, co se týče výzkumu, vychází z Thomasovy definice reality: musíme najít to, co respondenti definují jako reálné a jaké jsou důsledky jejich definice reality [Charmaz 2003a: 272]. Přesto produktem výzkumu není rekonstrukce reality respondentů – je to jedna možná interpretace jejich reality, která se ale snaží ukázat, jakým způsobem si respondenti tuto svou realitu konstruují. Podle konstruktivistů zkoumáme svět, který je uskutečňován v myslích a skrze slova a jednání svých členů. Zásadně kritizují pojetí významu jako objektu, který by bylo možné objektivně poznat.

Radikální konstruktivisté se vůbec nezajímají o ontologii skutečnosti. Podle N. K. Denzina je sociální konstruktivismus agnostický ohledně ontologie – nemůžeme nic říci o bytí či nebytí objektivní reality, jediné, co víme, je, jak ji lidé subjektivně konstruují [Schwandt 2003: 306]. Jonathan Potter uvádí, že svět je vytvářen tak, jak o něm lidé mluví, píší a dohadují se [Potter 1996: 98]. Jsme sebe-interpretující se bytosti a naše bytí spočívá v jazyce. Mnoho konstruktivistů je přesvědčeno, že nelze rozhodnout o pravdě či nepravdě interpretace. Jakékoli vědění je vždy ideologické, politické a nasáklé hodnotami. Z tohoto pohledu je nutné rozlišovat mezi slabým konstruktivismem, podle něhož je každé vědění zčásti, ale ne úplně, produkt procesu sociálního vyjednávání – neplatí pro ně tedy, že každá interpretace je stejně dobrá jako jakákoli jiná, a silným, radikálním konstruktivismem, který směřuje, společně s teoretiky postmodernismu, k epistemologickému relativismu: každé vědění je konstruktem určité skupiny, a je tudíž podezřelé.

Konstruktivistické paradigma tedy obsahuje relativistickou ontologii (existuje velký počet realit), subjektivistickou epistemologii (badatel a výzkumník během výzkumu společně utvářejí významy) a prosazuje provádění výzkumu v přirozených životních situacích. Pozitivistická kritéria validity, reliability a generalizace jsou nahrazena koncepty jako kredibilita, přenositelnost a ověřitelnost.

2.1.3. Sociální konstruktivismus a „analytické závorkování“

Analytic bracketing či „analytické závorkování“ je přístup, který rozvíjejí J. F. Gubrium a J. A. Holstein [Gubrium, Holstein 2003]. Zavádí do kvalitativního výzkumu nová teoretická východiska, která vybočují ze subjektivistického rámce daného sociálním konstruktivismem a etnometodologií, a usiluje o poznání objektivní složky sociální reality. Konkrétně spojuje etnometodologický přístup s Foucaultovou analýzou mocenských diskurzů.

Etnometodologie se totiž zajímá o to, jak je sociální realita konstruována, ale již ne o to, co je konstruováno, za jakých podmínek a pomocí jakých zdrojů. Gubrium a Holstein si uvědomují, že lidé

sice aktivně konstruují své světy, ale ne úplně tak, jak by sami chtěli. Foucault oproti tomu zkoumá, jak historicky a kulturně situované systémy moci/vědění konstruují subjekty a jejich světy. Mluví o nich jako o diskurzích – nejsou to jen soubory myšlenek a ideologií, ale i pracovní postoje, způsoby oslovení a sociální praktiky, které systematicky utvářejí objekty a subjekty, o kterých hovoří. Analytický důraz je u Foucaulta kladen stejně na to, z čeho se diskurz skládá, jako na to, jak funguje diskurzí technologie. Foucault se ale dostatečně nevěnuje každodenní technologii, jejímž prostřednictvím diskurz operují.

Gubrium a Holstein poukazují na nutnost spojit oba dva přístupy, soustředit se jak na to, jak jsou sociální světy konstruovány, tak na to, co je konstruováno. Ve skutečnosti je totiž obojí provázáno – jak působení diskurzu „shora“ (dominance, nátlak), tak jeho konstruování aktéry v každodenním životě. Proto je třeba vytvořit dialektiku mocenského diskurzu a každodennosti.

Za tímto účelem navrhuji metodu „analytického závorkování“: jde o jakési žonglování, neustálé přepínání pozornosti mezi tím, jak lidé konstruují své sociální světy, a tím, co tyto sociální světy jsou. Cílem je zachytit vzájemný vztah, hru mezi diskurz-v-praxi a diskurzivními praktikami. V jednom momentu je badatel lhostejný ke strukturám každodenního světa, aby tak mohl zachytit způsob, jakým jsou produkovány v diskurzivních praktikách, v sociálním jednání, v konverzaci atd. V příštím momentu ale zase uzávorkuje studium těchto praktik a zaměří se na to, jak jsou uspořádány a rozděleny zdroje nutné k této konstrukci reality. Tak může odhalit, jakým způsobem operují jazykové hry, a zejména institucionální diskurzy, v každodenním životě a zároveň jaké konkrétní hry jsou hrány v konkrétním prostoru a čase. Nesmí při tom ztratit ze zřetele, že obojí diskurzivní praktiky a diskurz-v-praxi se vzájemně utvářejí, ani jedno, ani druhé nepřevládá. Navíc, v praxi vždy působí větší počet diskurzů zároveň, překrývají se a někdy si protiřečí; aktéři si je přitom aktivně přizpůsobují během svých interpretativních praktik.

Tato metoda může podle autorů vést k explikaci, k odpovědi na otázku „proč“: analýza diskurzu může ukázat, proč je řečové prostředí organizováno tak, jak je; diskurz-v-praxi ukazuje, proč diskurzivní praktiky směřují tam, kam směřují. Zkoumání mocenských diskurzů umožňuje problematizovat a politizovat soubor toho, co by jinak mohlo být jednoduše pokládáno jen za individuální a arbitrární konstrukci. Mocenské struktury nejsou jen výsledkem konverzace a interakce, jsou ale v interakci reprodukovány, a tudíž mohou být měněny.

Ve francouzském prostředí navrhuje podobný přístup L. Albarello et al. [1995], přičemž však nevychází z M. Foucaulta, ale z Pierra Bourdieua. Albarello kritizuje etnometologii a radikální konstruktivismus. Cílem kvalitativního výzkumu (a grounded theory) je podle něj zkoumat zároveň objektivní i subjektivní dimenze situací. Předpokládá přitom, že metoda kvalitativního výzkumu dokáže zkoumat nejen subjektivní reprezentace sociálního světa respondentů, ale dosáhne i na jejich praktiky, na objektivní okolnosti – výzkumník je může kriticky vyzvednout z výpovědí respondentů.

2.2. Teoretické paradigma výzkumu porozchodového otcovství

Projekt výzkumu porozchodového otcovství je teoreticky založen na paradigmatu sociálního konstruktivismu, vycházejícího ze symbolického interakcionismu, a na francouzské individualistické

teorii rodiny [F. de Singly 1991, 1996a, 1999, 2000a; J.-C. Kaufmann 1992, 1997, 1999a, 1999b, 2001a]. Podle sociálního konstruktivismu je svět každodenního života sociálně konstruován – každá společnost určitým způsobem vnímá a definuje realitu, pomocí jazyka, symbolů a systému reprezentací vytváří svou skutečnost. Tato realita se jeví jako samozřejmá a bezproblémová, ovšem pouze do okamžiku, kdy se objeví problém, jenž naruší její hladký průběh [Berger, Kellner 1964]. Rozpad manželství představuje právě takový problém, který nutí aktéra redefinovat a re-konstruovat svůj sociální svět. François de Singly ve své teoretické koncepci vychází z tohoto přístupu, koriguje jej a kombinuje jej s dalšími, zejména s koncepcí individualizačního procesu Norberta Eliase.

Ve shodě s pojetím sociálního konstruktivismu není cílem tohoto výzkumu odhalit objektivní realitu porozvodového (porozchodového) rodičovství a péče o děti. O této realitě není sociální výzkumník schopen říci nic více než základní statistické údaje, informující o počtu rozvodů, svěřování dětí do výchovy jednomu či druhému rodiči atp. Ve skutečnosti máme co do činění s množstvím subjektivně konstruovaných sociálních realit vlastních různým skupinám aktérů účastných v této problematice. Cílem výzkumu je porozumění sociální realitě otců, kteří prodělali partnerský rozchod s matkou svého dítěte či dětí a nežijí s nimi ve společné domácnosti. Klademe si otázky, co je pro tyto muže „otcovství“, jak definují otcovskou a potažmo mateřskou roli, jakým způsobem konstruují svou otcovskou identitu. Výzkum se zaměřuje na to, jak tato skupina mužů vidí a interpretuje svou situaci, jaké významy přiřkládají událostem, se kterými se setkávají, a jednání svému a jiných, a jak tyto interpretace následně orientují jejich další jednání. Porozumění jejich realitě je klíčové proto, že podle Thomasova teorému definice reality se to, co si aktéři definují jako reálné, pak reálným stává ve svých důsledcích, a v podstatě se tak stává realitou.

Je evidentní, že zkoumaná sociální skutečnost rozvedených otců je jen jednou z mnoha skutečností, které společně tvoří prostor porozvodového rodičovství a vzájemně si v něm konkurují. Jiná bude interpretace a konstrukce reality rozvedených matek, pečujících samostatně o své děti; jiná bude realita sociálních pracovníků a pracovníků fungujících jako kolizní opatrovníci dětí, jiná bude také realita soudců a soudkyň opatrovnických soudů anebo neziskových organizací zabývajících se touto problematikou. Předkládaný výzkum si nenárokují poznání toho, která z těchto realit se více blíží pravdě, ani nechce kriticky hodnotit způsoby, jakými realitu interpretují a konstruují otcové po partnerském rozchodu. Usiluje jen o porozumění tomu, jakým způsobem tato interpretace a konstrukce probíhá a co z toho vyplývá pro účastníky dané problematiky.

Ve shodě s J. F. Gubriem a J. A. Holsteinem se ale domníváme, že i když aktéři sociálního světa svým jednáním aktivně konstruují svou sociální realitu, jejich aktivita je ve značné míře omezena „vnějším“ působením existujících mocenských diskurzů. Mocenské struktury nejsou jen výsledkem konverzace a interakce, nemohou být pokládány za jednoduše arbitrární a individuální. Jakmile je jednou mocenský diskurz ustaven, ovlivňuje a usměřňuje jednání jednotlivých aktérů, ačkoli aktéři si na oplátku jednotlivé diskurzy přivlastňují a přetvářejí v každodenních interakcích a jednáních. Interpretace sociální reality rozvedených otců je ovlivněna více paralelními diskurzů, které lze chápat i jako hodnotové soustavy týkající se nějakým způsobem otcovství. Jak jsme viděli v předcházejících kapitolách, důležitou roli hraje právo, konkrétně zákony České republiky, svůj podíl má ale například i náboženství, diskurz otcovství prezentovaný v médiích či všudypřítomný diskurz genderových diferencí. Výzkum ukazuje, jakým způsobem muži s těmito diskurzů nakládají, jak ovlivňují jejich kategorie a definice reality, jak se projevují v procesu konstrukce jejich identity.

Pro dosažení výzkumného cíle se konkrétnějevilo jako nejhodnější použití metody konstruktivistické *grounded theory*, tak jak ji prezentuje Kathy Charmaz [1995, 2003a, 2003b] anebo částečně Jean-Claude Kaufmann [2001b]. Zvolené teoretické paradigma zakládá určité pojetí reality (existence mnoha subjektivních sociálních realit, nepoznatelnost objektivní reality) a určitý přístup k informacím získaným v terénu. Badatel si nemůže nárokovat poznání obecné a univerzální skutečnosti, ale vždy jen porozumění jedné konkrétní reality, kterou zkoumá a která je vlastní zkoumané skupině. Přesto toto porozumění nemůže být jednoduchou rekonstrukcí této reality. Vzhledem k tomu, že sociální aktéři vytvářejí a udržují smysluplné světy prostřednictvím dialektického procesu, během něhož přikládají významy skutečnostem a jednají ve shodě s těmito významy, i samotný výzkumný akt je součástí tohoto procesu. Během výzkumu dochází k interakci výzkumníka a zkoumaných subjektů a výsledné poznání je v podstatě produktem této interakce, do které výzkumník nutně přináší své vlastní významy a interpretace. Výpověď respondenta je vždy reprezentací jeho vlastní skutečnosti, je konstrukcí, která vzniká v interakci s výzkumníkem, a která je tudíž ovlivněna situací výzkumu, vědomou i nevědomou snahou po určité sebe prezentaci a stylizaci. Interakce výzkumníka a zkoumaného vytváří novou interpretaci reality. Výzkumný rozhovor je reflexivní proces, během něhož se respondent konstruuje a rekonstruuje. Úkolem výzkumníka je učinit z toho tvořivý akt, který ve výsledku napomůže rozšíření porozumění respondentově realitě, a to ve větší míře, než by tomu bylo možné při (marné) snaze o objektivitu a odbourání subjektivních vlivů.

2.2.1. Konstruktivistická *grounded theory*

Metodologie použitá ve výzkumu otcovství po rozchodu partnerů vychází ve svém základě z rozšířené a v kvalitativním výzkumu populární metody *grounded theory* (zakotvené teorie), rozvíjené od roku 1967 Barneyem G. Glaserem a Anselmem L. Straussem a posléze A. Straussem společně s Juliette Corbin. Tato metoda stála v čele tzv. kvalitativní revoluce na přelomu 60. a 70. let [Denzin, Lincoln 1994: ix], jejímž cílem bylo dokázat, že kvalitativní metody mohou být zdrojem poznání na stejné úrovni jako metody kvantitativní. Metodologie *grounded theory* se skládá ze systematických induktivních návodu, jak sbírat a analyzovat data tak, aby z nich bylo možné vybudovat teoretické rámce středního dosahu, jež jsou přísně zakotveny v datech samotných a jež slouží k zaměření dalšího empirického výzkumu. Metoda *grounded theory* spočívá zejména ve strategiích, jak data analyzovat, i když podává i návody, jak data sbírat či jak využívat odbornou literaturu. První fáze analýzy se skládá ze tří typů kódování: otevřeného, axiálního a selektivního kódování. Během kódování i po jeho ukončení se klade velký důraz na zapisování poznámek, tzv. *memos*, které jsou prvním krokem k vytvoření zakotveného teoretického rámce. Cílem je vytváření kategorií, které budou vycházet ze sebraných dat, a budou tak co nejlíže kategoriím používaným samotnými respondenty. Porozumění vztahům mezi jednotlivými odhalenými kategoriemi vede k vytvoření teoretických konceptů a k sestavení výsledné teoretické soustavy. Hlavním analytickým prostředkem v průběhu celého procesu je srovnávání: srovnávání jednotlivých respondentů, srovnávání dat u stejných lidí v jiném čase, srovnávání událostí, srovnávání dat s kategoriemi či srovnávání jednotlivých kategorií. Součástí postupu *grounded theory* je také *theoretical sampling* – pořizování vzorků vycházející ze zakotvené teorie. Metoda *grounded theory* dává také prostor analýze s pomocí výpočetní techniky, mimo jiné vzhledem k tomu, že mnohé programy byly vyvinuty přímo na základě této metodologie a jsou založené na jejích předpokladech. Počítačové programy do značné míry usnadňují organizování a práci s daty, i když samotná interpretace je stále úkolem badatele [Strauss, Corbinová 1999; Charmaz 2003a, 2003b].

Metodologie *grounded theory* a zejména její důsledná formalizace posloužila legitimizaci kvalitativního výzkumu v poli sociální vědy. Faktem ale je, že její zakladatelé Glaser a Strauss vycházejí jednoznačně z pozitivistických pozic a objektivistických předpokladů. Pozdější autorská dvojice Strauss a Corbin se více přiklání k postpozitivismu, přesto ale předpokládá existenci objektivní externí reality, usiluje o neovlivněný neutrální sběr dat a směřuje k verifikaci. Proto metoda *grounded theory*, tak jak byla původně vyvinuta, nevyhovuje požadavkům výzkumu vycházejícího z paradigmatu sociálního konstruktivismu [Charmaz 2003a]. Konstruktivismus předpokládá relativní existenci množství sociálních realit, uznává vzájemné vytváření vědění poznávajícího i poznávaného v průběhu výzkumu a usiluje o porozumění subjektivním významům respondentů [Schwandt 1994]. To ale neznamená, že by postupy *grounded theory* nemohly být využity i výzkumníky vycházejícími z jiných než z pozitivistických paradigmat. *Grounded theory* nabízí sadu flexibilních strategií, nikoli přesné rigidní předpisy. Ve výzkumu porozvodového otcovství se proto přikláníme k použití konstruktivistické verze *grounded theory*, tak jak ji předkládá např. Kathy Charmaz [2003a] či Jean-Claude Kaufmann [2001b]. Vycházíme z předpokladu, že realita, kterou objevujeme, vyvstává z interpretativního procesu a z jeho časových a kulturních souvislostí. „Konstruktivistická zakotvená teorie se snaží definovat podmíněné výroky, které interpretují, jak subjekty konstruují své reality.“ [Charmaz 2003a: 273]

Inspirativním způsobem rozvíjí metodologii *grounded theory* ve shodě s konstruktivistickými předpoklady francouzský sociolog Jean-Claude Kaufmann [2001b]. Kaufmann je autorem metodologie, kterou rozvíjejí a s většími či menšími úpravami používají i další francouzští sociální badatelé a badatelky, a kterou popisuje pod názvem „rozumějící rozhovor“. Jde o specifický typ kvalitativního sběru dat formou nestandardizovaného rozhovoru, v mnohém odpovídá Straussově *grounded theory*, ale v mnohém ji přetváří a rozšiřuje. Rozumějící rozhovor vychází z více zdrojů: z etnologických technik práce s informátory (dotazované osoby nejsou respondenti, ale informátoři, kteří vyprávějí o své realitě, kterou velmi dobře znají) a z běžných technik semi-direktivních rozhovorů (rozhovory jsou nahrávány na pásku, existuje určitý scénář či mřížka rozhovoru). Kaufmannovými teoretickými zdroji jsou Max Weber (empatie je nástrojem, jenž má umožnit porozumění a vysvětlení reality), Norbert Elias (tvůrčí formulace hypotéz vycházející z empirických dat) a Anselm Strauss a *grounded theory* (zakotvenost v terénu). Kaufmann v návaznosti na C. W. Millse kritizuje současnou praxi sociologických výzkumů, které se limitují na průmyslovou produkci dat, přičemž interpretace je zredukována na minimum a úsilí je soustředěné na metodologii a techniky. Obsese metodou vede k opouštění budování teorie a cílem se stává akumulace dat. Proti prostému popisování klade Kaufmann porozumění, k němuž lze dospět právě pomocí rozumějícího rozhovoru. Tento přístup je ale z objektivistických a pozitivistických pozic kritizován za jeho přílišnou „měkkost“ – nedostatečnou kontrolovatelnost. Podle Kaufmanna je možné určit základní principy zajišťující validitu výsledků, aniž by bylo ohroženo jejich bohatství. Tyto principy ale nespočívají v neosobnosti a neangažovanosti výzkumníka, tak jak se předpokládá u většiny dnes prováděných semi-direktivních rozhovorů, které se snaží co nejvíce eliminovat efekt přítomnosti tazatele. Zdrženlivost tazatele totiž spouští u dotazovaného specifickou reakci – také se brání zaangažovat do rozhovoru, pokud tazatel zůstává neosobní, dotazovaný také zůstane neosobní. Rozumějící rozhovor se snaží o pravý opak: tazatel se aktivně účastní v otázkách, aby vyprovokoval zúčastněnost dotazovaného. Vychází totiž z konstruktivistického předpokladu, podle něžž individuum konstruuje samo sebe a svou realitu v procesu interakce s jinými lidmi, a rozhovor je jednou z takových interakčních situací. Jeho vý-

sledek tedy nutně závisí právě na interakci subjektu s výzkumníkem a nemůže být neutrálním procesem zbaveným možných ovlivnění.

Konstrukce objektu v Kaufmannově přístupu odpovídá principům *grounded theory*: terén nemá být jen nástroj ověření dopředu vybudovaných hypotéz, ale má být výchozím bodem jakékoli problematizace. Je třeba začít v terénu a teprve pak konstruovat teoretický model. Kaufmann odmítá existenci epistemologické ruptury mezi sociologickým věděním a „běžným“ věděním, oba typy vědění tvoří jedno kontinuum. Rozumějící rozhovor předpokládá specifickou verzi této ruptury – neustálý kyvadlový pohyb mezi jedním a druhým, mezi porozuměním, pozorným nasloucháním, a distancováním se či kritickou analýzou. Cílem je spustit proces konstrukce vlastní identity, v němž se respondent otvírá před tazatelem a klade si otázky, které si v běžném životě většinou neklade. Subjektivita a vzájemnost situace rozhovoru je tak klíčem ke spuštění procesu konstruování reality, jehož se výzkumník stává přímým pozorovatelem a který má za úkol zachytit.

Tím se Kaufmann dotýká základního principu konstruktivistické *grounded theory*, který spočívá v chápání sběru dat nikoli jako neutrálního objevování vnější reality, ale jako recipročního vytváření a sdílení významů mezi badatelem a respondentem, a který je nejlépe realizován v technice, jež je v přístupu *grounded theory* pravděpodobně nejoblíbenější a která byla zvolena i jako primární technika sběru dat při výzkumu otcovství po rozchodu: v rozhovoru.

2.2.2. Rozhovor v konstruktivistickém paradigmatu

Rozhovor je pravděpodobně nejlepším nástrojem, jak uchopit systémy reprezentací, hodnot a norem vlastní určitému individu [Albarello a kol. 1995: 72]. Umožňuje proniknout do hloubky a odhalit významy vytvářené a sdílené danými subjekty. Za tímto účelem je v kvalitativním výzkumu využíván polostandardizovaný či nestandardizovaný rozhovor, který umožňuje volnou interakci mezi výzkumníkem a respondentem. Ve výzkumu otcovství po rozchodu byla dána přednost rozhovorům polostandardizovaným, jelikož poskytují dostatečnou volnost narativnímu vyjádření dotazovaných a zároveň umožňují orientování tématu rozhovoru na oblasti relevantní výzkumnému předmětu.

Ve výzkumu otcovství po rozchodu jsou zkoumány způsoby, jak rozvedení otcové konstruují a rekonstruují svou rodičovskou identitu. Když hovoříme o identitě, nemáme na mysli nějakou esenciální podstatu individuí ani psychologickou osobnost, máme na mysli to, co D. Demazière a C. Dubar [1997] nazývají „identitními formami“. Jedná se o symbolické a v první řadě řečové formy, prostřednictvím kterých individua vyprávějí sama sebe, argumentují a vysvětlují se. Identitou je rozuměn proces konstrukce a uznání určité definice sama sebe. Tato definice je vytvářena, zakoušena a rekonstruována po celou dobu existence individua v dialogu, vyjednávání, v konfrontaci s ostatními [Demazière, Dubar 1997: 304].

Vyprávění o sobě během rozhovoru se velmi podobá právě tomuto procesu, během něhož je konstruována jedincova identita. Individuum se konstruuje jako subjekt v dialogickém procesu samotného rozhovoru – zkouám-li identitu, zkouám vždy právě proces konstrukce identity. Z tohoto hlediska je pak nutné rozhovor interpretovat: je diskurzivní strategií vzhledem k výzkumníkovi, kterou respondenti používají k sebe-konstrukci a sebe-prezentaci. Toto pojetí rozhovoru a konstrukce identity vychází z tezí Michaila Bachtina [Bachtin 1980], podle něhož má řeč nutně dialogický charakter. Jakýkoli diskurz je souborem odpovědí na jiné diskurzy, ať už se jedná o přímého partnera rozhovoru či o vzdálené diskurzy přítomné jen latentně. Vyprávění respondentů je tak třeba chápat

jako implicitní dialog s těmito diskurzy obklopujícími diskutované téma a výzkumník může být nahrazen jako představitel těchto diskurzů.

V konstruktivistickém paradigmatu je rozhovor jednoznačně interakcí mezi tazatelem a dotazovaným, v níž oba účastníci vytvářejí a konstruují narativní verze sociálního světa, a nemůže poskytnout zrcadlovou reflexi objektivní reality, jak se domnívají pozitivisté [Miller, Glassner 1997: 99]. Může ale proniknout k významům, jež lidé příkládají svým zkušenostem a sociálním světům. Je prostředkem, jak zkoumat názory zkoumaných subjektů, s tím, že tyto názory a interpretace mají kulturně uznávaný status skutečnosti. Lidé nekonstruují pouze svá vyprávění, ale celé sociální světy, a to, co nám říkají, vychází právě z těchto vnějších sociálních světů. V rozhovoru se staví do různých sociálních prostorů a identit: „obsahem jejich diskurzu s námi a vůči nám (a také pro sebe samé) je to, kde a kdo jsou“ [tamtéž 102]. Jazyk, který je nutným prostředkem pro tato vyprávění, sice zkresluje a přetváří významy, ale také umožňuje intersubjektivitu a schopnost individuí vytvářet a udržovat smysluplné světy.

V souladu s konstruktivistickým přístupem hovoří J. A. Holstein a J. F. Gubrium [Holstein, Gubrium 1997] o „aktivním dotazování“ (*active interviewing*). Rozhovory jsou podle nich speciální formou konverzace. Interview není ani neutrálním prostředkem získávání informací o realitě, ani zdrojem zkruslení této reality – místo toho je prostorem a příležitostí pro vytváření vědění. Komunikační partner jako aktivní subjekt rozhovoru nejen nabízí fakta a detaily zkušeností, ale v samotném procesu odpovídání tato fakta a zkušenosti ubírá, přidává a transformuje. Komunikační partner ale nemůže podat „chybnou výpověď“ o tom, co subjektivně vytváří. Úkolem výzkumníka je aktivovat jeho „zásobu příručního vědění“ a nechat ji působit v diskusi o daném tématu tak, jak to vyžaduje předmět výzkumu. Tazatel by dokonce měl vést svého informátora k tomu, aby měnil své pozice během rozhovoru a aby tak aktivoval alternativní perspektivy a zásoby vědění. Každopádně, vzhledem k tomu, že konstrukce významů je nevyhnutelně výsledkem spolupráce, všichni účastníci rozhovoru včetně tazatele mají svůj podíl na vytváření významů.

Carolyn Baker [1997] ze stejné perspektivy uvádí, že proces dotazování nelze chápat jako „sběr dat“, ale spíše jako „vytváření“ či „generování“ dat. Rozhovor je prostorem, v němž je předváděno kulturní vědění, umožňující představit sama sebe v určité pozici či identitní poloze. Komunikační partner se může situovat jako schopný rodič a milující otec, jako muž, jehož práva jsou ohrožena, či jako odmítnutý manžel a jeho výpověď se bude lišit podle registru, který bude v momentě rozhovoru v centru jeho identitní konstrukce. Proto je třeba při analýze rozhovorů identifikovat, jaké „kategorie-vědění“ jsou přítomné v řeči účastníků.

Jean-Claude Kaufmann [2001b] ve svém přístupu k „rozumějícímu rozhovoru“ uvádí, že je třeba vycházet z toho, že osobní názory netvoří homogenní blok, ale existují ve vrstvách. Rozhovor se touto faktou musí přizpůsobit. Standardizovaný rozhovor se dotkne jen povrchových, ihned disponibilních názorů; cílem výzkumníka by ale mělo být dostat se hlouběji a odkrýt hlubší názory a protiklady, kterých si ani sama dotazovaná osoba není vědoma.

2.2.3. „Rozumějící rozhovor“

„Rozumějící“ rozhovor je specifická metoda provádění rozhovoru rozvinutá francouzským badatelem Jean-Claudem Kaufmannem. V běžném semi-direktivním rozhovoru se podle tohoto autora snadno ustaví hierarchie – nadřazenost tazatele, který klade otázky, a podřízenost dotazovaného,

kteřý odpovídá. To vede k tomu, že styl odpovědi vždy odpovídá stylu otázky a dotazovaný přijímá kategorie tazatele. Tomu je třeba se v rozumějícím rozhovoru vyhnout, je třeba zrušit tuto hierarchii a ustavit takový tón rozhovoru, který se co nejvíce podobá konverzaci mezi dvěma rovnými si jedinci.

Nejtěžším úkolem pro tazatele je nalézt tu správnou otázku – tu správnou v každém konkrétním bodě rozhovoru. Tato otázka není dána scénářem, ale umožňuje právě teď prohloubit a rozvinout výpověď. Jde o to, neustále prohlubovat dotazování uprostřed samotného dotazování. Pokud dotazovaný zmíní nějakou zajímavou myšlenku, aniž by ji rozvedl, je třeba donutit ho ji rozvést; pokud si protiřečí s dříve proneseným názorem, je třeba ho donutit vysvětlit tento protiklad. Kaufmann o tomto postupu hovoří jako o technice „relance“: tazatel se musí neustále vracet k důležité otázce, prohlubovat ji, kroužit okolo, dokud se neobjeví nějaká cesta, jak se dostat do hloubky.

Zásadní roli v rozhovoru Kaufmann přikládá empatii. Dotazovaný musí mít neustále pocit, že je mu pozorně nasloucháno. Proto je třeba projevat otevřeně sympatii s jeho názory a s ním samotným; a to ať jsou jeho názory sebepodivnější a sebezajímavější. Jedině díky empatii totiž skutečně pronikneme do jeho světa, odhalíme jeho systém hodnot, porozumíme jeho vlastním operačním kategoriím, jeho překvapivým zvláštnostem. Aby dokázal takto vstoupit do citové a pojmové intimity dotazovaného, musí tazatel co nejvíce zapomenout své vlastní názory a kategorie myšlení.

Klasická metodologie dotazování klade požadavek neutrality tazatele – měl by se tvářit, že si nic nemyslí, že tam vlastně ani není přítomen. Jenže podle zákona interakce platí, že pokud nejsme schopni si typifikovat svého partnera, žádná výměna se nemůže strukturovat, a tudíž nastat. Tazatel, který zůstává rezervovaný, proto vlastně brání dotazovanému se svěřovat. Proto je nutná osobní, i když diskrétní přítomnost tazatele. Aby vtáhl dotazovaného do výměny, musí sám vyjadřovat myšlenky a emoce – smát se, být překvapen, skládat komplimenty, krátce vyjádřit svůj názor, vysvětlit nějaký aspekt svých hypotéz; dokonce i trochu nesouhlasit, což umožňuje dále rozvíjet určité omezené body tohoto nesouhlasu; nic z toho ovšem nesmí přehánět, protože hvězdou musí být dotazovaný. Ideálním tazatelem je podle Kaufmanna „překvapivá osobnost“: musí to být cizinec, anonym, kterému je možné všechno říci, protože už ho nikdy neuvidíme, protože není součástí naší sítě vztahů; přítom ale během rozhovoru se stává velmi blízkou osobou, někým, o kom máme pocit, že ho známe odjakživa. Každopádně se musí projevat jako lidská bytost mající názory a city.

Dotazování je podle J.-C. Kaufmanna hrou se třemi póly: tazatel musí nejprve předložit otázku, která by respondentu samotnému nenapadla, která pro něho byla samozřejmá; pak mu nechat čas, aby si na ni utvořil názor; a nakonec ho přimět k tomu, aby tento názor vyjádřil v termínech pro tazatele použitelných. Vlastně takto nutí informátora, aby opustil svůj navyklý způsob bytí a aby vykonával skutečnou teoretickou práci o svém vlastním životě.

Kaufmann chápe ve shodě s N. Eliasem individuum jako koncentrát sociálního světa: obsahuje v sobě celou společnost své doby, strukturovanou zvláštním způsobem. Individuum je proto nutně plné rozporů, protože v sobě zahrnuje všechny rozpory své společnosti, jeho Já je nesmírně složité a mnohotvárné. Stává se jednotným teprve tím, jak konstruuje svou identitu, jak vytváří jednotící téma sebe sama, které dává smysl jeho životu a zkušenostem. Příběh, který nám vypráví, není tedy jen jednoduchým odrazem skutečnosti, ale je klíčovým momentem konstrukce jeho reality. Rozhovor je pak v podstatě experimentální situací, přímý pohled na proces konstrukce sociální reality osoby, která s námi hovoří. Subjekt rozhovoru pracuje sám na sobě a tváří v tvář tazateli konstruuje

je jednotu své identity, a to na takové teoretické úrovni, která zdaleka přesahuje náročnost situací běžného života. Nemá pak smysl v jeho výpovědi hledat „pravdu“ či snažit se odhalit, do jaké míry lze či deformuje objektivní skutečnost. Cílem je porozumět logice vytváření smyslu, způsobu, jakým si konstruuje svou vlastní pravdu.

2.3. Výzkum otcovství po rozchodu partnerů

Jak bylo řečeno, výchozí otázkou předkládaného výzkumu je, jakým způsobem vnímají a chápou své otcovství muži, kteří po manželském či partnerském rozchodu nemají děti svěřeny do své výchovy, kteří s nimi nesdílejí společný domov a kteří přestávají žít v rámci rodiny, kterou dříve založili, a mít každodenní a ritualizované kontakty se svými dětmi. Výzkum si dává za cíl porozumět tomu, jak tito otcové rekonstruují a udržují svou otcovskou a mužskou identitu, jakým způsobem si přizpůsobují a vytvářejí svou vlastní otcovskou roli. Dnes již k dané sociální pozici nepřísluší jen jedna sociální role (ve smyslu toho, co je očekáváno od držitele této sociální pozice). Místo toho existuje větší počet „osobních“ rolí, konstruovaných samotnými jedinci na základě rozličných repertoárů či „registrů“. Výzkum otcovství po rozchodu proto musí odhalit repertoáry, které dnes odpovídají pozici otce, vztahy mezi nimi a porozumět způsobům, jakými jsou vnímány a používány rozvedenými otci v České republice. Toho může být dosaženo právě prostřednictvím techniky rozumějícího rozhovoru.

2.3.1. Výběr vzorku

Cílovou skupinou výzkumu byli muži, kteří se rozešli s matkou svého dítěte či svých dětí v období po roce 1989 a jejichž děti nebyly v době rozchodu starší třinácti let. Tak byla splněna podmínka, aby byla v celém vzorku zachována kontinuita jedné globální socioekonomické zkušenosti a zároveň aby události, o kterých respondenti hovoří, nezasahovaly příliš daleko do minulosti. Věk dítěte v době rozchodu byl omezený proto, aby se dotazovaní muži alespoň po určitou dobu nacházeli v situaci rozvedeného otce prepubertálního dítěte, což má zvláštní implikace na konstrukci otcovské identity a role. U menších dětí je totiž aktuální otázka každodenní péče, vzhledem k tomu, že lze předpokládat, že jsou ještě v každodenním životě nesoběstačné a vyžadují větší starostlivost a pozornost.

Počet rozhovorů byl stanoven metodou saturace vzorku a celkem bylo provedeno 35 rozhovorů. K saturaci vzorku dochází tehdy, kdy už nově získaná data nepřinášejí žádné nové informace anebo hodnota těchto informací je menší než náklady nutné k pořizování nových rozhovorů. Saturace vzorku se projevuje tím, že výsledný teoretický model je stabilizován a každý nový případ do něj lze zařadit, aniž by bylo nutné měnit jeho strukturu.

Vzorek zahrnuje muže ve věku od 25 do 52 let s dětmi od 3 měsíců do 23 let. Zhruba polovina respondentů má vysokoškolské vzdělání, zbytek má základní nebo středoškolské vzdělání či je vyučen. Ve vzorku jsou zastoupena rozličná povolání – od nezaměstnaného přes dělníky a řemeslníky po manažery a vysokoškolského profesora. Vzorek těchto rozvedených otců je specifický tím, že všichni dotazovaní projevují o své děti alespoň minimální zájem (jinak by pravděpodobně nebyli ochotni k provedení rozhovoru). Stále je tedy třeba mít na zřeteli existenci chybějící kategorie otců, kteří nemají žádný zájem o své děti a z vlastní vůle s nimi neudržují žádné kontakty.

Kontakty na možné respondenty byly nejprve pořizovány metodou snowball, to znamená prostřednictvím osobních kontaktů a dalších kontaktů zprostředkovaných samotnými respondenty. Část vzorku byla kontaktována prostřednictvím „informátora“, majícího přístup k databázi otců prodávajících rozhod s matkou svých dětí. Jedná se o psychologa PhDr. E. Bakaláře, který má klinickou praxi zabývající se poradenstvím pro muže v této situaci. Takto kontaktovaná skupina má svá specifika odlišující ji od ostatních rozvedených otců, která je třeba uchovat na zřeteli a využít je při výsledné interpretaci dat.

V kontaktování dotazovaných byla klíčová snaha obsáhnout co nejširší kontinuum cílové skupiny, a to zejména z hlediska dvou kritérií: socioekonomického a geografického. Respondenti by tak měli pocházet z různých společenských vrstev a z různých sídel České republiky. Přestože (oproti celkové struktuře české populace) ve vzorku mírně převažuje podíl vysokoškolsky vzdělaných mužů, z hlediska těchto dvou kritérií se podařilo obsáhnout všechny kategorie.

Jiný problém ale představuje výběr vzorku z hlediska teoreticky definovatelných typů rozvedených otců. Je zřejmé, že určitý typ mužů, již ztratili každodenní kontakty se svými dětmi, má větší zájem účastnit se daného výzkumu než typy jiné. To se týká zejména „nedosažitelné“ kategorie otců neprojevujících žádný zájem o své děti. Dá se také předpokládat, že menší zájem o rozhovor budou projevovat muži, kteří jsou se svou situací spokojeni a jejich současné rodinné uspořádání jim vyhovuje, zatímco větší zájem mají ti, kteří touží svou situaci nějak změnit. Proto jsou ve vzorku pravděpodobně nadměrně zastoupeni otcové mající pocit, že jsou kráceni na svých právech, či takoví, kteří se se situací rozvodu úplně nevyrovnali. Z tohoto hlediska bylo nutné na konci první fáze sběru dat teoreticky definovat možné chybějící kategorie a pokusit se vzorek doplnit alespoň o určitý počet jejich reprezentantů, a zároveň k těmto faktům přihlídnout při interpretaci výsledků.

Rozhovory byly provedeny v letech 2004–2005. Samotné rozhovory s rozvedenými otci byly doplněny menším počtem kratších kontrolních rozhovorů s rozvedenými matkami majícími děti svěřené do výhradní výchovy pro možnost částečného srovnání sociální reality a diskurzů rozvedených otců a rozvedených matek. Takto získaná data nesloužila k samotné interpretaci, ale spíše k rozšíření teoretické a výzkumné citlivosti k danému tématu.²⁰ Stejně tak byly součástí samotného výzkumu rozvedených otců neformální rozhovory se soudci, advokáty, sociálními pracovníky a neziskovými organizacemi operujícími v daném sociálním prostoru a studium textových materiálů poskytnutých samotnými respondenty z jejich vlastní iniciativy (deníky, znalecké posudky, dopisy atd.).

2.3.2. Scénář rozhovoru

Scénář rozhovoru byl ve shodě s metodou „rozumějícího rozhovoru“ vyvinut v přípravné fázi výzkumu na základě teoretického studia odborné i neoborné literatury a následně upravován podle získaných poznatků a prvních nabytých zkušeností s dotazováním. Po určité době provádění rozhovorů již tento scénář ve fyzické podobě ani není nutný a slouží spíše jen jako záchranná síť v případě zvláště reluktantních respondentů. Pořadí kladených otázek je přizpůsobováno konkrétnímu průběhu rozhovoru, ve všech případech je ale zachována první, druhá a poslední otázka, a to proto, aby všichni respondenti vycházeli ze stejné kategorizace sebe sama a měli stejné podmínky při aktivaci identitního registru, ze kterého v počátku rozhovoru vycházejí (scénář rozhovoru viz přílohu 2).

20/ Výzkum mateřství po rozvodu a výzkum expertních názorů na porozvodové rodičovství byl proveden po dokončení výzkumu otcovství po rozchodu rodičovského páru [viz Dudová 2007].

2.3.3. Provádění rozhovorů

Při provádění rozhovorů bylo postupováno podle konstruktivistických principů týkajících se dotazování: jako tazatelka jsem usilovala o nastolení procesu vytváření významů, konstrukce identity dotazované osoby, a tím pádem i konstrukce jejího sociálního světa. Zájem byl soustředěn zejména na konstrukce otcovské a mužské identity dotazovaných mužů, na to, jak sami interpretují a utvářejí svou situaci „rozvedeného otce“, a na významy, které příkládají událostem, faktům a zkušenostem vyplývajícím z této situace. Cílem bylo proniknout do hloubky těchto významů a odhalit proces, kterým konstruují svou identitu a sociální svět a možné protiklady v tomto procesu.

Rozhovory byly prováděny buďto v domácnostech respondentů, anebo v prostorách Sociologického ústavu AV ČR v Jilské ulici v Praze. Preferovány byly návštěvy respondentů u nich doma, v jejich „přirozeném prostředí“, jelikož to umožňuje částečně nahlédnout do jejich každodenního soukromí, což je vzhledem k výzkumnému tématu přínosné – informace z rozhovoru mohou být doplněny informacemi z pozorování prostředí, ve kterém se ve většině případů odehrává kontakt otce s dítětem či dětmi. V některých případech ale takováto návštěva není možná vzhledem k situaci a ochotě dotazovaných mužů. Proto byla volba místa konání rozhovorů ponechána na jejich vlastním rozhodnutí, což navíc pomáhalo snižovat mocenskou hierarchizaci vztahů mezi tazatelem a dotazovaným [Albarello et al. 1995: 71]. Rozhovory trvaly mezi jednou a třemi hodinami, přičemž nebyly nijak časově omezeny a délka závisela jen na chuti a schopnosti respondenta vyjadřovat se k danému tématu.

Jak bylo řečeno, při dotazování nelze odstranit subjektivní vlivy dané osobou tazatele, a ani to není žádoucí. Je ale nutné si tyto vlivy uvědomit a zabránit těm, které brání v nastolení skutečné výměny v průběhu rozhovoru. Je zřejmé, že dotazovaní muži konstruují a prezentují sebe sama vzhledem k tomu, kdo jim naslouchá a jak si osobu tazatele typizují. Zásadní vliv na jejich sebezprezentaci má proto sociální a mocenský status tazatele, jeho věk, rasa a gender. Tyto charakteristiky vždy působí společně a nelze je od sebe oddělit. V případě tohoto výzkumu se tyto vlivy mísily zvláštním způsobem. Na jedné straně jsem se jako tazatel nacházela v mocensky privilegované pozici, jelikož jsem určovala téma rozhovoru a kladla otázky, navíc za mnou stála symbolická autorita výzkumné instituce – Akademie věd České republiky. Na druhou stranu, z hlediska mého věku a genderu se situuji na opačné pozici mocenské hierarchie, a velká část dotazovaných ke mně podle toho přistupuje. Gender navíc hraje velmi významnou roli vzhledem k tématu rozhovoru, jehož součástí jsou i otázky po reprezentacích přirozených diferencí mezi muži a ženami a po mužské identitě. Je evidentní, že v této situaci platí, že „gender filtruje poznání“ [Fontana, Frey 2003: 82] – to, co dotazovaní muži říkají, je ovlivněno tím, že jsem (mladá) žena. To ale nijak neznamená, že mnou získané informace by měly menší hodnotu a byly méně obsáhlé než informace získané mužem – domnívám se, že je tomu naopak, jelikož můj gender jim v mnoha případech nedovoloval uchylovat se ve svých výpovědích k běžným stereotypům a nutil je k hlubšímu promyšlení odpovědí. Zároveň si ale uvědomuji, že někteří z nich se kvůli mému genderu vyhybali plnému vyjádření svého negativního postoje k ženám. K tomuto faktu bylo nutné přihlídnout v průběhu analýzy získaných materiálů.

Při provádění rozhovorů nelze zapomenout ani na gender samotných respondentů. Vzhledem k tomu, že všichni respondenti v mém základním vzorku byli muži, je třeba věnovat pozornost specifickým dotazování mužských subjektů. Během rozhovoru tito muži „dělají gender“ – prezentují se jako muži, konstruují a udržují svou mužskou identitu. To podle M. L. Schwalbeho a M. Wolkomir [Schwalbe, Wolkomir 2003] v euroamerické kultuře znamená, že muži upozorňují a zdůrazňují své

schopnosti kontroly, autonomie, racionality, schopnosti riskovat a heterosexuální výkonnosti. Rozhovor je pro ně zároveň příležitostí dát význam své maskulinitě a situaci, která jejich maskulinitu ohrožuje, ať už tím, že se nacházejí v podřízené pozici „dotazovaného“, anebo tím, že jsou jim kladeny citlivé otázky. Muži často při rozhovoru sahají po strategiích, které tyto hrozby snižují. K těmto strategiím patří usilování o kontrolu nad rozhovorem, neodhalování emocí, přehánění racionality, kontroly a autonomie a nicneříkající odpovědi ve stylu „víte, o čem mluvím“. Se všemi těmito strategiemi jsem se ve své tazatelské praxi setkala a rozvinula vlastní taktiky, jak se jim nejlépe vyhnout. Snaze o převzetí kontroly nad rozhovorem prostřednictvím testování mé kompetence porozumět danému tématu jsem čelila tím, že jsem odhalila určité informace o sobě, které mě lépe kvalifikují právě k porozumění situace rozvedených otců. Přílišnému sexualizování rozhovoru ze strany respondenta jsem se bránila sebeprezentací jako výzkumnice-zaměstnankyně Akademie věd ČR, v čemž mi někdy pomáhalo i to, že se rozhovor odehrával právě v prostorách akademie. Neodhalování emocí jsem se snažila zabránit nepřímými strategiemi dotazování. Pokud respondent není schopen rozvinout své myšlenky a odpovídá ve stylu „víte, o čem mluvím“, využívala jsem právě své příslušnosti k druhému pohlaví s tím, že jako žena nemohu přesně vědět, co má na mysli. Přehánění racionality, kontroly a autonomie nelze jednoznačně zabránit, a je mu proto třeba věnovat zvýšenou pozornost při analýze materiálů.

2.3.4. Analýza materiálu

Základní operací v procesu analýzy získaných dat je nalezení kategorií, tj. významných tříd objektů, jednání, osob nebo událostí. Následně je nutné definovat jejich specifické vlastnosti a sestavit z nich systém či soubor vztahů mezi těmito třídami [Albarello et al. 1995: 84]. Ve výzkumu založeném na principech konstruktivistické *grounded theory* jsou tyto třídy a vztahy mezi nimi objeveny induktivně, na základě empirických dat. Hlavním požadavkem je nevměštnávat data násilně do předdefinovaných kategorií. Tomu je nutné bránit již od samotného počátku výzkumu například formulováním otázek rozhovoru tak, aby dotazovanému nebyly vnucovány badatelovy kategorie a aby mohl vypovídat o svých vlastních významech, interpretacích a kategoriích.

V analýze dat z výzkumu otcovství po rozchodu bylo vycházeno z předpokladu, že neexistuje „epistemologická ruptura“ mezi běžným každodenním věděním respondentů a teoretickým věděním sociálních vědců. V obou případech jde o reprezentace a interpretace, které slouží svým specifickým účelům. Jakým způsobem probíhá proces vytváření kategorií a následně zakotvené teorie? Podstatou tohoto procesu je redukce dat, jejich srovnávání a uspořádávání do tříd. Rozhovory zaznamenané na audiokazetách či na digitální diktafon jsou přetransformovány v text, který slouží jako primární zdroj dat. Někteří sociální vědci, jako například J.-C. Kaufmann, odmítají transkripci rozhovorů s tím, že převedení na text ubírá na hloubce dat a není vhodné pro analýzu. Postup, který navrhuje a který spočívá v opakovaném poslouchání záznamů a intuitivním zaznamenávání vynořujících se hypotéz a důležitých citací, ale vyžaduje značný cvik a zkušenost dlouholeté praxe ve výzkumu. Proto byl v tomto výzkumu preferován přepis rozhovorů. Následnou etapou je kódování takto získaného textu – nejprve řádkové (line-by-line) kódování, při kterém je pročitán celý text a jsou vytvářeny kódy, označující významné oblasti v textu, a poté výběrové či zaměřené kódování, při kterém jsou vybrány zásadní kódy s důležitou vypovídací hodnotou, které pod sebe zahrnují informace opakující se ve většině rozhovorů, a tyto kódy jsou následně vztaženy na celou masu získaných dat. Z kódů jsou pak tvořeny kategorie – mohou vycházet z jednoho či z více kódů a mají již více teoretický charakter, jelikož vznikají za vzájemného působení hypotéz. V průběhu celého procesu jsou za-

TABULKA 1. KONSTRUKCE SOUSTAVY KÓDŮ UŽÍVANÉ PRO ANALÝZU ROZHovorŮ (V PROGRAMU ATLAS)

<ul style="list-style-type: none">
- Já<ul style="list-style-type: none">
- Já - otec
- ideální otec (před rozvodem/po rozvodu)
- otec - očekávání
- Já / bývalá manželka <p>Praktiky otcovství:</p> <ul style="list-style-type: none">
- společné aktivity
- společný čas<ul style="list-style-type: none">
- výjimečný charakter kontaktů <p>Repertoáry otcovství:</p> <ul style="list-style-type: none">
- představitel autority
- organizátor, zprostředkovatel zábavy
- blízký
- hlava rodiny
- komplic
- pečovatel (o dítě / o domácnost)
- biologický původ
- učitel
- vychovatel
- živitel <p>Další významná témata:</p> <ul style="list-style-type: none">
- bydlení
- práce, profese
- dítě (jak otec vnímá svoje dítě)<ul style="list-style-type: none">
- očekávání, která otec má od dítěte
- instituce (intervence veřejných institucí, zkušenosti s institucemi, vztah k institucím)
- škola - moc/kontrola
- maskulinita
- genderové odlišnosti (mateřství a otcovství)
- city a emoce
- ztráta - rodina
- rozchod
- vztah k bývalé manželce před rozchodem
- vztah k bývalé manželce po rozchodu<ul style="list-style-type: none">
- konflikty s bývalou manželkou
- reakce blízkých
- nová partnerka

Zdroj: autorka.

znamenávají poznámky (*memo writing*), týkající se pasáží v textu, kódů, kategorií či hypotéz, které jsou prvním krokem k vytvoření uceleného teoretického konceptu. V poznámkách jsou specifikovány vlastnosti kódů a kategorií a možné vztahy mezi nimi. Kategorie a vztahy mezi nimi, které nejlépe vysvětlují datový materiál, se stávají teoretickými koncepty. Tyto koncepty jsou následně dále upřesňovány, zjemňovány a ověřovány na základě dalších informací a údajů s tím, že jsou hodnoceny možné vlivy a zkreslení, ke kterým při sběru dat mohlo docházet. Z dílčích teoretických konceptů je následně možné vyvinout ucelenější zakotvenou teorii, induktivně vycházející z faktů a dat [Charmaz 2003a, 2003b; Maroy 1995].

Analýza materiálu má být aktivní a produktivní – podobá se policejnímu vyšetřování, při kterém jde o získání informací, konfrontaci výpovědí, představování si motivů a shromažďování důkazů [Kaufmann 2001b: 77]. Teorie je vytvářena v neustálém pohybu mezi fakty a hypotézami. Hypotézy mají v této fázi zvláštní postavení: výzkumník jim musí věřit a používat je, ale zároveň si má být vědom jejich dočasnosti a neúplnosti. Hypotézy se podle Kaufmanna objevují díky nečekaným spojeními mezi kategoriemi, které ještě nikdy nebyly dány do souvislosti. Výzkumník proto musí zůstat otevřený všem kombinacím. Nejčastěji se jedná o spojení „lokálního vědění“ samotných aktérů s již rozvinutým teoretickým konceptem. Výzkumník začíná s hrubými a provizorními hypotézami, vyplývajícími z prvních kontaktů s terénem a ze studia literatury. Tyto prvotní hypotézy transformuje ve shodě se získanými daty, a vytváří si tak mřížku, skrze kterou se na materiál dívá. Jakmile ale narazí na jev, který této mřížce neodpovídá, musí své hypotézy opravit. Jakmile se hypotézy stabilizují, stávají se koncepty a skládají se do širšího teoretického modelu, do kterého musí každá nová hypotéza zapadnout, a pokud nezapadá, je třeba ji či samotný model opravit.

Pro práci s daty pořízenými ve výzkumu otcovství po rozchodu bylo využito pomoci výpočetní techniky, konkrétně programu Atlas, určeného pro práci s kvalitativními daty. Program umožňuje zacházet s rozsáhlým množstvím informací a prakticky je zvládat. Řeší problémy data managementu, ale nepřemýšlí za výzkumníka [Charmaz 2003a: 267]. Umožňuje přehledné řádkové i zaměřené kódování, hypertextové zapisování poznámek a grafickou prezentaci kategorií, nezasahuje ale do samotné interpretace, která je výhradním úkolem badatele.

Nejprve byly identifikovány základní kódy používané pro další analýzu dat (viz tabulku 1). Tyto kódy společně tvoří soustavu či mřížku, kterou je nahlíženo na data, a ve spojení s hypotézami a kategoriemi definovanými na základě teoretického studia literatury nabírají charakter kategorií a konceptů.

2.3.5. Validita a reliabilita

Koncept validity a reliability má v současném kvalitativním výzkumu nejednoznačné postavení. Jejich chápání souvisí s paradigmatickými východisky toho kterého badatele, to znamená z jeho pojetí ontologie a epistemologie. Zatímco představitelé pozitivismu a postpozitivismu razí klasické, „tvrdé“ pojetí validity a reliability, konstruktivistické směry vycházejí z jiných předpokladů. Ale ani u nich samotných nepanuje shoda. Rozdíly vycházejí z toho, zda chápeme realitu jako objektivně a vnější existující, anebo přikláníme-li se k relativismu existence mnohých sociálních realit závislých na subjektivní interpretaci a konstrukci.

Podle Davida Silvermana [Silverman 2003] vnější realita existuje a její jednotlivé interpretace nemají stejnou hodnotu, nýbrž některé interpretace jsou přesnější než jiné. Reliabilita v kvalitativ-

ním výzkumu je možná – pokud zjišťujeme existenci určitých vlastností reality, proč by jiní neměli zjišťovat přítomnost stejných vlastností? Reliabilitu lze podle Silvermana zajistit několika postupy: přesným nahráváním rozhovorů, jejich pečlivým přepisováním, prezentací dlouhých úryvků z rozhovorů včetně otázek a srovnáváním analýzy stejných dat různými výzkumníky. Validní výsledky je možné obdržet díky analytické indukci (důslednému vycházení z dat při generování hypotéz), neustálé komparaci, analýze kategorií odklánějících se od výsledku, zahrnování všech dat bez rozdílu (tak, aby všechna data nakonec zapadala do výsledné teoretické konstrukce) a vhodným užíváním kvantitativních údajů. Generalizovatelnost, tedy možnost zobecnit data i na jiné oblasti mimo výzkumný kontext, je možné zajistit podle Silvermana kombinováním kvalitativního výzkumu s daty z kvantitativních šetření populace a teoretickým pořizováním vzorku (tak, aby výzkum pokryl všechny teoreticky myslitelné případy).

Silvermanův přístup, i když interpretativní, je silně objektivisticky laděný a mnoho zastánců konstruktivistického kvalitativního výzkumu má vůči němu výhrady. Podle N. K. Denzina je každý výzkum nutně interpretací a je řízen souborem přesvědčení a pocitů výzkumníka o světě a o tom, jak by mu mělo být rozuměno a jak by měl být studován [Denzin, Lincoln 2003: 33]. Získaná data jsou konstruována v interakci aktérů s výzkumníkem a zobrazují nejen významy respondentů, ale významy respondentů a výzkumníka. Stejný výzkum provedený jiným subjektem tak nemusí nutně dospět ke stejným výsledkům. Takto získané poznatky a tvrzení se nemohou stát zobecnitelnou pravdou. Konstituují ale soubor hypotéz a konceptů, které jiní výzkumníci mohou přenést na podobné výzkumné problémy a do jiných terénů [Charmaz 2003a: 273]. Místo generalizovatelnosti se tak například hovoří o transferabilitě, místo validity o kredibilitě a o částečných či lokálních pravdách.

Konstruktivistický přístup používaný v předkládaném výzkumu otcovství po rozchodu se nepřiklání k zásadnímu relativismu blízkému postmodernistickým směrům, podle nějž má jakákoli interpretace stejnou hodnotu jako jakákoli jiná, a proto nemá smysl validitu a reliabilitu nějak hodnotit. Vzdaluje se ale i od interpretativně-postpozitivistického přístupu Davida Silvermana. Leží mezi nimi. Předmětem výzkumu není objektivní realita, o jejích vlastnostech a existenci nelze vypovídat, ale je to sociální realita, tak jak ji interpretují a konstruují aktéři – rozvedení otcové. Přestože výzkum je proces, během něhož respondenti s badatelem vzájemně sdílí a konstruují své významy, a je tedy vždy ovlivněn kontextem a osobou výzkumníka, jeho cílem je maximálně se přiblížit zkoumané realitě respondentů, porozumět jí v termínech a kategoriích, které používají oni sami, a odhalit způsoby a procesy, jakými konstruují svůj vlastní svět. Jak tedy hodnotit validitu takového výzkumu? Návod podává Jean-Claude Kaufmann ve své metodě rozumějícího rozhovoru: a) ověřit celkovou koherenci výzkumného postupu; b) precizně analyzovat vytvořený model reality a hodnotit, nakolik této realitě odpovídá; c) křížit výsledky s jinými zdroji informací – jinými studiemi na podobné téma, statistikami, výsledky získanými jinými metodami. Hlavním nástrojem hodnocení je ale saturace modelu: nejprve je model spíše nejasný a neustále zpochybňovaný novými pozorováními; postupně se zjasňuje a stabilizuje, fakta potvrzují hlavní hypotézy a upřeshňují detaily; a nakonec je možné konstatovat saturaci – nová fakta již nepřinášejí žádné nové informace a přesně zapadají do vytvořeného teoretického modelu.

2.3.6. Etické souvislosti

Podle N. K. Denzina se v současné době žádný výzkum nemůže obejít bez hodnocení svých etických dopadů a souvislostí [Denzin, Lincoln 2003: 31]. „Porozumění tomu, co druzí dělají či říkají,

a převádění tohoto poznání do veřejné formy nutně zahrnuje morálně-politické závazky.“ [Schwandt 2003: 315] Každý výzkumník si musí ujasnit, jakým způsobem bude přistupovat k lidem, které studuje – buďto chladným, instrumentálním způsobem, podobným pozorování ve Foucaultově panoptikonu, jak prosazuje standardní výzkumný přístup, anebo s více zúčastněným hloubkovým existenciálním porozuměním, jak prosazuje N. K. Denzin [tamtéž: 316]. Otázkou je také, jaký hlas dát samotným aktérům ve výsledných publikacích popisujících jejich svět. Výzkumník může být kritikem, ironicky popisujícím jejich pomýlené vize světa, anebo může usilovat o proniknutí do jejich světa významů a kategorií bez jejich hodnocení. Této otázce byla hojně věnována pozornost například ve feministickém kvalitativním výzkumu [viz Harding 1993; Haraway 1988].

Etické otázky se právě ve výzkumu otcovství po rozchodu kladou se zásadní naléhavostí. Jedná se o veřejně velmi citlivé téma, o problematiku, která si žádá řešení, ačkoli je zřejmě neřešitelná, a naděje většiny zúčastněných směřují k vědecké expertize, která vzbuzuje iluzi možnosti objektivního řešení. V daném prostoru se setkávají různé subjekty s často naprosto protikladnými interpretacemi a očekáváními. Vše, co je o tomto tématu publikováno, se může stát podkladem rozhodování veřejných institucí včetně soudů rozhodujících o svěřování dětí do výchovy. Je jasné, že konstruktivistická analýza problematiky nemůže tato očekávání naplnit a tento výzkum si rozhodně neklade takové ambice. Přesto jsem si jako tazatelka a jako badatelka vědoma toho, že moji respondenti, tedy rozvedení otcové, se mi svěřovali se svými příběhy s nadějí, že tato práce přispěje ke změně situace pro ně pozitivním způsobem. Budu se snažit jejich očekáváním dostát alespoň tím, že kromě odborných publikací výsledků mého výzkumu využiji získané informace i k publikaci v populárnější formě, která by měla přispět k porozumění otázek souvisejících s rodičovstvím po rozvodu, a pomoci tak mužům i ženám, ocitnuvším se v rozvodové situaci, lépe se orientovat v této problematice.

3. REPERTOÁRY OTCOVSTVÍ

Východiskem analýzy rozhovorů s otci, kteří prodělali rozchod s matkou svého dítěte či dětí, je teoretický předpoklad, že žádné dané sociální pozici dnes neodpovídá pouze jedna jediná role, jak předpokládá akademická tradice, ale existuje větší počet osobních rolí, konstruovaných samotnými individui na základě různých registrů či sociálních repertoárů. Jsou to určité vzory jednání, které mají k dispozici všichni jedinci v dané sociální pozici a ze kterých si vybírají, a skládají tak své vlastní verze určité role. Z toho vyplývá, že můžeme identifikovat více různých repertoárů náležících k sociální pozici otce a spojených s určitou dimenzí otcovství. Pokud chceme studovat podobu, jaké nabývá otcovská role po rozchodu rodičovského páru, musíme odhalit způsoby, jakými individua skládají své osobní role na základě různých repertoárů a jaké vztahy mezi těmito jednotlivými repertoáry existují.

Vzhledem k tomu, že normativní repertoáry týkající se otcovské role jsou relativně početné a rozdílné a navíc nemohou být realizovány všechny zároveň, dokonce se za určitých okolností vzájemně vylučují, současní otcové se musí rozhodovat, na základě kterých z nich budou budovat svou osobní otcovskou roli. Otcovství je tak v současné době tvůrčí a dobrodružný podnik bez jasně daných sociálních pravidel, ve kterém muž-otec podobně jako kutil vybírá a skládá jednotlivé normy a způsoby chování.

Jaké jsou tedy tyto repertoáry, na jejichž základě konstruují otcové svou roli? Jaká očekávání jsou spojena se sociální pozicí otce? V následujících kapitolách budou postupně představeny jednotlivé repertoáry či dimenze otcovské role, tak jak se vyprofilovaly na základě provedených rozhovorů s komunikačními partnery. Prvním z nich je repertoár otce jako živitele rodiny a dětí, následuje repertoár blízkého, pečovatele, vychovatele, učitele, partnera při hře, hlavy rodiny a představitele původu. Prvních pět se jeví být „povinnými“ repertoáry, každý muž, který se pokládá za „otce“, se s nimi setkává a musí se k nim nějakým způsobem vztahovat. Zbylé tři mají, jak uvidíme, trochu jiné postavení. U každého repertoáru je nejprve specifikováno, jak se projevuje jako norma či sociální očekávání a jaké aktivity a reprezentace konkrétně obsahuje. Poté je analyzováno, jakým způsobem je daný repertoár ovlivněn rodičovským rozchodem a jaké změny a specifika rozchod pro tento repertoár podle výpovědi dotazovaných znamenal. Následně jsou představeny různé způsoby, jakými se k danému repertoáru otcové vztahují, a jsou analyzovány diference uvnitř výzkumného vzorku vzhledem k tomuto repertoáru – zpravidla jsou tak identifikovány různé skupiny či „shluky“ mužů, které se navzájem liší v tom, jak k té či oné dimenzi přistupují. Na závěr jsou u každého repertoáru vyznačeny nejvýznamnější problémy, které pro něj rozchod rodičovského páru přináší.

3.1. Živitel jako jeden z hlavních repertoárů otcovství

Přes všechny změny, které otcovství prodělalo v posledních desetiletích (odklon od tradiční autoritářské a živitelské otcovské role, vzájemné přiblížení se mezi otci a jejich dětmi, nástup nové moderní normy otcovství, založené na otcově přítomnosti a egalitarismu mezi mužem a ženou), vztah otců k výdělečné práci se zásadním způsobem nezměnil. Ze všech provedených rozhovorů vyplývá, že dimenze živitele je stále klíčová pro mužskou identitu. Pokud již sami sebe jako otce nedefinují v první řadě jako živitele rodiny, všichni cítí nutnost se vůči této normě nějak vymezit. Všichni dotá-

zaní jsou si vědomi obecného očekávání, že otec by měl finančně zajistit, živit rodinu. Tato norma je vředyprítomná, otcové se ale mezi sebou liší v tom, jak ji akceptují a nakolik se podle ní chovají.

Vzhledem k tomu, že všechny manželky dotazovaných mužů měly alespoň v určité fázi vztahu placenou práci, nebyl nikde model živitel/pečovatelka (v němž muž pouze materiálně zajišťuje rodinu a žena pouze pečuje o děti a domácnost) beze zbytku trvale aplikován. Přesto měla v těchto rodinách, podobně jako v rámci celé populace, výdělečná aktivita mužů a žen odlišný smysl. Ačkoliv je nezbytný pro udržení uspokojivé životní úrovně rodiny, příjem ženy je vnímán jako sekundární, zatímco muž je v první řadě odpovědný za materiální zajištění. Jeho placená práce je vnímána jako samozřejmost a nemusí v takové míře jako žena řešit otázky kombinace práce a rodiny. Investuje do své profesionální dráhy více než žena, zpravidla pracuje více hodin týdně než žena a jeho příjem bývá zpravidla vyšší než příjem ženy se stejným vzděláním. Nepřerušuje tak jako žena svou profesionální aktivitu z rodinných důvodů. Období mateřské a rodičovské dovolené jsou časem, kdy rodina zpravidla závisí na jediném příjmu, a tímto příjmem byl ve zkoumaném vzorku až na jednu výjimku příjem otce. Vzhledem k tomu, že v České republice jsou tato období relativně dlouhá (nejčastěji mezi dvěma a šesti lety), jedná se o situace, kdy rodina funguje po určitý čas „tradičním“ způsobem, kdy otec je výhradním živitelem a matka pečovatelkou.

Do dimenze živitele však patří nejen finanční příspěvek pocházející z placené práce, ale i jiné materiální zajištění dětí – v českém prostředí zejména úprava bytu, která je vnímána jako součást otcovské investice do dětí a rodiny. Takováto aktivita je otci chápána jako rovnocenná na jedné straně času strávenému osobně s dětmi a na straně druhé placené profesionální práci. Oldřich (podnikatel, 2 synové 17 a 14 let) pracoval na úpravách bytu, ve kterém nakonec po rozvodu žije manželka se syny. Čas, který věnoval této práci, nevnímá pouze jako materiální přínos pro své děti, ale také jako čas, který strávil v jejich přítomnosti, což jej ještě více utvrzuje v pozici otce: „Protože já jsem ten byt na tom Sojčáku pomáhal upravovat, takže jsem tam byl často.“ Richard (opravář v autoservisu, dcera 10 let) oproti tomu chápe práci na úpravách bytu jako náhradu za absenci placeného zaměstnání: „Já byl nezaměstnaný asi pět měsíců, v tom dvaadevadesátém, takže jsem vlastně dělal byt.“

Přestože není během své výdělečné aktivity otec přítomný v domácnosti a v blízkosti dětí, jeho práce je součástí jeho otcovské role a identity. Profesionální čas je (před rozchodem) muži chápán jako otcovský čas – práce je pro ně jedním ze způsobů, jak se starají o rodinu a o děti.

„Ale na dítě jsem se hrozně těšil, to je jasný. Těšil jsem se, jak budeme rodina, chodil jsem do práce a vydělával jsem, abych nás zajistil.“ (Kamil, vedoucí nevládní organizace, syn 14 let)

„Tím to ukončím, to vlastně budu dělat proto, aby ta firma jednou přinesla něco dětem a aby tady něco po mně, dejme tomu, nějaký ten pomníček zůstal.“ (Vít, manažer a majitel střední firmy, dcery 21 a 17 let, syn 5 let)

3.1.1. Rozchod a repertoár živitele

Jaké změny přináší rozchod pro postoje otců k repertoáru živitele? Nakolik zůstávají po rozvodu živiteli – pokud již nejsou živiteli rodiny, vnímají sami sebe alespoň jako živitele svých dětí, které nemají ve své výhradní péči, a nežijí tedy s nimi v jedné domácnosti?

Ve skutečnosti se dá říci, že se jedná o dimenzi otcovství, která se po rozvodu projevuje významným způsobem – otcové se vůči ní vždy nějakým způsobem vymezují, ať už pozitivně či negativně. Všichni dotázaní mají pocit, že po rozvodu se od nich očekává, že budou pokračovat v živitelské roli a nic víc, v ostatních dimenzích jsou z rodiny vytlačeni (podle Daniela zní hlavní očekávání od otce po rozvodu „zaplat a mlč“). Rozdíly se objevují v tom, nakolik muži s tímto očekáváním souhlasí a ztotožňují se s ním.

Po rozvodu jsou vztahy, které do té doby nějakým způsobem fungovaly v „komunistickém společenství“ rodiny, najednou explicitně vyčísleny. Finance silně determinují další vztah mezi bývalými manželi a stávají se jejich hlavním a v některých případech jediným společným tématem. Oldřich (podnikatel, synové 17 a 14 let) si stěžuje: „Je to o těch penězích, jestli už je pošlu dřív, jestli mu zaplatím soustředění. Jo, a ty prachy v tom dělaj svoje, to je další kapitola. Vždycky to tam visí a je to samozřejmě nepříjemný.“

Hlavní změna v živitelském repertoáru otcovství spočívá pravděpodobně v tom, že po rozvodu mizí jednota manželského páru a tím pádem i páru rodičovského, což je nejvíce patrné právě v rozdělení dříve společného rodinného rozpočtu na dvě části. Dělbá práce v rodině, kdy fyzická péče o domácnost znamená teoreticky stejný přínos pro rodinu jako finanční zabezpečování a naopak, je tím zpochybněna – od nynějška hraje každý sám za sebe. Matka již nereprezentuje rodičovský pár, tedy otce, před dítětem v jeho nepřítomnosti. Finance, které otec přináší, tak přestávají být pro dítě viditelným symbolem otcovy účasti. Otcova živitelská role se může stát úplně neviditelnou, pokud ji matka odmítá dítěti zprostředkovat tím, jak s ním o tci a jeho práci a finančním přispívání hovoří.

Obě strany, matka i otec, mají po rozvodu zpravidla subjektivní pocit, že rozchodem ekonomicky ztratili. Mnoho z dotázaných otců přišlo o byt, jelikož z rodinného bydlení se museli vystěhovat. Následně si museli sehnat nové bydlení, na které musí vynaložit několikanásobně více peněz než na bydlení předchozí, často vzhledem k tomu, že už nemají šanci sehnat byt s regulovaným nájemným. Muži s nižším příjmem těžce nesou rozdělení domácností – nyní je třeba mnoho nákladů platit dvakrát, jednou pro ně samotné a jednou v příspěvku manželce. Život v úplně rodině, i když s dětmi, se jim jeví jako méně nákladný než život o samotě. „Ale když ta rodina funguje, tak jsou na to dva. Tak jeden zaplatí nájem a druhé jídlo třeba. A já jsem na to sám.“ (Tomáš, akademický malíř, 2 dcery 5 let). Tento pocit ekonomické ztráty se promítá do způsobů, jakými po rozchodu otcové interpretují úlohu živatele a v jaké míře jsou nadále ochotni ji pro své děti hrát.

3.1.2. Dvě roviny finančního přispívání

Otcové po partnerském rozchodu mohou hrát repertoár živatele své otcovské role nejčastěji na dvou základních rovinách. První z nich je placení soudem určeného výživného, druhou je to, co otec dává dítěti či jeho matce dobrovolně navíc. Ačkoli první rovina je právně definována jako povinná, s oběma probíhá určitý druh vyjednávání, ať už mezi zúčastněnými aktéry anebo v myslích samotných respondentů [viz také Meyer, Bartfeld 1996; Municio-Larsson, Pujol Algans 2002]. Přesto většina dotázaných akceptuje, že výživné je třeba platit – i když se jim jeho výše jeví příliš vysoká nebo to pokládají za nespravedlivé vzhledem k příjmům manželky či vzhledem k okolnostem rozchodu. Přes tuto prvotní paušální akceptaci povinnosti platit soudem určené výživné na děti po rozvodu posléze mnozí dotázaní muži připouští, že existují situace, kdy se výživné platit nemusí, například v případě, když žena opustila muže proto, že si našla jiného a bohatšího. Antonín (skladník, dcera 7 let) nedokáže jasně říci, zda otec má povinnost platit výživné – na jedné straně pro

něho stojí konkrétní okolnosti rozvodu, na straně druhé nezpochybnitelná povinnost alespoň symbolicky živit své dítě:

„Těžko říct. To jsou někdy takové situace, že se člověk ani nedívá, třeba je to její chyba, ten rozvod, a třeba šla zrovna právě tam, kde ty peníze jsou. Ale na druhou stranu si říkám, že člověk musí platit. Ne že by dítě byla chyba, ale prostě jednou mám dítě, tak bych měl platit, něco.“

Jinou situací, kdy otcové pokládají za legitimní neplnit svou živitelskou úlohu, tedy neplatit soudem určené výživné, je případ, kdy matka neumožňuje kontakt s dítětem. Matka tak neplní své povinnosti vůči otci, tudíž otec nemusí plnit povinnosti vůči matce. Podstatné je právě to, že výživné je chápáno jako povinnost vůči matce, nikoli vůči dítěti. O tom svědčí také výpovědi Jana a Pavla, kterým matky jejich dětí brání v kontaktu s nimi:

„Myslím si, že pokud to nefunguje a ona neplní ani to, co musí, nefunguje tam absolutně nic z jejich povinností, tak si myslím, že mám právo jí dávat jenom to minimum, co musím.“ (Jan, novinář, dcera 5 let)

„Vůbec se nedívám, když někdo řekne, že půjde dělat za nejnižší plat, aby nemusel platit výživné manželce – když děti nevidí, tak proč by platil.“ (Pavel, nezaměstnaný, synové 3 roky a 2 měsíce)

Z předchozího je patrný základní paradox repertoáru živitele jako stavebního kamene otcovské role: Otec před rozvodem vnímá sám sebe jako „živitele rodiny“, zajišťuje tedy finance pro celou svou domácnost, nikoli jen pro své děti, a investice do domácnosti jsou nutně zároveň investice do dětí. Po rozvodu ale tato jednotka rodiny mizí, otec již nemůže být „živitelem rodiny“. Teoreticky by měl nadále zůstat živitelem svých dětí, jenže ty nyní patří do domácnosti jeho bývalé manželky, se kterou je ve větším či menším konfliktu. Většina otců nerozlišuje mezi osobními potřebami bývalé manželky, potřebami její domácnosti jako celku a potřebami jeho dětí. Rozvedení otcové se nadále vidí jako živitelé rodiny, ale již ne své vlastní rodiny, a tato situace je pro ně těžko přijatelná.

K dalším příspěvkům existujícím nad rámec povinného výživného otcové přistupují ještě více tvůrčím způsobem. Tyto další zdroje je možné využívat ve vyjednávání s manželkou, eventuálně s dítětem. Pokud manželka neplní stanovené podmínky (například odmítá otci umožnit kontakt s dítětem), nedostává další peníze či dary. „Tak jak jsme se dohodli, tak jak já teď můžu, takže výživný jí platím. A když fungoval ten vztah a mohl jsem tam jezdit, což bylo teda pochopeno blbě, tak jsem jí materiálně pomáhal i víc, než jsem musel. Nákupy oblečení a takové věci.“ (Jan, novinář, dcera 5 let) Matky naopak podle otců využívají svou kontrolu nad časem dítěte k vyjednávání dodatečných financí – když jsou v tísní, povolí otci kontakt s dítětem, který předtím odmítaly, aby získaly dodatečné peníze.

Oproti soudem určenému výživnému má otec nad dalšími příspěvky větší kontrolu. Může je dávat přímo dítěti, tak aby dítě o příspěvku vědělo; může rozhodnout, jak bude s penězi naloženo. Povinné výživné je tak často chápáno jako příspěvek manželce, zatímco další příspěvky jsou vnímány jako určené přímo pro dítě. Jan se domnívá: „To není tak, že se jako mstím tomu dítěti, to je jako fakt. Já ty peníze přeci jenom dávám jí a nedávám to tomu dítěti, já nevím, jak ona s nima nakládá.“

Proto jsou otcové podle svých výpovědí ochotnější k takovému typu finančního přispívání namísto pravidelného placení výživného. Významným důvodem, proč muži preferují tento „dobrovolný“ způsob ekonomické podpory svých dětí, je větší možnost kontroly – možnost rozhodovat o tom, na co budou jeho peníze vynaloženy. Jak bylo řečeno, v úplně rodině otec peníze vynakládá na svou rodinu a ztotožňuje se s tím, na co je dává. Investováním do dítěte a manželky vlastně investuje také sám do sebe. To po rozvodu přestává platit. Muži mají pocit ztráty kontroly nad svými financemi, které směřují do nové domácnosti jejich bývalé partnerky, a preferují proto přímý příspěvek svému dítěti – formou určité finanční částky určené na nějakou konkrétní věc, společného nákupu nebo zaplacení nákladů na nějakou aktivitu dítěte. Tato tendence je patrná zvláště u lépe ekonomicky postavených otců, kteří platí jen nízké povinné výživné a další zdroje poskytují raději přímo. Tak si udržují kontrolu nad tím, kam jejich peníze směřují, a nad svými výdaji.

„Takže já v principu teda jí dávám řek bych o dost víc než ty dva tisíce měsíčně, ale radši to dávám za něco zcela konkrétního, než jako abych přispíval do rozpočtu tý druhý rodině, když nevím, jak se pak ty peníze v tom rozpočtu přerozdělují.“ (Josef, vědecký pracovník, dcera 17 let)

Jejich preference přímého a dobrovolného materiálního přispívání na potřeby svých dětí souvisí se samotným charakterem performance žitelského repertoáru otcovské role. Dimenze živatele je pro mnoho z dotázaných mužů klíčová, ale když přispívají formou výživného, může se stát pro dítě neviditelnou. Otcové mají často strach, že manželka dítěti jejich příspěvek záměrně či nezáměrně zamlčuje. Jejich výkon v repertoáru živatele je pro děti srozumitelný pouze tehdy, je-li jim nějakým způsobem zprostředkován, v úplně rodině nejčastěji tím, že je komunikován jejich matkou. Tím, že dítěti společně s ním něco koupí nebo mu osobně dají finanční příspěvek, se dimenze živatele stává prakticky vykonávanou a viditelnou. Proto je také společné nakupování častou společnou aktivitou v době kontaktů otce s dětmi. Richard (opravář v autoservisu) stejně jako mnoho jiných otců po rozvodu chodí se svou 10letou dcerou pravidelně nakupovat: „Ale samozřejmě, je tady se mnou, jedeme něco koupit, ona mi řekne, já bych potřebovala tepláky, takže jsme jeli koupit tepláky a boty.“

S tím, jak otec přestává být každodenní součástí života dítěte a v době své nepřítomnosti není reprezentován matkou dítěte, která v úplně rodině zastupuje rodičovský pár jako celek, jeho každodenní všední ekonomické přispívání ztrácí svůj smysl, protože bez přítomnosti otce a zprostředkování matky není viditelné. Zdá se, že tím, že se kontakt otce s dětmi stává nekontinuálním a výjimečným, přispívání by se taky mělo stát výjimečným. Jan například před přispíváním na každodenní životní náklady své 5leté dcery preferuje vynakládat peníze „účelněji“: „Pokud ta ženská je soběstačná s tím dítětem, tak to nějak účelně vynaložit, třeba ukládat na spoření pro to dítě. To mi přijde lepší, než když ona je v pohodě a má partnera, který je v pohodě, a ty ještě něco platiš.“

Specifickou situaci pro interpretaci repertoáru živatele pro muže znamená založení nové rodiny. Pro otce jako živatele to znamená podporování dvou domácností. Pokud by chtěl mít s novou manželkou děti, může to znamenat, že finančně podporuje více dětí, než by se rozhodl mít, kdyby měl jen původní rodinu. Miloš (divadelní kritik) je tak například živatelem pro 4 děti, což je v České republice spíše výjimečný jev. Pro mnoho mužů je tak založení nové rodiny obtížné finančně zvládnout. Navíc se v této souvislosti objevují nové tlaky – bývalá a nová manželka spolu mohou soupeřit o mužovy zdroje, bývalá manželka může mít strach, že bude připravena o mužovu podporu, a nová manželka se těžce vyrovnává s tím, že se musí o mužovy příjmy dělit s jinou ženou. Většina dotázaných mužů touží po tom, založit novou rodinu, což pro ně znamená mít „svoji“ rodinu, uvnitř které

mohou žít. Někteří z nich si ale uvědomují, že na to jejich příjmy už nemusí stačit, a raději toto rozhodnutí odkládají. Jedním z pozorovaných řešení jejich situace bývá „nahrazení“ mužů: muž platí manželce přesně tolik, kolik musí platit její nový manžel své bývalé manželce, a příjem nové rodiny je tak zachován.

3.1.3. Jak se otcové vztahují k repertoáru živatele

Přestože je repertoár živatele nějakým způsobem součástí otcovské role pro všechny dotázané muže a tato tradiční norma otcovství působí stále velmi významně při konstrukci otcovské identity českých otců, objevují se rozdíly ve způsobu, jakým se vůči této normě otcové ve svých výpovědích vymezují, a posléze i v tom, jakým způsobem repertoár živatele konkrétně interpretují. Ne všichni dávají jednoznačně přednost této dimenzi otcovství a ne všichni pokládají splnění své povinnosti uživit rodinu za postačující k naplnění své otcovské pozice.

Podle vztahu k normě „otec má živit rodinu“ lze rozlišit tři možné postoje, které se projeví ve zkoumaném vzorku rozvedených otců. Tyto postoje je s velkou pravděpodobností možné vztáhnout na otce obecně, nejen na ty rozvedené. Tyto tři různé přístupy se odrážejí nejen v chování mužů jako živelů rodiny před rozchodem, ale také ve způsobu, jakým se otcové vztahují k normě živatele po rozchodu.

To, jak jsou muži ochotni po rozvodu přispívat na naplnění materiálních potřeb svých dětí, tedy jakým způsobem pokračují ve hraní repertoáru živatele, závisí na mnoha vnějších okolnostech, jak již bylo naznačeno výše. Svou roli při tom hraje to, kdo inicioval rozchod, který z manželů jej „zavinil“ a proč, i to, jak rozchod probíhal. Podílí se na tom také otázka, zda pravidelně vidají své dítě a zda jim manželka umožňuje jej vidat. Základní význam má ale stejně jako před rozchodem jejich obecná představa o rozdělení genderových rolí v rodině a o repertoáru živatele jako součásti otcovské role.

Skupina A: otcové-živitelé

První skupinou jsou ti otcové, kteří tuto normu bez výhrad akceptují – domnívají se, že otec má v první řadě povinnost finančně rodinu zabezpečit, a výkon otcovství pro ně spočívá v naplňování žitelské úlohy. Někteří ve svých výpovědích nesouhlasí s jejím zpochybňováním a vyžadují její platnost, cítí se ohroženi probíhajícími změnami, které odmítají. „Mám pocit, že minimálně několik set let je u nás zakódovaný, že muž se stará o ten příjem a o to, aby ta rodina přežila, žena se stará o to, aby to nějak klapalo, myslím si, že je dost obtížný to měnit.“ (Oto, ekonom, syn 24, dcera 20 let) S akcentováním tradiční normy otcovství jde ruku v ruce zdůrazňování tradičních norem mateřství, kdy matka je definována jako zodpovědná za péči o domácnost a o děti.

Tito muži před rozchodem rodičovského páru skutečně usilovali o to rodinu uživit, a nedělili se o tuto zodpovědnost s manželkou. Za tímto účelem měli například dvě zaměstnání nebo začali podnikat – investovali se maximálně v pracovním životě, aby rodinu zajistili. Takovou zkušenost má Richard (opravář v autoservisu, dcera 10 let): „To já jsem dělal třeba dvě tři práce, aby to člověk ňák dohonil z druhé strany, no.“ Zajištění pro ně znamená přinést maximální objem peněz do rodinného rozpočtu. Čím více peněz, tím uspokojivější obraz sama sebe jako otce tito muži mají. V jejich pracovním nasazení jim nezbyvá mnoho času a energie pro další aktivity spojené s otcovstvím, jak vypovídá Jan (novinář, dcera 5 let): „To je nekončící kolotoč, se chodilo do práce, rekonstruoval se byt, takže nebyl žádný čas. Potom zase byl byt, ale pořád jsem chodil do práce, protože se pořád

splácely nějaký věci a bylo to třeba nějak udělat.“ Repertoár živitele je tou nejpodstatnější složkou jejich otcovské role a identity.

Pro některé z nich se původně jednalo pouze o omezený časový úsek, ve kterém se naplno angažovali pouze jako živitelé. K tomu docházelo hlavně v době po narození dítěte, kdy manželka na rodičovské dovolené nepracovala a muž maximalizoval svoje úsilí při vydělávání peněz a zajišťování rodiny, např. i přebudováním bytu, jelikož rodina musela vyžít z jednoho příjmu. Muži se tak načas stávají výhradními živiteli a tuto svou roli přijímají jako samozřejmost danou ekonomickou nutností. „Když jsme měli jedno dítě, tak samozřejmě na mateřské... já jsem byl na fakultě, ale snažil jsem se přivydělat nějaké peníze, abychom i tu půjčku splatili.“ (Ivan, bankovní úředník, dcery 9 a 5 let) Toto období, kdy je muž výhradním živitelem, se ale může protáhnout i na 6 let, pokud pár měl dvě děti ve tříletém sledu, tak jak je to v České republice časté. V mnoha rodinách dané rozdělení úloh přetrvává i nadále, přestože se žena vrací do práce. Její eventuální příjem je pak v rodině chápán jen jako její „kapesné“.

Muži v této skupině na oplátku vyžadují od manželky respekt a uznání tohoto rozdělení. Jsou přesvědčeni, že pokud plní svou úlohu živitele, činí svým otcovským povinnostem zadost a manželka nemá právo chtít víc. Pokud žena není s jejich definicí otcovské role spokojena, dostává se nepochopení a konflikt, podobně jako u Jana: „Reálně to nechápu, vždyť já jsem přece zařídil ten byt, našel jsem si práci, nechápu proč je tam ta nenávisť.“ Podle Ivana by měla žena svého muže za jeho ekonomický přínos respektovat a uznávat, tak jak to činí jeho druhá manželka, a nikoli vyžadovat víc:

„To je obrovský rozdíl teďka... Ona mě naprosto uznává v tom, že jsem schopný vydělat peníze, ví, co to obnáší, když musím vydělat ty peníze, protože sedím doma do 3, do 4 do rána několik nocí a musím to udělat, máme nějaké termíny, ale zase jsou za to prachy... Vůbec jí nevadí, že když přijdu utahanej z práce, že si sednu a potřebuju odpočívat, tak ona nelení, uklidí celý kvartýr a nepotřebuje tu moji pomoc. Je to jiný přístup, je to respektování toho druhého.“

Muži z této skupiny, kteří před rozchodem koncentrovali svou otcovskou roli právě do repertoáru živitele a zajišťovali ekonomické potřeby rodiny bez významného příspěví svých partnerek, po rozchodu přistupují k žitelskému repertoáru jiným způsobem než ostatní. Dále akceptují rozdělení žitel/pečovatelka a jsou ochotni přispívat na ekonomické potřeby svých dětí větším dílem než manželka, stejně jako tomu bylo před rozvodem. Navíc někteří cítí stále povinnost podporovat nejen děti, ale i manželku jako kompenzaci za to, že o děti osobně pečuje a že je vychovává. Matka by i po rozchodu nejen neměla mít s dětmi vlastní náklady, ale i ona sama má za svou péči o ně nárok na podporu. Takovýto postoj vyjadřuje Vít (manažer a majitel střední firmy, dcery 21 a 17 let, syn 5 let), který má jako úspěšný podnikatel nadprůměrné příjmy: „Ona je člověk, který má normální plat, tak ona by nemohla nic. Takže o to se starat musíte. A ty holky tam bydlí. Ta jedna tam bydlí furt, ta druhá dneska už jenom o víkendech. Ale jsem zavázaný dětem a manželce za to, že mi ty děti dala taky.“ Podobně i Josef (vědecký pracovník) nezpochybňuje svou povinnost přispívat na svou nyní 17letou dceru vyšší měrou než bývalá manželka, vzhledem k tomu, že i před rozvodem rozdělení úloh v rodině vypadalo stejným způsobem: „Já si myslím, že asi na to víc přispívám já, ale já tohle neřeším, protože v podstatě i v tom manželském svazku já jsem vydělával peníze a ona jaksi byla doma.“

Někteří z těchto mužů sice nadále chápou sami sebe jako výhradní živitele svých dětí, ale zpochybňují právo bývalé manželky používat jejich příspěvek na své vlastní potřeby. K tomu dochází zejména v případě přetrvávajícího silného konfliktu mezi bývalými manželi. Zatímco Vít je ochoten platit náklady na bydlení své bývalé manželky, jelikož to znamená i bydlení pro jeho děti, Jan odmítá podporovat bydlení pro bývalou partnerku a jejich společné dítě, protože on sám v daném bytě s nimi bydlet nemůže.

Muži, kteří akceptují svou úlohu výhradního živitele dětí, se rekrutují zejména z mužů s vyššími příjmy (ne všichni muži s vyššími příjmy ale tento pohled sdílí). Staví svou otcovskou identitu na tom, že dítěti ekonomicky poskytují něco, co mu matka poskytnout nemůže – dodatečné materiální zdroje, soukromé školy, drahé dovolené či cestování. Na rozdíl od předchozí skupiny si navíc uvědomují, že náklady na dítě jsou mnohem vyšší než soudem určené výživné, a mají tendenci přispívat i dalšími doplňkovými způsoby, které ale již volí a kontrolují oni sami.

Skupina B: živitelé na úrovni reprezentace

Druhou skupinou jsou ti otcové, kteří tradiční normu otcovství akceptují, ale uvědomují si nové soupeřící požadavky a paradoxy, které tyto požadavky přinášejí. Norma, podle které má být otec v první řadě živatelem rodiny, už pro ně není tak jednoznačná a samozřejmá. Tyto vnitřní rozpory se zrcadlí ve výpovědích některých dotazovaných mužů, kdy jsme přímo svědky procesu uvědomění si pluralitního charakteru současného otcovství: „To je tak nějak normální, že táta by měl živit rodinu... No normální? No dneska už ne, ale... Měl by tak nějak zaopatřovat tu rodinu.“ (Radek, dělník, dcera 9 let) Povinnost otce živit rodinu je stále hlavní dimenzí otcovství, je to neodejmutelná a nezpochybnovaná součást otcovské role. Přesto jsou si otcové v této skupině vědomi toho, že vedle této normy se objevují i jiné povinnosti a nároky, kterým by měl otec dostát, a samotné žitelství nestačí, i když zůstává otcovou prvořadou úlohou. Navíc si tyto muži uvědomují, že dostát všem povinnostem spojeným s otcovstvím, jak starým, tak těm novým, je velmi náročné a někdy se mohou jevit až jako neslučitelné.

Tato skupina dotázaných sice chápe sama sebe jako živatele, ale při hlubším zkoumání se ukazuje, že rodina ve skutečnosti závisí na příjmu obou manželů, takže muž je živatelem jen v rovině reprezentací. Muži sice akcentují roli muže a otce jako roli živatele, sami sebe vnímají jako živatele, ale jejich příjem přitom na uživení rodiny nestačí a často ani není o nic vyšší než příjem manželky. Přestože rodinu prakticky neživí, alespoň ne jako výhradní živitelé, vnímají její materiální zabezpečení jako svou největší otcovskou zodpovědnost. Fakt, že má muž dítě, automaticky znamená, že se musí postarat o jeho materiální potřeby – pro tuto skupinu mužů neexistuje žádný prostor pro diskusi či zpochybnování této povinnosti. „Ale nemám s tím problém, že jo to dítě, musím se starat.“ (Miroslav, řidič, dcera 10 let) „Živit“ však pro ně neznamená přinést maximum peněz, ale dítě „zajistit“, což má pro různé muže různý význam. Neznamená to nutně přinést domů co nejvíce peněz a věnovat veškerý disponibilní čas jejich vydělávání, jde spíše o zajištění určitého přijatelného standardu, který otcové subjektivně stanovují. Jak se domnívá Antonín (skladník, dcera 7 let): „Samozřejmě aby to dítě bylo zajištěný. To je důležitý. Ale že bych musel mít milion, to asi ne.“ Těmto mužům zbývá dostatek prostoru pro hraní dalších repertoárů, otcovství pro ně není omezeno pouze na živění rodiny. To sice stále zůstává klíčovou otcovskou praktikou, ale hlavně v rovině reprezentací – v rovině praktik je jen jednou ze součástí rodičovské role, které se věnuje nejen otec, ale i matka dítěte.

Repertoár živatele byl před partnerským rozchodem pro tuto skupinu mužů velmi podstatný ve složení jejich osobní otcovské role, ovšem jen ve významu hlavní zodpovědnosti muže za ekonomickou situaci rodiny. Po rozvodu se ale jednota rodiny rozpadá a muž ve své interpretaci přestává být zodpovědný za materiální blaho domácnosti svých dětí. Přestože v rovině reprezentací tito muži většinou stále tvrdí, že otec má být hlavně žitel, prakticky po rozvodu svůj příspěvek vnímají skutečně jen jako příspěvek – manželka se musí finančně také podílet, a to zajištěním nejméně poloviny materiálních potřeb společných dětí. Finanční příspěvek, který dětem přinášejí, by podle nich měl být vynaložen jen pro dítě, nikoli na potřeby manželky či její nové rodiny. Po rozvodu přestává fungovat představa modelu živatele/pečovatelky. Osobní péče o děti a domácnost a materiální zajištění dětí a domácnosti přestávají být vzájemně nahraditelné a stejně hodnotné. Zjednodušeně řečeno, otcové nyní odmítají platit za to, že manželka o děti pečuje. To znamená, že matčina osobní péče o dítě není nijak kompenzována penězi, tak jak to bývá v úplné rodině. Podle svých výpovědí předpokládají, že spravedlivé rozdělení nastane, pokud zaplatí polovinu nákladů na dítě, matka o dítě pečuje a zároveň platí druhou polovinu.

Dokud ale žijí v úplné rodině, většinou si přesně neuvědomují, kolik peněz ve skutečnosti investují do výchovy dětí a do rodiny. Nyní znají přesnou částku a vždy se jim zdá příliš vysoká. Muži mají většinou zkreslenou představu o tom, co dítě vlastně potřebuje a kolik to stojí, částky, které by měli platit, se jim tak zdají příliš vysoké a jsou přesvědčeni o tom, že bývalá manželka využívá peníze jen pro sebe.

Neochota finančně kompenzovat ženinu osobní péči o své děti a přesvědčení o tom, že žena užívá příspěvek pro své vlastní potřeby, pravděpodobně souvisí s faktem, že po rozchodu se naprosto mění význam otcových investic – dítě jako by už nebylo „společným podnikem“, ale je v první řadě záležitostí bývalé manželky, na kterou je otec nucen přispívat. V úplné rodině se sociální, ekonomický i kulturní kapitál jejich členů sčítá, a investice do jednoho tak zvyšují výnosy pro všechny. Pokud otec již nežije ve společné domácnosti se svými dětmi a jejich matkou, to, co investuje, se mu subjektivně nenavrací zvýšením jeho vlastního kapitálu.

Přesto muži v této skupině přijímají základní odpovědnost za materiální blaho svých dětí – jak říká Miroslav (řidič, dcera 10 let): „Jednou mám dítě, tak se musím starat.“ Stejně jako před rozchodem ale pro tyto muže „živit“ neznamená přinést maximum peněz, ale dítě „zajistit“, což má pro různé muže různý význam.

Skupina C: otcové odmítající normu živatele

Pro muže z obou předchozích skupin platí, že otcovství je pevnou součástí jejich mužské identity a být otcem přitom znamená v první řadě být živatelem rodiny. Další dimenze otcovství jsou pro ně méně důležité. Ve vzorku se ale objevilo i několik mužů, kteří požadavek, podle kterého má otec být hlavně živatelem, zpochybňují a s tradiční normou otcovství nesouhlasí. Větší důležitost přikládají jiným rozměrům otcovství, které je neoddalují od jejich dětí a nenutí je trávit dlouhé hodiny mimo domácnost. Je ale nutno rozlišovat mezi těmi otci, kteří tuto normu (alespoň podle svých výpovědí) zpochybňovali již před rozvodem, a těmi, kteří ji začali zpochybňovat až po rozvodu.

Někteří dotazovaní muži podle svých vlastních slov již před rozvodem odmítali povinnost živit rodinu jako prvořadou úlohu otce, přikládali stejný či větší význam jiným dimenzím otcovské role a očekávali od manželky stejný podíl na materiálním zabezpečení rodiny. Podle Daniela (překladatel, dcera 6 let) bylo jednou z příčin jeho rozchodu právě to, že jeho manželka odmítala podílet se na

přispívání do rodinného rozpočtu a předpokládala, že on bude výhradním živitelem rodiny: „Ona měla takovou zajímavou představu, že z toho svého platu nebude na tu domácnost přispívat vůbec. Že bude jako vydělávat a to si jako nechá.“ Tito otcové odmítají tradiční rozdělení na matku pečovatelku a otce živitele, a to i v rovině reprezentací. Někteří z těchto mužů, jako například Tomáš (akademický malíř, 2 dcery 5 let), absolvovali s dětmi celou rodičovskou dovolenou nebo její část, zatímco manželka ekonomicky zajišťovala rodinu. Vladimír (pojišťovací agent, dcera 19, syn 11 let) zase pečoval o malého syna, když se jeho manželka rozhodla pracovat v zahraničí, kde měla mnohem lepší možnost výdělků. Pro tyto muže tedy nebyl repertoár živitele nejvýraznější složkou jejich otcovské identity. Rozchod jim ale přinesl úplně novou situaci.

Tito muži, kteří repertoár živitele do své osobní otcovské role nezařazují a odmítají povinnost ekonomicky zajistit rodinu jako první a zásadní povinnost otce, mají pocit, že po rozvodu se od nich očekává pouze naplňování této dimenze otcovství, a vzhledem k tomu, že pro ně před rozchodem nebyla podstatná a že ji neakceptují jako hlavní normu otcovství, dostávají se nyní do zásadního konfliktu se společenskými očekáváními.

Do této skupiny se ale dostávají i někteří z těch, kteří sem před rozchodem nepatřili. Před rozchodem uznávali ekonomické zajišťování rodiny jako jeden z hlavních úkolů otce a také tento úkol plnili, zároveň se ale významně realizovali i v jiných otcovských repertoárech. Po rozchodu již tento nárok nepokládají za oprávněný. Argumentují zejména tím, že jim bývalá manželka zabraňuje v kontaktu s dítětem a neumožňuje jim rozvíjet skutečný vztah se svými dětmi. Repertoár živitele tak pro ně ztrácí smysl, jelikož odmítají být redukováni pouze na „ty, kteří platí“. Nechtějí být živiteli, pokud nemohou uskutečňovat i jiné aspekty otcovství. Výživné pak vnímají v první řadě jako příspěvek bývalé manželce, a nikoli jako příspěvek dětem. Jedná se často o situace, kdy manželka dotazovaného muže opustila proti jeho vůli a on nyní předpokládá, že v důsledku svého rozhodnutí by měla děti materiálně zajistit ona sama. Povinnost živit rodinu cítí jedině, dokud je rodina úplná a oni sami jsou její součástí; po rozchodu jsou ekonomické potřeby dětí ztotožněny s potřebami manželky a její nové domácnosti. Příkladem může být Pavel (nezaměstnaný, syn 3 roky, syn 2 měsíce):

„Abych se přiznal, já teď spíš volím být nezaměstnaný a pracovat brigádně. Než najít si trvalou práci. Z toho důvodu, že oni požadovali výživné 1200 na jedno dítě, tak já si uvědomuju, že kdybych sehnal obyčejnou práci, tak já bych vydělával těch 7–8 tisíc čistýho, oni by zvedli alimony na 4 tisíce a mně by zůstalo zase životní minimum. Já bych ty právníky, který teď platím a bojuju o syna, já bych je neměl čím zaplatit. Všechn čas bych strávil v práci a neměl bych na právníky. Takhle když jsem nezaměstnaný, tak já si můžu přivydělat a ty právníky zaplatit.“

3.1.4. Závěr

Dimenze otce jako živitele je součástí tradiční normativní sféry otcovství, která si v představě současné české společnosti o rodičovství uchovala zásadní význam. Dotazovaní otcové cítí silný společenský tlak naplňovat tuto úlohu, a dojde-li k rozchodu rodičovského páru, obecně se předpokládá, že právě tato dimenze otcovství by měla být zachována, i pokud ostatní zaniknou. Muži ale nepřijímají normu, podle které má být otec živitelem rodiny, jednoznačně a paušálně.

Muži ze skupiny B, která tvoří většinu respondentů, sice chápou sami sebe jako živitele, ale při hlubším zkoumání se ukazuje, že rodina ve skutečnosti závisí na příjmu obou manželů, takže muž je živitelem jen v rovině reprezentací. Přestože rodinu prakticky neživí, alespoň ne jako výhradní živitelé, vnímají její materiální zabezpečení jako svou největší otcovskou zodpovědnost. Po rozchodu pak předpokládají, že matka dětí se bude podílet na jejich materiálním zabezpečení a svůj příspěvek vnímají skutečně jen jako příspěvek. Muži zařazení do skupiny C normu živitele přímo zpochybňují či výslovně odmítají a realizují se v jiných repertoárech otcovství. Po rozchodu se obávají redukce své otcovské role právě jen na dimenzi živitele. Pro tuto skupinu mužů je rekonstrukce otcovské role po rozchodu velmi obtížná, zejména nacházejí-li se v situaci klasického a v České republice nejčastěji aplikovaného uspořádání porozvodové výchovy, které předpokládá jen omezené osobní kontakty otce s dítětem a zachování jeho vyživovací povinnosti. V jednodušší pozici se nacházejí otcové ze skupiny A, kteří živitelskou normu otcovství akceptují a je pro ně hlavní dimenzí otcovské role. Rozchod od nich totiž nevyžaduje zásadní změnu výkonu této role – otec může pokračovat ve svém repertoáru živitele a absence v domácnosti pro něj neznamená výraznou změnu praxe. Na druhou stranu jsou tito otcové ale vystaveni nebezpečí zneviditelnění jejich otcovského příspěvku, pokud dítěti jejich otcovské živitelské praktiky nejsou dostatečně zprostředkovány v rámci společných aktivit anebo verbálně jejich matkou.

Z české i celosvětové zkušenosti vyplývá, že výživné na děti, tak jak bylo stanoveno rozsudkem nebo dohodou o rozvodu, většinou otci není placeno řádně anebo není vypláceno vůbec, případně je vypláceno jen v prvním období po rozvodu. Dotazovaní v rozhovorech odhalili různé důvody, kdy pokládají za legitimní výživné neplatit či omezit své finanční příspěvky, případně co pokládají za nejvíce problematické ve své povinnosti po rozchodu materiálně podporovat své děti, s nimiž nesdílejí společnou domácnost. Tyto důvody jsou ale různé pro muže z různých skupin, jelikož závisí na jejich přístupu k tradiční živitelské normě. Muži z nejpočetnější skupiny B, kteří jsou živiteli hlavně na úrovni reprezentací, přestávají vnímat sami sebe jako „živitele rodiny“ s tím, jak mizí jednota partnerského a rodičovského páru a rodiny jako takové. Teoreticky by sice měli nadále zůstat živiteli svých dětí, jenže ty nyní patří do domácnosti jejich bývalé manželky. Většina z nich nerozlišuje mezi osobními potřebami bývalé manželky, potřebami její domácnosti jako celku a potřebami dětí. Mnoho z nich se domnívá, že povinnost pokračovat v živitelské roli by se měla odvíjet od důvodů samotného rozchodu a od toho, který z manželů rozchod „zavinil“. Mállokterý z nich si uvědomuje, že peníze jsou ve skutečnosti pro dítě a nikoli pro bývalou manželku a že dítě samo nemá nic společného s tím, proč k rozchodu došlo. Investice do dětí, které dříve vnímali jako investice do rodiny a potažmo i sami do sebe, ztrácí svůj původní smysl. U mužů zařazených do skupiny C, tedy těch, kteří normu živitele výslovně odmítají, snižuje ochotu finančně podporovat své děti zejména nerespektování dohod o návštěvách dětí u otce ze strany bývalé manželky, stejně jako pocit, že čas, který s dětmi mohou po rozchodu trávit, není dostatečný. Odmítají redukovat své otcovství pouze na dimenzi živitele a dávají přednost jiným repertoárům otcovství anebo raději volí nebýt aktivními otci vůbec. Hlavním problémem pro otce ze skupiny A, tedy ty, kteří jsou pro své děti v první řadě živiteli, je ztráta kontroly nad vlastními příjmy, kterou po rozvodu pociťují. Nemohou rozhodovat ani kontrolovat, na co budou peníze vynaloženy. Nezanedbatelným faktorem je zároveň fakt, že po rozchodu přestává být otcova finanční podpora pro děti zřejmá a viditelná, pokud není matkou dostatečně zprostředkována či je přímo zamlčována. Akt placení výživného pak ztrácí pro otce význam otcovské praktiky a není jím vnímán jako validizace jeho otcovské identity. Tak mizí jeho motivace příspěvek poskytovat.

Dimenze živatele je dimenzí otcovství, která se vyznačuje silným normativním působením ze strany sociálního okolí i společenských institucí a zároveň velkou kontinuitou po rozchodu partnerského páru. Přesto s ní muži nakládají tvůrčím způsobem a různě si ji reinterpretovali pro své vlastní potřeby. Neochota vyplácet finanční příspěvek a důvody, které k ní vedou, ukazují, že vztah rozvedených otců k této normě není jednoznačný a navíc obecně akceptování této normy neimplikuje její skutečné následování v rovině konkrétních praktik.

3.2. Otec jako pečovatel

Repertoár pečovatele je součástí moderní normativní sféry, která v současné době začíná silně ovlivňovat otcovství. Zahraniční výzkumy [Lupton, Barclay 1997; Modak, Pallazo 2002; Singly 2003] ukazují, že pečovatelské aktivity jsou stále více součástí běžných otcovských praktik. Přijetí některých nových opatření sociální politiky (např. rodičovská dovolená, střídavá výchova dítěte po rozvodu manželství) vypovídá o působení této normy i v České republice.

V tomto výzkumu je repertoár pečovatele definován jako oblast osobní péče o děti a případně o domácnost, ve které děti žijí. Jsou zde zařazeny činnosti každodenní údržby dětí a domácnosti, jako je příprava a podávání stravy, čistota a hygiena, probouzení a ukládání ke spánku či doprava dítěte do školky a do školy. Patří sem také aktivity výjimečného charakteru, jako jsou například návštěvy lékaře. Jedná se tedy o rodičovské aktivity nezbytně nutné k fyzické pohodě a zdraví dítěte. Tento repertoár obsahuje množství jednotvárných, rutinizovaných a málo kvalifikovaných činností, které na první pohled nemusí nijak souviset se samotnou výchovou dítěte. Podstatné je, že se tradičně jednalo o oblast vyhrazenou ženám, ať už matkám, dalším příbuzným nebo placeným pomocnicím. Tyto činnosti neodpovídají obecně rozšířené definici maskulinity a dnešní otcové jsou v této oblasti relativními nováčky.

Přesto nelze říci, že by českým mužům byla oblast osobní péče o děti naprosto cizí. Výsledky analýzy napovídají, že takřka všichni dotazovaní otcové přijali alespoň v minimální míře podíl na pečování o děti a o domácnost. Potvrzuje se zjištění vyplývající z kvantitativních šetření, podle kterého v České republice neplatí, že by péče byla jen a pouze záležitostí ženy. Vzhledem k tomu, že většina partnerek respondentů měla alespoň v určité fázi společného života placené zaměstnání, nebyl nikde tradiční model muž-živitel/žena-pečovatelka beze zbytku po celou dobu trvání společného života aplikován.

Účast otců na péči o dítě je dána a omezena jejich účastí na profesionální aktivitě – práce je až na několik výjimek pro muže na prvním místě a její okolnosti, flexibilita a časové rozložení určují, kolik času a energie věnují osobní péči o děti. Otcové se věnují dětem tak, jak jim to práce dovolí – aniž by (kromě výjimečných případů) nějak svou práci aktivně přizpůsobovali potřebě pečovat o děti. Pokud odcházejí do zaměstnání později než manželka, absolvují s dětmi rituál vstávání a přípravy do školky či do školy, pokud naopak jejich pracovní doba končí dříve, vyzvedávají děti v zařízeních péče o děti a věnují se jim odpoledne. Dělalí to tak podle svých výpovědí ale nikoli proto, že by v první řadě chtěli o děti pečovat a trávit s nimi čas, ale protože jim to práce umožňuje, a mohou se tak s partnerkou efektivně podělit o péči o děti. („Protože jsem do práce chodil vždycky dýl, takže ty rána byly moje.“ Oldřich, podnikatel, synové 17 a 14 let)

První roky života dítěte jsou pro naprostou většinu mužů obdobím, kdy do péče o děti příliš nezasahují – mají pocit, že mezi dítětem a matkou existuje jakési magické pouto, do kterého nejsou za-

hrnutí. Stojí na okraji dyády matka–dítě a svou hlavní úlohu spatřují v jiných než pečovatelských aktivitách. Existují ale určité okolnosti, které přinášejí větší zapojení otců do této rané péče o děti: například pokud se dítě narodí císařským řezem a matka není po porodu fyzicky schopná se o dítě sama starat, otec se tak hned v prvních týdnech stává primárním pečovatelem a tato zkušenost jej silně ovlivňuje, i přesto, že po zotavení matky předává povinnosti spojené s péčí o novorozence zpět do jejích rukou. Toto pozorování potvrzuje závěry Lupton a Barclay, podle kterých mají oba rodiče stejné předpoklady k péči a k vytvoření silného citového vztahu s novorozencem, ovšem ten, který se péči v praxi věnuje, si postupně vytváří jakousi stále se posilující expertní znalost, zatímco ten druhý je postaven na vedlejší kolej [Lupton, Barclay 1997: 124–133]. Jinou okolností povzbuzující zapojení otce do rané péče o dítě je jeho umělé krmení namísto kojení. Umělé krmení umožňuje otcovu účast a poskytuje otci silnou emocionální odměnu, čímž vede k prohloubení jeho citu k dítěti a pocitu jeho vlastního přínosu a „důležitosti“.

Obecně lze říci, že pro české otce se péče o děti (v úplné rodině) shrnuje do dvou oblastí. Tou první jsou ustavené společné rituály – každodenní okamžiky s charakteristickými aktivitami, které otcové dětem věnují. Nejčastěji jimi jsou ranní vstávání a vypravování do školky či do školy anebo večerní koupání a ukládání ke spánku. Druhou oblastí jsou delší časové úseky, které muži tráví s dětmi bez přítomnosti a asistence partnerky, nejčastěji na cestách mimo domov. Může se jednat o pravidelné víkendy na chalupě či na chatě, o každoroční cesty na dovolenou, výjimečně i o období, kdy je partnerka dočasně mimo domov kvůli své nemoci, zaměstnání či studiu. V těchto časových úsecích na otci spočívají veškeré povinnosti spojené s péčí o dítě, záleží ale jen na něm, bude-li se jim věnovat sám, či bude-li je delegovat na další osoby, příbuzné či placené síly. Muži většinou považují zařízení a zorganizování péče o děti jinou osobou (například dětský tábor, placené hlídání) za stejně záslužné jako osobní každodenní péči.

V rozhovorech se potvrdila teze Françoise de Singlyho, podle které jsou časové úseky, ve kterých se otcové věnují dětem, přesně vymezené a oddělené od jejich jiných aktivit. Matky oproti tomu věnují dětem ustavičnou pozornost, která neutuchá, ani když nejsou v jejich fyzické blízkosti. Sandra Ruddick [1989] používá pro popsání této neviditelné mentální práce matky, která v každém momentě vnímá své děti jako potenciálně vyžadující její péči a ochranu a organizuje svůj život okolo tohoto pohledu, termín „mateřské myšlení“ (*maternal thinking*). Tomáš (akademický malíř, 2 dcery 5 let) pokládá právě tuto „mateřskou pozornost“ za nejnáročnější část péče o děti: „Tam nejde o nějakou únavu fyzickou nebo finanční, tam jde o tu ustavičnou pozornost, a to je hrozně vyčerpávající. A pro toho chlapa je to náročnější než pro ženu, bych řek.“

Co se týče běžných prací v domácnosti, potvrzuje se předpoklad, podle kterého zatímco žena se věnuje všem nutným aktivitám bez rozdílu (prostě proto, že je nutné je vykonat a jejich vykonání je obecně považováno za její zodpovědnost), muž v úplné rodině, pokud se na domácích pracích podílí, si vybírá aktivity, které bude vykonávat – nebo spíše aktivity, které za žádných okolností vykonávat nebude, protože je neovládá nebo ho jednoduše nebaví. Pro Radka je to například mytí oken, pro Karla a Richarda žehlení. Obecně dotazovaní muži vypovídají, že pro ně „není problém všechno dělat“ – v případě nutnosti by zvládli všechny činnosti spojené s péčí o dítě a o domácnost. Poté ale z jejich výpovědi vyplývá, že v praxi se věnovali jen některým, pečlivě vybraným činnostem. Navíc dále vysvětlují svůj podíl na těchto aktivitách jako „dobrovolnou“ pomoc své partnerce, ve snaze ulevit jí při jejích povinnostech, tedy jako něco, co oni sami dělali nad rámec svých vlastních rodičovských povinností. Péče o své vlastní potřeby jim navíc často splývá s péčí o děti

a o domácnost a je implicitně považována také za povinnost jejich partnerky. I aktivity věnované své vlastní fyzické údržbě jsou tak prezentovány jako „pomoc“ manželce – a někdy dokonce jako určitá forma mužova hrdinství.

3.2.1. Pečovatel po rozchodu

Jak se podle komunikačních partnerů změnil jejich přístup k aktivitám péče o dítě či děti po jejich partnerském rozchodu, eventuálně odstěhování ze společné domácnosti? Ukazuje se, že kontakty otce s dětmi se zpravidla stávají méně častými a celkově trvají kratší dobu. Na druhou stranu ale neprobíhají jako předtím za přítomnosti matky dětí, a otec tak musí zajistit všechny nutné aktivity spojené s péčí o dítě bez asistence své původní partnerky. Nejběžnější uspořádání kontaktů otce s dětmi během jednoho víkendu za 14 dní vyžaduje zvláštní organizaci praktického fungování – dítěti je třeba dát najíst, postarat se o jeho oblečení, najít způsob zvládnání situací, kdy dítě onemocní atd.

Muži z našeho vzorku si jen málokdy sami pro sebe vaří doma. Návštěva dítěte tak znamená nutnost přizpůsobit se mu a přípravu jídla nějakým způsobem zajistit. Někteří z nich udělají velký nákup a jídlo doma výjimečně připraví, jiní vezmou dítě do restaurace. Mnoho z našich respondentů deleguje přípravu jídla na své rodiče, konkrétně na své matky. To souvisí s faktem, že mnoho mužů se po rozvodu určitým způsobem vrací zpět do své referenční rodiny – jdou bydlet ke svým rodičům nebo alespoň pokračují v životě, jaký vedli před svatbou. Další znovu vstoupí do partnerského vztahu nebo uzavřou sňatek a o jídlo pro jejich děti z prvního manželství se potom stará nová partnerka.

Nemoc dítěte většinou znamená, že se návštěva u otce neuskuteční. Nepředpokládá se, že by otec sám pečoval o dítě během víkendu, kdy je nemocné; nemá smysl přemisťovat dítě z mateřského domova k otci. Jinak je tomu v případě, kdy dítě tráví s otcem delší čas než jen dva dny na konci týdne anebo pokud onemocní během návštěvy. Otec pak musí situaci nějak zvládnout. Zpravidla hned vrací dítě bývalé manželce, která má status experta v případě dětské nemoci, anebo opět deleguje alespoň část starosti o nemocné dítě na jiné ženské „experty“. Některému pomáhá jeho matka, jiným kamarádka nebo nová partnerka.

Hlavní změna pečovatelského repertoáru po rozchodu spočívá v odlišném časování a organizaci kontaktů otce s jeho dítětem či dětmi. Společné chvíle jsou sice vzácnější, ale na druhou stranu mají delší souvislé trvání a otec nemá k dispozici neustálou asistenci matky dětí. Přichází sice o ritualizované každodenní okamžiky péče o dítě, které mu byly vyhrazeny za doby trvání partnerství či manželství, ale nyní je dva dny s dítětem sám jako jediný člen rodičovského páru a jeho vztah k dítěti není prostředkován bývalou partnerkou. Pokud nedeleguje své povinnosti na jinou osobou, péče o dítě od něj v této situaci vyžaduje neustálou pozornost, nemůže po pár hodinách vypnout a přenechat péči manželce. Ne všichni dotazovaní muži byli na takovou situaci z manželství zvyklí. Pro některé tato změna znamená obohacení a prohloubení vztahu s dítětem, častější je ale jejich rezignace a časové a prostorové omezení kontaktů s dětmi na takovou úroveň, kterou jsou schopni jako pečovatelé zvládnout, anebo delegování povinností spojených s péčí o děti na jiné osoby.

Podíl otce na péči o děti po rozvodu souvisí nejen s jeho předchozími zkušenostmi a postoji, ale i s jeho praktickou bytovou situací. Vzhledem k obtížnosti zajistit si kvalitní bydlení mnoho mužů nemá příležitost o dítě osobně pečovat, i pokud vyjadřují touhu po častějších a delších kontaktech.

Mnoho respondentů bydlí po rozvodu u rodičů a pečovatelskou úlohu automaticky přebírá babička dítěte nebo jejich provizorní bydlení vůbec neumožňuje pozvat dítě na noc, a tak se kontakty otce s dítětem omezují na kratší denní časové úseky. To se týká samozřejmě zejména mužů z nižších příjmových skupin. Vyhovující bydlení ale ještě nutně neznamená ochotu otce o dítě během návštěv osobně pečovat.

3.2.2. Jak se otcové vztahují k repertoáru pečovatele

Tak jako u jiných otcovských repertoárů je i u dimenze pečovatele možné rozlišit několik způsobů, jakými k ní dotazovaní muži přistupují. Pečovatelský repertoár je součástí nové moderní normy otcovství, která vstupuje do konkurenčního sporu s normou starou, zahrnující zejména repertoár otce jako živitele, autority a hlavy rodiny. Působení této normy sice není tak všeobecné a nevyhnutelné jako u předchozí dimenze živitele, přesto jej všichni otcové zakoušejí na vlastní kůži a nemohou se vyhnout nutnosti nějak uspořádat a formulovat svůj vlastní vztah k požadavku, podle kterého by se otec měl alespoň částečně podílet na osobní péči o své děti. Dotazované muže je opět možné rozdělit do tří skupin podle jejich přístupu k této normě. V první skupině jsou „pečující otcové“, tedy muži, kteří se s touto normou ztotožňují a chovají se podle ní; ve druhé skupině jsou otcové, kteří se věnují vybraným pečovatelským aktivitám v rámci „pomoci“ své manželce; ve třetí skupině jsou muži, kteří se na péči o své děti příliš aktivně nepodílejí.

Skupina A: pečující otcové

Určitý počet mužů se na péči o své dítě či děti podílel v míře, která se podle jejich odhadů minimálně vyrovnala podílu jejich bývalé partnerky. Tito muži se k požadavku otcovské účasti na péči o dítě staví pozitivně. Již před partnerským rozchodem byli přesvědčeni, že muž může zvládnout úkony spojené s každodenní péčí a údržbou dítěte stejně dobře, ba někdy i lépe než žena, a jejich vlastní praxe je pro ně toho důkazem. Uvědomují si, že dovednostem spojeným s péčí o děti je třeba se učit, nejde tedy o nějaký vrozený mateřský instinkt, který by byl mužům odepřen. Vladimír upozorňuje na to, že přesvědčení mužů o vlastní neschopnosti v domácí sféře mnohdy pramení z postoje žen, které je „přesvědčí o tom, že jsou nesoběstační tvorové“ (pojišťovací agent, dcera 19, syn 11 let). Uvědomuje si, že mužská „neschopnost“ v záležitostech péče o děti a o domácnost je výsledkem tradičního uspořádání v rodině, které se časem dále a dále prohlubuje:

„Těm chlapům to ne nedochází, ale v té roli nejsou, přenechávají to těm manželkám, ženám. Je to v té určité citlivosti, kterou si myslím, že člověk v sobě jednak má, jednak musí hledat to, co normálně, co by člověk v sobě nehledal.“ (Vladimír, pojišťovací agent, dcera 19, syn 11 let)

Muži v této skupině mají mezi sebou společné to, že se po nějaký delší časový úsek věnovali péči o své děti jako primární pečovatelé. Daniel (překladatel, dcera 6 let) praktikoval podle své výpovědi se svou partnerkou již za trvání manželství cosi jako střídavou péči o dceru. Vzhledem k tomu, že pracoval doma jako překladatel, mohl se o ni starat; pokud z domova odcházel, brával ji jako malinko všude s sebou. V době, kdy byla jeho bývalá manželka na půlroční studijní stáži v zahraničí, staral se o svou roční dcerku sám. Kamil (vedoucí nevládní organizace, syn 14 let) byl v rámci rozvodových sporů nějakou dobu se synem na rodičovské dovolené. Tomáš (akademický malíř, 2 dcery 5 let) byl doma se svými dětmi na rodičovské dovolené tři roky, zatímco jeho bývalá manželka pracovala a plnila úlohu živitelky. Vladimír (pojišťovací agent, dcera 19, syn 11 let) začal o syna

pečovat sám, když jeho manželka odešla pracovat do zahraničí a jezdila domů pouze na víkendy. Pavel (nezaměstnaný, synové 3 roky a 2 měsíce) se intenzivně podílel na péči, protože jeho bývalá manželka byla tělesně postižená. Zvýšený podíl na péči o děti byl jen pro některé z nich výsledkem jejich osobní aktivní volby, spíše šlo o důsledek situace, ve které se rodičovský pár nacházel: buďto manželka nemohla o dítě pečovat ze zdravotních důvodů, nebo prostorové a časové uspořádání práce neumožňovalo ženě o dítě pečovat, zatímco muži ano.

Po rozchodu tito muži, kteří se ve velké míře podíleli na osobní péči o své děti, velmi těžce nesou přerušení každodenních kontaktů, pokud je jim umožněno pouze standardní uspořádání styku s dětmi. Mají s dítětem vyvinutý velmi blízký vztah podobný vztahu mateřskému, založený nejen na komunikaci, ale i na fyzickou blízkosti, péči. Ztráta tohoto vztahu jim působí utrpení a je pro ně podle jejich výpovědí nepřijatelná. Přitom pouze tři z nich mají soudně určený širší než standardní rozsah styku (tedy více než jeden víkend za 14 dní a několik týdnů o prázdninách): Daniel, který má svou dceru ve střídavé výchově s bývalou manželkou, Vladimír, který má své mladší dítě ve své výhradní výchově, a Jáchym, který má svou mladší dceru ve střídavé výchově. V takřka všech ostatních případech jsou kontakty otce s dětmi omezeny vinou přetrvávajících konfliktů mezi bývalými partnery. Většina z nich by chtěla své děti do své vlastní výhradní péče, jelikož soudí, že jim matka dítěte neumožňuje dostatečný rozsah kontaktů s nimi. Vzhledem ke svým předchozím zkušenostem jsou přesvědčeni, že muži se mohou všem úkonům v péči o dítě a domácnost naučit, i když je třeba nevykonávají stejným způsobem jako žena. Tím, že o dítě před rozchodem pečovali, se v nich podle jejich slov rozvinuly zvláštní dovednosti, stejné jako u žen-matek. Silně konfliktní vztah s exmanželkou je pravděpodobně dán také tím, že zatímco otcové v tomto případě velmi těžce snášejí ztrátu každodenního soužití s dítětem, matky mají strach, že by vzhledem k mužově předrozchodové aktivitě na péči o dítě mohly skutečně přijít o svou výhradní výchovu dítěte, a hledají jakékoli argumenty, které by jim umožnily dostat se do výhodnější situace (například ihned zpočátku po rozchodu neumožňují kontakty otce s dítětem, čímž mezi nimi, zvláště u malých dětí, dochází k odcizení a soudce snáze rozhodne, že v zájmu kontinuity a stability prostředí by dítě mělo zůstat s matkou). Otcové na druhou stranu nejsou ochotni se svých kontaktů s dítětem vzdát či je citelně omezit právě proto, že jsou zvyklí o ně každodenně pečovat a jsou si vědomi toho, že tento úkol mohou bez problémů zvládnout. Pavel (nezaměstnaný, synové 3 roky a 2 měsíce) dokonce přiznává, že pokud by nebyl okolnostmi veden k vysokému podílu na péči o své děti, na kontaktech s nimi by asi netrval: „Já bych asi taky rezignoval. Kdybych já nevychoval dítě jako matka a jenom zabezpečoval rodinu finančně a jen si po práci trochu pohráł s dítětem.“

Skupina B: otcové, kteří pomáhají

Do druhé skupiny jsou zařazeni muži, kteří v otázkách péče a každodenní údržby dítěte přenechávali hlavní slovo manželce, ale přesto se alespoň určitým omezeným způsobem pravidelně na péči podíleli. Péče o děti je podle jejich názoru „ženskou“ záležitostí, ale vzhledem k tomu, že jejich partnerky byly zaměstnané a samy nestačily zvládat všechny povinnosti s touto péčí spojené, muži byli ochotni jim s určitými úkony „pomoci“. Tito respondenti souhlasí s názorem, podle kterého muž není schopen tak jako žena věnovat dítěti potřebnou pozornost a péči, případně je to pro něho mnohem náročnější, jelikož mu k tomu chybí „přirozené“ předpoklady. Jsou si ale vědomi toho, že jistá míra dělby práce v domácnosti je z praktického hlediska nutná, a jsou připraveni partnerce pomáhat, umožňují-li jim to časové a prostorové uspořádání jejich zaměstnání.

Muži v této skupině před rozchodem byli zpravidla zvyklí trávit nějaký čas s dětmi sami bez asistence bývalé manželky a navíc měli vyhrazené určité ritualizované chvíle a činnosti, které péči o děti věnovali. Tyto okamžiky byly dané jejich disponibilitou mimo zaměstnání. Radek (dělník, dcera 9 let) se staral o svou dceru pravidelně odpoledne, jelikož končil práci ve 14 hodin, zatímco jeho bývalá manželka až později večer. V případě nutnosti byl dítěti k dispozici, protože měl větší možnost přerušit práci než manželka. Přesto ale hlavní zodpovědnost za péči a domácnost spočívala na manželce. Richard (opravář v autoservisu, dcera 10 let) pomáhal hlídat dceru, když manželka po rodičovské dovolené začala po večerech pracovat jako kadeřnice. Ženy tedy v rodinách těchto mužů fungovaly jako hlavní organizátorky péče o domácnost a o děti, na nich spočívala zodpovědnost za rozdělení a úspěšné vykonání všech nutných úkonů. Muži se angažovali, pokud jim to dovolilo jejich zaměstnání: „Já jsem učil na střední škole, tak jsem Aničku vodil z jeslí a ze školky, protože jsem míval práci coby kantor do jedné.“ (Filip, nyní řidič taxi, dcery 13 a 7 let) Vybírali si určité činnosti, kterým byli ochotni se věnovat, pečovali svým vlastním způsobem – např. dělali s dítětem nějaké konkrétní aktivity, připravovali je do školy, do postele, ale nevařili pro něj jídlo a nevěnovali se všem domácím pracem: „Akorát žehlení, no. Žehlení mě nebavilo, ani jsem to nějak nezkoušel.“ (Richard, opravář v autoservisu, dcera 10 let) Spoléhalo se na asistenci matky dítěte v případě, že si nevěděli rady nebo je daná aktivita omrzela: „Ale jsou situace, kdy prostě to děcko je na zabít, kdy řve a je protivný, a tam se přiznám, že su rád, že tam ta matka je a že to prostě vyřeší.“ (Václav, vedoucí prodeje, syn 8 let) Svůj podíl na péči o děti vnímali jako nutnou pomoc, kterou věnují své manželce.

Po rozchodu berou fakt, že dítě je v péči manželky, jako důsledek zvyku a genderových odlišností daných tím, že žena dítě porodila a je přirozeně více schopna péče o něj. Věřící sice v existenci mateřského instinktu, ale jsou zároveň často přesvědčeni, že muž si ho může v případě nutnosti vypěstovat tím, jak s dítětem tráví čas. Jsou přesvědčeni, že by v případě potřeby plnou péči o dítě bez problémů zvládli, nejspíše s pomocí své matky či nové partnerky. Často by i měli rádi dítě ve své výhradní péči, ale uznávají, že matka je pro dítě důležitější, hlavně v nízkém věku, a že žádat o dítě by přineslo velké neshody a nesouhlas exmanželky, což by mohlo ohrozit existující kontakty s dítětem. Uvažují proto o převzetí dítěte do vlastní výchovy, až „odroste“ – v jeho 12–13 letech, kdy už se o sebe spíše postará samo a nebude nutné kvůli němu měnit pracovní režim, a mají pocit, že je to spravedlivé možné uspořádání.

Po rozchodu navazují na předchozí zkušenost trávení času s dítětem. Fakt, že mají dítě na pár dní na starost, není pro ně v podstatě tolik nová situace. Některé činnosti dále delegují na ženy – když nemohou na matku dítěte, tak na svou vlastní matku, případně na svou novou manželku či partnerku.

Skupina C: otcové, kteří nepečují

Do třetí a poslední skupiny patří muži, kteří zastávají víceméně tradiční mužskou pozici. Jsou přesvědčeni, že fyzická péče o děti je jednoznačně ženským úkolem a preferují tradiční dělu práce a rolí v domácnosti na muže-živitele a ženu-pečovatelku. Pokládají za přirozené, že otec se o své dítě začíná zajímat až od dvou či tří let jeho věku, jelikož je pro ně ve vztahu s dítětem podstatná komunikace, která podle nich dříve není možná. Do té doby výchova v plné míře spočívá na matce dítěte. Současná moderní norma, podle které by otec měl být také pečovatelem, pro ně nenabývá velkého významu; svou úlohu spatřují v ekonomickém zajištění rodiny a pokládají za logické, že jejich pracovní aktivity jim neponechávají čas na jiné činnosti: „Z hlediska těch dětí, tak si mys-

lím, že primárně je to hlavně na tý ženský, aby tak jako systematicky sledovala, co ty děti zrovna momentálně potřebují, a u toho mužskýho je to spíš jako doplňkově (Jindřich, manažer, dcery 15 a 11 let).“ To, že s dětmi netráví mnoho času a fyzicky o ně nepečují, ale podle nich rozhodně naznamená, že by o ně neměli jako rodiče zájem, tento zájem se projevuje v jiných repertoárech než v pečovatelském.

V úplné rodině před rozchodem zastávaly osobní péči o děti jejich partnerky. I přesto měli tito otcové určité řídké, ale ritualizované příležitosti či úkoly, kdy sami o dítě pečovali. Vždy ale měli k dispozici asistenci matky dítěte nebo jiných „expertů“ na péči o dítě a jejich účast na péči byla chápána jako dobrovolná, sloužící spíše k obohacení vztahu otce a dítěte, nikoli k ulehčení matčiny povinnosti. K nejčastějším příležitostem k osobní péči o děti pro tyto muže patřila společná dovolená, na kterou odjížděli s dítětem bez bývalé manželky (Josef, vědecký pracovník, dcera 17 let; Aleš, vedoucí personálního oddělení, dcery 23 a 20 let; Jiří, manažer, dcera 14 let). V každodenním provozu domácnosti k jejich úkolům patřilo nejčastěji pouze zajištění dopravy dítěte na různá místa dle potřeby, protože na rozdíl od manželky disponovali osobním automobilem. Pouze v případě naprosté nutnosti přebírali některé povinnosti za matku dítěte, ale vždy za asistence dalších osob, zpravidla babiček či výjimečně placených pomocnic. Byli-li okolnostmi nuceni se o děti starat, řešili tuto situaci zajištěním péče ze strany jiných osob a toto zajištění pokládali za plnohodnotné poskytnutí osobní péče: „V podstatě jsem se tehdy o děti staral já, protože jsem zařídil, že jely na tábor, že byly u meich rodičů nebo u drugejch rodičů, ale já jsem to domluvil, já jsem je tam odvezl, v podstatě jsem se o ně staral já.“ (Jindřich, manažer, dcery 15 a 11 let) Finanční zajištění péče o děti jinou osobou je z jejich pohledu rovnocenné péči osobně poskytnuté.

K povinnostem bývalé partnerky těchto mužů nepatřila ale jen péče o děti, ale i péče o jejich vlastní potřeby. V momentě, kdy v páru začalo docházet k neshodám, provázeným neochotou manželky tuto péči o muže vykonávat, chápali to jako nespravedlivý zásah do svých práv a svou schopnost postarat se sami o sebe prezentují až jako určitou formu hrdinství: „Tak vlastně moje žena, jediný co pro mě dělala, tak že mi vyprala a vyžehlila. To byla taková jediná asi její povinnost ke mně, kterou dělala. Jinak jsem si všechno musel dělat sám.“ (Karel, podnikatel, 3 dcery 5 a 2 roky)

Po rozchodu uznávají, že by nebylo snadné se o děti celkově postarat, kdyby je měli sami v péči. Uvědomují si, že péče vyžaduje mnoho času a oni už mají svůj zavedený životní styl, který to vylučuje a který jim vyhovuje. Přesto se domnívají, že v případě nutnosti by tento úkol zvládli – například v případě nemoci matky by se o dítě postarali, i když by to bylo obtížné. Vždy by k tomu zajistili asistenci nějaké ženské pomocnice – své vlastní matky, placené síly, v ideálním případě pak nové partnerky. Jindřich o takové situaci uvažuje: „Hledal bych pomoc, primárně chůvu, jako praktický řešení, ale kdybych mohl, tak bych byl radši s nějakou ženskou partnerkou.“ Pokud ale vztah s bývalou manželkou uspokojivě funguje, neuvažují o zvýšení svého podílu na péči o dítě. Pokud vztah nefunguje, přemýšlejí o tom spíše jako o možnosti nátlaku, případně jako o jediné cestě, jak udržet nějaký vztah s dítětem (Jan, Aleš). Představují si, že bližší vztah navážou s dítětem spíše v jeho dospělosti, že pak mu budou moci být více prospěšní; někteří uvažují o možnosti, že by se dítě mohlo v osmnácti letech, tedy po nabytí plnoletosti, rozhodnout žít s nimi.

Muži v této skupině organizují kontakty se svými dětmi po rozchodu takovým způsobem, aby minimalizovali nutnost o ně osobně pečovat. Netráví s nimi mnoho souvislého času, volí spíše kratší úseky během dne, během nichž se věnují specifickým předem naplánovaným činnostem. Návštěvy se jen zřídka odehrávají v otcově domácnosti. Výjimkou jsou muži, kteří uzavřeli nový sňatek,

případně založili novou rodinu – u nich děti z předchozího manželství zapadnou do nové úplné rodiny a péči o ně přebírá nová otcova partnerka. Pokud tráví děti s otci více času a nová partnerka není k dispozici, pečovatelskou úlohu zastává mužova matka. I v současnosti ale nastávají situace, kdy tito otcové přejímají určité pečovatelské povinnosti. Jedná se v první řadě o společné dovolené, které tráví sami s dětmi. Do takového podniku se ale otcové pouští již s dětmi mírně odrostlými a spoléhají na placené služby, které zajistí základní potřeby dítěte. Jinou kapitolou jsou výjimečné události, kdy otec zasahuje jako pečovatel. Jedná se konkrétně o vážnější nemoc dítěte, kdy matka sama psychicky na úkol nestačí nebo dítě otcovu účast samo vyžaduje. Josef tak po určitou dobu každý den několik hodin navštěvoval dceru v nemocnici, Aleš zase zasáhl v okamžiku, kdy se jeho dcera setkala s mentální anorexií, a sám zorganizoval její léčbu.

Zajímavé je, že ne všichni muži v této skupině měli od počátku takovýto tradiční postoj k genderové dělbě práce v domácnosti a k pečovatelské otcovské normě. Vyskytují se zde i muži, kteří v prvním období po založení rodiny patřili spíše do předchozí skupiny „pomáhajících otců“, jejich pozice není dána nějakým pevným přesvědčením o otcovské roli, ale okolnostmi, které ovšem odpovídají tradičně zakořeněné představě otcovství. V průběhu manželství se totiž vlivem historických okolností daných nástupem kapitalistického trhu začali stále více definovat profesionálně. Tím se jim přestalo dostávat volného času, který původně věnovali péči o děti, a zároveň začali být schopni rodinu uživit bez partnerčiny pomoci, takže péči o děti a domácnost delegovali v plné míře na ni.

3.2.3. Závěr

Repertoár pečovatele je součástí otcovské role, k jejímuž rozšíření došlo teprve nedávno, nejvíce ve spojitosti se zrovnoprávněním postavení mužů a žen na pracovním trhu a v rodině. V současnosti ale tvoří požadavek, podle kterého by se otcové měli alespoň do určité míry podílet na osobní péči o děti, nedílnou součástí sociálního klimatu. Stejně jako u repertoáru živitele nepřístupují k tomuto požadavku všichni muži ze zkoumaného vzorku stejně. Jejich postoje a chování se liší v první řadě podle toho, jak nahlízejí na otázku genderové dělby práce v domácnosti, případně na odlišnosti schopností obou pohlaví věnovat se péči o děti. Jinými faktory, které muže rozdělují, jsou vnější okolnosti: fyzická neschopnost manželky se o dítě starat anebo naopak pracovní podmínky, neumožňující muži se na péči o děti podílet. Respondenti mohou být rozděleni do tří skupin podle svého přístupu k pečovatelskému repertoáru. V první skupině jsou muži, kteří se na osobní péči o své děti podíleli minimálně ve stejné míře jako jejich partnerka. Trávili s nimi mnoho času, zvládali všechny aktivity spojené s péčí o děti od jejich nejnižšího věku a o domácnost. Po partnerském rozchodu je jim zpravidla odňata možnost být součástí každodenního života dítěte, a pokračovat tak ve vztahu, který si s ním vytvořili. Navíc si jsou jisti, že by sami péči o dítě zvládli. V jejich případě neplatí častý argument soudců a sociálních pracovníků, podle kterého by děti měly zůstat ve výhradní výchově matky v zájmu zachování kontinuity a stability péče, otec i matka mají pak pocit stejného „morálního nároku“ na svěření dítěte do své výchovy, což mnohdy vede k silným konfliktům mezi nimi. Pokud se s bývalou partnerkou nedohodnou či nedosáhnou nestandardního uspořádání výchovy a kontaktů s dítětem, jsou muži z této skupiny po rozvodu nuceni od základu předefinovat svou otcovskou roli, která byla do té doby založena na každodenní přítomnosti dětí a osobní péči o ně.

Do druhé skupiny jsou zařazeni muži, kteří ponechávali hlavní část povinností spojených s péčí o děti a o domácnost na matce svých dětí a sami jí s „jejími“ povinnostmi „pomáhali“. Pečovatelské

aktivity definují jako ženskou záležitost a vnímají ženy jako více schopné se o ně postarat. Na manželkách tak spočívala starost o celkovou organizaci a zodpovědnost za zajištění fyzické pohody dětí a dalších členů domácnosti, muži byli ochotni jim více méně pravidelně vypomáhat s vybranými činnostmi – pokud jim to dovolovalo časové uspořádání jejich výdělečné práce. Po rozchodu, kdy mají tito otcové vyhrazeny určité dny pro kontakt s dítětem, vycházejí ze svých předchozích zkušeností. Jsou schopni se po kratší dobu o dítě sami postarat, s některými záležitostmi (například nemocí dítěte) ale vyhledávají pomoc ženských „odbornic“ – svých matek nebo nových partnerek.

Třetí skupinu tvoří muži zastávající tradiční pohled na genderovou dělbu práce v domácnosti. Péči o děti a o domácnost, včetně péče o jejich vlastní fyzické blaho, ponechávali cele na svých partnerkách a sami se jako otcové realizovali v jiných repertoárech než v pečovatelském. Po rozchodu narážejí na novou situaci, ve které by podle soudního rozhodnutí měli trávit sami s dítětem několik dní v měsíci bez asistence jeho matky. Ve skutečnosti nacházejí cesty, jak se vyhnout samostatné odpovědnosti za fyzickou péči o ně: omezují kontakty jen na několikahodinové návštěvy, realizují návštěvy za přítomnosti jiných osob, které na sebe péči přebírají, nebo zajišťují péči prostřednictvím placených aktivit a služeb.

3.3. Otec jako blízký dítěte

Dalším z pěti povinných repertoárů, ze kterých se podle našich zjištění skládá otcovská role, je repertoár blízkosti. Stejně jako předchozí, pečovatelský repertoár, je součástí nové moderní normy otcovství, která předpokládá citovou blízkost a přítomnost otce společně s jeho zapojením do péče o dítě, případně o domácnost. Moderní norma otcovství určitým způsobem přibližuje otcovství k mateřství: obsahuje nutnost fyzické blízkosti a péče, důvěrného citového vztahu a osobní přítomnosti. Moderní otec by na rozdíl od „tradičního“ měl mít s dítětem přímý, nezprostředkovaný a individualizovaný vztah.

Dimenze blízkosti zahrnuje blízký citový vztah, porozumění a důvěrnost panující mezi otcem a dítětem. Zároveň ale předpokládá i fyzickou a geografickou blízkost a časovou dostupnost. Závisí tak na množství a charakteru společně tráveného času. Vypovídá o vztahu mezi otcem a dítětem, o tom, jak významné postavení mají jeden pro druhého v životě, o otcovské lásce a jeho ztotožnění se s dítětem.

Podle Françoise de Singlyho je právě blízkost mezi otcem a dítětem znakem změn, ke kterým dochází v moderní rodině. Otec nechce hrát předem danou roli a zastávat pozici, která ho nutně od dítěte vzdaluje. Naopak usiluje o to, stát se svému dítěti „významným blízkým“. V určitých chvílích se proto dovede snížit na úroveň dítěte, zapomenout na autoritu a vše, co jej od dítěte odlišuje. V těchto momentech je cele přítomný a soustředěný na dítě a danou situaci. Jeho blízkost se ale nekryje s blízkostí mateřskou – má více charakter hry a nemůže být označena za „femininní“ [Singly 2000a: 157–158].

Pro vytvoření a posilování dimenze blízkosti, jak v úplné rodině, tak po rozchodu, je jednoznačně důležité společné trávení času, sdílení každodenních aktivit a aktivit, které jsou významné pro otce, stejně jako aktivit významných pro dítě. Mnozí muži si uvědomují, že se tím, že v době jejich dětství netrávili se svými dětmi mnoho času, připravili o určitou blízkost s nimi, kterou nemohou později nahradit. Jiným způsobem, jakým může být blízkost mezi otcem a dítětem budována, je fyzická blízkost: tělesný kontakt (nejčastěji při hře), hlazení a mazlení či setrvávání ve stejném fyzic-

kém prostoru. Významnou úlohu má také komunikace a konverzace mezi otcem a dítětem – navzájem si vyměňují informace, které mohou nabývat důvěrného až intimního charakteru. Dalším faktorem, který může určovat otcovu blízkost dítěti, je vzájemná dostupnost – to, že dítě může kdykoli přijít a že přichází, že může například otce navštívit i v jeho zaměstnání, když potřebuje.

3.3.1. Blízkost po rozchodu

Po rozchodu, pokud otec přestává sdílet s dítětem společné bydliště a má vyhrazené kontakty s ním omezené na několik dní v měsíci, blízkost již nemůže být budována na základě každodenní přítomnosti otce a dítěte v jedné domácnosti. Přestávají spolu sdílet všední rituály, které do té doby určovaly jejich vztah. Zároveň otec přestává být součástí triády matka–otec–dítě a jeho vztah k dítěti již není zprostředkovaný jeho bývalou partnerkou. Proximita mezi otcem a jeho dítětem tak musí být budována na jiném základě, v čase přesně vymezeném pro jejich vzájemný styk. Někteří muži i po letech stále nepříjemně pociťují ztrátu každodenního kontaktu. Již po několika dnech se jim stýská a mají pocit, že své děti příliš dlouho neviděli. Většina dotazovaných otců je přesvědčena, že vztah s dítětem nemůže být plnohodnotný, když se s ním nevidají každý den, když nemají dítě u sebe. Vadí jim právě to, že ztratili společné každodenní ritualizované momenty, například vstávání či usínání. Na druhou stranu jsou ale i muži, kterým občasné kontakty vyhovují a dovedou je lépe využít k budování vztahu než každodenní přítomnost. Jedná se o ty otce, kteří si za doby trvání úplné rodiny nevytěžovali osobní nezprostředkovaný vztah se svým dítětem, netrávili s ním mnoho zvláštních momentů vyhrazených jen jim dvěma a spoléhali na zprostředkování vztahu matkou dítěte. Po rozchodu je čas, který má otec s dítětem strávit, přesně vymezený, otec je nucen udělat si volno a skutečně se dítěti věnovat. Tento čas mu připadá vzácný, takže jej chce skutečně využít. Vztah je méně zprostředkovaný třetí osobou, otec tráví více času s dítětem jen ve dvou, což nechává více prostoru pro vzájemné interakce. Plynutí času není během kontaktů tolik automatické a samozřejmé, je třeba vymyslet nějaký program, nějak dítě zabavit v cizím prostředí, což může znamenat větší intenzitu společně stráveného času.

V případech, že otec nachází nový partnerský vztah a zakládá po rozchodu novou rodinu, nedoznává jeho blízkost s dítětem tak významných změn. Integruje dítě do své nové rodiny a jeho vztah k dítěti je opět částečně zprostředkován partnerkou. K této mediaci ale již dochází trochu jiným způsobem, protože se přece jen nejedná o matku dítěte. Nová rodina, nový sňatek mužům sice umožňuje fungovat v tradičním uspořádání rolí – nemusí o dítě tolik osobně pečovat a vytváří si nové rodinné rituály a samozřejmosti. Nedochází ale k přesnému kopírování vztahů z původní rodiny – vztah otce s dítětem je jiný, v čase vymezeném pro kontakty se objevuje více momentů, kdy jsou jen spolu, problémy dítěte řeší spíše otec než jeho nová partnerka.

Po rozchodu nabývá nové důležitosti konverzace otce s dítětem. Věci, které se uvnitř rodiny dějí automaticky, musí být explicitovány, vše, co otec nemůže sledovat přímo, musí být vyprávěno. Jak říká Richard (opravář v autoservisu, dcera 10 let): „Člověk vlastně spíš povídá, protože po těch čtrnácti dnech se plno věcí děje.“ To může paradoxně dát podnět k vytvoření důvěrnějšího vztahu, než jaký by s dětmi měli, nebýt rozchodu – mluví se o věcech, o kterých by se jinak nemluvalo.

K blízkosti mezi otcem a dítětem po rozchodu rodičů přispívá také snadná dostupnost otce pro dítě a naopak. Pro rozvedené otce je proto důležité dát dítěti pocit, že mu jsou k dispozici, že mu například v případě potřeby kdykoli pomohou s praktickými záležitostmi (půjčí stan, odvezou tam, kam je třeba...). V otázce této vzájemné dostupnosti hrají důležitou roli kontakty, které otec s dítě-

tem udržují mimo návštěvy: telefonáty, dopisy, textové zprávy. Z tohoto hlediska je zajímavá úloha moderních technologií, které vnášejí podstatné změny do porozvodových (porozchodových) vztahů mezi otci a jejich dětmi. Mnoho z nich kupuje dítěti mobilní telefon a telefonní kredit, aby jim mohlo kdykoli zavolat, díky čemuž je otec dítěti stále k dispozici a naopak. Jiní jsou alespoň s dítětem domluveni, že může zatelefonovat z domova, kdykoli by potřebovalo s otcem mluvit. Některé matky ale cítí takovéto propojení dítěte s otcem jako přílišné zasahování do vlastního soukromí a pokouší se tomuto typu kontaktů bránit.

3.3.2. Jak se otcové vztahují k repertoáru blízkosti

Všichni muži ve výzkumném vzorku nějakým způsobem usilují o vybudování blízkého vztahu se svými dětmi a všichni považují vzájemnou citovou blízkost za podstatnou součást svého otcovství. Ne všem se to ale daří a ne všichni k tomu přistupují stejným způsobem a používají k tomu stejné prostředky. Na základě analýzy provedených rozhovorů je možné rozlišit čtyři skupiny mužů podle jejich přístupu k tomuto otcovskému repertoáru. Do první patří „mazlíci se otcové“ – muži, kteří si v první řadě budují citovou proximitu se svým dítětem prostřednictvím fyzických kontaktů, hlazení a mazlení, vzájemné fyzické blízkosti. Druhá skupina zahrnuje muže, kteří staví do popředí blízkost založenou na komunikaci a konverzaci, která může mít v ideálním případě velmi důvěrný charakter. Třetí skupinou jsou „vzdálení otcové“ – muži, kteří požadavek citové blízkosti nezdurazňují a jejich blízký vztah k dítěti se vyjadřuje spíše jen jejich disponibilitou pro dítě v konkrétních praktických záležitostech. Do čtvrté a poslední skupiny mohou být zařazeni muži, kteří nemají se svým dítětem takřka či vůbec žádný přímý vztah – dítě o jejich otcovství neví nebo existuje odmítání ze strany dítěte či ze strany samotného otce.

Skupina A: „mazlíci se“ otcové

Určitá část mužů ze zkoumaného vzorku podle svých slov buduje citovou blízkost se svými dětmi zejména prostřednictvím fyzické blízkosti – tělesných kontaktů, hlazením a mazlením, ale i prostřednictvím hry nebo jen přítomnosti ve stejném fyzickém prostoru. Fyzickou blízkost zdůrazňují zejména někteří otcové mladších dětí, ale ukazuje se, že tělesný kontakt je pro otce i děti důležitý i ve vyšším věku, i když tam se již projevuje mnoho zábran. Pak může jít o poplácávání po zádech, spaní v jedné místnosti během kontaktů nebo snaha být si ve společném čase stále nablízku. Tito muži kladou zároveň důraz i na další způsoby budování citové blízkosti, využívané i ostatními respondenty – důvěrnou konverzaci a snahu být dítěti k dispozici v případě potřeby. Fyzická blízkost zaujímá ale v jejich snaze o proximitu privilegované místo.

Tito muži odmítají tezi, podle které přísluší rodičovské aktivity přinášející fyzickou blízkost s dětmi spíše ženám. Otec si podle nich s dítětem může vybudovat stejně blízký fyzický vztah jako matka, zejména pokud s dítětem tráví dostatek času od jeho raného věku a fyzický kontakt s ním rozvíjí. Někteří tento druh vztahu nazývají „mateřskou láskou“, která ale není podle nich vyhrazena pouze matkám. Pavel (nezaměstnaný, synové 3 roky a 2 měsíce) k tomu říká: „Já jsem to prožíval strašně intenzivně. Když pečujete o to dítě, tak prožíváte něco, co je mateřská láska. To je tak úzký kontakt... a teď, když syna mám, tak on mě drží, sám mě hladí.“

Před rozchodem byli tito muži navyklí na každodenní fyzický kontakt s dítětem, daný například péčí o dítě od nejmenšího věku či určitými společnými rituály, jako je koupání, ranní vstávání nebo večerní usínání. Jejich vztah s dítětem nebyl zprostředkován bývalou manželkou, jelikož tito otcové si

budovali své vlastní sféry rodičovství, vyhrazené pouze jim a dětem. Na rozdíl od ostatních nebyl jejich zájem o dítě podmíněn jeho schopností komunikovat. Vztah byl od počátku budován na jiných výměnách, zejména na výměnách fyzického charakteru, jako je například krmení. Komunikace pro ně samozřejmě později také začíná být důležitá, navazuje ale plynule na fyzickou blízkost a vztah otce a dítěte není omezen pouze na ni.

Po rozchodu tyto muži hledají způsoby, jak úzký fyzický vztah se svými dětmi zachovat. Zpravidla usilují o širší než standardní rozsah kontaktu, aby tak mohli s dítětem trávit více času a zůstat mu nablízku. Pokud se jim to nepodaří, rozvíjejí strategie, které jim umožňují co nejlépe využít omezených návštěv k obnovení fyzické blízkosti. Mnoho mužů vypovídá, že při návštěvách jsou s dítětem stále v jednom pokoji, otcové malých dětí spí spolu s dětmi v jedné posteli, i když mají k dispozici víc prostoru. Chtějí si být neustále nablízku, dítě například sleduje otce při práci, a i když spolu přímo neinteragují, jeho přítomnost je podle otců uklidňující. David (učitel, syn 5 let) se domnívá, že rozvod a související neshody mezi rodiči vyústily v synovu větší potřebu fyzického kontaktu, a snaží se mu proto svou blízkostí dodat ztracený pocit jistoty a bezpečí: „... protože mu chybí právě nějaký takovej ten kontakt, takže začal dělat to, že prostě vlez pod mojí peřinu a spíme spolu pod peřinou.“ Obecně platí, že těmto mužům nestačí rozsah kontaktů, tak jak je stanoven soudem, a zažívají silnou nespokojenost a frustraci spojenou s prodlužující se nepřítomností dětí. Pokud jim nemohou být nablízku fyzicky, snaží se alespoň být s nimi v neustálém virtuálním kontaktu prostřednictvím telefonu či dopisů. Existence silného fyzického pouta znamená také neochotu otce vzdát se blízkého vztahu s dítětem v důsledku rozchodu – za každou cenu usilují o zachování rodičovského vztahu, což nezřídka paradoxně ústí v posílení konfliktů mezi bývalými manželi. S tím souvisí závažný problém, na který otcové zdůrazňující důležitost fyzických kontaktů s dětmi narážejí: strach z možného nařčení z „nezdravých“ projevů lásky mezi otcem a dítětem, tj. ze sklonů k pedofilii. Střetávají se zde totiž dvě protichůdné společenské normy – na jedné straně požadavek „nového“ otcovství zahrnujícího fyzické projevy citu, na straně druhé předpoklad, že na muži projevujícím silně a fyzicky svou lásku k dětem může vždy být potenciálně něco podezřelého. S tímto problémem se neseťkávají jen rozvedení otcové, ale například také muži pracující v tradičně „ženských“ profesích zahrnujících péči o děti (např. učitelé v mateřských školkách, viz [Williams 1995]).

Skupina B: otcové-komplikové

Pro tuto skupinu otců vychází blízkost s jejich dítětem z jiného základu než pro skupinu předchozí. Fyzické kontakty jsou pro ně sice také do určité míry důležité, ale nehrají ve vztahu hlavní roli. Pro tyto muže je v budování citové blízkosti klíčová komunikace s dítětem – za podstatné jsou pokládány slovní interakce a výměny, konverzace, která obsahově nabývá relativně důvěrného charakteru. Otcové v této skupině zdůrazňují kamarádský vztah se svými dětmi – ideální otec podle nich má být pro dítě jakýsi vylepšený kamarád, někdo, s kým může dítě hovořit o čemkoli a kdo je vždy podpoří, ale zároveň i ze své pozice v případě nutnosti usměrní. Otcovský vztah se podle nich nemůže podobat vztahu mateřskému – dítě s otcem sdílí odlišné věci než s matkou, otec může dítěti nabídnout něco jiného. Zatímco matka je v určitém smyslu ve vztahu k dítěti omezena svou pečovatelskou rolí a neustálou odpovědností, a má tudíž k dítěti příliš ochranný přístup, otec může být více tolerantní a otevřený. Dokáže se snáze přizpůsobit úrovni dítěte a jednat jako jeho vrstevník. Zároveň může dítěti nabídnout množství nových aktivit obsahujících určitou míru rizika, a tak dítěti otevírat vnější svět. Představa této části respondentů o charakteru blízkosti mezi otcem a dítětem odpovídá tezí Françoise de Singlyho o současném otcovství: „Být moderním otcem zna-

mená nalézt tu správnou vzdálenost od svého dítěte – nebýt příliš daleko jako otcové za starých časů, a zároveň nebýt příliš blízko stejně jako matka, případně být blízko jiným způsobem, například jako kamarád.“ [Singly 2000a: 184] Richard (opravář v autoservisu, dcera 10 let) pokládá za ideální takový vztah se svou dcerou, kdy by „spíš vyměnila kamaráda v některých chvílích za tátu, který ji podrží“.

Muži v této skupině zastávají názor, že dokud dítě nezačne komunikovat, otec si s ním skutečně blízký vztah nemůže rozvinout. Do dvou až tří let jeho věku je rodičovství hlavně úkolem a záležitostí matky, otec se sice snaží být nějak nápomocen, ale přesto vnímá svou pozici jako externí k dyádě matka–dítě. Blízkost mezi ním a dítětem se začíná vytvářet teprve s prvními slovy dítěte a s jeho schopností sdílet s otcem aktivity, které jsou pro otce významné. Vztah otce s dítětem je v mnohém nadále zprostředkován matkou, postupně si ale společně budují oblasti vyhrazené jen jim, zejména v rámci společných speciálních aktivit. Konverzace v době trvání úplné rodiny nemusí být obsahově nijak zásadně významná, i jednoduché každodenní větičky slouží k budování a upevňování pocitu blízkosti. V této době je důležitý spíše čas, který otec a dítě tráví společně. Antonín (skladník, dcera 7 let) popisuje svůj vztah s dcerou v tomto období: „Já jsem s ní byl hodně moc a v tu dobu jsme si strašně rozuměli, to jsme se na sebe jenom podívali a už jsme věděli.“

Po rozchodu komunikace nabývá větší důležitosti. V prozvodovém vztahu otce s dítětem jsou podstatné rozhovory, konverzace, výměna informací – otec potřebuje vědět o tom, co dítě dělá a o čem přemýšlí; dítě má na druhé straně informace o otci. Události a věci, které se uvnitř úplné rodiny dějí automaticky, musí být po rozchodu vyřčeny explicitně, vše, co otec nemůže sledovat přímo, musí být vyprávěno. Muži v této skupině nepociťují nutně potřebu trávit s dětmi v jejich fyzické blízkosti každodenně mnoho času. Komunikace může díky poště, ale zejména díky moderním technologiím probíhat i na dálku. Více než polovina z těchto mužů pořídila svému dítěti mobilní telefon a pravidelně mu kupuje volací kredit, aby tak virtuální spojení mezi otcem a dítětem nemuselo být nikdy přerušeno. Otcové menších dětí nebo méně majetní muži přesvědčují dítě, aby jim, kdykoli potřebuje, zatelefonovalo z domácí pevné linky anebo je „prozvonilo“ s tím, že mu ihned zavolají zpátky.

Tento způsob budování blízkosti nevyžaduje nutně návštěvy trvající několik dní spojené s pobytem dítěte u otce doma. Více mu odpovídají častější, ale kratší kontakty, které většinou nejsou dopředu plánované. Otec a dítě si telefonují, když mají chuť se vidět, navštíví se jen na několik hodin, dítě se zastaví po skončení školy u otce v kanceláři a vypráví, co se stalo nového. Tito otcové usilují o to, dát dítěti pocit, že je může kontaktovat kdykoli a přijít za nimi s jakýmkoli osobním problémem. Oldřich (podnikatel, synové 17 a 14 let) popisuje svůj vztah se starším synem takto: „Víš, že když jde kolem mojí kanceláře, tak na mě cinkne, zajde na hodinku na dvě a poekáme.“

Přestože každodenní fyzický kontakt není nutně potřebný pro tento způsob budování citové blízkosti, někteří muži i po letech stále nepříjemně pociťují ztrátu každodenního kontaktu: Oldřich vypovídá, že již po třech dnech se mu stýská a má pocit, že syny příliš dlouho neviděl. Přes relativně časté kontakty jsou přesvědčeni, že vztah s dítětem nemůže být plnohodnotný, když se s ním nevidají každý den, a vadí jim, že ztratili společné každodenní ritualizované momenty, například vstávání či usínání.

Na druhé straně ale nutnost explicitovat a převyprávět vše, co se v životě dítěte i otce děje, může dát podnět k vytvoření důvěrnějšího vztahu, než jaký by měli, nebýt rozchodu. Otec s dítětem hovo-

ří i o věcech, o kterých by se jinak nemluvalo. Komunikace může dosáhnout vysokého stupně důvěrnosti, dochází ke sdělování intimních věcí, a to jak ze strany dítěte, tak ze strany otce. Vztah se pak skutečně podobá více vztahu dvou kamarádů či kompliců nežli vztahu rodičovskému. Děti se otcům svěřují se svými prvními láskami, s problémy s matkou či nevlastním otcem, starší děti i s problémy spojenými se sexualitou. Otcové podle svých slov nemají před dětmi tajnosti ohledně rozchodu s jejich matkou či jejich nových vztahů. Jiří (manažer, dcera 14 let) říká: „Já se o tom bavím naprosto otevřeně, já před ní nemám žádný tajemství, já jsem jí řekl, proč jsem se rozvedl, to ona všechno ví. Řek jsem jí, že nelituju, že jsem se rozved, protože dneska by to nefungovalo.“ Tito otcové také vyzvedávají fakt, že jim dítě řekne víc detailů než matce, že jim se na rozdíl od matky nestydí svěřit. Svůj vztah s dítětem staví na tom, že s ním mají důvěrnější kontakt, že z nich dítě na rozdíl od matky nemá strach a necítí před nimi stud. Váží si toho také proto, že jim to dodává pocit, že dítě by si v případě možnosti volby zvolilo spíše zůstat v péči otce než matky, a tento pocit je klíčový pro budování jejich pozitivní osobní a otcovské identity.

Skupina C: otcové „na dálku“

Do třetí skupiny jsou zařazeni muži, kteří se svými dětmi nebudují žádný zvláštní druh blízkosti. Svou otcovskou úlohu spatřují v něčem jiném než ve vzájemné fyzické a slovní důvěrnosti. V tomto se více podobají otcům z první fáze moderny, tak jak je popisuje François de Singly, ale i další autoři: otec je definován svou otcovskou rolí a za její naplňování mu náleží úcta, jeho poslání se skutečně převážně mimo domov. Jeho vztah s dětmi se realizuje prostřednictvím jejich matky, jejíž role se od role otcovské diametrálně odlišuje a také je sociálně přísně definovaná. Láska mezi otcem a dítětem není přímým důsledkem jejich vzájemných osobních kontaktů a blízkosti, ale přichází jako něco navíc, o čem se nahlas nehovoří.

Za doby trvání úplné rodiny tito otcové netrávili se svými dětmi mnoho času bez přítomnosti třetí osoby, nejčastěji matky dětí. Matka v takovéto rodině funguje jako zprostředkovatelka vztahu mezi otcem a dětmi a nejedná s nimi pouze jménem své vlastní osoby, ale také jménem celého rodičovského páru a svého manžela. Výkon otcovské role je tak přímo vázán na výkon role partnera. F. de Singly hovoří o mužích s „partnersko-otcovskou“ identitou, na rozdíl od mužů s „osobně-otcovskou“ identitou [Singly 2000a: 207]. Tito muži se se svými dětmi ani pravidelně nemazlí, ani s nimi důvěrně nekomunikují. Jejich blízkost je pro ně dostatečně vyjádřena tím, že jim jsou k dispozici v praktických záležitostech, jsou připraveni zasáhnout a pomoci v případě přímé žádosti dítěte.

Po rozchodu se v době kontaktů tito muži nachází v naprosto odlišném postavení ke svým dětem než před ním: stojí jim přímo tvář v tvář, v interpersonálním vztahu nezprostředkovaném matkou, jak tomu bývá v úplných rodinách. Odborníci varují, že pokud se nevyrovnej s novými nároky, jež na něj tento vztah klade, přetrvávají vztahy mezi otcem a dětmi po rozpadu páru jen velmi obtížně. Pokud si chtějí se svými dětmi zachovat blízký vztah, musí si vybudovat onu „osobně-otcovskou“ identitu založenou na přímém vztahu a komunikaci se svými dětmi. Ti, kteří to nedokážou, nezřídka hledají novou partnerku, která by pokračovala v roli zprostředkovatelky ve vztahu otec–dítě.

Analýza rozhovorů ukazuje, že může dojít i k opačnému vývoji: otec, který před rozchodem nebyl zvyklý s dětmi trávit mnoho samostatného času, je rozchodem připraven o zprostředkovatelku v postavě matky a úspěšně se mu podaří vybudovat přímý a osobní vztah se svým dítětem. Po rozchodu má přesně vymezen čas, který s dítětem tráví, a v této době s ním je sám bez přítomnosti dalších osob. Josef (vědecký pracovník, dcera 17 let) uvádí: „... vlastně já jsem si pak uvědomil, že

potom, co jsem se rozvedl, tak jsem s dcerou zřejmě navázal lepší vztah, než když jsem byl v tom svazku, protože i když jsem de facto s ní byl fyzicky častěji než potom, tak jsem se jí nevěnoval nikdy tolik jako po tom rozvodu, když jsem věděl, že ji mám jenom jeden víkend za těch čtrnáct dní.“ Je to dáno pravděpodobně právě tím, že po rozchodu partnerů se tito otcové dostávají do situace, kdy se po nich vyžaduje větší angažovanost v komunikaci s dítětem a samostatnost v péči o něho.

Jak bylo řečeno, muži v této skupině nejsou zvyklí se svými dětmi důvěrně komunikovat. Ani během porozvodových kontaktů, kdy s dětmi tráví více času o samotě, nedochází mezi otci a dětmi k výměně informací osobního a intimního charakteru. Otcové přiznávají, že netuší, co si dítě myslí o nich samotných či o rodinné situaci. Ani se ale nedomnívají, že by bylo žádoucí to vědět a že by tento nedostatek důvěrnosti byl ve vztahu na škodu. Nesnaží se dítě k vyšší komunikaci nijak přimět. Václav (vedoucí prodeje, syn 8 let) se obává, že pokud by příliš naléhal, syn by s ním odmítl komunikovat úplně nebo mu neodpovídal pravdivě. Vesměs jsou tito muži přesvědčeni, že pokud by dítě mělo nějaké významné problémy nebo cítilo potřebu komunikace, tak by za nimi samo přišlo, tudíž prozatím stačí, aby jim byli pro tyto případy k dispozici. Uvědomují si, že jejich děti mají mnohem důvěrnější vztah se svou matkou, a pokládají to za správné a přirozené, zvláště pokud se jedná o dcery. Přesto usilují o vybudování určitého pocitu blízkosti se svými dětmi. Ten je pro ně založen na tom, že jsou dítěti k dispozici při řešení praktických záležitostí a problémů: otec je neustále „v záloze“ pro případ potřeby, dítě ho může kdykoli kontaktovat, potřebuje-li někam odvézt, půjčit si sportovní vybavení či poradit se ohledně nějakého „skutečného“ problému. Pocit blízkosti pak vyplývá z důvěry, která mezi dítětem a otcem v těchto záležitostech panuje; z toho, že dítě ví, že otec tu stále pro něj je. Aleš (vedoucí personálního oddělení, dcery 23 a 20 let) přiznává, že s dcerami neumí „mluvit o důvěrnějších, vztahových záležitostech“, a ideální podobu svého vztahu s nimi popisuje takto: „Vytvořit jim pocit, že kdyby něco, tak že jsem tady. Nejen to, že se nevidíme každé den, že si aspoň zavoláme, že to neznamená žádné rozvolnění těch vztahů. A myslím si, že to ty holky takhle chápou, že jsem tady připravený kdykoli pro cokoli.“

Skupina D: otcové bez vztahu

Ve zkoumaném vzorku se objevilo také několik otců, kteří z různých důvodů nemají vůbec žádný vztah se svými dětmi (případně s některým ze svých dětí). Netvoří žádnou sourodou skupinu, jelikož pro některé z nich byla absence vztahu jejich volbou, zatímco jiní se do této situace dostali souhrou okolností, které nedokázali ovlivnit, nejčastěji proto, že matka dítěte odmítla vytvořit jakýkoli prostor pro vybudování vztahu. Jedná se o muže, kteří se rozešli s matkou svých dětí v době, kdy děti byly ještě velmi malé. Dítě tak nemá na otce takřka žádné vzpomínky a otec ještě nezačal vnímat své dítě jako individualizovanou osobu. Jan (novinář, dcera 5 let) přímo říká: „Takhle tam byla ta výhoda, že byla ještě malinká. Já jsem ji bral prostě jako miminko. Potom když to dítě začne mluvit, když je tam už komunikace, tak je to asi příšerný.“ V mnoha případech dítě ani není informováno o tom, kdo je jeho biologickým otcem.

Muži, kteří přes nepříznivou situaci usilují o zachování alespoň nějaké šance na vybudování blízkého vztahu se svým dítětem, sahají k nepřímým strategiím komunikace: píšou pro své dítě deníky, dopisy či mu malují obrázky, které sice neodesílají, vědomi si toho, že by dítěti nikdy nebyly doručeny, ale schovávají je s nadějí, že v budoucnu dostanou příležitost je dítěti předat, a dokázat mu tak, že pro ně nebyl vztah s ním nikdy skutečně přerušen. Tento postup jim umožňuje zachovat si otcovskou identitu i přes to, že dítě si jejich otcovství není vůbec vědomo. Otcovství tak zůstává stálou součástí jejich každodennosti, přestože nemá jiného praktického vyjádření.

Otec může paradoxně mít rozvinutý blízký vztah s některým ze svých dětí, zatímco s jiným nemá vztah vůbec žádný. Pokud se jedná o děti z jednoho manželství, má blízký vztah se starším dítětem, zatímco mladší dítě vůbec nezná a ani se o něj nezajímá. Běžnější je ale situace, kdy muž nerozvíjí vztah s dětmi z dřívějšího (dřívějších) manželství, zatímco může mít velmi blízký vztah s dětmi z manželství pozdějšího či současného. To znamená, že vztah s každým dítětem představuje pro otce odlišnou situaci a u každého otec může aktivovat jiné otcovské repertoáry. To je pravděpodobně způsobeno tím, že se v průběhu času pod vlivem nabytých zkušeností mění jeho přístup k jednotlivým normám obklopujícím otcovství.

3.3.3. Závěr

Blízký citový vztah k dítěti je podstatnou součástí současného otcovství a potvrzují to i rozhovory s českými rozvedenými otci. Spolu s repertoárem pečovatelským je repertoár blízkosti nedílnou součástí nové normy otcovství, objevující se v Evropě od 60. let 20. století (i když v určitých podobách se projevoval již v představách o rodičovství 19. století). Dotazovaní muži si jsou vesměs vědomi, že otec má být významným blízkým svého dítěte, má s ním rozvíjet vztah citové proximity, vycházející nikoli pouze ze sociálního statutu a role otce a dítěte, ale z osobního zájmu a specifity toho konkrétního dítěte a otce. Otec má mít k dítěti vztah jako k neopakovatelnému individu u a usiluje o to, aby i jeho dítě vnímalo jako jedinečnou osobnost. To ovšem vyžaduje, aby otec se každým ze svých dětí trávil určitý společný čas, který by jim umožnil vzájemně se poznat, aby byl ve vztahu osobně přítomen a nespolehal pouze na zprostředkování rodičovského vztahu matkou dítěte. Dotazovaní otcové volili různé způsoby, jak budovat a udržet citovou blízkost se svými dětmi. První část z nich zdůrazňuje fyzickou blízkost s dítětem, fyzické kontakty, mazlení, sdílení společného prostoru. Nejedná se nutně o otce menších dětí; tyto muži se vyznačují tím, že ve svých názorech zásadně neodlišují otcovství od mateřství a pěstují si s dětmi blízkost podobnou té, kterou preferují matky. Po rozchodu tyto otcové narážejí na situaci, kdy jim není umožněno trávit s dětmi dostatek času, těžce nesou ztrátu společné každodennosti a fyzické blízkosti, která je z jejich úhlu pohledu nutná pro udržení vztahu. Další část respondentů zakládá blízkost se svými dětmi na komunikaci s nimi. Blízký vztah je budován prostřednictvím konverzace, sdělováním si důležitých informací, leckdy důvěrného až intimního charakteru. Jejich představa o otcovském vztahu se zásadně liší od jejich představy o vztahu mateřském; usilují o to, sdílet s dítětem něco jiného, než s ním sdílí matka, a popisují svůj vztah s dítětem spíše jako kamarádský. Po rozchodu se konverzace s dítětem stává ještě důležitější než před ním, nyní je nutné dát do slov vše, co v úplné rodině probíhalo automaticky a mohlo zůstat nevyřčeno. Toho nemusí být všichni muži v plné míře schopni, na druhou stranu díky tomu může dojít i k prohloubení intimity a rozvinutí vztahu mezi otcem a dítětem jako komplikci. Třetí část otců nepřikládá repertoáru blízkosti takovou důležitost jako předchozí dvě. Neusilují o budování žádného zvláštního druhu proximity, s dětmi se ani nemazlí, ani důvěrně nekonverzují. Svůj vztah s dítětem zakládají na něčem jiném: jsou dítěti k dispozici v případě potřeby, dávají mu pocit, že jsou zde „stále pro něho“. Cit přichází jako důsledek této praktické připravenosti a na ní založené vzájemné důvěry. Je ale otázkou, nakolik jsou tyto muži schopni po rozchodu tuto připravenost zachovat, když se jejich život zaměřuje na jiné obsahy a nové povinnosti jim mohou bránit odpovídat na potřeby jejich dětí. Zklamaná důvěra pak vede ke ztrátě vzájemné blízkosti. Vedle těchto tří skupin a potažmo způsobů budování blízkosti mezi otcem a dítětem nesmíme opomenout ani skupinu mužů, kteří nemají vůbec žádný nebo mají jen mizivý vztah se svými dětmi. Na jedné straně se jedná o muže, kteří vůbec nepřiznávají své otcovství, a kteří se tak z logických dů-

vodů nemohli do zkoumaného vzorku dostat. Na druhé straně jsou to muži, kterým vnější podmínky brání v navázání vztahu s jejich dětmi – nejčastěji se jedná o bránění ve styku ze strany bývalé partnerky, které je zvláště účinné, pokud k rozchodu došlo v době, kdy dítě bylo ještě velmi malé. Otcové si tak nikdy nevytvořili individualizovaný vztah se svým dítětem, což jim zpravidla umožňuje citově snášet absenci kontaktů.

3.4. Otec jako vychovatel

Ještě v době první modernity (trvajících přibližně do konce 60. let 20. století) byla pozice otce definována především rolí živitele rodiny a představitele autority, tedy vychovatele. Dnes ale získala tato představa otce jako vzdálené a autoritářské hlavy rodiny spíše negativní konotace – současní muži hledají jiné způsoby, jak být otci, a při tom se snaží vyhýbat předem definovaným sociálním rolím, aby se svým dětem více přiblížili. Autorita a výchova k určitým pravidlům přesto stále zůstávají důležitou složkou otcovství.

V průběhu 20. století neoddiskutovatelně došlo k destabilizaci otcovské autority. Svůj podíl na tom mají legislativní změny, které připravily otce o původně takřka absolutistickou moc nad jeho rodinou a postupně nahradily „otcovskou moc“ institucí „rodičovské zodpovědnosti“. Změna zákonů ale byla doprovázena ještě významnější změnou: nárůstem skolarizace dětí. Podle teoretiků rodiny (Philippe Ariès, François de Singly) škola sice na jedné straně přiblížila děti a rodiče, na druhé straně však připravila otce o jejich nadvládu v rodině. Díky škole totiž otec již neurčuje svého dědice, tedy ani sociální hodnotu svých dětí. Nemůže již svévolně své dítě zbavit rodinného majetku, čímž ztrácí zásadní kontrolu nad jeho chováním. Školní kapitál je kapitál inkorporovaný a nepřenositelný – jakmile jej člověk jednou získá, zůstává vázán na jeho osobu a již ho nemůže být zbaven. Společně s nárůstem skolarizace se také odehrála transformace pracovního trhu (nárůst placené práce, ohodnocení individuálních schopností) a tyto změny společně zbavují otce možnosti být autoritářskou postavou [Singly 2000a: 161].

Autorita přesto zůstává součástí současného otcovství. Podle Françoise de Singlyho je stále úlohou otce socializovat dítě k určitým pravidlům, naučit je, že není středem světa, nýbrž že se na ně stejně jako na každého jiného vztahují povinnosti a omezení. Současní muži ale již nedisponují při výchově stejnými prostředky – ani mocí danou zákonem, ani možností dítě vydědit, ani eventualitou drsných tělesných trestů. Navíc cítí, že je výkon autority vzdaluje od jejich dětí. Jakým způsobem se tedy vyrovnávají s tímto paradoxem „neautoritářské autority“ [Singly 2000a: 193]?

V úplné rodině k tomu může sloužit, tak jak ukazuje výzkum F. de Singlyho [Singly 2000a: 156–196], střídavé přepínání mezi repertoárem otce-partnera při hře a kamaráda a otce-vychovatele, který určuje pravidla a nutí k jejich respektování. Otec se dovede k dítěti snížit a postavit se mu naroveň, v případě potřeby se ale dokáže postavit zpět do své vychovatelské role a ukázat dítěti hranice. Právě tato možnost na chvíli se autority vzdát nejlépe dokazuje fakt, že otec stále autoritu má. Podle Singlyho je tato schopnost „uzávorkovat“ na určité chvíli nerovnou strukturu pedagogického vztahu („velký/malý“) zásadní pro uspokojivé budování identity dítěte. Během chvil, kdy je autorita postavena stranou, můžou oba, rodič i dítě, vystupovat mimo své místo či roli a projevují se skutečně jako osoby [Singly 2000a: 166]. Karel (podnikatel, 3 dcery 5 a 2 roky) ukazuje, jak toto přepínání vypadá v praxi: „... Děti prostě musejí vědět, tady to je náš táta a dá se s ním dělat spousta věcí, jez-

dit na něm jak na koni, ale taky se musí poslouchat. Čili ta autorita je vlastně taková přirozená, nemůže to být nic vynucovaného. S tím tátou musí být sranda, ale taky se táta musí poslouchat.“

Všichni muži z našeho výzkumného vzorku se potýkají s tímto paradoxem „neautoritářské autority“. K němu se přidává nejistota, sužující pravděpodobně většinu současných otců: ve světě, kde neplatí přesná a jasně definovaná pravidla a hranice a který je dějištěm neustálých změn, si rodič musí odpovědět na otázku, co vlastně je cílem výchovy, jak by výchova měla vypadat, jakým způsobem a k čemu své děti vychovávat. O tom, kam by výchova měla směřovat, panuje mezi respondenty dosti vágní představa: převažují formulace typu „vychovat kvalitního, slušného člověka“ (Daniel, překladatel, dcera 6 let); „vychovávat správně, nepokřiveně“ (Filip, řidič taxi, dcery 13 a 7 let); „dobře vychovat“ (Radek, dělník, dcera 9 let); „vychovat tak, aby byla slušná“ (Antonín, skladník, dcera 7 let). Z toho je zřejmé, že dotazovaní otcové mají jen velmi nejasnou představu o tom, jak a k čemu dítě vychovávat. Nejen, že nedokážou explicitě říci, jak by se mělo správně vychovávat (protože je to něco, co se děje, co se odehrává v každodennosti a příliš se o tom nepřemýšlí), ale mnoho si jich jasně uvědomuje, že výchova je ošemetná věc – vzhledem k tomu, že oni sami nemají v mnoha věcech jasno, je těžké dítě k něčemu cíleně vést; spíše se snaží „nic nepokazit“ (Josef, vědecký pracovník, dcera 17 let). Dotazovaní muži vesměs zmiňují důležitost osobního příkladu – uvědomují si, že jejich vlastní příklad je to, co na dítě nejsilněji působí a na co zároveň mají nejmenší vliv. Jsou si vědomi faktu, že silou a příkazy nic nesvedou, takže jediná cesta je s dítětem hovořit, dát mu dostatek informací a dobrý vlastní příklad. Respektují individualitu dítěte a jsou přesvědčeni, že se nakonec bude vždy rozhodovat samo a že není možné vnutit mu své vlastní názory. Tento přístup je diametrálně odlišný od tradiční autoritářské postavy otce, který ví, co je pro jeho potomky nejlepší, a je schopen za každou cenu prosadit svou vůli.

3.4.1. Repertoár vychovatele po rozchodu

Po rozchodu musí dotazovaní muži řešit otázku, jak má vychovávat otec, který nemá s dítětem společné bydliště a má s ním jen občasné kontakty. Podle Françoise de Singlyho je autorita jedním z mála repertoárů, které mohou biologickému otci po rozchodu snadno zůstat zachovány. Její legitimita je totiž dána samotným faktem, že daný muž je otcem dítěte – otcem zůstává i po rozchodu a tento prostý fakt je zdrojem legitimní autority. Výkon této autority ale musí být doprovázen i jinými otcovskými praktikami než pouhým vyžadováním poslušnosti – zejména časovými investicemi ze strany otce vůči dítěti, jinak se autorita stává příliš autoritářskou [Singly 2000a: 205].

Dotazovaní otcové si uvědomují, jak je obtížné vštěpovat dítěti nějaká pravidla, když je jejich kontakt s nimi jen občasný a výjimečný. Jak napovídá společný kořen obou slov, zdá se, že určování pravidel vyžaduje určitou pravidelnost, která je ale v protikladu k občasnému charakteru kontaktů otce s dítětem po rozvodu. Faktem zůstává, že návštěvy se často odehrávají právě v rovině výjimečnosti – otec se dítěti plně věnuje a dělá s ním zvláštní aktivity. Američtí sociologové E. Mavis Hetherington a John Kelly, autoři jedné ze zatím nejrozsáhlejších studií rodin po rodičovském rozchodu, ukazují, že rozvedení otcové nejprve uplatňují spíše „prázdninový“ přístup – v krátkém čase, který je jim s dětmi vymezen, se snaží být co nejvíce příjemní. I později po rozchodu se jen zřídka stávají autoritářskými rodiči a málokdy ustavují pravidla. Jejich role je spíše kamarádká než rodičovská [Hetherington, Kelly 2002: 119]. Při podrobnějším zkoumání se ale ukazuje, že i v situaci porozvodových kontaktů vznikají určité pravidelnosti a rituály, které upevňují vztah mezi otcem a dítětem. Někdy se dokonce z občasného nerespektování pravidel stává společný rituál. Ve sku-

tečnosti mohou pravidla právě v situaci občasných kontaktů rozvedeného otce s dětmi nabývat na důležitosti – vzhledem k tomu, že není čas je pomalu tvořit a učit se je dodržovat, musí být jasné a rychle stanovená a je nesmlouvavě trváno na jejich dodržování, aby bylo možné společně fungování. Jak říká Richard (opravář v autoservisu, dcera 10 let): „Ale vysvětloval jsem jí jednu věc, že za dva dny ji nemůžu vychovávat, jak bych chtěl. Jsou nějaký pravidla, který jsou daný a který se budou dodržovat.“

Zde se dostáváme ke klíčovému problému, se kterým se potýkají rozvedení otcové, kteří chtějí výchovně působit na své děti. Vesměs si uvědomují, že během krátkého času, který mají k dispozici, nemohou dítě pravidlům, která pokládají za správná, skutečně naučit – všichni se musí vyrovnat s pocitem, že přestože jsou otci, nemohou své děti skutečně vychovávat. Situace se vyhorčuje, pokud v domácnosti matky panují jiná pravidla, než jaká ustavuje otec ve své domácnosti. Muži si silně uvědomují, že skutečná výchova dítěte je na bývalé manželce, zatímco oni sami mohou do výchovného procesu zasahovat jen minimálně. Stojí tak před nimi zásadní otázka, a sice jak sladit výchovu obou rodičů, zvláště je-li mezi nimi konflikt. Rodiče po rozchodu mohou mít protichůdné názory a hodnoty, každý může chtít vychovávat dítě k něčemu jinému. Otcové často redefinují sami sebe v protikladu k bývalé partnerce, dochází ke zdůrazňování neshod a odlišností. Dítě je tak podle otce vychováváno vlastně někým, kdo je chápán negativně, a otec má k dispozici jen málo času k tomu, aby na dítě působil „pozitivně“. Nemusí přitom jít o skutečný vyhocený hodnotový konflikt mezi bývalými manželi, stačí, že dítě žije v jiném prostředí, jehož každodennost se řídí jinými pravidly, než jaká otec vyznává. V případech výchovného konfliktu je pak pro mnoho otců cílem ukázat dítěti, že vše může být i jinak, snaží se otevřít mu obzor na jinou stranu. „V tom by ten můj přínos byl asi největší, že by o tom začala aspoň přemýšlet. Nasadit jí brouka do hlavy, vysvětlit jí situaci z jiného pohledu. Vychovat ji v tom, že všechno není jenom černo-bílý.“ (Jan, novinář, dcera 5 let) Výsledkem je velká otevřenost ve výchově – otec dítěti vysvětluje věci, o kterých by jinak ve svém věku ještě nemuselo vědět, například okolnosti rozchodu, nového vztahu, finančního hospodaření a podobně. Otcové předpokládají, že rozchod přinesl předčasné vyspění dítěte, ztrátu iluzí, a tak za nejlepší přístup k výchově pokládají upřímnost.

V přístupu dotazovaných mužů k repertoáru vychovatele je rozhodující, jak spolu rodiče komunikují, zda postupují v případech výchovných aktivit a problémů společně, nebo každý zvlášť a jakým způsobem se společně mobilizují v případě problému. Autorita musí být nějakým způsobem rozdělena mezi otce a matku. Toto rozdělení se v první řadě odvíjí od představy, jaká by měla obecně být role otce v rodině: zda by měl být vnější, vzdálenější, autoritativní postava, či zda je pozice otce a matky zaměnitelná. Po rozchodu se k této představě „přirozeného“ rozdělení rolí v rodině ale přidává problém vztahu obou rodičů navzájem a k dítěti: i otec, který před tím hrál autoritativní figuru, nyní může tuto úlohu odmítat, protože by tak ztratil s dítětem veškerou blízkost. Jiný bude zase autoritu nyní více zdůrazňovat, protože se domnívá, že dítě vyrůstá v příliš ženském světě a autorita mu chybí. Další muži si uvědomují, že jejich dětem autorita chybí, ale sami autoritativní postavou být nechtějí, jelikož se obávají toho, že by je pak dítě přestalo pozitivně přijímat a nechtělo se s nimi vídat. Rozvedeným mužům tak stojí v cestě fakt, že jejich děti mají ve většině případů volnost se rozhodnout, zda s otcem chtějí, či nechtějí být, což je v úplné rodině nepředstavitelné. Respondenti tak zakoušejí určitý paradox: na jedné straně je jejich otcovská autorita legitimizována samotným faktem, že jsou nadále otci, i když již s dítětem nežijí ve společné domácnosti, na straně druhé je výkon této legitimní autority ztížen a leckdy znemožněn konfliktem a nespoluprací ze strany bývalé partnerky a samotnou porozvodovou situací, vyznačující se nedostatkem společně trávené-

ho času. Samotné děti pak často konflikt mezi rodiči umně využívají – blufují s tím, co od maminky mají a nemají dovoleno, a když jim od jednoho hrozí trest, utíkají se ke druhému rodiči. Na základě přístupu dotazovaných mužů ke svému podílu na výchově dětí a k rozdělení autority mezi rodiči je možné odlišit tři skupiny respondentů, které si následně představíme.

Skupina A: otcové-průvodci

Výchovný styl jedné skupiny dotazovaných mužů by bylo možno charakterizovat jako „průvodcovský“. Tito muži neuplatňují svou autoritu za každou cenu a k výchově přistupují jako k velmi náročnému úkolu s nejistým cílem. To ale neznamená, že se své výchovné funkce vzdávají úplně, jen jsou si v porovnání s ostatními méně jisti tím, jakým způsobem a kterým směrem by měli na své dítě působit. Vychovávají spíše domluvou, poskytováním informací a vysvětlováním. Pokud nemají k dítěti příliš blízko z hlediska slovní důvěrnosti, a výchova se tak neodehrává v rámci verbální komunikace, věnují se společně s ním aktivitám, které by je měly k něčemu vést a učit je hodnotám, jež chtějí dítěti předat. Otec-průvodce zasahuje jako autoritativní figura jen v extrémních případech nutnosti, jinak ale spíše nechává autoritu na manželce: „Autoritu, to má spíš asi moje manželka bývalá. To ona nakonec musí rozhodovat v takových těch zásadních věcech.“ (Josef, vědecký pracovník, dcera 17 let) Vzhledem k tomu, že si nejsou příliš jisti tím, jak a k čemu by měli dítě vychovávat, snaží se mu alespoň poskytnout poměrně širokou škálu různých informací, dovedností a výhod (cestování, návštěvy divadel, výstav, sportovní aktivity, školní podporu), a tak mu dát možnost volby a otevřít mu svět. Respektují osobnost svého dítěte a věří, že nejlepším výchovným působením je vlastní pozitivní příklad, zatímco silou ani příkazy mnoho nezmůžou a spíše ohroží křehký vztah s dítětem. Přestože nepůsobí autoritářsky, nesnaží se ani být „kamarády“ – zachovávají odstup panující mezi rodičem a dítětem. V tomto smyslu se chovají skutečně jako zkušenější a informovaní průvodci. Josef shrnuje svůj výchovný přístup takto: „Protože jsem si říkal, že vlastně pořádně nevím, co je pro to dítě dobře, a měl jsem strach ji nějak vyloženě drezúrovat. Já jsem přistupoval k té výchově s takovým jako ostychem.“ Oldřich (podnikatel, synové 17 a 14 let) se zase svěřuje s tím, že každý výchovný zásah je pro něj provázen dlouhým přemýšlením o jeho vhodnosti a po každé návštěvě svých synů si klade otázky, zda určité věci řešil dobře, či špatně.

Přesto se objevují momenty, kdy tito muži uplatňují svou otcovskou autoritu razantněji. Jedná se okamžiky krize, kdy matčina autorita sama o sobě nestačí a dítě překračuje určité meze, čímž z pohledu rodičů ohrožuje samo sebe a přísný rodičovský zásah je nezbytný. Otec je v těchto krizových případech povolán matkou jako autoritativní figura, tak jak tomu bývá v úplných rodinách v tradičním a raně moderním období. Jeho zásah odpovídá lacanovskému modelu otce, který přichází zvenčí a zasahuje do dyády matka–dítě, aby ustavil pravidla a zákon. Svůj význam má také to, že společný vliv rodičů má větší sílu a krizová situace vyžaduje takové řešení, při kterém jsou původní neshody a konflikty mezi rodiči odsunuty stranou. Aleš (vedoucí personálního oddělení, dcery 23 a 20 let) tyto situace popisuje: „Ale když je třeba něco výchovně řešit, tak mi zavolá. Není to často, třikrát do roka, ale zavolá a řešíme to společně. Prostě použije mě, ne jako kladivo, ale asi cítí, že v té chvíli už je třeba vliv toho druhého rodiče.“ Otec v tomto případě zasahuje nikoli jako osoba, ale z titulu své otcovské role, která mu dává legitimní autoritu. Přitom ale ne všem otcům je tento úkol vždy příjemný, jelikož je nutně od dítěte vzdaluje; autoritativní zásah pak vykonávají jako nutnou a nepříjemnou úlohu.

Skupina B – otcové-vychovatelé

Otcové v této skupině si jsou na rozdíl od těch předchozích mnohem více jisti tím, jak a k čemu by měli své děti vychovávat. Mají vcelku jasnou představu o pravidlech a hranicích, kterým chtějí dítě naučit. Jejich výchovné postupy jsou citelně přísnější: domluva je provázena i zvýšením hlasu, vysvětlování je provázeno i příkazy. U menších dětí je ze strany těchto mužů běžné používání lehkých tělesných trestů. Tito muži se nebojí vstoupit s dítětem do konfliktu a z titulu své rodičovské pozice prosadit svou vůli proti vůli dítěte, a to i pomocí ostřejších metod. Poslušnost bývá vyžadována bez diskusí a odmítání, zejména v oblastech, jako jsou domácí práce a povinnosti, trávení volného času, příprava do školy a bezpečnost. Přesto i oni zdůrazňují klíčovou úlohu domluvy, argumentů a informací ve snaze dítě ovlivnit a k něčemu dovést. I když domluva v jejich podání nabývá autoritativnějšího rázu, neznamená to, že nemají k dítěti v jiných ohledech blízko a že by bylo možné je jednoznačně označit za vzdálené autoritářské otce. Jsou ale pro své děti jednoznačnou autoritou, ať už společně s bývalou manželkou nebo bez ní.

Tito otcové sdílí lacanovský pohled na roli otce ve výchově dítěte: otec přichází, aby vytvořil trojúhelník a narušil dyádu matka–dítě, a přináší „zákon“, tedy pravidla prostřednictvím mluvy a slov. Je přirozeně představitelem autority; autorita je součástí jeho rodičovské role a není zpochybněna ani rozchodem rodičovského páru a nepřítomností otce v domácnosti dítěte. Po rozchodu zpravidla otec vykonává svou část autority a matka zase tu svou. Otec může být více autoritativní než matka, jako je tomu u Miroslava (řidič, dcera 10 let) nebo u Zbyňka (lékař, dcera 12, syn 11 let), někdy ale hlavní autoritativní figuru představuje matka, vzhledem k tomu, že má dítě ve své výhradní výchově a tráví s ním mnohem více času. Otec se ale jako autorita projevuje alespoň v průběhu společných kontaktů, trvá na respektování pravidel vztahujících se k jejich společným chvílím a snaží se autoritativně působit alespoň v rámci možností. Antonín (skladník, dcera 7 let) popisuje: „No jednu dobu to bylo hodně znát, že už mě tolik nebere, takže když jsem ji měl třeba víkend, tak v sobotu jsme spolu tak nějak bojovali, že zkoušela, co si může dovolit. A pak v neděli už viděla, která bije, a byla výborná.“

Otcové v této skupině jsou schopni v případě potřeby získat autoritu i pro svou novou partnerku, dokážou přimět dítě k tomu, aby ji respektovalo a uznávalo její výchovné působení. Část otcovské autority tak přechází i na ni.

Tito muži jsou zneklidněni faktem, že jejich děti jsou většinu času vychovávány v čistě ženském prostředí, a jsou přesvědčeni, že chybějící mužský model se na nich později musí nutně projevit. Obávají se, že bývalá manželka nedokáže být dostatečně autoritativní a nechává dítěti příliš volnosti. Jejich cílem je v první řadě vychovat dítě k samostatnosti, což je podle nich úlohou otce, zatímco matka spíše dítě podporuje ve vzájemné závislosti. Jejich obavy vycházejí právě z představy genderových odlišností v rodičovství, podle které je muž lépe uzpůsoben k vymáhání pravidel, přísnosti a trestání než žena, která je nutně příliš jemná a slabá. Domnívají se, že jejich občasně výchovné působení je příliš omezené na to, aby dětem nepřítomnost muže v rodině nahradilo. V souladu se svým přesvědčením spíše pozitivně přijímají situaci, kdy bývalá partnerka vstoupí do nového vztahu, a děti tak získávají nevlastního otce – jakýkoli muž ve výchově je podle nich lepší než žádný muž.

Skupina C: otcové-kamarádi

Jak napovídá název této kapitoly, muži v poslední skupině nepokládají repertoár vychovatele a vykonávání otcovské autority za zásadní součást své otcovské role. Vystupují raději v roli kompliců a bavičů, preferují blízkost a přátelství s dítětem před jeho vychováváním. Nelze ale jednoznačně říci, zda tomu bylo tak i před partnerským rozchodem – tento přístup je v případech dotazovaných otců do velké míry výsledkem porozvodové (porozchodové) situace a uspořádání výchovy. Nejde tedy o to, že by se domnívali, že autorita je v principu pro výkon otcovské role zbytečná. Spíše jsou přesvědčeni, že vzhledem ke vzácnosti a výjimečnosti kontaktů, které se svými dětmi mají, nezbyvá pro výchovu a autoritativní působení místo, a snaží se v omezeném čase rozvíjet jiné stránky vzájemného vztahu.

Tito muži berou dítě skoro jako sobě rovné a výkon autority nechávají na jeho matce. Věří, že matka svou úlohu autoritativního rodiče zvládá dostatečně dobře, a dítěti tedy nehrozí, že by bylo kvůli chybějícímu otcovskému modelu špatně vychováno. Dokonce se i domnívají, že matka je na dítě přísná až příliš, a dítě proto potřebuje spíše kamarádský a uvolněný vztah s otcem. Cení si v první řadě toho, že dítě před nimi nemá žádné tajemství, a jsou schopni je podporovat v různých divokých nápadech; stávají se jeho komplici při různých lumpárnách a proviněních, které mu pomáhají zatajit před vychovávající matkou. Těží ale v podstatě ze situace, kdy s dítětem nejsou žádné zásadní kázeňské problémy, jelikož dítě je dostatečně socializováno k řádu a pravidlům v prostředí, kde tráví naprostou většinu svého času. Někdy se dokonce role obrací a otec se dítěti svěruje se svými vlastními pochybeními (anebo je jich dítě přímo svědkem) a dítě je otci pomáhá zatajit před bývalou manželkou.

Tito muži nechtějí uplatňovat otcovskou autoritu, jelikož se snaží si dítě získat, nalézt s ním znovu blízkost; anebo trpí ztrátou společného kontaktu a tolik si váží návštěv, že odmítají hrát přísného vychovávajícího otce. V rámci omezených, soudem určených kontaktů chtějí udělat dítěti společné chvíle co nejpříjemnější a odmítají do něčeho je nutit. Výchova a autorita jsou pak odsunuty na vedlejší kolej. Otec v porozvodové situaci odmítá být autoritativní, protože by ho to vzdálilo od dětí a protože na to není v době vymezených návštěv čas. Tomáš (akademický malíř, 2 dcery 5 let) si je vědom toho, že během kontaktů své dcery rozmazluje, a že pokud by se snažil místo toho je vychovávat, byl by pro ně „otravný táta“. Preferuje udržet si s nimi blízký vztah a zároveň má strach, že by jinak začaly návštěvy u něho odmítat. Na druhou stranu si pak přiznává, že ho dcery milují právě proto, že s ním nepoznaly všední život, ve kterém by byl nucen na ně více autoritativně působit. Václav (vedoucí prodeje, syn 8 let) o tom říká: „V tom omezeném čase, v kterém ho mám k dispozici, se mu spíš snažím vytvořit prostředí takový, aby se tam cítil dobře a byl v pohodě, a tolerovat jeho takový výstřelky a přivířit nad tím oči.“

Svou roli v tomto přístupu hraje určitý pocit viny či dluhu, který otcové vůči svým dětem pociťují. Obávají se, že dítě trpí rozchodem rodičů a zejména jejich každodenní nepřítomností v domácnosti, a mají pocit, že by mu tuto ztrátu měli vynahradit. To jim podle jejich slov brání chovat se vůči němu autoritativně a přísně. Cítí, že vzhledem k vzácnosti společných chvil nemají právo autoritu, vyplývající z jejich otcovského postavení, skutečně uplatňovat. Václav hovoří přímo o „morálním dluhu“ za to, co svým odchodem dítěti způsobil. Tito muži pak nedokážou či nechtějí ze své pozice zjednat respekt a autoritu pro svou případnou novou partnerku. Zatímco oni sami s dítětem vycházejí na základě blízkého a kamarádského vztahu, který s ním budují, nová partnerka zpravidla nemá

žádné prostředky, jak dítě v případě problémů usměrnit. Z toho pak pramení neshody mezi otcem a jeho přítelkyní a mnoho jejich nových vztahů také na tomto problému troskotá.

Ani muži v této skupině ale úplně nerezignují na výchovatelství; i oni si uvědomují, že od otce se očekává, že bude své děti učit pravidlům a vychovávat. Jsou ale přesvědčeni, že jediný prostředek, který jim ke splnění této úlohy v jejich situaci zbývá, je jejich vlastní pozitivní příklad. Jako vychovatelé by tedy přinejmenším měli žít tak, jak by později mělo žít i jejich dítě. Tento přístup se objevuje i u mužů, kteří nemají se svým dítětem vůbec žádné kontakty už po dobu několika let. Otec se domnívá, že pokud jednou dojde k obnovení vztahu, dítě určitým způsobem zhodnotí jeho život a ten mu poslouží jako příklad. Ze samotného faktu, že jsou otci, se tak pro tyto muže (alespoň podle jejich interpretace) stává morální závazek.

3.4.2. Závěr

Všichni muži ve výzkumném vzorku se shodují v tom, že jednou ze základních úloh každého otce je „vychovávat“ své dítě či děti. Repertoár vychovatele je tak jedním ze základních repertoárů otcovství, se kterým se všichni otcové nějakým způsobem vyrovnávají, zaujímají k němu určitý hodnotový postoj a zahrnují jej do svých rodičovských praktik. Společně s repertoárem živatele představuje tradiční normativní náplň otcovství – podle tradiční normy je otec v první řadě žitel rodiny a zároveň představitel autority, který vytváří morálku a pravidla a dbá na jejich dodržování. Je také druhou z dimenzí rodičovství, která je výslovně přítomna v české právní definici otcovských povinností.

Konkrétní náplň tohoto repertoáru ovšem dnes není zdaleka jednoznačná, a to obzvláště v situaci po rodičovském rozchodu. Nejenže si v době plurality hodnot a norem každý otec musí nejprve položit otázku, co je vlastně cílem výchovy – jak by výchova měla vypadat, jakým způsobem a k čemu své děti vychovávat. Rozvedení otcové navíc řeší problém, jak by měl vychovávat otec, který nemá se svým dítětem společné bydliště a udržuje s ním jen občasné kontakty, a navíc v mnoha případech i problém, jak sladit výchovu obou rodičů, neshodují-li se ve svých názorech a hodnotách a zvláště přetrvávají-li mezi nimi konflikty.

Určitá část dotazovaných mužů nenalézá jednoznačnou odpověď na otázku, k čemu své dítě vychovávat. K výchově proto přistupují s určitým „ostychem“, neuplatňují svou autoritu za každou cenu a snaží se být pro své děti spíše průvodci, kteří jim poskytují potřebné informace a osobní příklad, zároveň si ale udržují určitý odstup, takže postavení otce a dítěte není možné zaměnit. Druhá část mužů si je naopak vcelku jista směrem, jakým je třeba na děti působit, a jednoznačně vystupují jako autoritativní figura. Přesto ale nemohou být ztotožněni s tradičními autoritářskými otci, jelikož jejich vztah s dětmi se leckdy vyznačuje větší blízkostí než u mužů z předchozí skupiny. Třetí a poslední část vzorku tvoří muži, kteří ve velké míře rezignují na svou otcovskou autoritu a úlohu vychovatele a preferují vztah na bázi komplicity a kamarádství, přičemž se staví na úroveň dítěte a nevyužívají legitimní autority dané jejich postavením otce. Domnívají se totiž, že porozvodová situace jim neumožňuje jejich autoritu reálně aplikovat, jelikož by tím ohrozili již tak omezené kontakty s dětmi a vztah, který s nimi udržují.

Otce ze všech tří skupin spojuje pocit, že jsou vzhledem k porozvodovému (porozchodovému) uspořádání vyloučeni na okraj života dítěte a kromě možnosti finančního nátlaku nemají žádnou pozici ve vyjednávání toho, jakým způsobem a k čemu bude vychovááno. Zatímco matka tráví s dítětem většinu času, otec nemá mnoho možností, jak její výchovný styl a postupy ovlivnit, a velmi

těžce nese ztrátu kontroly nad situací. V některých případech se rodiče neshodnou ani na základních výchovných metodách či způsobu trestání; otec je ale omezen do postavení pozorovatele výchovy svého dítěte, jelikož matka s ním o těchto věcech odmítá komunikovat. Čas, který mají s dětmi vymezený, podle jejich mínění rozhodně nestačí k tomu, aby mohli dítě skutečně vychovávat; uvědomují si, že dítě k nim přichází již „hotové“, s návyky z domácnosti bývalé partnerky, které nelze v daném čase měnit. Někteří tak raději na roli vychovatele rezignují a rozvíjejí jiné dimenze otcovství. Jiní vystupují v roli autoritativní postavy pouze v krizových okamžicích, kdy je nutný zásah obou rodičů a kdy jim to matka dítěte umožní či je o to přímo požádá. Další pak trvají na dodržování vlastních pravidel alespoň v době návštěv dítěte a vytvářejí si nové pravidelnosti a rituály, které dítě musí respektovat.

3.5. Otec jako učitel

K dalším úlohám otce patří bezesporu snaha učit dítě novým znalostem a dovednostem. Nejprve se jedná o každodenní záležitosti: řeč, pohybové dovednosti, údržba sama sebe, plnění jednoduchých povinností v domácnosti. K tomu se přidává poznávání vnějšího světa, různé sportovní či umělecké dovednosti atd. Toto učení tvoří spolu s výchovou k pravidlům podstatnou část socializace dítěte. Rodičům a jejich okolí s ním významným způsobem pomáhají školní instituce a rodiče naopak s těmito institucemi spolupracují a dítě na ně připravují: aktivity týkající se školní přípravy tak také tvoří součást rodičovského repertoáru učitele. Zároveň ale kontakt sfér školských institucí a rodičovské zodpovědnosti nezřídka představuje prostor pro vznik různých konfliktů.

Vcelku je možné aktivity spadající do rodičovského repertoáru učitele rozdělit do tří kategorií. Do první patří učení se každodenním aktivitám a dovednostem; znalostem o okolním světě a hodnotám, obsaženým v kultuře, ve které je dítě vychováváno. Toto učení probíhá zčásti automaticky, není vždy nutně výsledkem vůle rodičů něco konkrétního dítěte naučit. Do druhé kategorie je možné podle analýzy obsahů rozhovorů zařadit učení novým, méně běžným dovednostem, které nejsou nezbytně nutné pro život v dané společnosti, podílejí se ale na osobnostním a fyzickém rozvoji dítěte. Jedná se o různé sportovní aktivity, hry, umělecké dovednosti, speciální znalosti atp., v praxi sem patří zajištění aktivity dítěte v různých zájmových kroužcích či sportovních oddílech. To, zda budou rodiče (nebo konkrétně otec) své dítě těmito dovednostem učit, závisí na jejich vlastních dispozicích a zájmech, stejně jako na jejich kulturním a v mnoha případech i ekonomickém kapitálu. Třetí kategorie zahrnuje oblast školní podpory – tedy přípravu do školy, pomoc se zvládnutím vyučovaných předmětů a s domácími úkoly, ale i vzdálenější rodičovské aktivity, jako je výběr školy a potažmo směr budoucího povolání dítěte, zajištění školní docházky a různých praktických záležitostí týkajících se školy. Dotazovaní otcové se v těchto oblastech angažují rozdílným způsobem. Analýze jejich přístupů k této dimenzi rodičovství (a otcovství) bude věnována tato kapitola.

Je zřejmé, že repertoár učitele naplňují oba rodiče – otec i matka. Otcovství však může představovat určité zvláštnosti, jak ukazují výzkumy vedené F. de Singlym v úplných rodinách [Singly 2000a], ale i výpovědi rozvedených otců v našem výzkumu. Specifikem otce je totiž poskytování dítěti určitého otevření do vnějšího světa. „Otec učí svého syna či dceru tomu, že nejsou středem světa, nebo přesněji – že jsou tímto středem jen dočasně v rámci své rodiny.“ [Singly 2000a: 184] Je to dáno tím, že není dítěti stále k dispozici stejně jako matka, že je vůči němu méně ochranný (nebo alespoň jiným způsobem) a nebojí se s ním pouštět do nových aktivit, které mohou být eventuálně riskantní. V celkovém čase, který otec dětem přímo věnuje, mají navíc právě aktivity učení

se (nejčastěji formou zábavy) poměrně vysoké zastoupení. V kvantitativním výzkumu Naše společnost provedeném v roce 2002 Sociologickým ústavem AV ČR se ukázalo, že k rodičovským aktivitám, které v českých rodinách vykonává (podle hodnocení mužů) ve více než 10% výhradně otec, patří hraní si s dětmi (10,7%; nejčastěji ale ten z rodičů, kdo má čas), chození na výlety, sportování (18,5% jen otec, v 50% oba rodiče společně) a učení se s nimi (v 12,5% případů jen otec, v 42,9% jen matka). Matky se tedy těmito aktivitám stále věnují častěji než otcové, ale ze všech testovaných rodičovských aktivit jsou právě tyto otci nejvíce vykonávány.

Historicky je možné označit tento repertoár za jeden z nejstarších otcovských repertoárů. Transmise znalostí a dovedností tradičně patřila k základním otcovským povinnostem. Její charakter se ale zásadně změnil s tím, jak se měnila společnost, funkce rodiny a postavení otce v ní. V tradiční společnosti byly dovednosti zajišťující obživu předávány z otce na syna; matky naopak hrály hlavní roli v učení dcer. S průmyslovou revolucí došlo ve velké míře k přetržení tohoto řetězce předávání zkušeností a dovedností: muži (a částečně i ženy) začali pracovat mimo domácnost, synové nemuseli nutně převzít otcovo řemeslo. Značnou část socializujících a vzdělávacích aktivit, do té doby příslušejících rodičům, převzala škola. Rostoucí skolarizace měla dalekosáhlé důsledky z hlediska změny vztahu rodičů k dětem [Ariès 1973], změny postavení rodiny ve společnosti a otce v rodině [Bourdieu, Passeron 1970; Bourdieu 1980, 1998b; Singly 2000a: 161].

3.5.1. Školní kapitál jako rodinný nedostatkový zdroj

Francouzský sociolog Pierre Bourdieu rozvinul teorii, ve které aplikoval na rodinu svou koncepci sociálního pole a různých druhů kapitálů. Rodina je jedním z mnoha polí, ve kterých probíhá sociální život, a stejně jako bitevní či herní pole má svá pravidla, uznávaná všemi spoluhráči a regulující hru, a strategie, kterých hráči využívají, aby dosáhli ve hře co nejlepšího výsledku. Hráči vlastní určité nedostatkové zdroje, o které se v poli soupeří – bohatství, prestiž, uznání atd., tedy různé druhy kapitálu, jak ekonomického, tak kulturního, sociálního či symbolického. Bourdieu se zabývá zejména soupeřením mezi různými rodinami o tyto nedostatkové zdroje a snahou každé rodiny uchovat či zvýšit objem kapitálu rodinou jako celkem vlastněného, tak, aby se každá další generace v rodové linii měla lépe nebo alespoň stejně jako ta předchozí [Bourdieu 1998b: 96–101].

P. Bourdieu rozvíjí svoji koncepci rodiny na základě terénního výzkumu rodin v Kabýlii a zejména v kraji Béarn, ze kterého pocházel. Jedná se o zemědělský kraj, ve kterém Bourdieu prováděl rozhovory s pamětníky a studoval, jak probíhala sociální reprodukce na přelomu 19. a 20. století. Jde tedy spíše o studium tradiční společnosti; hlavním kapitálem v této společnosti je půda a cílem rodin je zachovat rodinný majetek. Jejich strategie jsou proto zaměřeny na zvýšení a transmisi rodinných statků. Podle Bourdieua je rodina v jakékoli společnosti primárně místem transmise kapitálů, mění se jen charakter těchto kapitálů v závislosti na různých obdobích a místech. V současné společnosti již rodina nezávisí na ekonomickém kapitálu a na půdě jako v Béarn, jelikož půda již nehraje hlavní roli v ekonomii systému. Rodiny tedy usilují o reprodukci jiných typů kapitálu, těch, které jsou v dnešní době rozhodující z hlediska sociální pozice – a vedle sociálního kapitálu právě nyní hraje klíčovou roli školní kapitál nebo vzdělanostní. Za tím účelem formulují nové strategie, které jsou stejně jako dříve ve značné míře skryté i očím samotných aktérů a které jsou realizovány prostřednictvím jejich habitů [Bourdieu 1980: 249–270].

Na Bourdieuvu teorii navazuje jeho bývalý žák François de Singly a studuje způsoby, jakými byl ve Francii původní ekonomický kapitál předvídatými rodinami postupně směněn či „konvertován“ na

kapitál vzdělanostní. Ukazuje, že způsob reprodukce současných kapitalistických společností má výraznou školní složku. Hodnota a postavení rodiny jsou dané celkovým objemem vzdělanostního kapitálu vlastněného jejími členy. V období přechodu musely proto rodiny modifikovat své strategie a provést rekonverzi kapitálu, tedy transformovat ekonomický kapitál na kapitál vzdělanostní (kupříkladu tím, že investovaly do soukromého vzdělání dětí). Tyto změny měly vážné důsledky pro fungování rodiny jako takové a zapříčinily mnohé transformace současné rodiny. Rodina například ztratila možnost určit svého dědice, jelikož kapitál je inkorporovaný, a to vede ke změnám vztahů mezi rodiči a dětmi. Transmise kapitálu probíhá jen nepřímo a závisí částečně na vůli a talentu dětí. Rekonverze ekonomického kapitálu na kapitál vzdělanostní přinesla změny v postavení žen, v mechanismech výběru životního partnera i v mnoha dalších oblastech [Singly 1999: 24–28]. Hodnota rodiny není dána rozsahem půdy a majetku, ale výší školního kapitálu vlastněného jejími členy. Rodina volí tzv. výchovné strategie, které jsou součástí systému strategií reprodukce, a které mají za cíl maximalizovat kapitál předávaný dítěti. V první řadě vybírá školu: rodiče se chovají jako informovaný spotřebitel na trhu, analyzují náklady a zisky, neustále sledují, jak dítě prospívá, a sami se s ním doma učí (domov funguje jako detašované pedagogické pracoviště) a zapisují ho do vzdělávacích kroužků [Singly 1999: 29–36].

Singly ale zároveň upozorňuje na to, že funkce současné rodiny se neomezuje jen na zajištění sociální reprodukce, svět rodiny není jen boj o lepší sociální pozice. Mezigenerační transmise nehraje v současnosti v rodině centrální roli tak jako v minulých obdobích. Dnešní rodina naplňuje jiné funkce – jejím hlavním cílem je konstrukce a potvrzování osobní identity jejích členů [Singly 2000a: 13–15, 145]. Jak bylo řečeno, zatímco v tradiční rodině bylo cílem předat dětem materiální bohatství a z něj vyplývající status rodiny a v moderní rodině první fáze bylo cílem předat další generaci morální hodnoty a vzory, výchova v současné rodině si klade jiné mety. Na jedné straně je to úspěch dítěte ve škole neboli předání vzdělanostního kapitálu, jelikož ten zajišťuje profesionální úspěch v životě a sociální reprodukci rodiny. Vedle toho se ale objevuje cíl nový, souvisící s růstem individualizace ve společnosti a s novými hodnotami, které tato individualizace přináší – a sice rozvoj osobnosti dítěte, jeho naplnění a vnitřní pohoda, konstrukce jeho osobní identity v souladu s jeho vnitřním Já a s jeho skrytými zdroji. Tyto dva cíle se často jeví jako obtížně slučitelné a rodiče musí vyvíjet značné úsilí a neustále balancovat mezi oběma, tak, aby respektování přirozenosti dítěte neškodilo jeho školním výsledkům a naopak [Singly 2000a: 108–112, 127–134]. Všichni rodiče stojí před otázkou, jak skloubit rozvoj osobní přirozenosti dítěte a jeho školní úspěch. Investice do školního kapitálu navíc již nemá za cíl, tak jak předpokládal P. Bourdieu, pouze zvýšení kapitálu vlastněného rodinou, ale stojí za ní i starost o osobní úspěch dítěte ve světě plném konkurence [Singly 2000a: 129, 147].

Otec jako učitel se na snaze o školní úspěch dítěte a o jeho osobní rozvoj bezpochyby podílí, ať už tím, že se doma s dítětem učí a připravuje ho do školy, nebo tím, že se podílí na rozhodování o škole, kterou bude jeho dítě navštěvovat, nebo z praktického hlediska zajišťuje jeho školní docházku. Po rozchodu rodičů ale dochází ke změnám v možnostech, jakými otcové mohou tento repertoár realizovat, a ve způsobech, jakými k němu přistupují. Stejně jako se mění význam ekonomického kapitálu, který otec vkládá do své domácnosti před rozchodem jako živitel rodiny a který po rozchodu dobrovolně či nedobrovolně vkládá do svých dětí – tedy do domácnosti své bývalé manželky, mění se i význam kapitálu školního. François de Singly se domnívá, že pokud statistiky ukazují zhoršení školního prospěchu u dětí z rozvedených rodin, nejedná se nutně o výsledek psychické nerovnováhy či výchovného selhání rodiče, který má dítě ve výchově. Může jít právě o změnu smyslu školní

docházky pro otce po rozchodu. Školní kapitál dítěte je totiž zároveň kapitál osobní a kapitál rodinný – nepřináší zvýšení sociální hodnoty a pozice pouze dítěti samotnému, ale také rodině jako celku. Dojde-li k rozpadu rodičovského páru, pro otce ztrácí školní kapitál jeho dětí tento rodinný význam. Rodinná jednotka se již nemobilizuje jako celek pro zlepšení vzdělání dětí. Vzdělání dítěte je sice dále stejně důležité pro každého rodiče zvlášť, nemá už ale stejný smysl pro oba společně a pro rodinu jako celek, což zmenšuje prostor pro kooperaci a společnou mobilizaci [Singly 2000a: 197]. Na základě těchto teoretických úvah lze předpokládat, že otcové se budou po rozchodu páru angažovat ve vzdělávání a učení svých dětí jiným způsobem než před ním, že budou investovat do školního úspěchu svých dětí méně nebo alespoň jiným způsobem. Výsledky analýzy kvalitativních rozhovorů v České republice ukazují, že tomu tak skutečně je.

Největší přelom pro zkušenost rozvedených otců v repertoáru učitele představuje zničení každodenních kontaktů s dětmi. Zatímco v rodině před rozchodem probíhá učení jako plynulý proces, který je z velké části automatický – otec jednoduše je doma a ví, co se děje, může sledovat školní docházku dítěte i nepřímo prostřednictvím matky, aniž by s dítětem komunikoval, může mu předávat své zkušenosti, aniž by jim dítě přímo učil. Po rozchodu, pokud jsou kontakty otce a dítěte omezeny a přesně vyhrazeny, je omezen i prostor pro tuto neuvědomovanou transmisi znalostí a dovedností. To souvisí s mechanismem předávání kulturního kapitálu v rodině – dítě se učí nejen přímo, ale i jen vlivem prostředí, ve kterém vyrůstá, díky kulturním zdrojům, které má ve svém domově k dispozici. Pokud si po rozchodu otec například odstěhuje svou knihovnu či svůj počítač, a dítě k nim tak ztratí přístup, nutně to ovlivní jeho budoucí úroveň kulturního kapitálu. Na místo tohoto každodenního osvojování vzdělanostního a kulturního kapitálu nastupují výjimečné aktivity, které dítě s otcem sdílí, například návštěvy výstav a muzeí, cestování, chození do divadla. Otec má po rozchodu sice menší prostor k tomu, aby na dítě působil, zároveň je ale jeho čas s ním přesně vymezený a často lépe zorganizovaný než předtím. Dotazovaní muži se zpravidla snaží určenou dobu skutečně využít a dítěti se věnovat (pokud se mu věnovat nechtějí, návštěva se vůbec neuskuteční). Nutnost nalézt pro dítě nějaký program, zabavit je a učinit pro něj návštěvu zajímavou znamená, že muži sahají po různých externích kulturních a sportovních činnostech častěji než v době před rozchodem. Jiným specifickým repertoáru učitele po rozchodu je nutnost explicitace věcí, které v úplné rodině nemusí být přímo vyřčené, zejména záležitostí týkajících se školní docházky. Oldřich (podnikatel, synové 17 a 14 let) tento mechanismus popisuje takto: „Kdybych s nima žil, tak bych o tomhle měl přehled permanentně, jak to slyším a vidím. Jenže já s nima nežiju, takže když spolu jsme, tak musím část toho času věnovat tomu zjištění těch informací, který mě zajímá.“ Ne vždy se ale podaří všechny informace zjistit a ne všichni muži si s tímto zjišťováním dávají práci, a jejich mobilizace za školní prospěch dětí se tak snižuje.

Způsob, jakým muži přistupují k otcovskému repertoáru učitele, v první řadě závisí na jejich vlastní úrovni vzdělanostního a kulturního kapitálu. Obecně lze říci, že čím vyšší je tato úroveň, tím více se muž bude zasazovat o jeho předání dítěti. Tato snaha o transmisi není nutně přímo uvědomovaná a vyřčená během rozhovoru – je spíše pro otce něčím samozřejmým, co pro něj tvoří nedílnou a nezpochybnitelnou součást otcovských aktivit. Úroveň vzdělanostního a kulturního kapitálu otce odpovídá i jeho praktická mobilizace za školní úspěch dítěte po rozchodu rodičovského páru. V návaznosti na to je opět možné identifikovat různé otcovské přístupy k tomuto repertoáru.

Skupina A – školní koučové

První skupinu tvoří otcové, pro které je repertoár učitele i po rozchodu velmi významnou součástí otcovské role. Úloha otce jako učitele je pro ně silně spjata se školou a školní docházkou; významně se mobilizují pro školní úspěch dětí. Ruku v ruce s tím jde ale jejich snaha dítě učit novým věcem i jinými cestami – prostřednictvím společných aktivit, kulturního programu, který pro ně připravují, cestování, povídání si atp. K tomu se řadí i transmise, která probíhá automaticky tím, že dítě má přístup k otcovým kulturním zdrojům.

Plánování školního vzdělávání dítěte je pro tyto muže velmi podstatné. Mají jasnou představu, jaká škola by byla pro jejich děti vzhledem k jejich dispozicím nejlepší, a snaží se prosadit, aby tuto školu dítě navštěvovalo. Ne vždy se ve výběru školy shodnou s matkou dětí, což se posléze stává zdrojem dalších konfliktů. Daniel (překladatel, dcera 6 let) například chtěl umístit svou dceru do školy s rozšířenou výukou jazyků, vzhledem k tomu, že byla od počátku vychovávána bilingvně, zatímco jeho bývalá manželka dceru zapsala do nejbližší a nejdostupnější základní školy. Daniel obě školy navštívil a jeho přímé pozorování ho utvrdilo v jeho výběru. Otázka výběru školy se tak stala součástí vleklého soudního sporu o výchovu dítěte.²¹ Josef (vědecký pracovník, dcera 17 let) zase na vlastní náklady zapsal svou dceru na soukromé gymnázium, aby mohla studovat v takovém prostředí, které jí nejvíce vyhovuje.

Tito muži věnují nezanedbatelnou část času, který tráví se svými dětmi, školní přípravě. Učení se spolu s dětmi je pro ně samozřejmou součástí rodičovských povinností. Aleš (vedoucí personálního oddělení, dcery 23 a 20 let) říká: „Loni, když bylo před přijímačkama, tak jsem se s ní učil i dějiny umění. Prostě jedeme takhle pořád. ... Prostě jsem pořád rodič.“ S dětmi se v těchto případech učí oba dva rodiče a každý se jim věnuje podle své „specializace“, tedy zaměřuje se na předměty, kterým rozumí lépe.

Otcovský repertoár učitele ale nespočívá pouze ve školní přípravě. Tito otcové se snaží předávat dětem svůj kulturní kapitál a učit je novým dovednostem i v rámci jiných aktivit. Důležité je například společné cestování, ať už za účelem poznávání jiných zemí a kultur nebo českých kulturních památek a přírody. Při hře s dítětem mají vždy na zřeteli, co nového se dítě naučí a jaký „přínos“ pro něj hra bude mít. Učí děti novým aktivitám, aby jim rozšířili obzor a prohloubili jejich zájmy. Ti, kteří disponují dostatečným ekonomickým kapitálem, ho využívají při vzdělávání svých dětí – umožňují jim finančně náročné zájmové činnosti, zapisují je do kroužků a na sportovní soustředění. Návštěvy dětí jsou dopředu plánovány vzhledem k aktivitám, kterým se otec s nimi chce věnovat: časté jsou návštěvy výstav, divadel, kin, kulturních památek atp. Josef popisuje, jak v praxi vypadá mechanismus transmise kulturního kapitálu: „Tím, kam jsem ji vodil a co jsem jí ukazoval a o čem jsem se bavil, se mi ji podařilo zformovat dosti k obrazu svému.“

Důležitou roli hraje také neuvědomované ovlivňování dítěte, například tím, v jakém prostředí se s otcem pohybuje a jaké zdroje má k dispozici. U Josefa se jedná o jeho rozsáhlou knihovnu, ve které si jeho dcera při návštěvách ráda „krámuje“. U několika dalších jde o počítač, ke kterému dítě nemá v domácnosti matky přístup a se kterým se takto nenásilně seznamuje například formou her. Může se také jednat o celkové prostředí, příhodné pro učení a rozvíjení se, které otec dítěti ve své domácnosti vytváří: „Má tam svůj pokoj, svoji postel, svůj počítač, takovýhle ty věci, který si mys-

21/ Problém zde tkívá také v tom, že matka ve škole, do které dcerku zapsala, sama pracuje, a vzhledem k omezenějším ekonomickým a časovým zdrojům si nemůže pravděpodobně dovolit každý den ji vozit jinam.

lím, že by to děcko mělo mít, i má dostatek prostoru na to, aby se mohl učit.“ (Václav, vedoucí projeje, syn 8 let)

Skupina B – otcové-baviči

Pro druhou část otců starost o školní prospěch dětí a o jejich kulturní a intelektuální rozvoj nestojí na klíčové pozici mezi rodičovskými aktivitami. Repertoár otce-učitele pro ně nebyl příliš významný ani před rozchodem a po něm ustupuje do pozadí úplně. Nejpatrnější je to právě u jejich angažovanosti na přípravě dítěte do školy a dalších záležitostech týkajících se jeho školní docházky. Nižak nezasahují do výběru školy pro dítě – dítě navštěvuje zpravidla svou spádovou základní školu a další vzdělávání se odvíjí podle jeho šancí být na další školu přijato. Výběr školy tak nepředstavuje problém ani složité rozhodování ani pro jednoho z rodičů. Školní příprava je ponechána zcela na matce – hlavně proto, že s dítětem „tráví většinu času, a co si budem povídat, já za ten jeden den těžko s ní něco naženu“, jak říká Jiří (manažer, dcera 14 let). Tito muži na děti nemají vysoká očekávání, co se týče školního prospěchu, a jsou vesměs přesvědčeni, že si vedou ve škole vcelku dobře. Stále se ale o prospěch dětí zajímají, jejich zájem se však omezuje na zjištění známek, které dítě ve škole v poslední době dostalo. Jejich rezignace na školní podporu dítěte je provázena pocitem, že na věc stejně nemají žádný vliv, že prospěch dítěte záleží jen na něm samotném, případně na jeho matce, která s ním tráví více času.

Pokud učí dítě něčemu novému, probíhá to formou zábavné činnosti, jejímž primárním cílem není učení, ale právě potřeba dítě nějak zabavit a zpříjemnit mu návštěvy u otce. Mnoho otců tak vymýšlí a plánuje zvláštní program, který by naplnil čas, jež má s dítětem strávit. Mnoho aktivit, které se jim nabízejí, má výchovně-vzdělávací charakter – návštěva hradu, zoologické zahrady či divadla pro děti. Výchova a vzdělávání ale v těchto případech nejsou otcovým prvotním záměrem. Je zajímavé, že před partnerským rozchodem tito muži takovéto aktivity se svými dětmi spíše nevykonávali – jsou k nim svým způsobem donuceni praktickými okolnostmi rozchodu.

U této skupiny otců se jejich učitelská úloha soustředí zejména na sportovní a fyzické aktivity. Tyto aktivity jsou v jejich vědomí kódované jako „mužské“, zatímco učení se a příprava do školy jsou aktivity „ženské“. Učí děti novým sportům, berou je na výlety do přírody. Argumentují tím, že chtějí dětem ukázat něco nového, co se svými matkami dělat nemohou. Tyto různé „mužské“ aktivity jsou obzvláště významné pro otce synů, jelikož takto mohou chlapcům ukázat určitý model maskulinity, a vyvážit tak částečně „ženskou“ výchovu, kterou znají z domova. Společné věnování se mužským aktivitám (jako takové jsou respondenty kódovány například tyto činnosti: fotbal, střelba z luku, vyřezávání, hra na počítači – otcové dcer se jim ale často věnují s děvčaty také) je příležitostí k vytvoření bližšího vztahu mezi otcem a synem, zároveň ale muži mají na své syny větší nároky a nezdírkají jsou zklamání, neodpovídají-li jejich očekáváním.

3.5.2. Závěr

Je zřejmé, že otcovský repertoár učitele se vyznačuje velkou kontinuitou po rozchodu rodičovského páru. Otcové, kteří se před rozchodem významně angažovali v otázkách školního vzdělávání dítěte a věnovali mnoho energie jeho kulturnímu rozvoji, v této aktivitě po rozchodu pokračují anebo se v ní alespoň pokračovat snaží. Pokud jim to okolnosti neumožňují, snaží se minimálně vytvářet plány a scénáře do budoucna, ve kterých dětem pomáhají s jejich vzděláváním. Naopak ti, pro které

nebylo předávání znalostí a dovedností před rozchodem příliš významnou součástí otcovské role, po rozchodu na ně rezignují docela.

Význam, který má tento repertoár pro konkrétního otce, závisí na jeho vlastní úrovni kulturního a vzdělanostního kapitálu. Zde se tedy potvrzuje teorie sociální reprodukce formou mezigenerační transmise v rámci rodiny [viz Bourdieu 1980; Katrňák 2004]. Muži, kteří sami dosáhli vyšší úrovně vzdělání a jsou orientováni spíše na akumulaci kulturního než pouze ekonomického kapitálu, si kladou za cíl dovést své děti na stejnou či vyšší úroveň. Jsou si vědomi toho, že bez jejich „školního koučování“ dítě nebude dosahovat žáadoucích školních výsledků, a jejich podíl na vzdělávání a vedení dítěte se jim jeví jako samozřejmý. Muži, kteří sami vysokého kulturního a vzdělanostního kapitálu nedosáhli, ho sice pokládají za velmi důležitý pro život a pro úspěch dítěte, ale nepodílejí se aktivně na jeho vzdělávání – neučí se s ním doma, nečtou s ním a podobně. Jsou přesvědčeni, že školní úspěch dítěte závisí v první řadě na něm samotném a oni ho nemohou významně ovlivnit. Klíč k vysvětlení této situace lze pravděpodobně hledat v mechanismu mezigenerační transmise – těm, kteří nebyli svými vlastními rodiči vedeni k získávání školních a kulturních znalostí, chybí recepty, jak učit své vlastní děti, a nedokážou jim sami od sebe vytvořit dostatečně podnětné prostředí. Tento mechanismus ale nefunguje s nevyhnutelnou nutností a existují výjimky potvrzující pravidlo. Miroslav (řidič, dcera 10 let) si například uvědomuje, že pokud by ve svých školních letech projevoval větší píli a zájem, dosáhl by v životě pravděpodobně většího úspěchu, a chce, aby se jeho dcera vyvarovala stejné chyby. Proto věnuje mnoho energie její školní přípravě.

Paradoxně ale neplatí, že by muži s vyšším kulturním a vzdělanostním kapitálem, kteří v praxi přikládají velký význam otcovskému repertoáru učitele, byli orientováni na školní a potažmo profesionální úspěch svých dětí, zatímco druhá skupina by naopak zdůrazňovala svobodný a autentický osobnostní rozvoj dítěte. Ve skutečnosti je tomu spíše naopak – ti, kteří se prakticky nejvíce mobilizují pro vzdělání svých dětí, v rozhovorech vypovídají, že jejich cílem je hlavně „spokojenost dítěte“ – netrvají na tom, že musí vystudovat vysokou školu, mohou být i „šikovnými řemeslníky“, „hlavně když je to bude bavit“. Ti, kteří sami nedosáhli vysoké vzdělanostní úrovně a prakticky se ve vzdělávání svých dětí neangažují, naopak říkají, že „vzdělání je dneska důležité“, chytří a vzdělaní lidé jsou na tom lépe a vydělávají více peněz, a přejí si totéž pro své děti. Ze své pozice jsou totiž daleko méně ovlivněni psychologickým diskurzem obklopujícím současnou pedagogiku, podle které je osobnostní rozvoj dítěte stejně důležitý, ne-li důležitější než jeho školní úspěch, a na vlastní kůži zakoušejí důsledky nižšího vzdělání.

3.6. Další repertoáry

V předchozích kapitolách jsme si představili pět dimenzí či repertoárů, ze kterých muži skládají svou osobní otcovskou roli. Rozhovory s otci po rozchodu v České republice ukazují na důležitost těchto repertoárů: všichni dotázaní si jsou vědomi normativního tlaku na naplňování těchto dimenzí a explicitně se k nim vyjadřují, sdělují svůj postoj k nim a cítí potřebu zdůvodňovat a ospravedlňovat svá případná selhání v těchto dimenzích. Jedná se o repertoár otce jako živitele, vychovatele, pečovatele, blízkého a učitele. V rozhovorech se ale objevují i další, méně klíčové rozměry otcovství, které jsou významné jen pro některé muže, zatímco jiní je za důležité nepokládají nebo ani nevědí o jejich existenci. Jedná se o tzv. „přidané repertoáry“. Podle Françoise de Singlyho a Catherine Chaland [Singly, Chaland 2001] se totiž každá sociální role skládá ze dvou druhů repertoárů: na jedné straně stojí ty, které jsou hrány vždy, všemi aktéry nacházejícími se v dané sociální pozici.

Tyto repertoáry konstituují „centrální jádro role“, kterému se žádné individuum v dané pozici nemůže vyhnout a je nuceno je nějakým způsobem uchopit. Změny se pak objevují ve způsobu, jakým jedinec tyto „texty“ hraje, jakou důležitost jim přikládá ve vztahu k ostatním, které zdůrazňuje a které naopak ve své performanci role staví do pozadí. Vedle tohoto jádra role ale existují dimenze, které jsou volitelné – aktér je hrát může a nemusí, aniž by ohrozil své postavení.

Ve výzkumu porozvodového otcovství se těmito přidanými dimenzemi ukazuje být repertoár otce jako baviče a partnera při hře a otce jako ochránce rodiny. Tyto dimenze se objevují pouze ve výpovědích některých mužů a nejsou součástí normativních požadavků a očekávání kladených na muže v pozici otce.

Podle Singlyho a Chaland je rozdělení mezi centrálními a přidanými repertoáry důležité: uchopení a performance v přidaných repertoárech totiž určuje rozsah, v jakém se aktér investuje do dané role. Dimenze otce jako partnera při hře silně ovlivňuje mužovy časové investice do otcovství, a tím pádem i místo, které otcovská identita zaujímá v jeho osobní identitě. Muži, kteří tráví (z vlastní iniciativy) mnoho hodin hrou s dítětem a aktivitami, které je oba baví, přikládají otcovství větší úlohu při konstruování své osobní identity než ti, kteří se „omezují“ na performanci v rámci povinných repertoárů otcovské role.

Tato určitá otevřenost ve způsobu, jakým lze hrát otcovskou roli, je hlavním rozdílem oproti hraní sociálních rolí v tradiční společnosti. Zatímco v tradičních společnostech byla individu u ponechána jen určitá malá volnost ve způsobu, jakým bude hrát danou roli čili recitovat předem daný text, v současné společnosti v některých situacích text úplně chybí a jedinec musí improvizovat; musí vytvářet svou roli přímo na scéně v rámci své osobní interpretace. Z toho je zřejmé, že i když je individuum v současnosti socializované učení se jednotlivých repertoárů sociálních rolí, stále může zůstat relativně svobodné [Singly 2003: 102].

3.6.1. Otec jako bavič a partner při hře

Tento repertoár zahrnuje aktivity a situace, které nemusí nutně souviset s otcovstvím jako takovým. Jedná se o okamžiky, kdy otec „přestává“ být otcem a stává se partnerem dítěte, jeho druhem a komplicem. Statusový rozdíl mezi dospělým a dítětem je smazán a otec se snižuje na úroveň dítěte, zapomíná na svou autoritu a převahu zkušeností. François de Singly popisuje tuto proměnu otce-vyzvedavatele (*père-éleveur*) v otce-koníka (*père-cheval*) jako jeden z aspektů přechodu z raně moderní společnosti do společnosti pozdně moderní. Zatímco otec devatenáctého století dítě zvedá do výšky, vyzvedává je k sobě v období římského gesta uznání a přijetí dítěte pod dojatým pohledem své manželky, pozdně moderní otec se naopak snižuje k dítěti – klekne si na všechny čtyři a vozí je na zádech. Socializuje tak dítě do vztahu, který není strukturován žádnou autoritou, a zároveň se dává dítěti cele k dispozici a plně mu věnuje úsek svého času. Obrazy otců-koníků jsou četné v dětských leporelech a knihách, paralelní obrazy matek tam ale nenajdeme. Tato hravá blízkost je podle Singlyho totiž záležitostí mužů; muž se může takto k dítěti snížit a zapomenout na svou autoritu, aniž by se stal „femininním“, zatímco mateřská blízkost nabývá jiných, vlastních podob [Singly 2000a: 157–158].

Po rodičovském rozchodu, zejména dochází-li k oddělení domácností otce a dětí a jejich kontakty se zužují do omezených a předem daných časových úseků, chvíle věnované společné zábavě a hře mění svůj charakter. Některými otci jsou pokládány za nedůležité nebo na ně již nezbývá čas, za-

tímco pro jiné se stávají hlavní výplní času stráveného s dítětem či dětmi. Mnozí muži po rozchodu preferují takovéto trávení času s dítětem před hraním „povinných“ otcovských repertoárů vychovatele či učitele, které je od dítěte spíše vzdalují, zvláště vzhledem k tomu, že jejich společný čas je omezený. Snaží se dítěti nabídnout lákavou nabídku náplně společně stráveného času. Společné aktivity sice mohou mít i výchovný a vzdělávací charakter, ale ten je odsunut do pozadí, hlavním cílem je, aby dítěti i otci bylo spolu „dobře“. Toto preferování zábavy vychází také z toho, že v nejčastějším případě je čas dítěte trávený s otcem interpretován jako „volný čas“, oproštěný od většiny každodenní rutiny a povinností.

Zábava a hra, kterou otec v době kontaktů svým dětem nabízí, je stavěna do protikladu k aktivitám, které mohou sdílet se svou matkou. Muži hledají činnosti, které jsou genderově definované – vnímají je jako mužské aktivity, které dítě u matky nutně postrádá. Jejich specifická je také často dána možnostmi a zdroji, kterými otec na rozdíl od matky disponuje: například penězi, osobním automobilem, volným prostorem v bytě; muži navíc mají často nižší nároky na pořádek, a nevdají jim tak některé hry a činnosti, které matce mohou vadit. Muži tak sdílejí s dětmi aktivity, které dítě u matky nemá možnost vykonávat, jako například malířství či modelování. Jedná se o aktivity, které děti baví a které chtějí vykonávat a které zároveň baví i samotné otce. Muži se při nich podle svých slov také realizují, dítě je pro ně partnerem až komplicem či důvěrníkem.

Podle výpovědí dotazovaných je společný čas tráven skutečně společně, s otcem a/nebo s jeho rodinou. Jen výjimečně má dítě v místě otcova bydliště své vlastní kamarády nebo zájmy, kterých by se otec neúčastnil. Návštěvy u otce tak stojí v protikladu ke každodennosti, čas neplyne automaticky prostřednictvím běžných aktivit a rutin. Otec tak stojí před úkolem nějak tento čas naplánovat a naplnit, připravit pro dítě program. Podle způsobu, jakým muži k tomuto úkolu přistupují, je lze rozdělit do tří skupin.

Překvapivě velký podíl respondentů podřizuje své kontakty s dítětem či dětmi programu, který se jim nabízí (takřka polovina z těch komunikačních partnerů, kteří se s dětmi víceméně pravidelně stýkají). Právě tyto otcové přikládají repertoáru otce-baviče a partnera při hře velký význam, rozhodně větší, než mu přikládali před rozchodem, a také větší, než mu přikládá většina otců v úplných rodinách. Jsou tzv. svátečními tatínky, omezujícími svou roli vychovatele a autority ve prospěch role otce-kamaráda a komplice. Při jejich kontaktech s dětmi úplně chybí každodenní rutinní aktivity a povinnosti, ty se vesměs odehrávají u matky dítěte. Rozvrh návštěv se přizpůsobuje nabídce kulturních či sportovních programů, které otec s dítětem může sdílet, či se řídí podle počasí (pokud prší a není možné plánovanou akci uskutečnit, dítě zůstává u matky). Tito muži se v pozici rodiče omezují na okrajovou roli, rozhodně nenesou stejnou odpovědnost jako matka, a to ani v době vyhrazené pro jejich kontakty s dětmi. Z toho ale často plynou konflikty s bývalou partnerkou, která takovéto vidění otcova rodičovského podílu odmítá, jelikož jí dopředu znemožňuje plánovat svůj vlastní volný čas. Pro tyto muže je ale tento přístup naprosto logický, jak dokládá výpověď Aleše (vedoucí personálního oddělení, dcery 23 a 20 let): „Tak jsem řekl třeba, že pojedu s holkama na Šumavu, ale protože bylo mizerný počasí třeba, tak jsem to zrušil, což se manželce nelíbilo. Já jsem to zase bral tak, že když je mizerný počasí, tak nebudu ten jejich čas a můj čas nějak uměle naplňovat tím, že bysme měli být spolu sami, ale že radši pojedeme za týden.“

Muži, kteří podřizují kontakty s dětmi dostupnému programu, nenechávají děti v mnoha případech přespávat u sebe ve svém bytě. Dítě tak má jasně daný domov v domácnosti své matky a s otcem se stýká nejčastěji venku nebo v jiných prostorách při různých konkrétních aktivitách. Otec pak vní

má svou rodičovskou úlohu ve zprostředkování těchto aktivit, které dítěti rozšiřují obzor, a tak plní i výchovnou a učitelenskou úlohu, ale zejména poskytují rámec k tomu být spolu. Toto „bytí spolu“ není samoúčelné, ale je vždy vyplněno speciálním programem, jinak by bylo otci vnímáno jako ztráta času. Svou roli hraje také poptávka ze strany dítěte: dítě také vnímá svého otce jako osobu, se kterou se baví a která mu nabízí nějaký program, a mnoho mužů si se špetkou hořkosti uvědomuje, že právě proto je ke kontaktům s otcem ochotné. Zajímavé společné aktivity pak fungují jako určitě lákadlo, které pomáhá udržovat vztah.

Důkladná příprava programu a organizace zábavy pro dítě může pro tyto muže znamenat i jednoznačné obohacení jejich vztahu ve srovnání s obdobím před rozvodem. I když jsou otec a dítě připraveni o chvíle společného „nicnedělání“, nutnost dítě nalákat a zabavit znamená zkvalitnění společného času a intenzivnější společné zážitky. Jak vypovídá Josef (vědecký pracovník, dcera 17 let): „... člověk si prostě snaží na celý ten víkend udělat čas a udělat nějaký program od pátku až do soboty. Takže to jsem, se přiznám, vlastně nikdy předtím pro ni nikdy tolik času neudělal jako potom.“

Druhá, stejně početná skupina dotazovaných sice nepodřizuje přímo návštěvy svých dětí plánovanému programu, ale snaží se vždy dopředu čas, který mají podle soudního ujednání či domluvy s bývalou partnerkou s dětmi strávit, pečlivě naplánovat a připravit tak, aby se s nimi dítě nenudilo. Tito otcové respektují předem domluvený rozvrh kontaktů a dítě zůstává v jejich domácnosti přes noc. V době společných kontaktů je ponechán určitý prostor každodenním rutinním aktivitám a povinnostem – některým domácím pracím či školní přípravě, stejně jako aktivitám, kterým se dítě věnuje nezávisle na otci, a netvoří tedy součást společných speciálních aktivit. Dítě například sleduje samo televizi, hraje si hry na počítači nebo jde ven s kamarády, které má v místě otcova bydliště. Přesto tyto muži kladou vysoký důraz na společné zábavné aktivity, které dítěti připravují. Projevuje se zde jejich snaha aktivně být s dítětem, využít společný čas k oboustranné spokojenosti, komunikovat a bavit se. Za tím účelem vyhledávají a organizují různé programy a činnosti – jak říká Radek (dělník, dcera 9 let): *On člověk vždycky něco vymyslí.* Může se jednat o návštěvu zoologické zahrady, divadla, výstavy, zábavního parku, nakupování, stejně jako o delší cestu na hory či na návštěvu k příbuzným. Časté jsou právě aktivity běžně kódované jako mužské – sport (plavání, cyklistika, fotbal) nebo různé kutilské aktivity (vyřezávání, modelářství), případně společné počítačové hry. Otcové při těchto aktivitách nečiní zásadní rozdíly mezi syny a dcerami, snad jen v tom, že otcové synů jsou přesvědčeni, že s dcerami by se těmito aktivitám nevěnovali, zatímco otcové dcer se jim bez rozpaků věnují.

Kontakty těchto mužů s jejich dětmi do značné míry odpovídají jejich rodičovským praktikám před rozchodem, jen je větší důraz kladen na plánování programu a vyhledávání aktivit, které by dítě skutečně bavily, vzhledem k tomu, že dítě má značný prostor v rozhodování, zda chce s otcem daný čas trávit, či nikoli. Otec tak vystupuje stejně jako u předchozí skupiny v první řadě jako kamarád a bavič, přesto je při návštěvách zachována určitá míra „všednosti“. V jednodušší situaci se z tohoto pohledu nacházejí muži, kteří si po rozchodu ponechali původní rodinné bydlení, a dítě se tedy u nich nachází v prostředí, na které je zvyklé, s dostatkem prostoru pro vlastní autonomii a se sítí přátel, se kterými se může stýkat nezávisle na otci.

Pokud se muž chce stát otcem, nemusí nutně hrát repertoár baviče a komplice. Tato dimenze není podle respondentů nezbytnou součástí otcovské role, ale po rodičovském rozchodu nabývá na důležitosti a v mnoha případech je umně využívána za účelem zachování kontaktů mezi otcem a dí-

tětem. Jen výjimečně ji dotazovaní zcela vynechávají při konstruování své otcovské role, a to tehdy, kdy s dětmi přestávají udržovat kontakty – ať už z vlastního rozhodnutí nebo proto, že je jim v nich bráněno. Pak se v jejich výpovědích tento repertoár neobjevuje ani jako praktika, ani jako norma patřící k otcovství. U otců, kteří kontakty se svými dětmi udržují, spočívá hlavní rozdíl pouze v tom, zda jsou návštěvy dětí podřízeny programu, nebo se program podřizuje návštěvám.

3.6.2. Otec jako hlava rodiny

U repertoáru hlavy rodiny se objevuje opačná situace než u repertoáru předchozího. Zatímco dimenze otce jako baviče a komplice není před rozchodem rodičovského páru jednou z povinných dimenzí otcovské role, po rozchodu nabývá na důležitosti a stává se repertoárem, který pomáhá v zásadní míře uchovat vztah mezi otcem a dítětem. Dimenze hlavy rodiny je naopak před rozchodem součástí klíčové skupiny repertoárů otcovství, ovšem po rozchodu přestává být přítomná a udržitelná v praxi.

François de Singly hovoří o „funkci generálního ředitele“: otec se chápe „v první řadě jako individuum v rodině, za kterou nese zodpovědnost. Opuštění autoritářské pozice neznamená nutně zlom v pozici otce jako hlavy rodiny.“ [Singly 2000a: 179] Je-li třeba učinit rozhodnutí za rodinu jako celek, má otec poslední slovo; pokud rodina vystupuje společně, otec přebírá pozici vedoucího. „Otec hraje svým způsobem úlohu odpovídající roli prezidenta republiky, zatímco matka roli předsedy vlády.“ [Glaude, Singly 1986: 521] Prezident je garantem národní jednoty a věnuje se výhradně zahraniční politice a obraně státu, předseda vlády zodpovídá za konkrétní činnost vlády a běžnou politiku. Stejně tak otec se nemusí účastnit každodenního rozhodování, ale reprezentuje rodinu navenek, ochraňuje ji a zasahuje v krizových situacích. Jindřich (manažer, dcery 15 a 11 let) shrnuje ve své výpovědi tento teoretický pohled na úlohu otce jako hlavy rodiny v úplné rodině: „Ten mužskej funguje jako hlava rodiny, protože ... ji do určitý míry jakoby ochraňuje nebo vystupuje za tu rodinu navenek, zvláště v těch nepřijemnejch situacích, kdy je potřeba jakoby něco prosadit nebo obhájit nebo takhle.“

Pro dotázané muže je repertoár hlavy rodiny významnou měrou spojen s životelskou rolí otce – otec jako hlava rodiny má povinnost rodinu materiálně zabezpečit. Je ale doplněn o symbolickou funkci: nejde jen o materiální zabezpečení samo o sobě, ale o zodpovědnost, která je s ním spojena, a o reprezentaci rodiny jako celku navenek. Být hlavou rodiny s sebou nese zodpovědnost, nejen materiální, ale i fyzickou zodpovědnost za bezpečí rodiny. Otec má fungovat jako ochránce bezpečí své manželky a dětí, má je ochránit před fyzickým nedostatkem, zajistit jim potravu a bydlení – ať už svou fyzickou silou nebo více sofistikovanou výdělečnou činností. Tato zodpovědnost je v úplné rodině prožívána pozitivně – podle Radka (dělník, dcera 9 let) bylo „příjemné se starat“. Otec jako hlava rodiny má podle dotázaných za úkol reprezentovat rodinu navenek a zasahovat v krizových situacích. Pozice hlavy rodiny je v jejich chápání vedoucí, nadřazená pozice – otec je „šéf“ rodiny, má převyšovat svou manželku a vést svou rodinu, ovšem nikoli pouze z titulu a statutu otce, ale díky svým schopnostem a přirozené autoritě.

Repertoár hlavy rodiny je ve svých podsložkách silně spjat s dominujícími obrazy maskulinity (fyzická síla, zodpovědnost, ochrana, převyšování a vedení), a proto je důležitý pro konstrukci mužské identity. Dotázanými muži je ale právě tento rozměr po rozchodu prožíván jako deficitní; během rozhovorů se objevuje jen asi u třetiny respondentů. Dimenze hlavy rodiny je právě to, co po rozchodu chybí a co rozvedený otec nemůže naplňovat. Zůstávají z ní jen zbytky, které ještě více zvýrazňují

nedostatek: Oldřich (podnikatel, synové 17 a 14 let) si uvědomuje zmizení tohoto rozměru nejvíce během rodinných rituálů, oslav Vánoc či narozenin, kdy jej jeho bývalá partnerka zve na večeři a on na krátkou chvíli zaujímá postavení hlavy rodiny, přičemž si je ale vědom nepřírozenosti a umělosti situace, kterou prožívá nepříjemně. Jiní muži zase trpí ztrátou pozice vedoucího v rodině a ztrátou podílu na rozhodování, případně tím, že již nemohou rodinu reprezentovat při různých příležitostech. Někteří postrádají právě tu zodpovědnost, kterou s sebou funkce hlavy rodiny nese, jelikož na ní zakládali svou mužskou identitu; proto touží založit novou rodinu, ve které by místo hlavy rodiny znovu zaujali. Pokud se jim nedaří novou rodinu založit (např. pro nedostatek finančních prostředků), zažívají zklamání a frustraci. Z funkce otce jako ochránce zůstává po rozchodu jen možnost bezprostřední fyzické ochrany v případě potřeby dítěte, která ale není vždy realizovatelná, žije-li dítě od otce daleko. Někteří dotazovaní muži pak pociťují strach o bezpečí dítěte a frustraci z toho, že je nemohou chránit svou přítomností.

Repertoár otce jako ochránce a hlavy rodiny je rozchodem pravděpodobně zasažen více než ostatní repertoáry. Pro jeho performanci je nutná jednota rodiny, nelze jej pěstovat v individuálním vztahu otce a dítěte. Jen ve výjimečných případech je tento repertoár dotazovanými muži realizován, například v krizových situacích, při specifických problémech dítěte a na žádost matky. Dotazovaní muži jsou vesměs frustrováni z nemožnosti v hraní tohoto repertoáru pokračovat.

3.6.3. Otec jako představitel původu

Na závěr přehledu repertoárů otcovství zbývá jeden, který mužům po rozchodu nelze odejmout a který je nepřenositelný na jiného muže – jedná se o dimenzi otcovství jako představitel biologického původu. Muž se může stát otcem, aniž by jej fakticky naplňoval, tedy aniž by byl biologickým rodičem svého dítěte. Na druhou stranu ale otec i po rozchodu rodičovského páru zůstává biologickým rodičem a jako takový ztělesňuje původ dítěte, i když všechny ostatní dimenze nejsou naplňovány – takže bude stále pokládán za otce, i když se své otcovské role ve všech ohledech zřekne. Dítě je s ním spojeno pokrevní vazbou se vší symbolikou, která z ní může vyplývat. Otec zařazuje své dítě do své rodové linie, chápe je jako své pokračování, „krev své krve“, a vzhledem k tomu buduje svou identitu.

V současném odborném diskurzu o rodině se objevuje oscilace mezi důrazem kladeným na význam biologických vazeb a důrazem přikládaným afektivnímu a výchovnému vztahu mezi rodičem a dítětem. Zatímco biologická vazba zaručuje určitou stabilitu, zejména z hlediska identity dítěte, sociálně budovaná vazba odráží konkrétní realitu vztahů. Zatímco v případě adopce je víceméně jednoznačně preferována sociální vazba (mezi odborníky panuje přesvědčení, že „pravým“ rodičem je ten, kdo dítě vychovává a stará se o ně, a to se odráží i v právní definici), v případě partnerského rozchodu je zdůrazňována důležitost vazby biologické – „pravým“ otcem zůstává ten, kdo dítě zplodil, i kdyby s ním třeba nikdy nežil pod jednou střechou. Oscilace mezi těmito dvěma principy má různé výsledky podle konkrétní situace a momentálně převládajících teoretických a ideologických předpokladů. Provází takové situace, jako je asistovaná reprodukce (má dárcovství pohlavních buněk zůstat anonymní, či nikoli?), anonymní porod (má převážit právo dítěte znát svůj původ nad rizikem usmrcování nechtěných novorozenců?) a adopce (má dítě znát či nikoli své biologické rodiče?). U porozvodového rodičovství se v této souvislosti vynořuje otázka, jakým způsobem může otec představovat biologického původce dítěte, pokud přitom nehraje žádné jiné repertoáry otcov-

ství, a jak se sladuje pozice vlastního, ale vzdáleného otce s pozicí otce nevlastního, ale přítomného v domácnosti dítěte.

Pro většinu dotazovaných mužů představuje biologická vazba v souladu s převažující veřejnou definicí cosi neodejmutelného a nezpochybnitelného a má až posvátný či transcendentální charakter. Vytváří spojení mezi otcem a dítětem, které existuje, i když mezi nimi není žádný jiný vztah a dítě ani svého biologického otce nezná. Toto spojení by mělo být převedeno do nějakého vztahu, jelikož neexistence tohoto vztahu vytváří nutně nerovnováhu, která může mít zničující vliv na dítě i na otce. Daniel (překladatel, dcera 6 let) například říká, že by „nesnesl, kdyby někde po světě běhala jeho dcera“, která by o něm nic nevěděla a o které by on nic nevěděl. Pak by se mohlo totiž stát, že by se setkali při nějaké choulostivé příležitosti a nevěděli, že jsou spjati pokrevním svazkem, dcera by například rozhodovala o jeho životě a netušila, že se jedná o jejího vlastního otce. Taková situace je tímto mužem vnímána jako neakceptovatelná. Nesoulad mezi realitou pokrevní vazby a neexistencí vztahu představuje problém z pohledu i dalších respondentů – podle Tomáše (akademický malíř, 2 dcery 5 let) dítě nutně začne v určitém okamžiku života hledat svoje kořeny a neznalost vlastního biologického původu musí nutně způsobit psychickou poruchu. Stejně tak Jan (novinář, dcera 5 let) předpokládá, že dítě může být psychicky postižené tím, že neví, kdo je jeho biologický otec.

Oscilace mezi příkládáním důrazu na biologické a na sociální otcovství se ale objevuje i ve zkoumaném vzorku. Na jedné straně se sice většina dotázaných domnívá, že dítě potřebuje znát svůj biologický původ, a oni tedy musí fungovat jako jeho představitelé, na straně druhé existuje několik otců zdůrazňujících úlohu sociálního otcovství – předpokládají, že pokud se muž o dítě stará a od malička se podílí na jeho výchově, může biologického otce plně nahradit a dítě neutrpí újmu, když svůj pravý původ nebude znát. Zatímco podle prvního názoru se otec o své vlastní dítě stará jaksi „přirozeně“ a k dětem cizího muže by si nikdy nebyl schopen vybudovat stejný vztah, podle druhého je podstatný společný život a zkušenosti a na biologickém původu nezáleží. Muži sdílející tento druhý pohled ale tvoří mezi respondenty spíše výjimku.

Jiným rozměrem postavy otce jako představitelů původu dítěte je otázka filiace neboli legální vazby mezi otcem a dítětem, zařazení dítěte do otcovy genealogické linie. Tento rozměr má velmi silný symbolický význam: otec přijímá dítě za své, a tak za něj přebírá zodpovědnost, dítě se stává jeho dědicem. V minulosti se jednalo o jednu z nejdůležitějších charakteristik otcovství. Zatímco dříve byla založená spíše na sociálním aspektu rodičovského vztahu, jelikož chyběly spolehlivé metody určení biologického otcovství, současná legální praxe se stále více přiklání k vycházení z biologické skutečnosti. Filiace je v našich kulturách symbolizována jménem, které otec předává svému potomkovi v rámci rodové linie. V české realitě je ale tato praxe zpochybněna – v první řadě již tím, že v současné době nemusí být příjmení otce dítěti předáno automaticky, ale rodiče se o něm mohou volně rozhodnout. Přesto zůstává praxe předávání jména otce v široké míře zachována, což svědčí o jejím symbolickém významu. Po rozvodu ale často dochází ke druhému zpochybnění: mnoho matek si totiž přeje změnit jméno dítěte a uvést je do souladu se svým vlastním rodným příjmením anebo ještě častěji s příjmením svého nového manžela. Argumentují přitom menší stigmatizací dítěte při styku s veřejností a s institucemi – na první pohled pak nikdo nemusí poznat, že se jedná o dítě z rozvedené rodiny. Pro dotázané otce (a pro matky pravděpodobně také) má takováto změna příjmení silný symbolický význam. I když otci nadále zůstává rodičovská zodpovědnost, a legálně tak není jeho pozice zpochybněna, všichni muži vnímají tuto situaci jako symbolickou ztrátu dítěte – dítě je odebráno z jejich rodové linie a je připsáno jinému muži. To, že změna jména dítěte má

více než jen praktický význam, dokládá i fakt, že otci je za svolení k ní nabízena jako protihodnota finanční náhrada, nejčastěji odpuštění placení výživného. Otec se tak se souhlasem k změně příjmení svého dítěte vzdává i své materiální odpovědnosti a má možnost přestat být jeho živitelem. Se smazáním symbolické sounáležitosti otce a dítěte mají být smazány i další dimenze otcovské role, včetně té nejdůležitější, živitelské. Dotázaní to vysvětlují touhou bývalých partnerek založit novou rodinu, která by plně nahradila rodinu předchozí; zapomenout na minulost, kterou vnímají jako omyl, jenž může být smazán druhým pokusem. Komunikační partneři se ale brání této představě nahrazení jednoho muže druhým, sami pro sebe zůstávají i nadále „pravými“ otci svých dětí. Mnoho jiných rozvedených mužů ale beze sporu tuto možnost vítá a stejně jako jejich bývalé manželky buduje svou novou identitu bez reminiscencí na svou předchozí rodinnou existenci.

Pro pochopení toho, co znamená pro otce po rozchodu být pro své děti představitelem jejich původu, je nutné také analyzovat způsob, jakým jsou sladřovány pozice vlastního a nevlastního otce v případě vstupu matky do nového partnerství. François de Singly uvádí v návaznosti na výsledky výzkumu adolescentů z rozvedených rodin [Singly 2000: 197–205], že biologický otec si uchovává status otce a s ním i legitimní autoritu: „Jako spoluodpovědný za biologický původ dítěte, otec zůstává legitimním zdrojem autority.“ [Singly 2000a: 199] Nevlastní otec se oproti tomu stává otcem na vztahové rovině, podle selektivní logiky příbuzenských vztahů vlastní druhé fázi moderny. Pro své děti zůstává biologický otec otcem, v tom je jeho pozice nezpochybnitelným faktem, a jejich biologické spojení podmiňuje legitimitu jeho autority. Aby ale tato autorita mohla být vykonávána v praxi, musí se pojit i s otcovými investicemi do vztahu, v první řadě musí být doplněna o společně trávený čas. Nevlastní otec oproti tomu může budovat blízký vztah s dítětem, ale jen velmi výjimečně přebírá úlohu autority – ta je v případě absence vlastního otce spíše přenesena na matku.

Z pohledu separovaných či rozvedených otců zaujímá nový partner matky u jejich dítěte či dětí částečně místo, které oni zaujímali před rozpadem rodiny. To s sebou pro něho nese určité výhody i nevýhody z hlediska úlohy nevlastního otce. Sdílí s dětmi každodenní život, a může tak s nimi navázat blízký vztah, zároveň ale přebírá i nevýhody tohoto každodenního rodičovství (nutnost být přítomen, ale zároveň nedostatek času pro vztah tváří v tvář; nutnost vyjednávat každodenní záležitosti a problémy v rodině), aniž by mohl otce plně nahradit v jeho pozici a převzít jeho autoritu. Celkově dotazovaní muži hodnotí existenci a angažovanost nového partnera matky svých dětí kladně, a to také proto, jak sami zdůrazňují, že se ve všech případech jedná o slušného člověka, který se chová dobře k jejich dětem – pokud by tomu tak ale nebylo, cítili by se povinni zakročit. Dokonce naopak tam, kde bývalá manželka nového partnera nemá, by někteří muži takového nevlastního otce pro své děti podle svých slov uvítali. Nový partner hraje pozitivní roli jako další osoba, která se o dítě stará a přebírá určité povinnosti spojené s jeho výchovou. Zejména ale pro dotazované muže představuje nový mužský rolový model, který umožňuje dítěti konstruovat se vzhledem k oběma pohlavím a není odkázáno jen na matku. Karel (podnikatel, 3 dcery 5 a 2 roky) se domnívá: „Myslím, že každý chlap působí na ty děti jako vzor něčeho nebo něco. Ty děti po něm opakují, i když je to třeba cizí člověk nebo není to jejich táta.“ Václav (vedoucí prodeje, syn 8 let) také kvituje s povděkem přítomnost nového partnera matky svého syna: „Zaplať Pán Bůh, že tam má nějakýho přítele, že to je asi slušnej a rozumnej kluk, co jsem jako měl možnost to slyšet, a že s tím klukem má dobrej vztah. Tak zaplať Pán Bůh za to, že prostě tam nějakýho kluka má, kterej mu vysvětlí hokej, kterej mu vysvětlí ofsajdy a podobný jiný chlapecký záležitosti. Jo, není to až tak špatný, jako by to bylo, kdyby prostě byl s tou mámou jenom sám.“ Postava nevlastního otce může také být vnímána a hodnocena pozitivně proto, že má dobrý vliv na psychickou pohodu matky, a tím i na její vztahy s bývalým

manželem. V tomto smyslu se vyjadřují muži, kteří překonali původní konflikt s bývalou partnerkou a nepociťují vůči ní (příliš velkou) žárlivost. Uvědomují si, že nový vztah přispívá k vyrovnanosti bývalé partnerky, a tím i k fungování vztahů mezi všemi aktéry rodiny po rozchodu.

Postavení nevlastního otce se liší podle věku dětí – větší děti ho podle názoru respondentů pokládají za partnera své matky, který se může stát jejich kamarádem či pomocníkem, ale nepřebírá otcovskou roli. Ve složených rodinách s menšími dětmi (dětmi mladšími 10 let), a zvláště v případě, že se z nového svazku narodí další dítě či děti, dochází k určitému zdvojení otcovské postavy: dítě má dva otce, vlastního a nevlastního. Často nového partnera matky oslovuje „táto“ stejně jako svého biologického otce, má ho zapsaného v žákovské knížce v kolonce „otec“ jako kontaktní osobu, v některých případech i přebírá jeho příjmení. Podle respondentů ale toto zdvojení nečiní jejich dětem zásadní problémy. I nejmenší děti jsou schopné mezi oběma postavami rozlišovat, „pravým tátou“ zůstává biologický otec, zatímco nevlastní otec je táta s přívlastkem – označení „táta“ je v hovoru doplněno o jeho křestní jméno, tak jako tomu bývá u označení „teta“ či „strejda“.

Biologický otec tedy rozvodem neztrácí své postavení dané tím, že představuje biologický původ dítěte, a jeho status není subjektivně ohrožen přítomností dalšího muže ve výchově jeho dětí. Potvrzuje se tak předpoklad, že repertoár otce jako představitele původu zaujímá zvláštní místo mezi ostatními repertoáry otcovství: pokud je biologické otcovství jednou stanoveno a dítěti komunikováno, nemůže být otci tento repertoár odejmut a zůstává mu i v případě, kdy otec na ostatní dimenze otcovství rezignuje. Pokud ale není jeho performance otcem doplněna o další investice, má nadále pouze symbolický význam.

3.6.4. Shrnutí

Analýza rozhovorů s otci, kteří prodělali rozchod s matkou jejich dítěte či dětí, ukázala, které dimenze či repertoáry otcovství vstupují v současné době u této skupiny mužů do chápání jejich otcovství. Nejdůležitější úlohu hraje repertoár živitele; pokud chce být otec otcem, musí se také nějakým způsobem vymezit vůči repertoáru pečovatele, blízkého, učitele a vychovatele. Mnoho otců navíc hraje pro své děti úlohu baviče či partnera při hře a hlavy rodiny. Jako biologičtí otcové se také vyrovnávají s repertoárem otce jako představitele původu dítěte.

Tyto repertoáry byly stanoveny na základě analýzy rozhovorů, a vycházejí tedy z interpretací samotných otců, jsou ale do určité míry stanoveny arbitrárně – v tom smyslu, že mnohé z nich by bylo možno dále rozložit na další poddimenze, a zvýšit tak jejich celkový počet. V zájmu jasného, přehledného a zároveň vyčerpávajícího popisu jednotlivých složek otcovské role byl jejich počet omezen na osm. U všech existuje více způsobů, jakými se k nim muži mohou postavit, jakými je mohou hrát. Repertoáry fungují jako určité scénáře, které mají muži k dispozici při performanci své otcovské role; tyto scénáře jsou ale dosti flexibilní a otcové sami si vybírají styl, jakým je budou interpretovat. Ve shodě s tím bylo možné u každého repertoáru rozlišit několik různých přístupů k jejich realizaci. Některé z těchto přístupů lze označit za více tradiční a jiné spíše za inovativní. Některé repertoáry samy o sobě představují spíše tradiční složky otcovské role, zatímco jiné jsou relativně nové.

Nyní zbývá podívat se na to, jak se u konkrétních mužů jednotlivé repertoáry skládají dohromady – jaké způsoby jejich interpretování si různí otcové vybírají, na které dimenze kladou důraz a které naopak opomíjejí, a tak s jejich pomocí skládají svou osobní otcovskou roli.

4. TYPOLOGIE OTCOVSTVÍ PO ROZCHODU PARTNERŮ

Chápeme-li otcovství jako sociálně konstruovanou zkušenost, založenou na přikládání významů a interpretacích určitých situací a chování, můžeme nyní přistoupit k analýze způsobů, jakými dotazovaní otcové konstruují své vlastní otcovství na základě jednotlivých repertoárů, a tak vytváří své osobní otcovské role. Připomeňme si nejprve teorii, jež je východiskem této analýzy. Poté se na základě shromážděných dat pokusíme vymezit určité ideálně-typické konstrukce otcovství, podle kterých je možné diferencovat respondenty.

William Marsiglio [1995, 2000] ukazuje, že otcovství je mnohotvarou a heterogenní institucí a pro mnoho z jeho forem neexistují jasné a jednoznačné normy. Podle Marsiglia a jeho *identity theory* otcovství zahrnuje zároveň otcovský status a identitu, se kterými je asociováno větší množství rolí (živitel rodiny, partner při hře, pečovatel, učitel morálky, disciplinátor...). Otcovská role stejně jako otcovská identita jsou tak složeny z více rozměrů či rolí, hierarchicky uspořádaných podle důležitosti (*salience*), kterou jim jedinec přikládá. Tato hierarchie odráží relativní pravděpodobnost, se kterou jedinec využije konkrétní způsoby jednání spojené s jednotlivými dimenzemi. Této hierarchii rolí odpovídá také hierarchie dílčích identit, které dohromady tvoří otcovskou identitu. Hierarchie jednotlivých dimenzí závisí nejen na očekávání druhých, ale také na otcových zdrojích, například na jeho schopnosti či neschopnosti materiálně zajišťovat své děti, na ochotě bývalé partnerky a dětí samotných nechat ho hrát významnou roli v životě dětí, na jeho sdílení či nesdílení společného bydliště s dětmi, na vzdálenosti jeho bydliště od domácnosti dětí, na vztahu s bývalou partnerkou a jeho mocenských souvislostech i na eventuálním vztahu s novou partnerkou atd. [Marsiglio 1995: 85–87].

Podle Marilyn Ihinger-Tallman a jejích spolupracovníků [1995], další reprezentantů směru *identity theory*, účast otce na výchově jeho dětí a na péči o ně závisí na jeho identifikaci se statutem a rolími spojenými s rodičovstvím. Otcovská identita je definována jako soubor významů spojených s postavením a rolí otce. Otcovské praktiky a otcovská identita se navzájem posilují – otcovská identita podmiňuje otcův podíl na péči o děti a jejich výchově a otcovská aktivita následně posiluje budoucí úroveň otcovské identity. Chování individua je funkcí jeho pojetí vlastní identity a toto chápání vlastní identity je odvozeno od pozic, které dané individuum zastává ve společnosti. Já jako celek je sbírkou jednotlivých identit, z nichž každá je nepřímo zakoušena v interakcích s ostatními. Identity jsou uspořádány do hierarchií podle své významnosti pro individuum. Stejně tak jsou hierarchicky uspořádány jednotlivé podrole (v této práci nazývané repertoáry), tvořící dohromady jeden sociální status, například status otce.

M. Ihinger-Tallman hovoří o pěti základních dimenzích otcovství: otec je živitel, pečovatel, blízký, morální učitel a disciplinátor [Ihinger-Tallman et al. 1995: 63]. Tyto dimenze jsou pro každé individuum hierarchicky uspořádány podle důležitosti, jakou jim přikládá. Tato hierarchie odráží relativní pravděpodobnost, s jakou individuum zvolí určité druhy chování odpovídající jednotlivým dimenzím. Této hierarchii uvnitř role a hierarchii rolí odpovídá hierarchie identit, které společně tvoří otcovskou identitu. Analýza této hierarchie, tj. důležitosti otcovského statusu vůči jiným statusům, které individuum zaujímá, a vzájemné důležitosti jednotlivých podrolí spojených s tímto statutem, umožňuje podle Ihinger-Tallman vymezit podmínky, za kterých muži pokračují či nepokračují ve svém rodičovství po rozpadu manželství [tamtéž: 66].

Základní teoretické východisko zde předkládané analýzy tvoří teorie Françoise de Singlyho, která se v mnoha bodech shoduje s pojetím *identity theory*, ve větší míře ale vychází z kvalitativního výzkumu a je méně objektivistická. Singly předpokládá, že žádné sociální pozici dnes neodpovídá pouze jedna jediná role, ale existuje větší počet osobních rolí, konstruovaných samotnými individui na základě různých registrů či sociálních repertoárů. Aktéři si z těchto repertoárů vybírají a skládají je dohromady, aby tak vytvořili svou vlastní otcovskou roli. Takto si vybírají svůj osobní způsob, jak být otcem, a tato osobní role se stává součástí jejich identity [Singly 2003: 99–103; viz výše]. François de Singly uvádí čtyři dimenze současného otcovství: funkci živitele, funkci autority, funkci představitele původu a osobní rozměr (otevřenost, pomoc, otec je pro dítě významným blízkým). Otec je navíc zodpovědný za rodinu jako celek a je mu přisouzeno zastávat funkci otevření pohledu dítěte do externího světa [Singly 2000a: 155–200].

Různými dimenzemi současného otcovství a způsoby, jakými jsou muži uchopovány a skládány dohromady, se zabývaly také švýcarské badatelky Marianne Modak a Catherine Pallazo ve výzkumu z roku 2002 [Modak, Pallazo 2002]. Výstupem tohoto výzkumu bylo mimo jiné definování čtyř odlišných modelů otcovství, které byly nazvány: „společný“, „podpůrný“, „manažerský“ a „přivlastňující“. „Společný“ model otcovství byl založen na myšlence, že rodinná a pracovní sféra života jsou stejně hodnotné a navzájem závislé a že muž a žena by měli mít v obou oblastech rovné postavení. Muži praktikující tento model otcovství se podíleli na péči o dítě od jeho narození a plně sdíleli se svou partnerkou praktické záležitosti rodičovství stejně jako práce v domácnosti. Ostře se vymezovali proti svým vlastním otcům i proti většině svých vrstevníků. „Manažerské“ otcovství bylo založeno na přesvědčení, že rodinná a profesionální oblast jsou stejně jako oblast mužská a ženská esenciálně odlišné a navíc hierarchicky uspořádané. Muži v tomto modelu se definovali svou náročnou, zajímavou a výnosnou profesionální aktivitou, která ospravedlňovala v jejich očích ponechání domácích povinností na jejich partnerce. V rodině se vnímali zejména jako živitelé. I když částečně litovali svého nízkého rodičovského zapojení, chápali toto rozdělení jako přirozené. Svě otcovství prožívali jen zprostředkovaně, díky vyprávění matek svých dětí. „Podpůrný“ otcovství vycházelo z myšlenky, že rodinná a profesionální sféra se navzájem doplňují, ale nejsou ekvivalentní. Muži v tomto modelu upřednostňovali svou práci, ale byli otevření i potřebám své rodiny. Byli ochotni „pomáhat“ svým partnerkám a zároveň si budovali silný vztah se svými dětmi, založený zejména na společných volnočasových aktivitách. Vnímali sami sebe jako aktivní a zúčastněné otce a měli tendenci snižovat rodinné investice svých partnerek; přitom se ale v rodině věnovali jen těm aktivitám, které si sami vybírali. Poslední model, „přivlastňující“ otcovství, vycházel z přesvědčení, že rodinná a profesionální identity mužů a žen je nutné předefinovat. Tito muži jsou velmi aktivní v péči o malé děti, s cílem vyrovnat se svým partnerkám a ukázat, že jsou stejně schopní. Se staršími dětmi zaujímají roli mentora – snaží se je co nejlépe připravit do života a silně k tomu využívají své autority. Často se nacházejí v situaci netradičního či nestabilního povolání. Často snižují význam a hodnotu pracovní aktivity své partnerky, snižují ale i její rodičovské investice – to, co v rodině dělá muž, má podle nich vždy vyšší hodnotu než to, co dělá žena.

Možnost identifikovat takovéto různé modely otcovství, existující vedle sebe, ukazuje na rozmanitost a neurčitost současných norem, kterým jsou otcové vystaveni, a na otevřenost konstrukce vlastního přístupu k otcovství. Ukazuje také na nemožnost určit nějaké hlavní tendence vývoje otcovství (např. od tradičního otce k „novému“ angažovanému otci) – představené modely nelze nijak lineárně uspořádat.

Vzhledem k tomu, že normativní repertoáry týkající se otcovské role jsou relativně početné a rozdílné a navíc nemohou být realizovány všechny zároveň, dokonce se někdy vzájemně vylučují, současní otcové se musí rozhodovat, na základě kterých z nich budou budovat svou osobní otcovskou roli. Jak již bylo řečeno výše, otcovství je tak v současné době tvůrčí a dobrodružný podnik bez jasně daných sociálních pravidel, ve kterém muž-otec podobně jako kutil vybírá a skládá jednotlivé normy a způsoby chování.

Pokud chceme studovat, jaké podoby nabývá otcovská role po rozchodu rodičovského páru v České republice, musíme tedy nyní odhalit způsoby, jakými individua skládají své osobní role na základě různých repertoárů a jaké vztahy mezi těmito jednotlivými repertoáry existují. Modely otcovství, které je možno identifikovat na základě výzkumu otcovství po partnerském rozchodu v České republice, více odpovídají českému prostředí a jeho tradicím. Zároveň je pro ně specifické to, že vycházejí ze zkušenosti „rozbitých“ rodin, tedy rodin, kde došlo k rozchodu či rozvodu rodičovského páru. Umožňují pochopit, jakým způsobem jednotlivé typy otců reagují na rozchod, s jakými problémy se setkávají, jak si tyto situace interpretují a jaké strategie rozvíjejí pro jejich překonání.

V různých teoretických přístupech k soudobému otcovství lze nalézt určité společné rysy. Je možné rozlišit dvě základní normy – tradiční a moderní, přičemž tradiční spočívá kromě funkce mezigenerační transmise a autority zejména v povinnosti otce materiálně zabezpečit svou rodinu (lze sem tedy zařadit repertoáry otce jako živitele, vychovatele a učitele, případně hlavy rodiny), zatímco nová moderní norma předpokládá citovou blízkost a přítomnost otce společně s jeho zapojením do péče o dítě, případně o domácnost (bude se tedy jednat o repertoáry otce jako blízkého dítěte, pečovatele, baviče a partnera při hře). Ve shodě s tím, nakolik muži vycházejí při konstrukci své otcovské role z tradičních či moderních repertoárů a jakými způsoby se k nim vztahují, je možné rozlišit více „tradiční“ či více inovativní modely otcovství. Pro rozlišení různých modelů otcovství jsou také důležité další charakteristiky, zejména přesvědčení o charakteru genderových diferencí v rodičovství a o dělbě práce a moci mezi mužem a ženou v rodině. Chování mužů po rozchodu a jejich vnímání rozvodové situace je ale také podmíněno jejich individuálními psychologickými charakteristikami a komplexem vztahů s bývalou partnerkou.

Na základě sociologické analýzy rozhovorů s muži, kteří prodělali rozchod s matkou svého dítěte či dětí, byly identifikovány tři základní modely otcovství, které lze prezentovat jako tři ideální typy otců: prvním je vzdálený otec-živitel, druhým je hybridní pomáhající otec, a třetím je pečovatelský a přítomný otec. Tyto typy jsou samozřejmě výsledkem modelování reality a obsahují určité zjednodušení; žádný otec, brán individuálně, by nemohl být redukován na těchto několik charakteristických atributů. Přesto tyto modely pomáhají porozumět nepřehledné sociální realitě, podobně jako weberiánské ideální typy. V následujících kapitolách přistoupíme k charakterizaci těchto tří typů, nejprve za pomoci dat získaných ze všech provedených rozhovorů a poté pro lepší ilustraci pomocí představení tří typických případů, které těmto modelům nejlépe odpovídají.

4.1. Vzdálení otcové-živitelé

Tento typ otcovství, ač je často označován jako „tradiční“, je ve skutečnosti charakteristický pro raně moderní období či pro období první industrializace. Ta přinesla oddělení pracoviště od domácnosti, což vedlo k prodloužení doby, kterou otec trávil vzdálen od své rodiny. Tím také došlo k oddělení pracovní a soukromé či rodinné sféry života. Jedná se o model, který byl ve svém počátku

rozšířený ve středních, měšťanských vrstvách společnosti, v nichž si domácnosti mohly dovolit být závislé pouze na jednom pracovním příjmu, tj. příjmu muže. Tento model se ale v západních zemích rozšiřoval (vyjma období světových válek) do všech vrstev populace a rozdělení na muže-živi-tele a ženu-pečovatelku se stalo určitým ideálem či normou.

V České republice byl však tento vývoj provázen mnohými specifiky neodpovídajícími situaci v jiných zemích. Vzhledem k tomu, že od 50. let 20. století byla naprostá většina žen zaměstnaná v placeném povolání, a to na plný úvazek, a že jeden příjem v rodině jen velmi zřídka stačil na užití celé domácnosti, nebylo a není takovýchto otců v České republice mnoho. Na jedné straně by bylo asi možné do této skupiny zařadit „staré patriarchy“, kteří měli takovýto tradiční přístup k otcovství už za éry komunismu – pravděpodobně se jednalo o muže s vyšším postavením, kteří pokládali své veřejné aktivity za náročné, vyčerpávající a mnohem více hodnotné než veřejné aktivity svých partnerek, a delegovali tak veškeré rodičovské a rodinné povinnosti na ně. Z hlediska našeho výzkumu je zajímavější druhá skupina – „noví patriarchy“, kteří se objevili po nástupu kapitalismu. Jedná se o muže, kteří se definují hlavně profesionálně, po vzniku tržního hospodářství se vrhli na vydělávání peněz a daří se jim. Patří sem mladší podnikatelé, manažeři a představitelé lukrativních volných profesí, kteří náhle zakoušejí nedostatek volného času a zároveň jsou schopni rodinu sami víceméně uživit bez přispění jejich partnerky, takže péči o děti a domácnost samozřejmě delegují na ni. Zajímavé na této skupině je to, že se často jedná o muže, kteří dříve volili jiné modely otcovství; jejich pozice není dána nějakým pevným přesvědčením o otcovské roli, ale okolnostmi – které ovšem odpovídají tradičně zakořeněné představě otcovství. Často se chovají „tradičněji“ než jejich vlastní rodiče, kteří aplikovali spíše pomáhající model otcovství.

4.1.1. Otcovské repertoáry vzdálených otců-živitelů

Tento typ otců staví svou otcovskou roli v zásadní míře na repertoáru otce-živi-tele. Pro mnohé z nich se dokonce jejich otcovství částečně redukuje na jejich povinnost poskytovat dítěti materiální zajištění. Bez výhrad akceptují tradiční živitelskou normu, pokládají tuto úlohu otce za přirozenou a nesouhlasí s jejím zpochybňováním.

Tito muži před rozchodem rodičovského páru skutečně usilovali o to, rodinu uživit, a nedělili se o tuto zodpovědnost s manželkou. Pokud byla jejich partnerka také ekonomicky aktivní, její příjem byl v rodině chápán spíše jen jako její „kapesné“. Za tímto účelem měli například dvě zaměstnání nebo začali podnikat – investovali se maximálně v pracovním životě, aby rodinu zajistili. Zajištění pro ně znamená přinést maximální objem peněz do rodinného rozpočtu. Čím více peněz, tím uspokojivější obraz sama sebe jako otce tito muži mají. V jejich pracovním nasazení jim nezbývá mnoho času a energie pro další aktivity spojené s otcovstvím.

Tito muži na oplátku očekávali od své manželky respekt a uznání tohoto rozdělení a svůj rodičovský přínos pokládali za dostatečný. Nespokojenost jejich partnerek s tímto uspořádáním a jejich vyžadování otcovy angažovanosti i v jiných oblastech rodinného života pak vedly k častým konfliktům a v mnoha případech byly přímou příčinou samotného rozchodu.

Tento typ mužů po rozvodu častěji i nadále akceptuje rozdělení živitel/pečovatelka a je ochoten přispívat na ekonomické potřeby svých dětí větším dílem než manželka, stejně jako tomu bylo před rozvodem. Někdy dokonce mohou cítit povinnost podporovat nejen děti, ale i manželku jako kompenzaci za to, že o děti osobně pečuje a že je vychovává. Většinou ale přestože chápou sami sebe

jako výhradní živitele svých dětí, zpochybňují právo bývalé manželky používat jejich příspěvek na své vlastní potřeby. K tomu dochází zejména v případě přetrvávajícího silného konfliktu mezi bývalými manželi. V tomto konfliktu jsou hlavní zbraní tohoto typu mužů právě peníze a kontrola nad nimi. Proto nesou velice těžce, když jsou této kontroly zbaveni, například stanovením velmi vysoké částky povinného výživného, kterou mají měsíčně na děti platit – nejen že jsou sami kontrolováni, ale také přicházejí o hlavní nástroj, kterým mohli ovládat chování své bývalé partnerky.

Muži, kteří akceptují svou úlohu výhradního živitele dětí, se rekrutují zejména z mužů s vyššími příjmy. Staví svou otcovskou identitu na tom, že dítěti ekonomicky poskytují něco, co mu matka se svými omezenými příjmy poskytnout nemůže. Na rozdíl od jiných si zpravidla uvědomují, že náklady na dítě jsou mnohem vyšší než soudem určené výživné a mají tendenci přispívat i dalšími doplňkovými způsoby, které ale již volí a kontrolují oni sami.

Tento typ mužů se příliš nepodílí na osobní péči o své děti a ponechává úkony s ní spojené na své partnerce. Jsou přesvědčeni, že fyzická péče o děti je jednoznačně ženským úkolem a preferují tradiční dělbu práce a rolí v domácnosti. Svou úlohu spatřují v ekonomickém zajištění rodiny a pokládají za logické, že jejich pracovní aktivity jim neponechávají čas na jiné činnosti. To, že s dětmi netráví mnoho času a fyzicky o ně nepečují, ale podle nich rozhodně naznamená, že by o ně neměli jako rodiče zájem, tento zájem se jen projevuje v jiných rovinách než v pečovatelském repertoáru.

V úplné rodině před rozchodem osobní péči o děti zastávaly jejich partnerky. I přesto měli tito otcové určité řídké, ale ritualizované příležitosti či úkoly, kdy sami o dítě pečovali. Vždy ale měli k dispozici asistenci matky dítěte nebo jiných „expertů“ na péči o dítě a jejich účast na péči byla chápána jako dobrovolná, sloužící spíše k obohacení vztahu otce a dítěte, nikoli k ulehčení matčiných povinností. Byli-li okolnostmi nuceni se o děti starat, řešili tuto situaci zajištěním péče ze strany jiných osob, a toto zajištění pokládali za plnohodnotné poskytnutí osobní péče. Finanční zajištění péče o děti jinou osobou je z jejich pohledu rovnocenné péči osobně poskytnuté.

K povinnostem bývalé partnerky těchto mužů však nepatřila jen péče o děti, ale i péče o jejich vlastní potřeby.

Po rozchodu uznávají, že by nebylo snadné se o děti celkově postarat, kdyby je měli sami v péči. Uvědomují si, že péče vyžaduje mnoho času a oni už mají svůj zavedený životní styl, který to vylučuje a který jim vyhovuje. Pokud vztah s bývalou manželkou uspokojivě funguje, neuvažují o zvýšení svého podílu na péči o dítě. Pokud vztah nefunguje, přemýšlejí o tom spíše jako o možnosti nátlaku. Představují si, že bližší vztah navážou s dítětem spíše v jeho dospělosti, že pak mu budou moci být více prospěšní.

Muži v této skupině organizují kontakty se svými dětmi po rozchodu takovým způsobem, aby minimalizovali nutnost o ně osobně pečovat. Netráví s nimi mnoho souvislého času, volí spíše kratší úseky během dne, kdy se věnují specifickým, předem naplánovaným činnostem. Návštěvy se jen zřídka odehrávají v otcově domácnosti a jen málokdy tam dítě zůstává přes noc. Tito otcové přejímají určité pečovatelské povinnosti jen ve výjimečných situacích, například během společných dovolených, při kterých ale většinou spoléhají na pomoc kamarádek, příbuzných a dalších „ženských expertů“.

Vzdálený otec-živitel zpravidla nebuduje se svými dětmi nějaký zvláštní druh blízkosti. Svou otcovskou úlohu spatřuje v něčem jiném než ve vzájemné fyzické a slovní důvěrnosti, jeho poslání se

uskutečňuje převážně mimo domov. Jeho vztah s dětmi se před rozchodem realizoval prostřednictvím jejich matky, jejíž role se od role otcovské diametrálně odlišovala.

Za doby trvání úplné rodiny tito otcové netrávili se svými dětmi mnoho času bez přítomnosti třetí osoby, nejčastěji matky dětí. Matka v takovéto rodině funguje jako zprostředkovatelka vztahu mezi otcem a dětmi a nejedná s nimi pouze jménem své vlastní osoby, ale také jménem celého rodičovského páru a svého manžela. Tito muži se se svými dětmi ani pravidelně nemazlí, ani důvěrně nekomunikují. Jejich blízkost je pro ně dostatečně vyjádřena tím, že jim jsou k dispozici v praktických záležitostech, jsou připraveni zasáhnout a pomoci v případech přímé žádosti dítěte.

Po rozchodu se během porozvodových kontaktů tito muži nachází v postavení ke svým dětem do té doby nepoznaném: stojí jim přímo tvář v tvář, v interpersonálním vztahu nezprostředkovaném matkou. Pokud se nedokážou vyrovnat s novými nároky, jež na ně tento vztah klade, přetrvávají vztahy mezi otci a dětmi po rozpadu páru jen velmi obtížně. Paradoxně ale rozvod může vést i k opačnému vývoji: otec, který před rozchodem nebyl zvyklý s dětmi trávit mnoho samostatného času, je rozchodem připraven o zprostředkovatelku v postavě matky a může se mu podařit vybudovat přímý a osobní vztah se svým dítětem.

Jak bylo řečeno, muži tohoto typu nejsou zvyklí se svými dětmi důvěrně komunikovat. Ani během porozvodových kontaktů, kdy s dětmi tráví více času o samotě, nedochází většinou mezi těmito otci a dětmi k výměně informací osobního a intimního charakteru. Vesměs jsou tito muži přesvědčeni, že pokud by dítě mělo nějaké významné problémy nebo cítilo potřebu komunikace, tak by za nimi samo přišlo, tudíž prozatím stačí, aby jim byli pro tyto případy k dispozici. Uvědomují si, že jejich děti mají mnohem důvěrnější vztah se svou matkou, a pokládají to za správné a přirozené.

Jen v některých případech dokáže otec tohoto typu nastolit velmi blízký vztah se svým dítětem, a to díky tomu, že vystupuje jako jeho kamarád či komplic. Dochází k tomu zpravidla díky intenzivnější komunikaci se starším dítětem po rozvodu a díky konkrétním činnostem a volnočasovým aktivitám, které otec a potomek sdílí.

Ve svém repertoáru vychovatele se tito muži cítí nejlépe jako „průvodci“ svých dětí: neuplatňují svou autoritu za každou cenu, nestanovují přísná pravidla a jen výjimečně užívají trestů. Nejsou si totiž jednoznačně jisti tím, jakým způsobem a kterým směrem by měli na své dítě působit. Vychovávají spíše domluvou, poskytováním informací a vysvětlováním. Vzhledem k tomu, že zpravidla nemají k dítěti příliš blízko z hlediska slovní důvěrnosti, a výchova se tak neodehrává v rámci verbální komunikace, věnují se společně s ním aktivitám, které by ho měly k něčemu vést a učit ho hodnotám, jež chtějí dítěti předat. Dokážou ale také zasáhnout jako autoritativní figura v případech nutnosti, jinak spíše nechávají výkon autority na matce dítěte. V krizových případech však bývají povolání matkou a vstupují se svou autoritou do dyády matka–dítě, tak jak tomu bývá v úplných rodinách v tradičním a raně moderním období. Jinak se spíše snaží jako průvodci dítěti poskytnout širokou škálu různých informací, dovedností a výhod (cestování, návštěvy divadel, výstav, sportovní aktivity, školní podpora), a tak mu dát možnost volby a otevřít mu svět. Věřící, že nejlepším výchovným působením je vlastní pozitivní příklad, zatímco silou ani příkazy mnoho nez můžou a spíše ohrozí křehký vztah s dítětem. Přestože nepůsobí autoritářsky, nejsou ani otci-kamarády; jejich chápání otcovské role je vede k zachovávaní odstupů panujícího mezi rodičem a dítětem.

Ze způsobu, jakým se tito otcové realizují v repertoáru vychovatele, je zřejmé, že nelze o tomto modelu otcovství hovořit jako o modelu „tradičním“. V českých podmínkách si tento typ otců totiž sice

zachovává tradiční (či spíše raně moderní) přístup k žitelské roli a k rozdělení práce a rolí mezi rodiči, neuplatňuje ale tradiční či raně moderní otcovský přístup k autoritě. Nejedná se o autoritářské otce; naopak, tito muži mají vzhledem ke své malé přítomnosti v domácnosti a k distanci, která je odděluje od jejich dětí, k autoritě spíše nesmělý vztah. Každodenní disciplinování raději nechávají na své partnerce a své děti ovlivňují nepřímo, aby tak ještě neprohlubovali vzdálenost, která mezi nimi panuje. Autoritativně zasahují pouze ve skutečně nutných případech, kdy je nutná mobilizace obou rodičů.

Přístup tohoto typu otců k repertoáru učitele není jednoznačný. Na jedné straně jim jejich angažovanost v profesionální sféře nenechává mnoho času, který by mohli přímo věnovat sledování a prohlubování dovedností a školních výsledků dítěte, a tak tato úloha spočívá na matce dítěte, která s dítětem či dětmi tráví více času než otec. Na druhé straně se ale k tomuto modelu otcovství přiklánějí hlavně muži s vysokým kulturním a školním kapitálem (z 11 respondentů zařazených do tohoto modelu jich 10 vystudovalo vysokou školu). Netají se svou snahou předat tento kapitál svým dětem a připravit jim stejné podmínky k úspěchu, jako měli oni sami. Vystupují tedy často v roli školních koučů anebo se snaží dítě podporovat při učení alespoň nepřímo – financováním kurzů a kroužků a poskytnutím odvozu, projevováním zájmu o jejich prospěch, u starších dětí zajištěním ubytování při studiu na vysoké škole atd. Ani po rozchodu také nemají problém s investováním do různých aktivit, které mají za cíl rozšířit obzor dítěte a přinést mu nové poznání – často s dětmi cestují na dovolené do zahraničí nebo se během společných kontaktů věnují finančně nákladným aktivitám a sportům, jako je například jezdeckví.

Vzdálení otcové-živitelé po rozchodu zpravidla podřizují své kontakty s dítětem či dětmi právě těmto různým aktivitám. Jelikož nikdy nebyli zvyklí trávit s dětmi čas jen tak, bez přesného programu a bez asistence dalších osob, i nyní vyplňují společný čas bohatým programem a tomuto programu přizpůsobují dobu návštěv. Jen málokdy přesně dodržují soudem určený harmonogram kontaktů a řídí se raději svými časovými dispozicemi, dostupným programem a poptávkou ze strany dětí. Po rozvodu se z nich stávají praví „sváteční otcové“: děti během kontaktů s nimi nemusí plnit žádné zvláštní povinnosti a úkoly, je jim nabídnut bohatý program a finanční možnosti těchto mužů převyšují finanční možnosti matek, což se odráží i na charakteru společně tráveného času.

4.1.2. Příklad: Vít

Vít žije v malém městě na jihu Čech a je mu čtyřicet pět let. Vystudoval vysokou školu technického zaměření a hned poté se oženil. Po škole začal pracovat ve stejném podniku jako jeho otec a pomalu postupoval v jeho hierarchii. Narodily se mu dvě dcery, kterým je dnes 21 a 17 let. Rodina bydlela v malém podnikovém bytě, který během času vyměnila za větší.

Po roce 1989 se původní státní podnik rozštěpil do menších celků, které se pokoušely začít fungovat na kapitalistickém principu. Vít se chopil příležitosti a díky tomu, že mluvil německy a měl zahraniční kontakty z dob, kdy pracoval na referátu zahraničních vztahů, se mu podařilo sehnat kapitál pro malou odnož původní firmy, kterou sám vedl k obchodnímu úspěchu. Postupně se stal majoritním vlastníkem a firma se rozrostla ze čtyř na stovku zaměstnanců. Zpočátku si podnik žádal obrovské časové investice: „A těch, asi jsem to odhadl na těch sedm let, bylo natolik náročný, že jsem vlastně doma spal tak jednou, dvakrát v týdnu. Že jsem byl někde pracovně, tak jsem tam někde musel přespat, abych zase ten druhý den se nemusel vláčet zpátky. Už se nevracel a nemusel jet tři sta kilometrů někam jinam. Takže v té době jsem měl pracovní dobu určitě 24 hodin.“

Jeho manželka zpočátku vítala peníze, které tato práce přinášela, a nový styl života, který si díky nim rodina mohla dovolit. Nejprve si společně pohodlně zařídili byt a pak koupili a opravili luxusní dům. Postupně si ale žena začala hledat jiné zájmy a známé, jelikož chtěla nějak vyplnit čas manželovy nepřítomnosti, a partneři toho postupně měli stále méně společného a stále méně si rozuměli. Jejich sociální světy a jejich identity budované v závislosti na těchto světech se začaly rozcházet. Vítova manželka navázala důvěrný vztah s jiným mužem, což se pro Víta podle jeho slov stalo záminkou k rozchodu a k tomu, aby si také našel nový vztah s mladší ženou. Do nového domu se již nastěhovala jen manželka a dcery. Vít přesto dál cítil povinnost svou rodinu podporovat – dům se stal majetkem jeho bývalé ženy a Vít svým dětem i manželce dále „zajišťuje slušný život“ (včetně několika zahraničních dovolených ročně a kurzů jízdy na koni). Dva roky po rozchodu se jeho nové partnerce narodil syn, kterému je dnes pět let. Vít koupil této nové rodině byt a finančně ji zajišťuje, raději ale dále žije sám. V podstatě tak udržuje v chodu obě domácnosti a sám do nich čas od času dochází. S dětmi se stýká relativně často, hlavně díky tomu, že všechny bydlí v okruhu patnácti kilometrů od jeho bydliště a firmy. Čas s nimi tráví buďto sám nebo s matkou dětí, dcery a syn se ale navzájem neznají a dcery ani nevědí o existenci nevlastního bratra. Žádné z dětí u něj nikdy nezůstává přes noc, spíše spolu provozují volnočasové aktivity nebo nakupují; zajišťuje jim odvoz, jakmile to potřebují. Dcery jsou s ním stále v telefonickém kontaktu. O svém pocitu odpovědnosti vůči bývalé partnerce a dcerám říká: „Ona je člověk, který má normální plat, tak ona by nemohla nic. Takže o to se starat musíte. A ty holky tam bydlí. Ta jedna tam bydlí furt, ta druhá dneska už jenom o víkendech. Ale jsem zavázaný dětem a manželce za to, že mi ty děti dala taky. Takže dokud to jde, tak jim to dávám. Až to nepůjde, tak...“ V budoucnu by ještě rád zajistil dcerám samostatné bydlení a zejména dovedl svou firmu na takovou úroveň, aby dětem pravidelně vynášela nějaké příjmy. Jeho hlavní motivací je fakt, že sám v dětství podle svých slov trpěl nedostatkem, a proto ví, že peníze jsou důležité.

4.2. Otcové, kteří pomáhají

Druhým modelem otcovství, vycházejícím z analýzy rozhovorů, je hybridní model „pomáhajícího“ otce. Stejně jako u předchozího typu je pro tyto muže jejich nejdůležitější otcovskou povinností materiálně zabezpečit rodinu. Tato povinnost pro ně však neznamená přinést do rodinného rozpočtu co nejvíce peněz, ale spíše odpovědnost zajistit základní životní standard společně s ekonomickou pomocí jejich partnerek. Zároveň přijímají v určité omezené míře podíl na péči o děti a o domácnost. Ve většině českých rodin neplatí, že by fyzická péče byla výhradně ženskou záležitostí; vzhledem k tomu, že většina žen má alespoň v některé životní fázi placenou práci, model živitel/pečovatelka je jen velmi zřídka beze zbytku aplikován. Otec tohoto typu tedy sice chápe sám sebe jako živitele rodiny, ale rodina ve skutečnosti závisí na příjmu obou manželů. Zároveň pomáhá manželce s péčí o děti a vedením domácnosti, ale nepřebírá za to odpovědnost a omezuje svou pomoc jen na některé úkony. Někdy ale paradoxně tráví s dítětem i větší objem času než matka, pokud mu to umožňují časové dispozice v zaměstnání – protože někdo musí dítě hlídat v době, kdy je matka v zaměstnání, a zároveň manželka potřebuje vzhledem k finanční situaci rodiny pracovat na plný úvazek a placené hlídání je pro domácnosti s průměrnými příjmy nemyslitelné. Otcové tohoto typu jsou tedy odpovědní za ekonomické zajištění rodiny, přičemž jim pomáhají jejich manželky jako „spoluživitelky“, a jejich partnerky jsou odpovědné za aktivity související s domácností a rodičovstvím, přičemž jim jejich manželé pomáhají s některými úkony a povinnostmi.

Po partnerském rozchodu jsou tito muži přesvědčeni, že by v případě potřeby bez problémů zvládli plnou péči o dítě, ať už sami nebo s pomocí matky či nové partnerky. To, že dítě je v péči manželky, berou jako důsledek zvyku a genderových odlišností daných tím, že žena dítě porodila a kojila. Předpokládají, že matka je pro dítě důležitější, hlavně v nízkém věku, a i kdyby rádi měli dítě svěřeno do vlastní výchovy, uznávají, že žádat o to by přineslo velké neshody a nesouhlas bývalé manželky, což by mohlo ohrozit existující fungující kontakty. Často ale uvažují o převzetí dítěte do péče, až „odroste“ – ve 12–13 letech, kdy už se o sebe spíše postará samo a nebude nutné kvůli němu měnit pracovní režim; mají pocit, že toto uspořádání je spravedlivé k oběma rodičům.

Po rozchodu navazují na předchozí zkušenost s trávením času s dítětem. Situace, ve které mají dítě na pár dní na starost, pro ně není nová. Některé činnosti, kterým se s dětmi ani před rozchodem nevěnovali, dále delegují na ženy, například na své matky, sestry či nové partnerky. Výživné, které podle rozhodnutí soudu platí, chápou jako příspěvek pro dítě a matka by podle jejich názoru měla přispívat svým dílem. Mají ale zpravidla značně zkreslenou představu o tom, co dítě potřebuje, a jsou často přesvědčeni, že bývalá manželka využívá peníze, které jí dávají, sama pro sebe a pro své vlastní potřeby.

4.2.1. Otcovské repertoáry pomáhajících otců

Tento typ otců na ideové rovině akceptuje klíčový význam žitelské normy otcovství, ale uvědomuje si i nové soupeřící požadavky a paradoxy, které tyto požadavky přinášejí. Norma, podle které má být otec v první řadě živatelem rodiny, už pro ně není tak jednoznačná a samozřejmá. Povinnost otce živit rodinu je stále hlavní dimenzí otcovství, je to neodejmutelná a nezpochybňovaná součást otcovské role. Přesto si je „pomáhající otec“ vědom toho, že vedle této normy se objevují i jiné povinnosti a nároky, kterým by měl jako otec dostát, a samotné žitelství nestačí, i když zůstává otcovou prvotní úlohou. Uvědomuje si ale také fakt, že dostát všem povinnostem spojeným s otcovstvím, jak starým, tak těm novým, je velmi náročné a někdy se mohou jevit až jako neslučitelné.

Muži přijímající tento model otcovství sice akcentují roli muže a otce jako roli živatele, sami sebe vnímají jako živatele, ale jejich příjem přítom na uživení rodiny nestačí a často ani není o nic vyšší než příjem manželky. Přestože rodinu prakticky neživí, alespoň ne jako výhradní žitelé, vnímají její materiální zabezpečení jako svou největší otcovskou zodpovědnost. Být živiteli rodiny ale pro ně neznamená nutně přinést maximum peněz a věnovat veškerý disponibilní čas jejich vydělávání, jde spíše o zajištění určitého přijatelného standardu, který otcové subjektivně stanovují. Takto jim zbývá prostor i pro hraní dalších repertoárů.

Po partnerském rozchodu se v interpretacích těchto mužů rozpadá jednota rodiny a tím se ztrácí i jejich povinnost být zodpovědný za materiální zajištění domácnosti. Po rozvodu vnímá tento typ otců svůj příspěvek skutečně jen jako příspěvek – manželka se musí finančně také podílet, a to zajištěním nejméně poloviny materiálních potřeb společných dětí. Po rozvodu přestává fungovat představa modelu živatele/pečovatelky. Osobní péče o děti a domácnost a materiální zajištění dětí a domácnosti přestává být vzájemně nahraditelné a stejně hodnotné.

V repertoáru pečovatele se tito muži projevují jako skuteční „pomáhající otcové“. Před rozchodem přenechávali v otázkách péče a každodenní údržby dítěte hlavní slovo manželce, ale přesto se alespoň určitým omezeným způsobem pravidelně na péči podíleli. Péče o děti je podle jejich názoru „ženskou“ záležitostí, ale vzhledem k tomu, že jejich partnerky byly zaměstnané a samy nestačily

zvládat všechny povinnosti s touto péčí spojené, muži byli ochotni jim s určitými úkony „pomoci“. Muž podle nich není schopen tak jako žena věnovat dítěti potřebnou pozornost a péči, případně je to pro něho mnohem náročnější, jelikož mu k tomu chybí „přirozené“ předpoklady. Jsou si ale vědomi toho, že jistá míra dělbý práce v domácnosti je z praktického hlediska nutná, a jsou připraveni partnerce pomáhat, umožňují-li jim to časové a prostorové uspořádání jejich zaměstnání. Jejich podíl na fyzické péči o děti a domácnost je podmíněn jejich disponibilitou mimo zaměstnání.

Ženy tedy v rodinách těchto mužů fungovaly jako hlavní organizátorky péče o domácnost a o děti, na nich spočívala zodpovědnost za rozdělení a úspěšné vykonání všech nutných úkonů. Muži se angažovali, pokud jim to dovolilo jejich zaměstnání, vybírali si určité činnosti, kterým byli ochotni se věnovat, a pečovali svým vlastním způsobem. Svůj podíl na péči o děti vnímali jako nutnou pomoc, kterou věnují své manželce. Po rozchodu navazují na své pečovatelské zkušenosti z úplné rodiny, a přestože jsou schopni se o dítě v době společných kontaktů postarat, věnují se jen určitým úkonům a činnostem, zatímco jiné delegují na další ženy, a jsou přesvědčeni, že ačkoli muž je schopen se těmito povinnostem naučit, žena je pro ně lépe přirozeně vybavena.

Pomáhající otcové přikládají značnou důležitost blízkosti, kterou sdílí se svými dětmi. Tato blízkost ale nemá mít stejný charakter jako blízkost mateřská. Staví do popředí blízkost založenou na komunikaci a konverzaci, která může mít v ideálním případě velmi důvěrný charakter, a čas od času k ní přidávají i blízkost budovanou prostřednictvím fyzických kontaktů – hlazení a mazlení, ale zejména společných her s maskulinním charakterem předpokládajících fyzické doteky. Tento typ otců zdůrazňuje kamarádský vztah se svými dětmi – ideální otec podle nich má být pro dítě někdo, s kým může dítě hovořit o čemkoli a kdo je vždy podpoří, ale zároveň i ze své pozice v případě nutnosti usměrní. Otcovský vztah se podle nich nemůže podobat vztahu mateřskému – dítě s otcem sdílí odlišné věci než s matkou, otec může dítěti nabídnout něco jiného. Zatímco matka je v určitém smyslu ve vztahu k dítěti omezena svou pečovatelskou rolí a neustálou odpovědností, a má tudíž k dítěti příliš ochranný přístup, otec může být více tolerantní a otevřený. Dokáže se snáze přizpůsobit úrovni dítěte a jednat jako jeho vrstevník. Zároveň může dítěti nabídnout množství nových aktivit obsahujících určitou míru rizika.

Pomáhající otcové zpravidla zastávají názor, že dokud dítě nezačne komunikovat, otec si s ním skutečně blízký vztah nemůže rozvinout. Do dvou až tří let jeho věku je rodičovství hlavně úkolem a záležitostí matky. Blízkost mezi ním a dítětem se začíná vytvářet teprve s prvními slovy dítěte a s jeho schopností sdílet s otcem aktivity, které jsou pro otce významné. Postupně si ale společně budují oblasti vyhrazené jen jim, zejména v rámci společných speciálních aktivit.

Po rozchodu nabývá pro tento typ mužů komunikace ještě větší důležitosti. V porozvodovém vztahu otce s dítětem jsou podstatné rozhovory, konverzace, výměna informací. Muži v této skupině nepociťují nutně potřebu trávit s dětmi v jejich fyzické blízkosti každodenně mnoho času. Komunikace může probíhat i na dálku. Přesto někteří muži i po letech stále nepříjemně pociťují ztrátu každodenního kontaktu. Mnozí z nich jsou přesvědčeni, že vztah s dítětem nemůže být plnohodnotný, když se s ním nevidají každý den, a vadí jim, že ztratili společné každodenní ritualizované momenty, například vstávání či usínání.

Tito otcové tvoří daleko méně homogenní skupinu než předchozí typ. V závislosti na tom, jak chápou význam genderových odlišností v rodině a rodičovství, jak vnímají a konstruují svou maskulinu

ní identitu a jak přistupují k výchově dětí, lze odlišit dva různé dílčí modely v rámci skupiny „pomáhajících otců“.

Na jedné straně stojí model otcovství zdůrazňující přirozený základ odlišností mezi mužem a ženou. Úloha muže a ženy se tak v rodině a rodičovství nutně diferencuje a nemůže být přenositelná a vyměnitelná. Otec má ve výchově a péči o děti a o rodinu nutně jiné úkoly než matka, disponuje jinými přirozenými dovednostmi a instinkty. Na představě těchto přirozených rozdílů spočívá jeho mužská identita: pokud by tyto úkoly neplnil, nebyl by mužem, a dával by tak svému dítěti, ať už dceři či synovi, špatný vzor. Tento model otcovství se zakládá na představě dominující maskulinity: být mužem neznamena pouze být přirozeně odlišný od žen, ale také být nadřazený. Představa maskulinní nadřazenosti prosvítá z výpovědí mužů tohoto typu na mnoha místech: ve srovnávání sama sebe se svou bývalou manželkou, ze spojování jejich konkrétních vlastností s charakteristikami pokládanými obecně za femininní a z hodnocení těchto vlastností jako méně hodnotných; ze zdůrazňování vlastního pocitu ztráty kontroly a moci nad rozvodovou situací, nad výchovou dítěte a rozpočtu domácnosti a s tím spojenou frustrací; z hodnocení fungování a práce státních institucí zasahujících do rozvodového procesu a výchovy dítěte. Ztráta vlastního dominantního postavení v bývalé rodině vede u tohoto typu mužů k silným pocitům nespokojenosti, které nezřídka ústí ve ztrátu zájmu o děti anebo v táhlé konflikty s bývalou partnerkou.

Na straně druhé lze v této skupině identifikovat model otcovství, který nepředpokládá přírodou či přirozeností dané rozdíly mezi mužem a ženou. Genderové diference jsou podle tohoto podtypu mužů dané konkrétní situací, která se ovšem může měnit. Matka se sice může přirozeně snažit starat o úplně malé děti, jelikož je porodí a kojí, ve všem ostatním jí ale otec může v případě potřeby nahradit a nutným dovednostem se naučit. Tito muži však až do rozvodu nevidí žádný zásadní důvod, proč by to dělali – jsou spokojeni se svou úlohou hlavního živitele a pomáhajícího rodiče. Nepokládají svou úlohu v dělbě práce v domácnosti za přirozeně nadřazenou – je pro ně prostě výsledkem optimálního uspořádání a organizace práce. Svou bývalou partnerku hodnotí v její výchovatelské a pečovatelské roli pozitivně a rád jí tyto povinnosti přenechávají i po rozchodu. Jejich vztah proto není tolik konfliktní jako u předchozí skupiny. Pokračují nadále ve své úloze pomáhajícího rodiče, i když individuálně pociťují ztrátu a smutek nad svým vytěsněním z původní rodiny.

Rozdíly mezi těmito dvěma dílčími typy pomáhajících otců se v praxi projevují nejvíce v jejich chápání a performanci repertoáru vychovatele a v jejich přístupu k otcovské autoritě. První typ, pomáhající otcové s esencialistickou představou maskulinity, se pokládá za přirozené představitele autority. Autorita je součástí jejich rodičovské role a není zpochybněna ani rozchodem rodičovského páru a nepřítomností otce v domácnosti dítěte.

Tito muži mají vcelku jasnou představu o pravidlech a hranicích, kterým chtějí dítě naučit. Používají relativně přísné výchovné postupy, u menších dětí je ze strany těchto mužů běžné používání tělesných trestů. Ani po rozvodu se nebojí vstoupit s dítětem do konfliktu a z titulu své rodičovské pozice prosadit svou vůli proti vůli dítěte, a to i pomocí ostřejších metod. Poslušnost bývá vyžadována bez diskusí a odmouvání. Po rozchodu zpravidla otec vykonává svou část autority a matka zase tu svou. Otec může být více autoritativní než matka, někdy ale hlavní autoritativní figuru představuje matka, vzhledem k tomu, že s dítětem tráví mnohem více času. Otec se v tomto případě jako autorita projevuje alespoň v průběhu společných kontaktů, trvá na respektování pravidel vztahujících se k jejich společným chvílím a snaží se autoritativně působit alespoň v rámci možností.

Tento typ mužů je zneklidněn faktem, že jejich děti jsou většinu času vychovávány v čistě ženském prostředí, a je přesvědčen, že chybějící mužský model se na nich později musí nutně projevit. Obávají se, že bývalá manželka nedokáže být dostatečně autoritativní a nechává dítěti příliš volnosti. Jejich cílem je v první řadě vychovat dítě k samostatnosti, což je podle nich úlohou otce, zatímco matka spíše dítě podporuje ve vzájemné závislosti. Jejich obavy vycházejí právě z představy genderových odlišností v rodičovství, podle které je muž lépe uzpůsoben k vymáhání pravidel, přísnosti a trestání než žena, která je nutně příliš jemná a slabá. Domnívají se, že jejich občasná výchovná působení je příliš omezené na to, aby dětem nepřítomnost muže v rodině nahradilo.

Představitelé druhého podtypu, pomáhající otcové s konstruktivistickou představou maskulinity a feminity, se mnohem snáze po rozchodu vzdávají svého podílu na autoritě a častěji preferují vystupovat vůči svým dětem v roli kompliců a bavičů, upřednostňují zachování blízkosti a přátelství s dítětem před jeho vychováváním. Tito muži berou dítě skoro jako sobě rovné a výkon autority nechávají na jeho matce. Věří, že matka svou úlohu autoritativního rodiče zvládá dostatečně dobře, a dítěti tedy nehrozí, že by bylo kvůli chybějícímu otcovskému modelu špatně vychováno. Tito muži nechtějí nutně a za každých podmínek uplatňovat otcovskou autoritu, jelikož se snaží dítě si získat, nalézt s ním znovu blízkost. V rámci omezených, soudem určených kontaktů chtějí udělat dítěti společné chvíle co nejpříjemnější a odmítají je do něčeho příliš nutit, i když trvají na respektování některých základních pravidel. Hlavním výchovným prostředkem, který jim podle jejich mínění v jejich situaci zbývá, je vlastní pozitivní příklad – jako vychovatelé by tedy měli žít tak, jak by později mělo žít i jejich dítě.

4.2.2. Příklad: Zbyněk a Radek

Zbyněk je lékař, který z klasické medicíny před několika lety přesešel na akupunkturu. Je mu 36 let. S bývalou manželkou má dvě děti – dvanáctiletou dceru a jedenáctiletého syna. O děti byl od počátku zvyklý částečně pečovat, ale jak sám přiznává, je fixovaný hlavně na svou dceru. Jeho bývalá manželka a matka dětí je také lékařka. Zbyněk je přesvědčen, že žena má být jemnou a krásnou bytostí, která dělí svůj čas mezi péči o svého partnera, děti a o svou krásu. Právě toto jeho pojetí ženskosti pravděpodobně začalo působit rozkoly manželského páru, které vedly až k nevěře manželky a rozchodu, který je stále ještě provázen obrovskými konflikty a vzájemnou nevráživostí. Dětem bylo v době rozchodu 8 a 9 let. Těsně po rozchodu bydleli s bývalou manželkou jako sousedé ve stejné ulici a otec se tak mohl vídat s dětmi každý den, matka dětí tuto situaci emocionálně „nezvládla“ a odstěhovala se. Po nějakou dobu bránila Zbyňkovi v kontaktech s jejich dětmi. Nyní ale Zbyněk tráví s dětmi velmi mnoho času. V soudem schválené dohodě je sice stanoven každý druhý víkend a čtvrtky, kdy mohou zůstat přes noc; ve skutečnosti ale děti tráví s otcem takřka polovinu týdne, včetně společných prázdnin. To je možné zejména proto, že se Zbyněk znovu oženil a nyní tráví čas s dětmi v rámci nové rodiny – s manželkou a dalšími dvěma malinkými dětmi (jedním vlastním a druhým nevlastním). Nová partnerka naplňuje jeho představy o ženskosti, dobře vaří a o děti pečuje, jeho dceři ukazuje různé techniky, jak pečovat o svou krásu. S bývalou manželkou mají stále konflikty. Muž podle jeho názoru není stvořen k tomu, aby byl schopen pečovat o děti, tato úloha přísluší přirozeně ženě.

Radkovi je 29 let a má devítiletou dceru, pracuje jako dělník. Jeho bývalá manželka je prodáváčkou v místním obchodě. Vzali se v devatenácti letech, bez předchozího společného života a po krátké známosti, protože „babička by ho nepustila bydlet do domu bez svatby“. Po narození dcery byla

manželka tři roky na rodičovské dovolené, pak začala pracovat. Její pracovní doba končila později než jeho, takže se Radek běžně staral o dceru v době, než se manželka vracela domů. Vaření a nákup potravin zajišťovala ona, on pomáhal s běžnými pracemi v domácnosti – myl nádobí, luxoval, nikdy ale například nemyl okna. Pokládá za samozřejmé, že muž by měl být živitelem rodiny a žena je primárně pečovatelka, ale ve skutečnosti neměl vyšší příjem než jeho bývalá partnerka a příjem jich obou byl naprosto nutný k udržení uspokojivého životního standardu. Zároveň s dcerou trávil pravděpodobně více času než manželka, jelikož se o ni staral každé odpoledne v pracovním týdnu; většinou s ní byl venku na zahradě a pak jí připravil studenou večeři.

Manželka podle jeho slov chodila ráda do společnosti a bavila se, ráda pila alkohol a tancovala. Brzy poté, co nastoupila do práce, potkala jiného muže, se kterým navázala vztah. Radek se o tom dověděl po relativně dlouhé době a v reakci od manželky odešel. Po rozchodu se odstěhoval z domku, který patřil manželčině babičce, zpět ke svým rodičům a bratrovi. V bytě na něj zbyl jeden malý pokoj, ve kterém by nemohl žít společně se svou dcerou, a vzhledem k nízkému platu a cenám nájmů v místě bydliště si zatím neumí představit, že by svou bytovou situaci nějak zlepšil. Dcera je ve výhradní péči matky, Radek má vymezený styk s dítětem o sudých víkendech. Do dohody o uspořádání výchovy opomněl zahrnout dovolené, což mu stále ještě působí problémy, jelikož musí každý rok společnou dovolenou se svou dcerkou s bývalou manželkou pracně vyjednávat. Několik prvních měsíců po rozvodu se matka dítěte pokoušela bránit jejich vzájemným kontaktům: „To jsem měl problémy i na ten víkend, i když to bylo od soudu určený. Jako že je nemocná, nebo že ke mně nechce... Ona se ke mně těšila, a on je to každé sudej víkend, takže jí zas tak nevidím.“ To, že je dcera ve výhradní péči bývalé manželky, přijal jako samozřejmé – je to její máma, tak to tak má asi být. Odmítl ale vzdát se kontaktů s ní a postavil se proti tomu, aby jí matka po novém sňatku změnila příjmení, protože má dceru rád a chce s ní být. Chvilí dokonce přemýšlel o tom, že by se pokusil získat dceru do své péče, ale v cestě tomu stály jeho špatné bytové podmínky: „Takže i bych řek, že bych se v tu dobu moh o ní postarat líp než manželka, protože oni potom pili oba a ona byla vlastně v péči babičky. Ale nechal jsem to tak.“

S dcerou se nyní vídá i mimo vymezené dny, díky tomu, že udržuje přátelské vztahy se svou bývalou tchyní, švagrovou a jejím manželem. Vzhledem k tomu, že všichni bydlí v jedné čtvrti, příležitostně k nim chodí na návštěvu, a dcera tráví u své babičky většinu času. Když je dcera na návštěvě u něj, chodí spolu ven – do zoo, do bazénu, na matějskou, ale ne vždy plánuje nějaký program. Když prší, jsou doma spolu s jeho rodiči. O vaření se stará jeho matka, dcera si hraje s dětmi jeho bratra či sousedů. V jeho pokoji má svou skříň s hračkami a spí společně s otcem na rozkládací posteli.

Každý měsíc platí na dceru soudem vyměřené výživné ve výši 1500 Kč. Uvědomuje si, že výchova dcery je pravděpodobně nákladnější, ale ze své výplaty si podle svých slov nemůže dovolit víc. Občas jí koupí něco navíc jako dárek. Rád by ale v budoucnu založil novou rodinu a k tomu potřebuje mimo jiné prostředky na lepší bydlení.

Se svou bývalou manželkou nekomunikuje, maximálně si pošlou textovou zprávu o tom, kdy si dceru vyzvedne. Neví, jak matka se svým přítelem dceru vychovává, a raději po tom ani nepátrá, jelikož nechce vyvolávat žádné konflikty – po zkušenosti, kdy mu nechtěla dceru „půjčit“ ani v soudem vymezené dny. O všech důležitých záležitostech v životě dcery rozhoduje její matka. „Pochybuju, že by mě někdo jako poslech. ... Já jí z mého postavení nedonutím, aby se ... učila.“ Přesto ale má pocit, že má u své dcery autoritu, dcera ho respektuje a ráda s ním tráví čas.

4.3. Pečující přítomný otec

Muži, projevující se jako pečující a přítomní otcové, mohou být dáni do souvislosti s představou „nového“ otce, tak jak je již desetiletí přítomna v diskurzu rodičovství. Jako jediní před rozchodem osobně pečovali o své děti stejným dílem jako jejich partnerky a svou otcovskou identitu zakládají právě na této blízkosti a péči. Živitelský repertoár pro ně není zdaleka tak významný jako pro předchozí skupiny otců, spíše ho vědomě zpochybňují a odmítají. Největší prostor ve své konstrukci osobní otcovské role dávají repertoáru pečovatele a blízkého, případně učitele a baviče. Před rozchodem byli zvyklí trávit se svým dítětem či dětmi velký objem času, a to nezprostředkovaně, bez přítomnosti a asistence své partnerky či jiných ženských „expertek“ na péči o dítě. Svou profesionální aktivitu částečně nebo úplně přizpůsobovali potřebám rodiny a dítěte a svou osobní identitu neopírají primárně (tak jako předchozí dva modely) o identitu profesionální.

Již před partnerským rozchodem byli tito muži přesvědčeni, že muž může zvládnout úkony spojené s každodenní péčí o dítě a jeho údržbou stejně dobře, ba někdy i lépe než žena, a jejich vlastní praxe je pro ně toho důkazem. Uvědomují si, že dovednostem spojeným s péčí o děti je třeba se učit, nejde tedy o nějaký vrozený mateřský instinkt, který by byl mužům odepřen. Podle svých výpovědí se tito muži před rozchodem po delší časový úsek věnovali péči o své děti jako primární pečovatelé – pečovali o dítě sami v době, kdy byla matka dlouhodobě v zahraničí, nebo v případě její nemoci a fyzické neschopnosti se o dítě starat, eventuálně strávili nějakou dobu s dítětem na rodičovské dovolené nebo pracovali z domova. Zajímavé je, že zvýšený podíl na péči o dítě byl jen v omezené míře výsledkem jejich osobní aktivní volby, spíše šlo o důsledek situace, ve které se rodičovský pár nacházel: buďto manželka nemohla o dítě pečovat ze zdravotních důvodů, nebo prostorové a časové či finanční uspořádání práce neumožňovalo ženě o dítě pečovat, zatímco muži ano. Přestože si ale svou vysokou účast na péči o dítě vědomě nevybrali a chápou ji spíše jako výsledek okolností, důležité je, že ji v dané situaci neodmítli, a navíc je tato zkušenost významně ovlivnila v jejich dalších životních volbách.

Po rozchodu tito muži, kteří se ve velké míře podíleli na osobní péči o své děti, velmi těžce nesou přerušení každodenních kontaktů, pokud je jim umožněno pouze standardní uspořádání styku s dětmi. Mají s dítětem vyvinutý velmi blízký vztah podobný vztahu mateřskému – založený nejen na komunikaci, ale i na fyzičnu, blízkosti, péči. Ztráta tohoto vztahu jim působí utrpení a je pro ně podle jejich výpovědí nepřijatelná. Proto po rozchodu usilují o jiné než standardní uspořádání výchovy dítěte – někteří bojují o svěřeni dítěte do vlastní výchovy, jiní usilují o střídavou výchovu nebo o rozšířenou formu kontaktů. Jejich postoje se zpravidla střetávají s postoji jejich bývalých partnerek a výsledkem jsou dlouhotrvající konflikty.

4.3.1. Otcovské repertoáry pečujících otců

Tento typ mužů buduje citovou blízkost se svými dětmi především prostřednictvím fyzické blízkosti – tělesných kontaktů, mazlení, ale i prostřednictvím hry nebo alespoň přítomnosti ve stejném fyzickém prostoru. Tito muži ovšem kladou důraz i na další způsoby budování citové blízkosti, využívané i ostatními respondenty – důvěrnou konverzaci a snahu být dítěti k dispozici v případě potřeby. Odmítají názor, podle kterého přísluší rodičovské aktivity přinášející fyzickou blízkost s dětmi spíše ženám. Otec si podle nich s dítětem může vybudovat stejně blízký fyzický vztah jako matka, zejména pokud s dítětem tráví dostatek času od jeho raného věku a fyzický kontakt s ním rozvíjí.

Před rozchodem byli tito muži navyklí na každodenní fyzický kontakt s dítětem, daný osobní péčí o dítě od nejmenšího věku. Jejich vztah s dítětem nebyl zprostředkován bývalou manželkou, jelikož tito otcové si budovali své vlastní sféry rodičovství, vyhrazené pouze jim a jejich dětem. Na rozdíl od ostatních nebyl jejich zájem o dítě podmíněn jeho schopností komunikovat. Vztah byl od počátku budován na jiných výměnách, zejména na výměnách fyzického charakteru, jako je například krmení.

Po rozchodu tito muži hledají způsoby, jak úzký fyzický vztah se svými dětmi zachovat. Zpravidla usilují o širší než standardní rozsah kontaktu, aby tak mohli s dítětem trávit více času a zůstat mu nablízku. Pokud se jim to nepodaří, rozvíjejí strategie, které jim umožňují co nejlépe využít omezených návštěv k obnovení fyzické blízkosti. Pokud jim nemohou být nablízku fyzicky, snaží se alespoň být s nimi v neustálém virtuálním kontaktu prostřednictvím telefonu či dopisů.

Pro oba předchozí modely otcovství platí, že otcovství je pro jejich představitele pevnou součástí mužské identity, a být otcem přitom znamená v první řadě být živatelem rodiny. Další dimenze otcovství, či spíše konkrétní způsoby jejich uskutečňování, jsou pro ně volitelné. Tento třetí typ mužů, na rozdíl od předchozích dvou, neakcentuje svou otcovskou úlohu jako v první řadě úlohu živatele. Větší důležitost přikládá jiným rozměrům otcovství, které jej neoddalují od dítěte či dětí a nenuťují jej trávit dlouhé hodiny mimo domácnost. Všeobecně rozšířený obecný požadavek (který si podle svých výpovědí jasně uvědomují), podle kterého má otec být hlavně živatelem, zpochybňují a s tradiční normou otcovství nesouhlasí.

Muži tohoto typu podle svých vlastních slov již před rozvodem odmítali povinnost živit rodinu jako prvořadou úlohu otce, přikládali stejný či větší význam jiným dimenzím otcovské role a vyžadovali po manželce stejný podíl na materiálním zabezpečení rodiny. Tito otcové odmítají tradiční rozdělení na matku-pečovatelku a otce-živatele, a to i v rovině reprezentací. Mnoho z nich dosahovalo v zaměstnání nižšího příjmu než jejich partnerky a nespatořovalo v tom ohrožení své mužské identity. Pro tyto muže tedy nebyl repertoár živatele nejvýraznější složkou jejich otcovské identity. Rozchod jim ale přináší novou situaci. Po rozchodu totiž získávají pocit, že se od nich očekává právě pouze naplňování této dimenze otcovství, a vzhledem k tomu, že pro ně před rozchodem nebyla podstatná a že ji neakceptují, dostávají se nyní do zásadního konfliktu se společenskými očekáváními.

Otcové tohoto typu bývají většinou pro své děti citlivými a trpělivými učiteli. Díky tomu, že mají s dítětem blízký až intimní vztah, nezprostředkovaný další osobou, jsou si vědomi jeho schopností a sklonů a jsou ochotni přizpůsobit výchovu jeho potřebám. Zdůrazňují důležitost rozvoje osobnosti dítěte, jeho naplnění a vnitřní pohody, konstrukce jeho osobní identity v souladu s jeho vnitřním Já a s jeho skrytými zdroji. Péče, kterou dítěti věnují, jde ruku v ruce se snahou o jeho intelektuální a morální rozvoj – jelikož nenechávají odpovědnost za pečovatelské úkony výhradně na své partnerce, nenechávají na ní ani odpovědnost za rozvoj a vzdělávání dítěte. Naopak, někteří po rozchodu spíše projevují nedůvěru k jejím výchovným schopnostem a snaží se v době společných kontaktů „napravit“ její působení. Sdílejí se svými dětmi různé aktivity, ve kterých tito otcové spatřují výchovnou a vzdělávací hodnotu a které mají za cíl rozvíjet schopnosti a osobnost dítěte. Když děti dosáhnou školního věku, projevují se tito muži jako výkonní školní koučové – velmi se zajímají o výběr školy, kterou dítě navštěvuje, během kontaktů se s ním věnují školní přípravě, projevují zájem o jeho školní prospěch. Jejich aktivizace za školní úspěch dětí ale stejně jako v předchozích modelech záleží v první řadě na úrovni kulturního a školního kapitálu otců samotných. Zde se zřetelně ukazuje, že způsob, jakým se jednotliví otcové projevují v repertoáru učitele, je nejprve pod-

míněn jejich vzdělanostní a kulturní úrovní, a teprve na druhém místě typem otcovství, ke kterému se přiklání.

4.3.2. Příklad: Daniel

Daniel je vysokoškolsky vzdělaný a pracuje jako redaktor na volné noze. Je mu 35 let. Má šestiletou dceru.

Jeho partnerka otěhotněla neplánovaně, takže mu podle jeho slov „nezbývalo nic jiného, než se o ni postarat“. Byl u toho, když se dcera narodila, a snažil se začlenit do péče o ni od samého počátku, i když jak říká, v prvních měsících je díky kojení pouto mezi matkou a dítětem nevyhnutelně silnější. Po roce partnerka odjela studijně do zahraničí a Daniel se stal hlavním pečovatелеm. Pracoval doma a staral se o dítě: „Ale vždycky jsem jí byl jako nablízku, ještě když byla malá, tak jsem jí nosil v takovém tlumoku, chodil jsem s ní... Prakticky jsem jí nevynechával ze svého života, prakticky jsem jí brávil všude s sebou.“ Jeho manželka si po návratu představovala, že se znovu ujme výhradně pečovatelské role a Daniel bude plně živit rodinu, to se ale již neslučovalo s jeho životní filozofií.

Neshody mezi ním a jeho partnerkou postupně vyústily v to, že se rozešli, aniž by ovšem přestali bydlet v jedné domácnosti. Nějaký čas žili vedle sebe a o dceru pečovali střídavě oba. Poté, když situace začala být příliš konfliktní, Daniel se odstěhoval a s manželkou začali praktikovat střídavou péči – každý pečoval o dceru jeden týden. Když ale měl toto uspořádání formálně potvrdit soud, manželka se podle Daniela zalekla toho, že by byla vnímána jako špatná matka, která nemá své dítě ve výhradní výchově, a postavila se proti střídavé výchově: „Některé ženy prostě bývají proto agresivní. Protože někdo jim to dítě chce jako sebrat. To je to černo-bílé vidění, že buď mají dítě ve výhradní péči, nebo dítě vůbec jako nemají“. Po táhlých soudních jednáních přesto Daniel střídavou péči prosadil a nyní ji praktikuje. Bydlí se svou novou přítelkyní a každý druhý týden má u sebe svou dcerku, která ale stále navštěvuje tutéž mateřskou školu, jako když je u matky.

Daniel je velmi kritický k institucím zabývajícím se porozvodovou péčí o děti – zejména k soudům, soudním znalcům a sociálním pracovníkům. Je přesvědčen, že vždy stály automaticky na straně jeho manželky a on musel svou pozici velmi tvrdě prosazovat. K rodičovským schopnostem své bývalé manželky je spíše kritický a stále mezi nimi doutná konflikt, který nemá daleko k fyzickému násilí; nejsou spolu schopni komunikovat ani ohledně svého dítěte. S každým důležitým rozhodnutím, na kterém se neshodnou (trvalé bydliště dcery, volba školy), se znovu obrací na soud.

Daniel o svou dceru každodenně pečoval od jejího narození a není pro něho problém pokračovat v tom i nyní. Je přesvědčen, že mezi muži a ženami v tomto ohledu nejsou žádné rozdíly a že při péči o dítě nezáleží na pohlaví, ale na vztahu, který k němu člověk má. Domnívá se, že dítě by mělo mít co nejvíce dobrých výchovných vzorů, které ale nemusí nutně vycházet z tradičního genderového rozdělení. Je velmi angažovaný na dceřině intelektuálním vývoji a vzdělání: odmalička ji učí jazyky, vybírá pečlivě školu, do které by měla chodit: „Podle mého názoru je (škola, kterou vybrala matka dítěte) vhodnější pro děti, které mají nějaký tvůrčí talent. A to dcera jako nemá, a já myslím, že by se tam jakoby utopila a začala by krnět.“

Vzhledem ke střídavé výchově nemají rodiče povinnost platit jeden druhému výživné na dítě, což představovalo jeden z kamenů úrazu při soudních jednáních – bývalá manželka usilovala o nějaké finanční odškodnění, kterého by pravděpodobně snáze dosáhla, kdyby měla dceru ve výhradní

výchově. Daniel odmítá svou bývalou manželku jakkoli podporovat, a když dcera něco potřebuje, koupí to přímo jí. Cítí, že po rozchodu se od něj očekávalo „zaplatit a mlčet“, tedy plnit úlohu živitele a vzdát se podílu na péči o dítě: „Tady se od otců očekává, že by měli přijmout to břemeno zajištění těch peněz a dál nijak neohrožovat tu výchovu.“ Toto očekávání sdíleli dokonce i někteří jeho známí a kamarádi, kteří nechápali, proč tolik usiluje o podíl na výchově svého dítěte. Daniel ale odmítl chovat se podle těchto obecně sdílených předpokladů, což se projevilo mimo jiné i v eskalaci konfliktu s jeho bývalou partnerkou.

5. OSOBNÍ A OTCOVSKÁ IDENTITA ROZVEDENÝCH OTCŮ

Být otcem neznamená jen mít vztah se svými dětmi a nést vůči nim určité povinnosti. Otcovství se stává součástí mužovy osobnosti, účastní se na jeho osobní identitě. Otcovská identita zahrnuje představu, kterou si muži budují o otcovství obecně a o svém vlastním otcovství konkrétně. Vztahuje se také k jejich vztahu s jejich vlastním otcem – být otcem znamená postavit se na místo svého otce a pozitivně či negativně se vůči němu vymezit. Otcovská identita se liší od otcovské role: zatímco role se vztahuje k dítěti a k povinnostem a očekáváním ve vztahu otce k dítěti, identita se vztahuje přímo k otci. Muž si může uchovat svou otcovskou identitu i v případě, že jeho dítě ani neví o jeho existenci a on není nijak aktivní v otcovské roli.

Rodičovství je autory zabývajících se rodičovskou identitou [Palkowitz, Copes, Woolfolk 2001; Fox, Bruce 2001; Eggebeen, Knoester 2001] pokládáno za hlavní zdroj formování toho, kým muž v dospělosti je – má obrovský dopad na rozvoj osobní identity dospělého člověka. Rodiče se podle výsledků kvalitativních rozhovorů shodují v tom, že jsou úplně jinými lidmi, než jakými by byli, kdyby nikdy neměli děti [Palkowitz, Copes, Woolfolk 2001: 50]. Otcovská identita je tak neoddělitelná od osobní identity muže, ať už žije společně se svými dětmi či nikoli. Evidentně ale existují rozdíly v tom, jak významné místo v komplexu osobní identity individua zaujímá.

V literatuře lze nalézt několik různých konceptů identity, znázorněných různými geometrickými schémata. V klasické Strykerově teorii je Já chápáno jako množství identit hierarchicky uspořádaných do lineárního sloupce, přičemž nejvýznamnější (nejvíce salientní) identita se nachází na vrcholu tohoto sloupce a vstupuje do širokého okruhu rolových kontextů [Stryker 1980, 1987, citováno podle Fox, Bruce 2001: 396]. Jiní autoři znázorňují identitu jako soustavu kocentrických kruhů, přičemž vnitřní, centrální kruh znázorňuje identitu nejdůležitější ve struktuře celého Já [McCall, Simmons 1978; Stryker, Serpe 1994; citováno podle Fox, Bruce 2001: 396]. Pasley, Kerpelman, Goodman a Fruits [1998, cit. podle Fox, Bruce 2001: 396] se pokusili operacionalizovat model Já jako kruh rozdělený do částí, přičemž ta největší reprezentuje nedominantnější identitu a uspořádání částí vypovídá o struktuře Já. Marks a McDermid [1996, cit. podle Fox, Bruce 2001: 396] používají model váhy, aby vyjádřili, jak se osoby pohybují mezi různými identitami v závislosti na situaci a okolnostech, v jakých se nacházejí – neexistuje tedy jen jedna salientní identita rozhodující ve všech situacích. Já je zde jakási osa otáčení či bod, na kterém je vyvažována rovina různých identit. Další autoři [Lupton, Barclay 1997] zdůrazňují i časovou osu, která se také podílí na proměnlivosti identit. Tyto různé koncepty ukazují, jak se sama teorie osobní identity v čase mění a vyvíjí.

Přihlédneme-li tedy k citovaným konceptům, je možno shrnout, že otcovská identita může zaujímat různé místo v komplexu osobní identity individua – může být různě salientní v různých situacích a v různých obdobích života. Otcovská identita každopádně není nehybná a jednou daná a u různých osob se může vyznačovat různým stupněm salience. Změny chování a prožívání, které muži otcovství přináší, závisí na tom, nakolik je otcovská identita pro něho centrální.

V literatuře zabývajících se otcovstvím jsou uváděny různé dopady otcovské identity na chování mužů. Otcovství přináší zvýšení pocitu pohody a životního uspokojení [Levine, Pitt 1995, citováno podle Eggebeen, Knoester 2001: 382], snižuje riziko zneužívání alkoholu a drog [Umberson 1997, cit. podle Eggebeen, Knoester 2001: 383], mění povahu sociálního života muže – zvyšuje sousedské kontakty a zapojení do občasných institucí spojených se školou a sportovními oddíly [Seccombe, Ishii-Kuntz 1994, cit. podle Eggebeen, Knoester 2001: 383], posiluje orientaci sociálních vztahů

na širší rodinu a příbuzné [Eggebeen, Hogan 1990, cit. podle Eggebeen, Knoester 2001: 383], přináší mužům větší zapojení na pracovním trhu a vyšší profesní angažovanost, zároveň ale zabraňuje „přehánění“ pracovní aktivity a snižuje pracovní stres [Eggebeen, Knoester 2001: 384]. Podle rozsáhlého amerického výzkumu založeného na datech z National Survey of Families and Households 1988 má otcovství rozhodující vliv na sociální a rodinné vztahy (otcové se častěji aktivně zapojují do různých občanských iniciativ a asociací, mají více kontaktů a výměn s příbuznými) a na jejich pracovní život (otcové mají menší zkušenosti s nezaměstnaností a pracují více hodin týdně než muži, kteří otci nejsou) [více viz Eggebeen, Knoester 2001]. Rob Palkowitz a kolegové při svém kvalitativním výzkumu vlivu otcovství na osobní identitu [Palkowitz, Copes, Woolfolk 2001] dospěli ke zjištění, že pro naprostou většinu dotázaných otcovství znamenalo hluboké a všeprostopující změny identity. Podle jejich výsledků s sebou otcovství přináší usazení se, větší zaměření na ostatní místo sám na sebe, pocit zodpovědnosti, generativitu neboli snahu předat něco ze sebe dál prostřednictvím péče o další generaci, a je pobídkou k odlišným a klíčovým životním rozhodnutím.

Co se týče otců v našem vzorku, pro většinu z nich byl „vstup“ do otcovství jaksi automatický a samozřejmý. Je to dáno pravděpodobně zejména tím, že se jedná o generaci, která se stávala rodiči ještě před socio-politicko-ekonomickou změnou započatou v listopadu 1989. Rodičovství nebylo nijak výrazně problematizováno, bylo automatickým krokem následujícím po dosažení plnoletosti a ukončení vzdělání. Nemuselo být ani nutně spojeno se sňatkem či s nalezením životní partnerky, spíše samo o sobě vedlo k uzavření sňatku a k přijetí matky svého dítěte za životní partnerku:

„Občas jako jsme se vyspali spolu, jo a takovýhle věci, ale pak najednou se zjistilo, že je těhotná, že jo, takže co s tím? Ona víceméně navrhovala variantu, že bude svobodná matka, já, vzhledem k tomu, že jsem cítil určitou odpovědnost za ten stav, ve kterém je... a nechtěl jsem, aby bylo děcko na světě bez táty, a prostě chtěl jsem s tím dítětem nějak žít, tak jsem s tím nesouhlasil. Tak jsme se vzali, jo.“ (Václav, vedoucí prodeje, syn 8 let)

Zkušenost otcovství tak pro ně byla silným prožitkem, na který se nijak nepřipravovali a nebyli na něj připraveni. Podle svých výpovědí se na dítě „těšili“ a počítali s tím, že jejich úkolem bude svou rodinu materiálně zajistit. Tomu odpovídalo i to, že po narození dítěte věnovali většinu svého času a energie své práci a péči o dítě přenechali manželce. Pro mnohé z nich představovala změna životního stylu způsobená rodičovstvím značný problém a mohla být i zdrojem konfliktů mezi partnery, vedoucích postupně k rozpadu vztahu. Několik výjimek představují jen „pečující“ otcové, jako Tomáš či Daniel. Otcovská identita pro ně ale vesměs znamenala pocit úplnosti, hrdosti, dospělosti a sounáležitosti – pocit, že jsme „rodina“.

5.1. Otcovská role a identita

Je zřejmé, že otcovská identita není nehybná, stálá a jednou daná, nýbrž je pohyblivá a mění se v čase. Rozchod a ztráta společného bydliště s dětmi představuje bod, který znamená zpochybnění, zeslabení či případně posílení otcovské identity. To, jakým je muž otcem a jak vidí sám sebe jako otce, závisí také do velké míry na tom, jak chápe otcovskou roli – jaká cítí očekávání, která k němu jako otci ostatní vztahují, a jak on sám chápe ideální otcovství. Společenské normy a vlastní představa o ideální performanci otcovské role jsou vzájemně provázány, mohou se ovšem lišit i být ve výrazném rozporu.

Na základě analýzy rozhovorů s českými otci je možné rozlišit dva typy očekávání – ta, která na ně podle jejich názoru klade jejich okolí – partnerky, děti, rodiče, společnost, a ta, která na sebe klade oni sami v souladu s vlastní představou toho, jaký by měl být „dobrý“ otec. První skupina, tedy externí očekávání, tvoří jádro toho, co je v klasické sociologii označováno jako sociální role.

5.1.1. Otec jako sociální role

V první řadě se jedná o skupinu očekávání spjatou s tradičními normami otcovství, které v České republice stále determinují chápání genderových rolí: otec by měl být živatelem rodiny, zatímco matka pečuje o děti a domácnost. To, že by otec měl být živatelem rodiny, muži pociťují z různých zdrojů – od známých a kamarádů, kteří by sami osobní péči o dítě nezvládli nebo spíše nechtěli zvládat, ale i od institucí, ze strany učitelek v mateřské škole, sociálních pracovníků i představitelů soudu, který rozhoduje o svěření dítěte do výchovy rodičů. Daniel (překladatel, dcera 6 let), který má svou dceru ve střídavé péči se svou bývalou manželkou a podílí se na její výchově, zajištění a péči stejnou měrou jako ona, říká: „... soudkyně se po skončení jednání zeptá manželky, a pouze manželky, v jakém stavu je dítě. A zeptá se manželky, jestli je finančně zabezpečená, ale mě se nezeptá.“

Druhým pocítovaným očekáváním spojeným s tradiční normou otcovství je předpoklad, podle kterého by otec měl ztělesňovat autoritu a s její pomocí vychovávat dítě. Toto očekávání je na otce výslovně kladeno například ze strany psychologů – podle Eduarda Bakaláře, který je mezi těmito muži uznávaným odborníkem na problematiku otcovství, by měl být otec v rodině ten přísnější, který děti eventuálně trestá [Bakalář 2002: 122–129]. Toto očekávání je diferencováno podle pohlaví dítěte: synové podle popularizační literatury z oblasti psychologie výchovy potřebují více „pevnou“ otcovskou ruku než dcery, navíc je pro jejich zdárný vývoj nutná přítomnost mužského vzoru. Proto po rozchodu synové potřebují přítomnost a kontakty s otcem více než dcery. Tento argument využívají otcové synů v našem vzorku pro zdůvodnění, proč by měli mít větší podíl na výchově, případně proč by jim dítě mělo být svěřeno do výhradní výchovy. Otcové dcer se ale naopak proti tomuto rozšířenému argumentu ohrazují a zpochybňují jeho platnost.

Oblast tradičních očekávání spjatých s otcovským statutem se završuje předpokladem, že otec má být „hlavou rodiny“. Jak říká Tomáš (akademický malíř, 2 dcery 5 let), „má je zaštiťovat, má tu rodinu vést“. Od otce se očekává, že bude rodinu ochraňovat, bude stále k dispozici, ale zároveň nebude stále dosažitelný. Neměl by se ztotožňovat s matkou a přebírat její roli; má mít k dítěti dál než ona. Tato distance má ale svůj účel – má stát jaksi vně rodiny, aby ji mohl ochraňovat. Měl by udržovat rovnováhu a dávat dítěti hranice a limity, což podle převládajícího názoru matka nedělá. Aby toto očekávání mohl otec plnit, měl by být mužským vzorem, tedy „naplňovat nějaký ty očekávání, který se vztahují nejen k otcovskému, ale i k mužské roli“ (Josef, vědecký pracovník, dcera 17 let). To znamená, že muž je otec a otec je muž – maskulinita a otcovství jsou takto propojeny v obou směrech. Otcovství kromě mužství zároveň znamená i dospělost – muž jako otec završuje svou dospělost a očekává se od něj, že se bude chovat jako dospělý („Co se očekává? Aby se choval jako otec a dospěle.“ Richard, opravář v autoservisu, dcera 10 let).

Vedle stále převažující tradiční skupiny očekávání se ale objevuje jiná rovina: otec by se měl dítěti věnovat, hrát si s ním, trávit s ním čas, mít ho rád; měl by mu být blízký. Jedná se o očekávání spjatá s moderní normou otcovství. Obě dvě roviny, tradiční a moderní, jsou na jednu stranu vnímány jako protikladné – obě polohy se vzájemně vylučují; na druhou stranu ale dotazovaní muži cítí tlak, podle kterého by ideální otec měl naplnit oba požadavky. Muži se tak dostávají do rozporu-

né situace. Zejména ze strany svých partnerek cítí neslučitelná očekávání – měli by naplnit všechny výše zmíněné stránky tradičního otcovství, a zároveň být moderními, přítomnými otci. Jejich pocity ilustrují následující citace:

„Ženy by chtěly, aby byl majitel takové firmy, kde by nemusel vůbec bejt, nebo byl na nějaký rentě, byl by jenom s tou rodinou, staral by se o děti, měl by spoustu peněz.“
(Antonín, skladník, dcera 7 let)

„Já jsem zažil naprostej chaos, že jsem nevěděl, jak to mám mít v práci, jak s rodičem, co ode mě kdo očekává. Ty očekávání ze všech stran byly naprosto nereálný je splnit.“ (Jan, novinář, dcera 5 let)

„Říkal jsem, holčičko, musíš se rozhodnout, buď vydělám nějaký peníze navíc, ale musím se na to připravovat, musím tomu obětovat nějaký čas a ty role se musí nějak přerozdělit.“ (Ivan, bankovní úředník, dcery 9 a 5 let)

Zde se nabízí otázka, zda neschopnost či nemožnost splnit všechna očekávání není mnohdy v jádru konfliktu mezi manželi a poté nevede k rozchodu. Partnerky by si totiž rády ponechaly výhody tradičního modelu – finanční zajištění a ochranu. Tomu by v české realitě nasvědčovala i běžná délka rodičovské dovolené (3–4 roky), která způsobuje, že žena se na několik let stává ekonomicky závislá na výdělku svého partnera. Zároveň ale mají pocit, že by manžel v souladu s rozšiřující se moderní normou měl věnovat hodně času péči o děti a o domácnost, a neuvědomují si, že jedno omezuje druhé.

Muži na druhé straně také chtějí profitovat z obou modelů – nechtějí nést plnou odpovědnost za finanční zajištění rodiny, zároveň se ale neumí zapojit do péče a vysvětlují to tím, že muž není tolik biologicky způsobilý věnovat se rutinním pečujícím povinnostem. Někteří tento rozpor řeší tím, že se snaží skloubit obojí: „Nemusí mít hrozně moc peněz, má dítě rád a stará se o ně.“ (Oldřich, podnikatel, synové 17 a 14 let) Jiní se s tímto nesouladem v pocíťovaných očekáváních vyrovnávají tak, že nároky na materiální zajištění rodiny pokládají za očekávání společnosti, zatímco nároky spojené s moderní normou („v první řadě čas, který se s tím dítětem stráví, schopnost pochopit to děcko a přizpůsobit se i jeho názorům“) chápou jako očekávání ze strany samotného dítěte. Ideální otec tak podle nich musí vyvažovat jak nároky kladené společností, tak nároky ze strany svých dětí.

5.1.2. Otec jako ideál

Oproti těmto externím očekáváním, tedy očekáváním, která otcové pocíťují ze strany svého okolí, stojí jejich vlastní pojetí toho, jaký by měl být ideální otec. Tato představa je výsledkem jejich socializace, životních zkušeností a získaných znalostí; působení různých institucí a normativních rámců, ve kterých se tito muži v minulosti pohybovali a pohybují (např. náboženství, politická orientace, legislativa státu atd.), působení vzoru jejich vlastního otce. Ve výsledku je tato představa ideálního otce součástí jejich světového názoru a ovlivňuje konstrukci jejich otcovské identity.

Dá se předpokládat, že všichni muži mají svou vlastní představu, jaký by měl být otec, jaké charakteristiky by měl ideálně splňovat; a s touto představou se poměřují. Tato představa se více či méně liší od toho, co vnímají jako očekávání ze strany okolí. Jedná se o určitý obraz „dobrého otce“, který se muži snaží naplnit ve svých otcovských praktikách. Při verbalizaci této ideální představy různí muži zdůrazňují různé otcovské repertoáry a normy – podle jedné skupiny je dobrý otec ten, který

dobře užívá rodinu, podle druhé je dobrý ten, který s dítětem tráví čas a osobně se o ně stará, podle třetí ten, který dokáže nalézt rovnováhu mezi obojím. Rozdíl se objevují zejména v tom, který z repertoárů otcovství, tedy které „dílič vyprávění“, je považován za klíčový.

Ve výsledku se na jednom pólu objevuje ideální otec podle tradičního vzorce, který je v první řadě *dobrý živitel*:

„Za prvé, myslím si, dobrý otec by měl hlavně zajistit rodinu, aby ta rodina měla nějakým způsobem spokojenej život... aby ty děti měly tady tu hru, jakou maj děti ve škole, nebo aby měly tenhle penál nebo tohle, aby prostě to měly a byly schopný si ten život užít trošku jinak než jenom starostma o tom, co můžou a nemůžou.“ (Karel, podnikatel, 3 dcery 5 a 2 roky)

„A ten otec, to je ta ekonomická stránka. Užívá se každě, pokud není úplnej magor a flink.“ (Jan, novinář, dcera 5 let)

Tuto představu ideálního otce sdílí asi jedna čtvrtina dotazovaných mužů. Více než polovina respondentů zároveň popisuje ideálního otce jako představujícího *záštitu a jistotu* – dítě za ním může kdykoli přijít s jakýmkoli problémem a otec jej pomůže vyřešit, ochrání dítě v krizových situacích a vždy ho vyslechne. Tato představa nabývá obrovské důležitosti právě po rozchodu, jelikož se jedná o dimenzi otcovství, kterou je možné naplnit i na dálku.

„To aby věděla, že je tady člověk, za kterým může kdykoli přijít. A říct, co potřebuje. ... Chci jí dát pocit zázemí.“ (Jiří, manažer, dcera 14 let)

„Aby prostě věděly, že je to člověk, kterej se o ně postará, kterej je tam od toho, aby jim pomoh s čímkoli.“ (Karel, podnikatel, 3 dcery 5 a 2 roky)

Poslední důležitou kvalitou ideálního otce v souladu s tradiční normou otcovství je jeho schopnost být *dobrým vychovatelem*, který připravuje děti na budoucnost a ukazuje jim směr. Zde je důležité, že otec musí být svým dětem příkladem: „Bejt zodpovědnej, bejt mu dobrým příkladem, tomu dítěti. Chovat se tak, jak chci, aby se potom chovalo to dítě.“ (Antonín, skladník, dcera 7 let) Tento požadavek opět souvisí s tím, že dobrý otec musí být „dospělý“. Otec se stává dospělým, protože vychovává dítě k dospělosti – nejprve se tedy musí sám stát tím, kým chce, aby bylo později jeho dítě.

Následující citace shrnuje charakteristiky, které by měl mít ideální otec v souladu s tradičními repertoáry otcovství:

„Moje představa je taková, že ten mužskej by tam fungoval jako hlava rodiny ... proto, že má autoritu na základě toho, co umí, co dokáže, že je pro tu rodinu oporou, že tu rodinu do značný míry živí, že ji ochraňuje nebo vystupuje za tu rodinu navenek zvláště v těch nepříjemnejch situacích.“ (Jindřich, manažer, dcery 15 a 11 let)

Na druhém pólu stojí představa ideálního otce vycházející ze zdůraznění moderních repertoárů otcovské role. K této variantě se jednoznačně kloní asi čtvrtina mužů ze vzorku, ale i velká část těch ostatních uvádí alespoň některé charakteristiky moderního ideálního otce jako součást své vlastní ideální otcovské identity. Podle této představy by měl být dobrý otec schopen zajistit péči a výchovu dětí stejně jako matka, měl by s dětmi trávit dostatek času, měl by se k nim umět přiblížit a projevat city:

„Že ten muž dokáže vykonat spoustu věcí jako žena, dokáže ji plně zastoupit.“ (Pavel, nezaměstnaný, synové 3 roky a 2 měsíce)

„Především, že ti otcové by měli víc jako projevovat nějak a nebát se dát více toho citu dětem, nemít obavy...“ (Stanislav, vědecký pracovník, syn 20 let, 2 dcery 8 let)

„Ale to, že se jim věnuješ hodně často, to oni si dobře pamatují a hodně to ocení potom, když jsou větší.“ (Vojtěch, železničář, syn 17, dcera 13 let)

O tom, že model tradičního otce – hlavy rodiny, živitele a disciplinátora – přestává sám o sobě splňovat představu o ideálním otci, svědčí také to, jak často se ve vyprávěních respondentů objevuje nová ideální otcovská kvalita, a sice schopnost snížit se k dítěti i před dítětem, umění přiznat chybu a respektovat dítě jako osobu a rovnocenného partnera. Ideální otec je tak také „otec sestupující z pedestalu“:

„Dobřej otec je člověk, kterej dokáže rozdat facky, ale dokáže i uznat svou chybu... bejt schopnej se dítěti omluvit.“ (Jiří, manažer, dcera 14 let)

„... nemít obavy, že i když to dítě je malý, že se nějak před tím dítětem ponížím. I to, že když já udělám nějakou chybu, tak tomu dítěti se omluvit.“ (Stanislav, vědecký pracovník, syn 20 let, 2 dcery 8 let)

Toto jsou základní charakteristiky, které muži z našeho výzkumného vzorku očekávají od ideálního otce. Citované modely kopírují spor mezi moderní a tradiční normou otcovství. Jen několik respondentů má ale jasnou a koherentní představu o tom, jak by měl ideální otec vypadat. Většina z nich spíše kombinuje všechny výše zmíněné charakteristiky a v různých souvislostech zmiňuje různé ideální vlastnosti. I v případě, že po delším dotazování jsou schopni definovat nějaké klíčové ideální charakteristiky, ať už z oblasti tradičních nebo moderních otcovských repertoárů, převládá zjištění, že otcovský ideál je velmi obtížné definovat. To vše vypovídá o neexistenci, nebo spíše neefektivitě modelů chování v určité roli: „... to nejde, vymyslet si nějaký model a pak ho jet. To musí bejt spontánní...“ (Daniel, překladatel, dcera 6 let)

Naše zjištění tak potvrzují tezi francouzského sociologa Françoise de Singlyho, podle kterého si současní otcové „odmítají hrát na otce, tuto roli, která je oddaluje od jejich dětí“ [Singly 2000a: 156]. Uvolnění striktně stanovených požadavků a očekávání spjatých s otcovským postavením ale v žádném případě neznamená, že by se současní otcové nacházeli ve snazší pozici než jejich předchůdci. Nejenže nároky kladené na ideálního otce nejsou jasné a navzájem si protirečí, navíc být dobrým otcem má dnes pro muže jiný význam než dříve. Až do poloviny minulého století totiž muži neriskovali možnou ztrátu otcovských práv, otcovství bylo takřka nezpochybnitelné a kladené nároky, ač striktně dané, nebyly příliš vysoké. V podstatě stačilo rodinu finančně podporovat a nechovat se (příliš) násilnický – a muž byl pokládán za dobrého otce. V současnosti musí čelit protichůdným a značně vysokým požadavkům: vydělávat dost peněz, ochránit rodinu navenek, trávit dostatek času s dětmi, být představitelem pevné autority a zároveň děti respektovat a umět se snížit na jejich úroveň, být dobrým partnerem jejich matce, umět rozhodovat a zároveň ustoupit, umět řešit problémy a zároveň naslouchat... Situace se ještě více komplikuje tím, že otec již není díky zásahům sociálního státu a díky právním změnám pro rodinu nezbytný, matka s dětmi se bez něj může obejít, případně může být nahrazen jiným mužem. Pro současné muže z toho vyplývá nutnost skutečně se snažit být dobrým otcem.

I když je představa ideálního otce pro většinu mužů nejednotná a vnitřně rozporná, má velkou úlohu v procesu konstrukce jejich osobní otcovské identity. Výsledky výzkumu potvrzují potřebu hodnotit v součtu svou identitu pozitivně – i když z dílčích srovnání se zdá, že mnozí muži jsou si vědomi toho, že zdaleka nenaplnují ani očekávání kladená jejich okolím, ani svou vlastní představu o ideálním otci. Přesto se až na několik výjimek všichni hodnotí jako dobří otcové pro své děti, a to i když s nimi mají jen omezené kontakty, nejsou jejich hlavními živiteli ani vychovateli. Zdá se totiž, že mnozí otcové tuto pro ně tolik náročnou situaci řeší tím, že přijímají za svou tezi, že pro každé dítě je nejlepším otcem právě ten, který je jeho otcem (nedopouští-li se nějakých závažných excesů). Cílem pro ně není být „ideálním otcem“, stačí, když jsou „dobrymi otci“, což v podstatě znamená totéž jako „nebýt špatnými otci“. Rozvedení muži nežijící společně se svými dětmi jsou přesvědčeni, že dobrým otcem pro dítě je právě ten, kterého mají, i když má jako každý smrtelník mnohé nedostatky.

„Já si fakt myslím, že každé táta je teda nejlepší, pokud nepřekročí nějaký hranice.“
(Kamil, vedoucí nevládní organizace, syn 14 let)

„Tak ono jim to taky stačilo, ty děti nemají srovnání, ty jsi ten první, kterého potkali na světě, a podle toho to vychází dál.“ (Vojtěch, železničář, syn 17, dcera 13 let)

„No já jim můžu dát jenom to, co umím. Člověk něco umí, nějaký dary dostal, co by měl nebo neměl, to ani sám neví, taky vždycky tápe.“ (Tomáš, akademický malíř, 2 dcery 5 let)

Toto je postoj, který omezuje moc normativního diskurzu „dobrého otce“. Pro rozvedené muže to představuje způsob, jak se vyrovnat s nejistotou a nejasností, s praktickou nemožností naplnit zároveň všechna očekávání spojená s otcovstvím. Muž může být dobrým otcem, i když jeho způsob performance otcovské role neodpovídá obecně sdíleným požadavkům.

5.2. Muži a práce

Otcovská identita je alternativou k pracovní identitě, která je u mužů obecně pokládána za klíčovou. Práce je mnohými autorkami a autory pokládána za hlavní zdroj identity muže, zatímco ženy vycházejí při budování své osobní identity spíše ze soukromé oblasti svých životů.

Počínaje knihou Rosabeth Kanter z roku 1977 [Kanter 1977], mnohé sociologické analýzy [Cockburn 1983; Walby 1986; Pringle 1989 ad.] odhalily, že klasický model celoživotní, nepřerušované kariéry na plný úvazek a model živitele rodiny jsou ve své podstatě maskulinní. Zároveň upozornily na fakt, že placená práce je základním zdrojem mužské identity, statusu a mocenské pozice. Placená práce nepřináší jen materiální či sociální pohodlí nebo příležitost k vykonávání moci; je to primárně nástroj pro nekončící projekt hledání smyslu sebe sama. Subjekt se stává individuem částečně skrze své zaměstnání. Zaměstnání mu poskytuje okamžitou sociální nálepkou, která je snadno čitelná pro ostatní. Zároveň dává jasnou náplň času, která zajišťuje kontinuitu a zbavuje existenciální úzkosti. Je podstatné si uvědomit, že placená práce byla v historii řízena, organizována a z větší části vykonávána muži [Whitehead 2002: 130].

Přes současnou vysokou účast žen na pracovním trhu mnohé studie ukazují, že práce má stále pro muže a pro ženy jiný význam. Zatímco ženy konstruují svou osobní a sociální identitu ve více oblastech zároveň, pro muže je převažujícím zdrojem identity právě vykonávání placené práce a ná-

ležitost k organizaci [Cheng 1996: xiv]. Jejich profesionální identita totiž podmiňuje a ovládá i další složky jejich osobní identity: například právě otcovství je stále mnoha muži chápáno v první řadě jako povinnost ekonomicky zajistit své děti a rodinu, a to i přesto, že ve skutečnosti je naprostá většina rodin nejen v České republice, ale i v jiných evropských zemích závislá na dvou příjmech obou partnerů. Selže-li ale takovýto muž v zaměstnání, automaticky to pro něj znamená selhání i v soukromé oblasti jeho života [Sheridan 2004: 215].

Zaměstnání je tedy primárním prostorem, ve kterém dochází k utváření a udržování různých typů mužských identit. Stejně jako jakékoli jiné identity, mužské Já musí být konstantně konstruováno, utvrzováno a rekonstruováno v průběhu sociální interakce a v dialogu s jinými. Konstrukce identity je neustálý a nekončící proces často provázený dvojznačností, napětím a nejistotou. Mnohé studie ukázaly křehkost a problematičnost tohoto procesu, jehož výsledkem jsou zdánlivě silná, sebejistá a autoritativní individua [Cockburn 1983, 1991; Goffee, Nicholson 1994]. Transformace pracovního trhu a pracovního prostředí, zejména změny struktury zaměstnání a nezaměstnanosti, ke kterým došlo ke konci 20. století a které dále pokračují, znamenají pro mužské životy a identity zásadní změny. Zmizela celoživotní jistota zaměstnání, a to i pro kvalifikované a schopné pracovníky. Tradiční dělnická odvětví odedávna rezervovaná mužům jsou na ústupu. Velké společnosti procházejí reorganizací a po pracovnících je vyžadována stále vyšší flexibilita. Placená práce proto mnohým mužům již neposkytuje takové uspokojení, aby byla jediným zdrojem konstrukce jejich identity – a různí muži se s tím vyrovnávají různými způsoby. Otcovství může být na jedné straně „posilovačem“ pracovního stresu a motivátorem k intenzivnějšímu pracovnímu zapojení, na straně druhé ale mnoha mužům poskytuje alternativu, možnost, jak budovat svou osobní identitu i na jiných základech než těch pracovně-profesních. V našem vzorku se to týká osmi mužů patřících do kategorie pečujících otců. Jejich práce je pro ně významná stejně nebo méně než jejich otcovství; svou pracovní dráhu přizpůsobují rodičovským povinnostem, a rozvod proto pro ně znamená zásadní otřes osobní identity.

Pro zbylých 27 mužů je ale práce stejně významným, ne-li hlavním zdrojem osobní identity. Práce navíc slouží jako náhradní aktivita v situaci, kdy dochází k rozdělení rodiny a ke ztrátě každodenních kontaktů s dětmi. Muž se již nemůže identifikovat primárně jako otec a hlava rodiny a zdůrazňuje více svou pracovní identitu; práce mu umožňuje smysluplně naplnit čas, dříve věnovaný rodině, a pomáhá mu udržet si ohrožené sebevědomí. To, že práce slouží jako náhrada za „ztracenou rodinu“, ukazují i kvantitativní data: podle výsledků výzkumu *Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života v ČR*,²² provedeného v roce 2005, závisí intenzita práce na rodinném stavu respondenta, a to zejména u mužů. Rozvedení muži tráví prací nejméně času, zatímco ženatí muži pracují nejčastěji s průměrnou intenzitou a v kategorii svobodných nacházíme nejvíce těch, kteří pracují s podprůměrnou intenzitou, případně nepracují vůbec. Rodinný stav respondenta také ovlivňuje jeho/její ochotu pracovat o víkend. Jednoznačně nejvyšší ochotu pracovat o víkendech projevují rozvedení muži bez stálé partnerky (celých 60 %). Kvantitativní data ale také ukazují, že jen pro část rozvedených mužů hraje práce roli zdroje seberealizace; pro větší část je práce hlavně zdrojem výdělků. To je možné interpretovat tak, že úsilí věnované muži po rozvodu práci je spojeno hlavně s touhou vydělat více peněz, a dosáhnout tak subjektivního a objektivního (kvantitativního) ocenění.

22/ Projekt *Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života v ČR*, financovaný v rámci Národního programu výzkumu na léta 2004–2009 tematického programu „Moderní společnost a její proměny“. Projekt je řešen v oddělení Gender a sociologie SOU AV ČR, řešitelka Radka Dudová.

Zároveň ale rozvedení muži udávají nejnižší spokojenost se svým pracovním životem. To je zajímavé právě v souvislosti s tím, že právě tato skupina tráví v práci nejvíce času a je nejvíce ochotná pracovat o víkendech. Přesto je 29% rozvedených mužů silně nespokojeno s pracovním životem (oproti 9% rozvedených žen). Spokojenost s pracovním životem souvisí se spokojeností s životem soukromým, a ta ještě silněji závisí na rodinném stavu (viz tabulku 2).

TABULKA 2. PROCENTA TĚCH, KTEŘÍ UDÁVAJÍ, ŽE JSOU VELMI A SPÍŠE SPOKOJENI SE SVÝM SOUKROMÝM ŽIVOTEM

	Muži	Ženy
Ženatí, vdané	92 %	90 %
Žijící v nesezdaném soužití	89 %	81 %
Svobodní	76 %	72 %
Rozvedení	56 %	58 %

Zdroj: Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života v ČR, 2005.

Ukazuje se tedy, že práce sice rozvedeným mužům slouží jako „náhradní aktivita“, ve které usilují o potvrzení své identity a osobní hodnoty, ale jako taková jim není schopna poskytnout pocit spokojenosti srovnatelný se spokojeností, jakou zažívají muži v rodině. Otázkou zůstává, nakolik je životní nespokojenost rozvedených mužů dána tím, že muži si v době trvání manželství „zvyknou“ na určitý životní standard daný péčí manželky o domácnost a těžce nesou jeho ztrátu, a nakolik se do jejich pocitu nespokojenosti promítá ztráta společné domácnosti s jejich dětmi.

5.3. Maskulinita a maskulinity

Otcovská identita je úzce spojena s identitou mužskou čili s maskulinitou. Být mužem v naší i jiných kulturách znamená možnost stát se otcem. Vlastnictví penisu a spermatu, které zakládá mužství, je zároveň podmínkou otcovství. I muži, kteří děti mít nechtějí, se cítí být méně muži, pokud zjistí, že děti mít nemohou. Muži-otcové se navíc v konstrukci své identity velmi často vymezují v protikladu k ženám-matkám. Sociologický koncept maskulinity tudíž může osvětlit mnohé otázky týkající se otcovské identity.

V obecném povědomí je mužství vnímáno jako jakási bezčasová esence přítomná v srdci každého muže; mužskost je chápána jako věc či kvalita, kterou někdo buďto má, nebo nemá. Je to vrozená vlastnost daná biologickým mužstvím, kterou by každý muž měl viditelně manifestovat světu.

Sociologie se od samého počátku mužských studií od tohoto běžného pojetí distancuje a zdůrazňuje sociálně konstruovanou povahu maskulinity čili toho, co považujeme za „mužské“. Michael Kimmel [1987] chápe maskulinitu jako neustále se měnící sbírku významů, které muži konstruují ve vztazích k sobě samým, ke světu a k jiným. Mužskost je historická, sociálně konstruovaná a vytvořená kulturou. Znamená tedy jiné věci pro různé lidi v různých časech [Kimmel 1994: 120].

Na maskulinitu je a bylo v sociálních vědách nahlíženo z různých perspektiv a podle nich se také liší její různé definice. Psychoanalytické hledisko akcentuje identitní aspekt: mužská identita je něco velmi nejistého a křehkého; muži se nacházejí v neustálém stavu nejistoty ohledně své genderové identity, a tudíž musí stále sami sobě a ostatním dokazovat své mužství. Je to dáno psychickým vývojem v raném dětství a socializačními mechanismy, které jsou rozdílné u dívek a u chlapců. Hledisko teorie rolí pokládá maskulinitu za soubor vět a návodů, jak hrát mužskou roli, kterému se musí všichni muži naučit. Součástí role jsou takové charakteristiky jako sebedůvěra, ambice a síla, které dávají předpoklad k tomu, aby mužská role byla rolí dominantní. Sociálně-vztahová perspektiva vidí maskulinitu jako soubor různých praktik, které vycházejí z různých pozic, v nichž se muži nacházejí v sociální struktuře. Mužská identita je potom výsledkem působení různých institucí, jejichž jsou muži součástí. Podle kulturního hlediska každá světová kultura obsahuje svůj vlastní soubor myšlenek a témat, které se vztahují k mužům a mužskosti. Tyto „kulty“ maskulinity poskytují všem členům kulturní komunity společné porozumění tomu, co to znamená být „muž“. Muži konstruují sami sebe pomocí těchto sdílených významů a ideologií [Edley, Wetherell 1996: 99–106].

Z výše nastíněného je zřejmé, že koncept maskulinity není zdaleka tak jasný, jak by se z běžného porozumění mohlo zdát [viz Hearn, Collinson 1994]. V první řadě neexistuje jeden jediný model, jak správně být mužem – v každé společnosti vedle sebe stojí více diskurzů maskulinity. Některé z nich pokojně koexistují, jiné si navzájem ostře konkurují. Proto se v sociologii velice záhy začalo hovořit o maskulinitách v množném čísle. V každé společnosti existuje více definic mužství zároveň, v závislosti na třídě, rase, etnicitě, věku a regionu. Podstatné je, že tyto druhy maskulinity si nejsou rovny: každá společnost zpravidla konstruuje jeden typ maskulinity, který je nadřazený těm ostatním a se kterým je každý muž poměřován. Tento dominantní typ maskulinity bývá nazýván hegemonickou maskulinitou [Connel 1987: 183]. V západní kultuře by podle ní měl muž být úspěšný, schopný, spolehlivý a mít vše pod kontrolou; měl by být agresivní, ambiciózní, kompetitivní, individualistický a soběstačný; měl by být heterosexuální. Hegemonická maskulinita je v podstatě obecně definována tak, že jen mizivé procento mužů skutečně může beze zbytku naplnit ideál, který představuje, a to vystavuje většinu mužů pochybování a nejistotě [Kimmel 1994: 125].

Koncept maskulinity prošel v posledních deseti letech určitým vývojem a došlo i k jeho dekonstrukci a částečnému zpochybnění [McInnes 2001]. Přesto v každodenním světě nějakým způsobem funguje: když se řekne „mužství“ či „mužnost“, naprostá většina lidí v žitém světě bude vědět, o co se jedná, a dokáže s těmito termíny asociovat určité charakteristiky a vlastnosti. Tyto stereotypy a ideologické znaky spojované v dominantním diskurzu s mužstvím fungují jako určité standardy, se kterými se muži stále poměřují či spíše jsou poměřováni, vůči kterým se vymezují a kterých se, často marně, snaží dosáhnout (nebo je od nich okolím očekáváno jejich dosažení). V tomto smyslu maskulinita jako ideologie silně ovlivňuje životy mužů a mužské identity, a má tudíž i zásadní dopad na životy žen. V naprosté většině případů se jedná o charakteristiky, které vylučují nebo minimálně nepodporují osobní péči a starost o druhé, závislost na druhých, emocionalitu a vztahovost – tedy vlastnosti nezbytné pro angažované a pečující rodičovství. Proto je logické, že mnozí muži mají strach ze ztráty své „mužnosti“, projeví-li se jako pečující otcové.

Na druhé straně se objevuje jiný problém: pokud se muži chtějí stát novodobými pečujícími otcí ve shodě s rozšiřující se moderní normou otcovství – a nezanedbatelná část otců k tomu alespoň v některých rysech směřuje – musí si utvořit úplně nové místo. V diskurzu maskulinity jako by pro takové muže nezbyl prostor, chybí pro ně autonomní označení a oni se pak i v rámci své nejnvnitřnější osobní identity musí ptát, kam vlastně patří. Ženy a feminita zůstávají měřítkem pro angažované a pečující rodičovské chování, otec, který se osobně věnuje svým dětem, každodenně o ně pečuje, mazlí se s nimi, krmí je a uklízí po nich, se automaticky stává jakousi přídatnou „matkou“. Zdá se, že muž pečující o své děti přestává být tátou, ale stává se „jako mámou“ (což pregnantně dokládá titul soudobého pořadu České televize, podporovaného MPSV a věnovaného pečujícímu otcovství, znějící „Táta jako máma“). A nejedná se pouze o to, že by otcové nastupovali na místa uvolněná svými partnerkami a chovali se jako mámy, ale například v případech přítomnosti otce u porodu nastupují na místo svých tchyní, a přebírají tak další femininní roli [Castelain Meunier 1990: 29].

5.3.1. Maskulinita versus feminita

Hegemonická maskulinita neboli dominantní obraz mužství je vystavěna pomocí opozice vůči „jiným“ – vůči jiným mužům náležícím k rasovým či sexuálním menšinám, a zejména vůči ženám [Connel 1987: 183]. Muži z našeho vzorku si budují svou mužskou identitu v kontrastu a ve srovnávání s tím, co pokládají za „ženské“. Někteří, konkrétně pečující otcové a část pomáhajících otců, se kriticky vymezují proti tradičnímu chápání mužských a ženských rolí a proti tradičnímu rozdělení na mužské a ženské, a to zejména co se týče rodičovství. Poukazují na to, že na pohlaví rodiče nezáleží a že o dítě se dokáže postarat muž stejně dobře jako žena – pokud tedy chce (a tento aspekt dobrovolnosti pečujícího rodičovství v podstatě podtrhuje platnost tradičního rozdělení genderových rolí):

„Takže když to tomu chlapovi nevádí, tak se o to dítě může starat odmalinka ve všem.“ (Miroslav, řidič, dcera 10 let)

„Když to ten chlap chce dělat, tak každý chlap umí vařit, každé chlap umí zapnout automatku. Tam bych ten rozdíl neviděl.“ (Jáchym, realitní agent, dcery 17 a 11 let)

Mnohdy zpochybňují tradičně dané rozdělení rolí, zvláště pokud chtějí zdůraznit svůj podíl na rodičovství:

„Chlap může být taky stokrát lepší než ženská. Může vařit, může se starat. To je třeba můj případ, já vařím, všechno.“ (Jiří, manažer, dcera 14 let)

„No já třeba pořád ještě vařím, já jsem takovej divnej chlap.“ (Daniel, překladatel, dcera 6 let)

Dělají to i tehdy, když se dítěti nijak nadstandardně nevěnují a celkové uspořádání jejich života neapovídá, že by se pokoušeli skutečně zpochybňovat tradiční uspořádání dělby práce mezi rodiči. Jejich sebecharakteristika tak spíše naopak tradiční model potvrzuje a ukazuje na jeho sílu.

Mezi komunikačními partnery ale stále ve velké míře přetrvává přesvědčení, že muži a ženy jako rodiče dávají dětem každý něco jiného, otcovství a mateřství se a priori liší: „Pak jsou tam ještě ty mužský a ženský specifika, takže jako ten táta zase dokáže tu lásku tak nějak podmiňovat, jak se říká, že ta mateřská láska je bezpodmínečná.“ (Kamil, vedoucí nevládní organizace, syn 14 let) Matka by podle nich měla být empatická, citová, měla by dítě vždy vyslechnout a utěšit, vytvářet pohodovou atmosféru domova, starat se o estetickou úpravu domácnosti. Otec by naopak měl být tvrdší, měl by oddělovat dítě od matky, stanovovat limity, určovat pravidla a dohlížet na jejich dodržování, otevírat dítěti vnější svět a připravovat je na něj. Jen jeden dotázaný (Alexandr, podnikatel, dcera 22, syn 20, dcera 5 let) říká: „Já si nemyslím, že jsou až tak podstatný rozdíly ve výchově mezi ženou a mužem, že to tam až tak nebude. Vlastnosti, který se připisují ženám nebo mužům. Znáám spoustu žen, který jsou chlapštější, a spoustu mužských, který jsou něžnější, citlivější.“

Mateřský a otcovský vliv na dítě jsou chápány jako dva světy, mužský a ženský, které by měly být v rovnováze. Dítě by mělo být v kontaktu s oběma, a tak se učit o ženách a o mužích, od žen a od mužů. Pokud mužský prvek ve výchově chybí, nastává podle dotazovaných problém. Situace se často podle nich dále zhoršuje tím, že na pomoc rozvedené matce přichází její matka: „Nastupuje tam matka matky, která je vlastně další ženská, a je to ještě horší, protože tam zvětšuje ten ženskej přínos a o to víc chybí ten mužskej.“ (Oldřich, podnikatel, synové 17 a 14 let)

Některé výroky ukazují jasně na neochotu měnit tradiční rozdělení rolí:

„No já bych se tomu nebránil, ale většinou si myslím, že ta máma radši zůstane doma s tím dítětem, že to tak je. Kdyby to tak nebylo, tak se o to dělí daleko víc lidí. Většinou je to pro tu ženskou takový přirozený, pobíhá kolem dítěte a je doma.“ (Jan, novinář, dcera 5 let)

„Mám pocit, že minimálně několik set let je u nás zakódovaný, že muž se stará o ten příjem a o to, aby ta rodina přežila, žena se stará o to, aby to nějak klapalo, myslím si, že je dost obtížný to měnit.“ (Oto, ekonom, syn 24, dcera 20)

Tyto výroky ukazují, nakolik je soudobý diskurz otcovství a rodičovství obecně v České republice biologizován. Přesvědčení o esenciálním charakteru mateřství a otcovství, potažmo ženství a mužství, je posilováno médii i odbornými a odborně-popularizačními publikacemi [viz např. Bakalář 2002]. Určité charakteristiky, schopnosti a dovednosti jsou „od přírody“ přisuzovány ženám a jině mužům; na ně jsou navázány další a další vlastnosti a o takto vzniklých genderových stereotypích se již dále nepochybuje. Následně slouží jako zdůvodnění a racionalizace mnohých nerovností. Přesto jsou nezřídka kontradiktorně zpochybňovány těmi stejnými komunikačními partnery, kteří jsou podle svých slov přesvědčeni o jejich existenci – mateřství je sice přírodou daný instinkt, ale otec se mu může také naučit, pokud chce. O tom, že i ty prvotní „přirozené“ rozdíly mezi muži a žena-

mi mohou být ve skutečnosti sociálně konstruované, píše více Pierre Bourdieu: „Vypadá to, jako by dělení podle pohlaví bylo ‚v řádu věcí‘, tak jak se to říká o něčem, co je normální, přirozené, a tedy nevyhnutelné: existuje objektivně ve věcech (...), v celém sociálním světě, zároveň se ztělesňuje v tělech, v habitech aktérů, kde funguje formou systémů schémat vnímání, myšlení a jednání. (...) Tento somatizovaný sociální program vnímání je aplikován na každou věc na světě a v první řadě na samotné tělo v jeho biologické realitě: právě on vytváří rozdíl mezi biologickými pohlavími podle principů mytického pojetí světa, v němž panuje arbitrární vztah nadvlády mužů nad ženami, vztah, který se spolu s rozdělením práce otiskuje do reality společenského řádu.“ [Bourdieu 2000: 12–13]

5.3.2. Maskulinita a moc

Mužská identita je sice úzce provázána s identitou otcovskou tím, že stát se otcem znamená být mužem, zároveň se ale klasicky chápáná maskulinita jeví jako nedostačující pro zahrnutí změn, ke kterým v instituci otcovství došlo a dochází v posledních padesáti letech. Před muži akceptujícími novodobou normu otcovství stojí úkol balancovat svou mužskou a otcovskou identitu s mnoha tradičně mateřskými či ženskými rysy. V případě napjaté rozvodové situace řeší někteří tuto situaci zdůrazněním jiných charakteristik patřících naopak k diskurzu maskulinity: snahy o kontrolu a ovládnutí sebe a ostatních a pocitu vlastní nadřazenosti.

Naprostá většina sociálních vědců zabývajících se kritickým studiem mužů se shoduje na tom, že jakákoli teorie mužů a maskulinity musí ve svém středu obsahovat koncept moci [Edley, Wetherell 1996: 97]. Přes mnohé pozitivní změny, ke kterým došlo v průběhu druhé poloviny minulého století v postavení žen ve veřejné sféře, jsou významné a rozhodující postoje ve vládě, regionální politice i v čele obchodních organizací zaujímány muži. Mužská nadvláda je přítomna ve strukturách rodiny, náboženství i intelektuálního života. V důsledku této reality je maskulinita vysvětlována v souvislosti s mužskou schopností udržovat a vykonávat moc a kontrolu.

Mužská zkušenost moci je ale plná rozporů. Feminismus v 70. letech přišel s jednoduchým tvrzením: ženy nemají fakticky žádnou moc a cítí se bezmocné, muži jsou držitelé moci. Jedním z důvodů, proč toto hnutí vzbudilo u mužů tolik negativních reakcí, je, že muži nemají pocit, že by skutečně měli nějakou moc. Na kolektivní úrovni je sice pravda, že důležité společenské pozice jsou zaujímány muži, ale na individuální a interpersonální úrovni se muži mocní necítí. Většina z nich je polapena ve strukturách organizace výdělečné práce a v odpovědnosti, kterou cítí za svou rodinu. Tento paradox se ještě dále komplikuje tím, že mnoho mužů se domnívá, že mají *nárok* na to mít moc, že jsou k tomu oprávněni z důvodu svého genderu [Kimmel 2003: 25]. Z tohoto přesvědčení pak pramení deziluze a pocit frustrace. Málo z nich si totiž připouští, že k tomu, aby ženy získaly nějaký podíl na moci, muži by se ho nejprve museli vzdát. Ačkoli mnoho mužů dnes vyjadřuje souhlas s rovností příležitostí mužů a žen, jen málo se podle svých názorů skutečně chová. Mnoho heterosexuálních mužů říká, že by si přáli rovný a rovnoprávný vztah se ženou, ale jen málo z nich je opravdu ochotných přijmout každodenní důsledky takového vztahu, jelikož to od nich vyžaduje nezapojit centrální pozici ve vztahu – pozici, ve které neexistují jako střed, ale jako jedna za dvou spojených periférií [Whitehead 2002: 89]. Stejně tak podle Ulricha Becka si mnoho mužů stále představuje, že rovnost mužů a žen je slučitelná s tradiční dělbou práce – zejména v jejich konkrétním osobním případě [Beck, Beck-Gernsheim 1995: 22].

Jiný problém spojený s mužskou nadvládou spočívá v tom, jakou cenu muži při performanci hegemnické maskulinity platí. Michael Kaufman popisuje, že v tomto procesu muži musí potlačit celou řadu svých emocí, potřeb a možností, jako například pečovatelské, otevřenost, empatii a soucit. Tyto city by totiž mužům zabránily vykonávat kontrolu nad sebou a nad ostatními. Toto potlačení se ale nikdy nepodaří úplně a přetrvávání těchto emocí a vlastností se stává zdrojem obrovského strachu, který vede k ještě silnější touze po kontrole. Maskulinita se tak podle Kaufmana stává jednou z forem odcizení [Kaufman 1994: 150].²³

Muži se jednoznačně nacházejí v mocensky dominantním postavení ve veřejné sféře. V soukromé oblasti – ve sféře rodiny a reprodukce – se tam tradičně nacházeli také, ale průběhu druhé poloviny 20. století došlo vlivem feministického hnutí a širších společenských přeměn k rozkolísání tohoto mocenského poměru částečně v jejich neprospěch. Zdá se, že muži byli postupně připraveni o svůj mocenský monopol: přestali být oficiálně hlavou rodiny, v případě rozvodu začaly být děti víceméně automaticky svěřovány do péče matek. O početí nebo případné interrupci těhotenství rozhoduje díky moderním lékařským technologiím v první řadě žena – jedná se totiž o její tělo. Otec byl postupně zbaven svých legálních privilegií a v současné době, kdy je vysoký podíl žen aktivních na pracovním trhu, nemůže zakládat svou autoritu ani na roli jediného živitele rodiny. Ne všichni muži se vyrovnávají s touto ztrátou výsadního postavení v rodině lehce. V soudobém diskurzu otcovství tak převažují hlasy hovořící o diskriminaci otců a o tom, že muži jsou zbavováni svých práv.

Otcové jsou nepopíratelně v nevýhodnějším postavení, co se týče reprodukčních práv a možnosti zasahovat do rozhodování o výchově svých dětí, jakmile s nimi jednou nežijí ve společné domácnosti. Proto také v posledním desetiletí dochází k postupnému vyrovnávání jejich pravomocí: v České republice mají muži možnost nastoupit na rodičovskou dovolenou, mohou využít institutu střídavé výchovy apod. Problém ale může nastat, když toto posilování otcovství bude použito k po-

23/ Tyto úvahy o souvislosti mužů, maskulinity a moci mohou sice popisovat a vysvětlovat určitou část mužských praktik a problémů s nimi spojených, nepodávají ale vysvětlení toho, proč toto spojení mužů a moci vzniklo. Reprodukce mužské nadvlády je teoreticky dobře popsána [viz Bourdieu 1998], existují studie procesu socializace chlapců a dívek a jejího vlivu na reprodukci genderového řádu. Žádný z výše analyzovaných konceptů maskulinity ale nedává uspokojivou odpověď na otázku, proč vlastně muži mají moc.

Jedním z možných řešení je přístup S. Whiteheada [Whitehead 2002], který pro vysvětlení mužské nadvlády navrhuje použít diskurzivní pojetí Michela Foucaulta. Všechny dřívější přístupy totiž skrývají individuum pod racionálního aktéra strategicky usilujícího o moc. Je ale nebezpečné předpokládat, že heterosexuální muži fungují jako strategická skupina, jejíž primární motivací je získání a udržení moci, a že ti „druzí“ – ženy, gayové atd. nenesou žádnou vinu na tendencích nadvlády a exkluze. Moc je totiž třeba chápat nikoli jako hierarchicky rozdělenou, vlastněnou jako určitý zdroj, ale jako cirkulární. Foucault vyzvedává symbiotický vztah mezi mocí a subjektem [op. cit.: 101]: na jedné straně je individuum podřízeno „zákonům pravdy“, daným diskurzivními režimy, na druhé straně je subjekt chápán skutečně jako individuum – jako uschopňující pozitivní sebetvořící okamžik. Genderové vztahy by neměly být viděny jako nějaká nietzscheovská bitva mezi dobrem, které představují ženy, a zlem, které představují muži, k čemuž některá feministická pojetí genderového řádu svádí. Vhodnější je vidět gender jako proces konstrukce identity, který má ale politické implikace a projevy. Moc diskurzivních režimů genderové pravdy je dána samotným jazykem, který dichotomizuje a vše rozděluje na mužské a ženské. Každé vzdálení se od dominantního vzorce identity se děje prostřednictvím vyjednávání a odolávání dominantním diskurzům. Diskurzy dávají individuu prostředky a hranice identity. Maskulinity mají diskurzivní charakter a doprovází je mocenské efekty: individuum nemůže být držitelem moci, ale může ji vykonávat prostřednictvím dominantních diskurzů maskulinity. Subjekt je tak zároveň poddaný diskurzivním mocenským režimům a aktivní přispěvatel k těmto režimům. Maskulinní subjekt je tak individuum diskurzem uzavřené a zároveň uschopněné do politické kategorie „muž“; tato kategorie mu dává k dispozici přímé a silné prostředky potvrzování vlastní identity; a tím, že je používá, aktivně rekonstruuje svůj vlastní diskurzivní režim. Není v žádném případě svobodným subjektem, ale je poddaný podmínkám disciplíny vlastním tomuto diskurzu. Foucaultovo pojetí moci tak nabízí způsob, jak vysvětlit generování a reprodukci mužské nadvlády tak, aby individuum zůstalo aktivním subjektem, přestože je zároveň omezené diskurzivním režimem, ve kterém dominantní diskurz maskulinity a femininity nikdy nemůže nabyt totalitarizujícího charakteru, protože je neustále zpochybňován množstvím kontradiskurzů, dávajících prostor rezistenci. Diskurz genderové moci je stále v pohybu, nemůže být zrušen silou ani umlčen.

sílení mužské kontroly nad ženami a dětmi, „ve společnosti, kde muži již dominují sociálně, ekonomicky i politicky“ [Segal 1990: 51].

V našem vzorku se přesvědčení o mužské přirozené nadřazenosti a právu hlavy rodiny na moc a kontrolu nad rodinou (partnerkou a dětmi) týká různých mužů v různé míře. Někteří explicitně vyjadřují, že muž v rodině má mít výsadní postavení, manželka ho má takto chápat a respektovat:

„A pak jsem najednou našel partnerku, u níž jsem cejtíl, že najednou jsem chlap. Ona mě viděla jako chlapa, a mě to v tu chvíli strašně ovlivnilo, protože moje žena mi to nikdy nedala nijak najevo.“ (Jiří, manažer, dcera 14 let)

„Ale to už není ženská v sukních. Protože pak je si jistá ve všem, a ve všem bude mít pravdu. Taková ženská bude u mě vždycky narážet.“ (Zbyněk, lékař, dcera 12, syn 11 let)

Tento postoj se týká zejména jedné části „pomáhajících otců“, těch, kteří zdůrazňují přirozenost odlišností mezi muži a ženami a z ní vyplývající podřízenost žen. Dále se týká několika „pečujících“ otců (Pavla, Kamila) – těch, kteří se stali pečujícími až v průběhu a po rozvodu nebo byli k osobní péči o své děti dovedeni okolnostmi a kteří se původně nápadně podobali první skupině. Tito muži jsou nejvíce rozhořčeni ztrátou svého postavení v rodině, ztrátou kontroly nad členy bývalé domácnosti a nad svými příjmy. Oproti tomu otcové „živitelé“ a druhá část „pomáhajících“ otců nesdílí toto rozhořčení – jedni dál pokračují ve své úloze podle tradičního vzoru a nezapoují se do péče o dítě stejně jako před rozchodem; druzí pokračují ve své „pomáhající“ roli, která se po rozvodu redukuje na jeden víkend za 14 dní. Otcové-živitelé a nemaskulinističtí pomáhající otcové tak po rozvodu akceptují obecná očekávání spojená s novou situací, která se příliš neliší od jejich role v úplné rodině. Záležitosti týkající se domácnosti a dětí dále přenechávají manželce. Neaktivují diskurz odlišnosti pohlaví ani přirozenosti mužské nadřazenosti; genderová dělba práce je pro ně něčím samozřejmým, o čem není třeba hovořit.

Podívejme se tedy nyní na to, jak oni „rozhněvaní“ muži vnímají rozvod a svou novou pozici v rodině. Tito muži sdílejí „maskulinistický rozvodový diskurz“, tak jak jej charakterizuje Terry Arendell [1995: 45]. Maskulinistický diskurz rozvodu je charakterizován třemi vzájemně propojenými tématy: rétorikou práv a viktimizace; vírou v přirozené rozdíly mezi pohlavími a v mužskou nadřazenost; a definováním porozvodové rodiny jako rozbité rodiny. Rétorika práv se v rozhovorech projevovala artikulací přesvědčení, že muži jsou v rozvodovém procesu diskriminováni, nemají stejné legální šance jako ženy, jsou kráceni ve svých právech. Obvinění vznesená proti mužům samotným (např. z fyzického týrání, nedodržování termínů placení výživného) jsou podle nich lživá a nespravedlivá. To, co jejich bývalé partnerky eventuálně vnímaly jako násilí a ohrožení, nebylo podle jejich názoru nic vážného, buďto to byla zasloužená reakce, nebo jednání v afektu, který partnerka vyprovokovala. Součástí této rétoriky je vyhrožování, že se obrátí na evropský soud ve Štrasburku, kde v minulosti dosáhli čeští otcové soudních zadostiučinění. Pod těmito proklamacemi se ale u této skupiny mužů neskrývá touha po rovnosti, ale spíše „eufemismus pro výsady, očekávané nebo skutečně držené, v rámci stratifikované genderového systému. Rozvod připravil muže, zejména otce nemající své děti ve své výchově, o jejich výsadní postavení v rodině.“ [Arendell 1995: 46] Že je tomu tak i u této skupiny mužů v našem vzorku, můžeme usuzovat mimo jiné z toho, že se ve svém vyprávění soustředili výhradně jen na kritiku své nerovnoprávné pozice, své bývalé partnerky a českých institucí a přes opakované výzvy ze strany tazatelky nechtěli nebo nebyli schopni hovořit o svých dětech a svém

vztahu k nim. Navíc sdíleli přesvědčení o odlišnosti mužské a ženské přirozenosti a z ní vyplývající mužské nadřazenosti, nebo alespoň svém právu na péči a obdiv ze strany manželky:

„Přišel tchán s tchyní, sbalili manželku a ještě řekli, že ona mi nevolníka dělat nebude. Přitom to, co já jsem tady dělal, to by nedělal žádný jinej muž.“ (Pavel, nezaměstnaný, synové 3 roky, 2 měsíce)

Přesvědčení o oprávněnosti dominantního postavení muže v rodině jde ruku v ruce s přesvědčením, že muži jsou v rodinných záležitostech (a nejen v nich) nespravedlivě diskriminováni; že by měli veřejně vystoupit a usilovat o navrácení toho, co jim patří. To vede ke snaze být aktivní v zájmových sdruženích a nevládních organizacích bojujících „za práva mužů“. Budto jsou tito muži v některé z těchto organizací aktivní nebo hovoří o tom, že by taková organizace měla být založena (ti, kteří nevědí, že takové organizace již existují):

„Ale proč nemáme zájmovou organizaci na ochranu mužů, ligu na ochranu mužů, proč prostě nikdo právně nezaštiťuje muže při rozvodu, neposkytuje brožurku, na co má a nemá právo.“ (Zbyněk, lékař, dcera 12, syn 11 let)

U této skupiny mužů se také v některých případech objevuje problém domácího násilí – dva přímo popisují incident, při kterém svou ženu fyzicky napadli (i když to nepovažují za domácí násilí), proti dalším bylo bývalou partnerkou vzneseno obvinění, že ji nebo děti napadli, i když oni sami to popírají. Časté jsou výhrůžky vznášené z jejich strany proti partnerce:

„No a dostala mě do takové situace, že já jsem emotivně potom vlastně reagoval tak, že jsem říkal, už ať toho nechá nebo jí zabiju. Jo a .....na základě toho máho výroku, jo ona začala jednat tím způsobem, že okamžitě, že se se mnou rozvede.“ (Stanislav, vědecký pracovník, syn 20 let, 2 dcery 8 let)

Násilí se může jevit jako jediné východisko, když už je konflikt vyhrocen, když partnerka nereaguje na žádné argumenty: „Není proti tomu zbraň. Jediná zbraň proti tomu je násilí.“ (Jindřich, manažer, dcery 15 a 11 let) Rozdíl mezi muži a ženami je mimo jiné v tom, že z důvodu slabší fyzické konstituce žena většinou nedokáže muži ve stejné míře fyzicky ublížit, což si ale dotázaní muži tak jasně neuvědomují.

Konflikt s partnerkou pro ně přerůstá v konflikt s ženami obecně, v přesvědčení, že ženy a muži stojí zákonitě proti sobě jako nepřátelé. Muži jsou pak v boji o děti v nevýhodě, protože ženy mají obsazené všechny klíčové pozice, které jim umožňují kontrolovat situaci. Vzhledem k tomu, že se jedná o ženy, nemohou být soudkyně, sociální pracovníce či psychologičky nikdy objektivní. Z chování své partnerky usuzují na chování všech žen obecně; její chování je označováno jako nezodpovědné, iracionální, panovačné.

„Prostě ty ženy vnímají ten rozvod jako nějakou újmu. (...) Otec je vyrovnaný, spokojený sám se sebou, zatímco ta žena je nevyrovnaná, nespokojená se životem, a já myslím, že je to většinou ten případ.“ (Daniel, překladatel, dcera 6 let)

Za spoluvníka tohoto „komplotu“ žen proti mužům jsou označovány instituce, vstupující do problematiky rozchodu a porozchodové péče o děti. Na prvním místě je to odbor péče o děti, který zaměstnává sociální pracovníce, které mají za úkol sledovat zájem dítěte. Vzhledem k tomu, že zaměstnankyně OPD jsou zejména ženy, stojí podle otců automaticky na straně žen-matek a jsou

a priori podezřívavé vůči otcům. Nejsou podle jejich názoru skutečně schopné efektivně zasáhnout a pomoci s řešením konfliktu. Toto obvinění se může ovšem ve velké míře zakládat na pravdě, jak ukazuje studie Petry Černé z roku 2000 [Černá 2000]. Stejně velký podíl na diskriminaci mužů mají podle dotázaných české soudy – v rozhodování o rodině mají opět ve většině případů hlavní slovo ženy – soudkyně, které sdílí obecný předpoklad, že žena je zodpovědnějším rodičem, a v případě sporu preferují svěření do výhradní péče matce. Zde se ale tito muži dostávají do vnitřního konfliktu – na jedné straně často věří v biologicky dané, přirozené rozdíly mezi muži a ženami, díky kterým jsou ženy předurčené k péči o děti a o domácnost; zároveň jim ale vadí, když stejné stanovisko zaujímá soudce. To lze vysvětlit tak, že svou bývalou partnerku pokládají za špatnou matku, a proto by neměla být soudem upřednostňována před mužem. Soudy podle nich jednájí bez podrobného zvažování všech skutečností; za zájem dítěte se pokládá automaticky jeho setrvání s matkou a soudci a soudkyně podléhají obecně sdíleným stereotypům. Soudy tak dále posilují moc žen-matek: „Ona si dělá, co chce, a ty státní struktury jí v tom tak pomáhají.“ (Kamil, vedoucí nevládní organizace, syn 14 let)

Z komplotu proti mužům jsou obviňovány i školy – učitelky, mimochodem opět ženy, jsou vždy ochotné spolčit se s matkou a svědčit proti otci. K podezřelým institucím patří také neziskové organizace zabývající se pomocí obětem domácího násilí – ty mohou vystavit doklad o tom, že osoba byla napadena, a ten pak může sloužit jako doklad u soudu. Tyto organizace pak mohou být využívány jaksi preventivně, a to ženami i muži. Při každém incidentu se tam obrací se žádostí o pomoc a vyžádají si potvrzení, které se stává účinnou zbraní v boji o děti. Muži, jejichž partnerka takového potvrzení má, hovoří o zneužívání těchto organizací.

Spory o moc mají nejprve podobu neustálých konfliktů a hádek v rodině, potom se do toho vkládají různé instituce, soud a právníci. Postupně se každý detail stává předmětem sporu. Zdá se, že někteří muži v tom nacházejí novou životní náplň.

Tito muži vnímají ženskou moc nad reprodukcí jako absolutní, sami se cítí bezmocní ve své rodičovské roli. Nemohou rozhodovat o zplodění a narození dětí, při rozpadu partnerství jsou připraveni o děti, které vychovávali a sdíleli s nimi život. Děti automaticky náleží matce, předpokládá se, že zůstanou s ní bez ohledu na to, kdo inicioval rozchod. Tito muži si také uvědomují, že postavení mužů a žen není rovnoprávné vzhledem k tomu, že muž nemá možnost zřít se otcovství, pokud jeho partnerka odmítne umělé přerušení těhotenství. V takovém případě může být soudem hnán k odpovědnosti – minimálně finanční. Dva z dotázaných dokonce uvádějí, že počali dítě bez vlastního vědomí a souhlasu, proti své vůli – byli přesvědčeni, že manželka užívá hormonální antikoncepci, a ona ji bez jejich vědomí vysadila a otěhotněla. „No a co může ten muž udělat. Muž nemůže, v případě že s tím nesouhlasí, žádným způsobem legálně tu ženu donutit, aby šla na potrat. Nemůže to nijak ovlivnit.“ (Daniel, překladatel, dcera 6 let)

Ze všech těchto citací je cítit bezmoc, neschopnost nějak zasáhnout; pocit, že jsou neprávem zbaveni kontroly: „Akorát jde o to, že já jsem ztratil kontrolu nad penězma, nad dětma, vztahy se poškodily a ona z těch peněz, které já platím na děti, živí rodinu, která samozřejmě jako na to nemá právo.“ (Jindřich, manažer, dcery 15 a 11 let)

Toto zbavení moci pro ně nabývá vrcholu v žádosti ženy o změnu jména dítěte – dítě je tak symbolicky vyjmuté z genealogické linie svého otce. S tím se setkalo pět mužů ze vzorku.

Existence této možnosti ukazuje na to, že ženy mají v České republice v porozvodových sporech o děti určitou výhodu, které si jsou vědomy a pokládají ji za samozřejmou. Stále se častěji předpokládá, že děti zůstanou po rozchodu partnerů se svou matkou. Dotázaní muži se shodují, že mateřství jako by pro jejich bývalé partnerky znamenalo automatický nárok na rozhodování o dětech – nejspíš proto, že jim věnovaly mnohem více času a péče než jejich muži. Ženy zároveň předpokládají, že otcové budou dál mít povinnost materiálně rodinu zajistit. Miroslav (řidič, dcera 10 let) to shrnuje: „Ona mi to dítě nenechá, ona neodejde sama, bez dítěte. Já nemůžu udělat nic, prostě jí to dítě sebrat nemůžu.“

V České republice měli muži oproti jiným státům již od r. 1945 výhodu v tom, že jim byla i po rozvodu ponechána rodičovská odpovědnost (dříve označovaná jako rodičovská moc). Dokonce k tomu, aby ji získali, stačilo, aby byli zapsáni do rodného listu dítěte, nebyl nutný sňatek s matkou dítěte. Rozvodové spory se tedy nevedou o legální rodičovskou autoritu jako takovou, ale o svěřeni do výchovy a o režim kontaktů otce s dětmi. Přesto si otcové stěžují na jen mizivou možnost podílu na rozhodování o dítěti; to znamená, že i když právně si ponechávají rodičovskou zodpovědnost, ve skutečnosti nemají zdaleka takovou pravomoc v rozhodování o dítěti (o jeho zájmových činnostech, o školách, které bude navštěvovat, a ani o náboženství, v jakém bude vychovááno), jako má matka. Většinou hovoří o tom, že jsou jim tyto věci „oznámeny“. Ženy mají podle otců k prosazování své vůle silný nástroj: děti samotné. Vzhledem k tomu, že je mají v péči ony, mohou je využít k nátlaku na otce: dotázaní muži hovoří o tom, že děti využívají jako zbraně, jako rukojmí. Muži zase stejným způsobem využívají peníze, které na své děti platí nebo by měli platit: „Vůbec se nedivím, když někdo řekne, že půjde dělat za nejnižší plat, aby nemusel platit výživné manželce – když děti nevidí, tak proč by platil.“ (Pavel, nezaměstnaný, synové 3 roky, 2 měsíce)

Zahraniční autoři [Folberg, Graham 1979; Furstenberg, Cherlin 1991; Arendell 1995; Kelly; 2002] poukázali na základě svých výzkumů na to, že snaha mužů získat dítě do společné výchovy nevyplývá o jejich schopnosti či ochotě o dítě skutečně pečovat a trávit s ním čas, ale spíše o snaze získat nad ním určitou kontrolu a mít podíl na rozhodování o jeho výchově a potažmo o celé bývalé rodině. V naší realitě je tomu ale vzhledem k odlišným právním podmínkám jinak: podíl na rozhodování o dítěti otci náleží automaticky a je daný tím, že otec má nadále rodičovskou zodpovědnost. Svěřeni do výchovy určuje v první řadě bydliště, ve kterém bude dítě pobývat. Ve výsledku se nesetkáváme tak často s tím, že by otcové žádali o svěřeni dítěte do své či společné výchovy a potom o dítě ve skutečnosti nepečovali (pokud o svěřeni do vlastní výchovy žádají a pečovat o dítě nechtějí, používají to jako formu nátlaku a počítají s tím, že jejich žádosti nebude vyhověno). Spíše se setkáváme s jiným případem: matky odmítají přistoupit na možnost společné či střídavé výchovy, jelikož by pak byly stigmatizovány za to, že nemají dítě ve své výhradní péči. To, že se matka o výchovu dělí s otcem, může být okolím vnímáno jako důkaz toho, že není dobrou matkou; že v jejím případě není něco „v pořádku“ – protože normou je stále svěřeni dětí do výhradní péče matky: „Říká se, že ty matky, co nemají tu výhradní péči, jsou tak jako stigmatizované a že prostě si všichni si myslí, že je to špatná matka, já nevím, jestli ona k tomu přistupovala takhle..“ (Daniel, překladač, dcera 6 let)

Dotázaní otcové se tak setkávají s tím, že pokud chtějí své děti vídat často, snáze prosadí (u soudu i u svojí bývalé partnerky) rozšířený režim styku s dětmi než střídavou výchovu, i když v praxi mohou vypadat obě varianty stejně. Pro ženy je totiž první možnost přijatelnější vzhledem ke společenskému odsouzení, kterého by se jim mohlo dostat.

Cílem tohoto textu není rozhodnout, zda jsou muži skutečně kráceni ve svých právech a zda je český soudní systém skutečně příznivěji nakloněn ženám než mužům. Výzkum, na kterém se tato práce zakládá (a v současné době ani žádná jiná šetření a statistiky), neposkytuje údaje o tom, jaký podíl otců po rozvodu usiluje o větší rozsah kontaktů se svými dětmi a není mu vyhověno. Pravda je, že stále je stabilně každým rokem přibližně 90 % dětí po rozvodu svěřováno do výhradní péče matce, zatímco v jiných vyspělých zemích byl tento podíl již v 90. letech minimálně o 10 % nižší [Sullerot 1992: 117]. Naše zjištění nás ale opravňují pouze konstatovat, že problémy ve vztazích mezi muži a ženami, projevující se právě například v rozvodových příich o výchovu dětí, pramení obecně z transformací genderových vztahů. Na jedné straně stojí pečující otcové, kteří akceptují rovné rozdělení úloh, ale při a po rozchodu se musí spokojit s tradiční rolí otce živitele a jejich kontakt s dětmi je velmi omezen. Na druhé straně jsou maskulinisticky smýšlející „pomáhající“ otcové, kteří se domnívají, že mají nárok na moc a kontrolu v rodině, a vyžadují tradiční genderové rozdělení práce. Následně se dostávají do konfliktu s partnerkami, které jsou do určité míry emancipované a jejich nárok neuznávají. Po rozchodu těmto mužům nejvíce vadí ztráta kontroly a ztráta privilegované pozice v rodině. Rozdíl mezi pomáhajícími a pečujícími otci spočívá mimo jiné také v tom, že „pečující“ otcové by rádi měli dítě bezpodmínečně ve své výhradní péči, a to od okamžiku rozchodu (chtějí zachovat kontinuitu vztahu, osobně o něj pečovali a chtějí v tom pokračovat), zatímco „pomáhající“ maskulinističtí otcové hovoří o tom, že by se rádi dítěte ujali od jeho 12–13 let věku, kdy bude více potřebovat mužský vzor a bude již relativně samostatné (týká se to synů i dcer). Do té doby podle jejich názoru dítě potřebuje spíše matku. Pokud žádají o svěření dítěte do své výchovy dříve, přiznávají, že je to hlavně proto, aby matce nahnali strach a docílili alespoň širšího režimu kontaktů. Jedná se o skupinu mužů, kteří mají silné a časté přetrvávající konflikty s bývalou partnerkou, které jsou provázeny i násilnými projevy z jedné či druhé strany. Není ovšem jasné, co bylo na počátku: zda vyhocený konflikt mezi dvěma osobnostmi (a pak následovala devalvace všeho ženského a přesvědčení o vlastní nadřazenosti), nebo přesvědčení o mužské a ženské biologické danosti a z ní vyplývající přirozené mužské nadřazenosti (a pak následoval konflikt s partnerkou, která tento nárok neuznala). Extrémně konfliktní názory maskulinistických „pomáhajících“ otců mohou vyplývat z pocitů ohrožení a vědomí nejistoty jejich postavení: uvědomují si neudržitelnost svých názorů v současném prostředí postupující ženské emancipace a stírání genderových rozdílů; cítí, že se stále více vzdalují obrazu hegemonické maskulinity, a proto se o to silněji zakopávají ve svých pozicích.

5.3.3. Maskulinita, emoce a ztráta

Jak bylo řečeno, hegemonická maskulinita je konstruována podle v praxi takřka nedosažitelných nároků a požadavků. Ve výsledku většina mužů vnímá sama sebe jako nějakým způsobem nedostačující; mužství je něco, čeho je třeba dosáhnout, co je třeba dokázat sobě a ostatním (na rozdíl od ženství, které obvykle nemusí být nijak prokazováno). Z toho plyne, že mužská identita je charakterizována dvojnácností, nejistotou a napětím, je křehká a stále vystavena ohrožení zpochybnění. Podle mnohých badatelů neustálá hrozba zpochybnění vlastní mužnosti vede muže ke snaze získat a udržet kontrolu nad svým prostředím a nad sebou samým. Z touhy po kontrole pramení snaha ovládat své okolí a potlačovat vlastní emoce.

Muži v našem vzorku odpovídají této charakteristice, alespoň co se týče zvládnání a potlačování emocí a citů. Se svými problémy a starostmi se neshovívají, s nikým o nich nehovoří, nemají žádný důvěrný vztah, ve kterém by je mohli ventilovat; snad proto, že mají pocit, že muži by si neměli stě-

žovat a měli by si vyřešit své problémy sami. Nechtějí ohrozit svou autonomii a zdání síly. Chrání si tak své vnitřní já, intimitu; nechtějí do tohoto prostoru nikoho vpustit a raději se s tím poperou sami – stále pro ně tedy platí, že „chlapci nepláčou“.

„Já jsem spíš takovej trošku hloubavej, dumavej. Takže než abych se s takovýma věcmi svěřoval, tak spíš o nich člověk trošku přemýšlí. Někdy je to trošku na palici.“ (Richard, opravář v autoservisu, dcera 10 let)

„Já jsem takovej, že si hlídám to svý soukromí, moc si tam lidi nepouštím. Nemám rád, když se někdo o mě stará, když mi někdo zasahuje do mé rodiny. Proto jsem si rodiče do toho nepustil a nikdy jsme se o tom nebavili.“ (Aleš, vedoucí personálního oddělení, dcery 23 a 20 let)

„Ale já jsem dost uzavřená povaha. Jelikož svoje pocity a dojmy moc nesděluju a především se s nikým o ně ani nedělím. Což samozřejmě mám kamarády, mám plno kamarádů, ... nevěděl takřka nikdo.“ (Jáchym, realitní agent, dcery 17 a 11 let)

Ztráta kontaktu s dětmi je pro ně přitom spojena s negativními pocity a emocemi, někteří hovoří přímo o utrpení, o tom, že ztratili vše, co pro ně mělo nějaký smysl. Tyto emoce jsou ale nevyslovené a často potlačované. Nejen, že se s nimi nesvěřují – dokonce se snaží sami sobě popřít jejich realitu. Hovoří o nepříjemných vzpomínkách, které se raději snaží zapomenout: „Tak jsem to prostě vytěsnil asi tak, že jsem se s tím vůbec nechtěl trápit.“ (Josef, vědecký pracovník, dcera 17 let)

Objevuje se názor, že emoce a pocity nemá smysl vyjadřovat navenek, protože to stejně situaci nijak nezmění. Až na několik výjimek mají dotazovaní problém hovořit o svých pocitech i v průběhu rozhovoru. Pokud se jim nepodaří odvést řeč jinam či zvládnout situaci nějakou frází, jsou sami zaskočení tím, že o těchto věcech hovoří. Pro polovinu z nich je to pravděpodobně první příležitost, kdy o svých prožitcích mluví, a je pro ně obtížné vypořádat se s pohnutím, které cítí.

U tří komunikačních partnerů došlo vytěsňování emocí a vzpomínek až tak daleko, že mělo somatické projevy ve formě zdravotních problémů, fyzické bolesti; pět jich navštívilo psychologa a jeden se léčil pomocí psychické medikace, dva přiznávají, že si v návaznosti na rozchod vypěstovali závislost na alkoholu. Nepříjemné pocity z rozchodu a ze ztráty kontaktů s dětmi mohou být paradoxně důvodem, proč muži přerušují další kontakty se svými dětmi.

Podle Mary Lund [1987] je třeba hledat odpověď na otázku, proč rozvod znamená v mnoha případech ukončení vztahu otce a dítěte, v překážkách, se kterými se muži po rozvodu vesměs setkávají a které musí překonat, a to navíc v době, kdy jsou na tyto překážky nejméně připraveni. Jednou z těchto překážek jsou pocíťované emoce: hněv, žal a ztráta. Pokud se s těmito pocity nevyrovnej, mohou vstupovat do jejich přístupu k dětem a mohou ovlivnit frekvenci a kvalitu jejich kontaktů. Podobně působí i pocit viny vůči bývalé partnerce, kterou eventuálně opustili.

Tyto závěry je možné vztáhnout i na náš výzkum. Rozhovory s rozvedenými otci ukázaly, že po rozchodu jsou zpravidla psychicky nevyrovnaní, zaměřili se sami na sebe a nejsou schopni věnovat pozornost svým dětem. Omezené kontakty jim působí další utrpení a jako přijatelnější se jim může jevit úplné zastavení kontaktů. Kontakt s dětmi navíc znamená i kontakt s bývalou partnerkou, což pro mnohé může být velmi bolestné.

„Já byl úplně v prdeli. Úplně v prdeli. To můžeš jedině odejít, aby ses z toho vyhrabal.“ (Tomáš, akademický malíř, 2 dcery 5 let)

„To se těžko zvyká, když ten rok jsem žil s tím dítětem, zvyknout si na to, že ho vůbec nedám... Musel jsem si v sobě psychicky vytvořit něco, že to tak je, musel jsem se smířit s tím, že do toho nemůžu dávat takový city, jako jsem dával.“ (Jan, novinář, dcera 5 let)

Je pro ně snazší soustředit se na základní existenciální problémy jako třeba zařizování nového bydlení, což odvádí myšlenky jinam a pomáhá zapomenout na nepříjemné zážitky. Většina dotázaných kompenzuje svou osamělost a smutek v práci – kromě dvou, kteří naopak práci opouštěli nebo přerušili. Neuvědomují si ale, že tento čas, kdy se svými dětmi nejsou, může poznamenat jejich vztah mnohem víc, než by se mohlo zdát. Děti procházejí kvůli rozchodu rodičů těžkým obdobím a doba, která se může otci zdát krátká, je pro dítě mnohem delší: „Otcové mohou chápat dvou–třileté období, kdy dítě nekontaktovali (možná proto, jak říkají, že si museli napřed dát do pořádku své věci), jako nevýznamné vzhledem k významu vztahu s dítětem. Dítě takovou dobu prožívá jinak, tvoří také nezanedbatelnou část jeho života, během níž se už vyrovnává se ztrátou otce, nebo se stane vztah s ním méně důležitý.“ [Gjuričová 2002: 124]

„Dneska to vidím jako hroznou chybu – proč já jsem měl utíkat z toho bytu, proč odcházet od těch dětí, pak byly masírovaný rok tím, že tatínek je opustil a že už s nima nebude.“ (Zbyněk, lékař, dcera 12, syn 11 let)

Muži, kteří podle svých slov byli opuštěni, tedy vztah ukončila jejich bývalá partnerka proti jejich vůli, se cítí okradeni o své děti a o svůj předchozí život. Muži, kteří sami iniciovali rozchod, počítali vesměs s tím, že nebudou moci žít se svými dětmi, ale podle svých slov buď na to při plánování rozchodu raději nemysleli a soustředili se na jiné věci: „Asi jsem nad tím přemýšlel, ale spíš to bylo chaotický a spíš jsem měl před sebou ten život jako svůj.“ (Jan, novinář, dcera 5 let); nebo kvůli dítěti hodně dlouho s rozchodem otáleli, až do doby, kdy situace začala být z jejich pohledu neúnosná – například časté scény a hádky nebo narození jejich nemanželského dítěte. Podle těch, kteří prošli rozchodem proti své vůli, by rodičovství mělo být přednější před láskou; nespokojenost nebo nový vztah nedává právo rozbít rodinu a vzít dětem jednoho z rodičů; naopak podle těch, kteří ukončili manželství z vlastní vůle, nelze žít s někým jen proto, že s ním máte děti. Tito muži se potom musí vyrovnávat s následky, které jsou tvrdší, než původně očekávali. Znemožnění kontaktů s dětmi může být i trest, který na ně svévolně uvalila jejich bývalá partnerka za to, že odešli.

Když jsou otci kontakty s dětmi soustavně znemožňovány, udržení vztahu s dítětem od něj vyžaduje obrovskou výdrž, musí o kontakty skutečně bojovat. Musí stále projevovat zájem, dodržovat režim styku a chodit či jezdit si pro ně, i když ví, že děti pravděpodobně ani neuvidí. Pokud by se ale přestal pokoušet je vyzvedávat, mohlo by to být u soudu prezentováno jako nezájem. Střídání naděje, že děti uvidí, a následného zklamání může být příliš bolestné na to, aby v tom otec vytrval:

„Ale jezdím tam každých 14 dní, prostě s tím, že děti dostanu, a ze začátku to bylo, už ve středu už mě bolelo břicho, ve čtvrtek jsem byl na nervy, pátek celý den, to je dneska, jsem myslel na to, že vlastně si jedu pro děti jo. Nebyla se mnou řeč, já jsem s nikým nemluvil, přijel jsem tam, hádali jsme se hodinu, dvě hodiny jsme se hádali, no děti jsem nedostal, ani jsem je neviděl, ani nevím vlastně, co s nima je, a jel jsem domů a celý víkend jsem byl na nervy, mimo a začal jsem popíjet, jsem to řešil alkoholem, to už taky přešlo,

teda vypil jsem tři, čtyři flašky vína každý den a ten víkend jsem byl, každý den jsem byl na šrot.“ (Karel, podnikatel, 3 dcery 5 a 2 roky)

Dotázaní nehovoří o tom, že by si děti někdy nevyzvedli, když měli, či že by kontakty s nimi zanedbávali. Pokud jsou jejich kontakty s dětmi řídké, vždy uvádí v jejich očích legitimní důvody, proč se s dětmi nevidí tak často, jak bylo plánováno: příliš práce, nevhodné počasí, nedostatek programu. Když odhlédneme od toho, jak takové změny programu vnímá a organizačně zvládá matka dětí, je zřejmé, že rozvedení muži konstruují svou otcovskou identitu veskrze pozitivně, a to i tehdy, když jsou jejich kontakty s dětmi jen sporadické nebo neexistují vůbec. Jsou si sice vědomi toho, že nejsou ideálními otci, ale pokládají se alespoň za dobré otce.

5.4. Otcovská identita a rozchod

Pokud otcovství přináší skutečně tak rozsáhlé změny v osobní identitě muže, jak jsme zmiňovali, a afektivita spojená s otcovstvím prostupuje celou mužovu osobnost [Décoret 1997: 43], rozchod a zejména ztráta každodenního života s vlastními dětmi musí znamenat otřes osobní identity a nutnost tuto identitu rekonstruovat. Rozchod tak pravděpodobně vyžaduje transformaci celého Já – zvláště v kombinaci s identitními změnami, které přináší odloučení od dlouhodobého partnera, se kterým jsme sdíleli velkou část života [viz Vaughan 1986].

Když mají muži v našem výzkumném vzorku charakterizovat sami sebe, opakuje se často motiv „já – sám, osamělý, samostatný“. Znamená to, že po rozchodu vnímají sami sebe jako odděleného od dřívějšího celku, pociťují osamělost, ale zároveň mohou být hrdí na získanou samostatnost, kterou často zakoušejí poprvé ve svém životě, vzhledem k tomu, že mnozí přešli ze své původní rodiny rovnou do své vlastní rodiny bez předělového období života o samotě.

Pro muže žijící o samotě (tedy ty, kteří nezaložili novou rodinu) je při konstrukci jejich osobní identity klíčová jejich vyvázanost z rodiny, absence rodinných povinností, a zároveň schopnost se o sebe postarat sám. Často jsou hrdí na to, že umí být sami, že to dokážou snášet psychicky a hlavně se o sebe dokážou postarat bez pomoci ženy. Zdá se, že něco takové není vůbec pro muže této generace samozřejmé.

„Doma jsem často sám, když jedu někam na nějakou akci, tak jsem často byl sám, teď už nás jezdí víc, ale hodně často jsem někde sám, takže já to umím asi.“ (Oldřich, podnikatel, synové 17 a 14 let)

Jako by a priori předpokládali, že muž se sám o sebe neumí postarat, že k životu potřebuje ženu, aby se o něj starala. Muži, kteří žijí sami, vidí sami sebe jako výjimky, které se naučily postarat se o sebe: „Ale už jsem fakt soběstačnej, už skoro nepotřebuju ženskou.“ (Antonín, skladník, dcera 7 let)

Tato vyvázanost z rodiny s sebou ale nese osamělost, a nejen to – i nemožnost situovat se ve světě, mít „své místo“ v předivu společnosti; místo, které sice s sebou nese povinnosti, ale zároveň ukotvení a pevnou identitu.

„Přeci jenom v té rodině je to lepší, než když je člověk sám. Já nevím, jak to mám říct. Teďko má člověk víc volnosti, ale přeci jenom když má člověk rodinu, tak je to lepší. Má manželku, dítě, že jo, je vo co se starat.“ (Radek, dělník, dcera 9 let)

Reakcí je snaha nějak z této samoty uniknout, najít si novou životní náplň, která slouží jako alternativní zdroj identity – s větším či menším úspěchem. Nejčastěji zmiňované alternativy jsou nalezení nové partnerky a směřování k založení nové rodiny; práce; navazování nových vztahů až promiskuita; objevuje se zde i zneužívání alkoholu.

„Já jsem to třeba kompenzoval tím, že jsem si někoho našel nebo s někým jsem byl, já potřebuju s někým být, jo. Takže jako samota je taková tíživá a není to dobrý.“ (Richard, opra-
vář v autoservisu, dcera 10 let)

„Upřímně řečeno, já jsem třeba poslední dobou opravdu začal s alkoholem problémy mít, jo. Protože samozřejmě, jak to řešit, že jo. Tak si člověk dá skleničku.“ (David, učitel, syn 5 let)

„Ta práce, to bylo to jediný, co mi v té době zbylo. Předtím jsem byl nastavený úplně jinak, a teď jsem prostě přešel na jinou kolej. Máš plány na celý život, a najednou nemáš před sebou nic. (...) Bavit se a popíjet s lidma, to nešlo vůbec k sobě. Takže ta práce byla to jediný smysluplný, co v té době bylo. Investoval jsem do ní víc času, víc úsilí, nemusel jsem brát ohledy na svůj volný čas.“ (Jan, novinář, dcera 5 let)

Práce jako možná kompenzace omezení kontaktů s dětmi se u rozvedených mužů projevuje i v kvantitativních údajích, jak jsme viděli výše.

5.4.1. Vztah mezi rodiči a otcovská identita

Odpověď na otázku, jak rozchod ovlivňuje otcovskou identitu, je v teorii i existujících empirických výzkumech nejednoznačná. Bruno Décoret, který je stoupencem zachování aktivního vztahu mezi otci a jejich dětmi po rozvodu, dospívá ve svém kvalitativním šetření k závěru, že rozchod nijak zásadně otcovskou identitu neovlivňuje. Otec je stále stejnou měrou otcem, i když jsou jeho kontakty s dítětem omezeny, a jeho vztah k němu není ovlivněn vztahem k jeho matce. Muži v jeho vzor-
ku oddělovali city, které chovali ke svým bývalým partnerkám, od citů k jejich společným dětem. Několik mužů, kteří se přece jen od svých dětí citově odpoutali a omezili či přerušili kontakty, to udělalo jen proto, aby zmírnili utrpení, které jim způsobovalo oddělení bydliště a vzdálenost, jež je od dětí dělila [Décoret 1997: 51]. Podle Décoretových závěrů tak nemá existence či neexistence přetrvávajícího konfliktu mezi bývalými partnery vliv na vztah otců k jejich dětem a na jejich otcovskou identitu.

To se ale neshoduje se závěry amerických kvantitativních šetření otcovství [Cooksey, Craig 1998; King, Herd 1999, cit. podle Eggebeen, Knoester 2001: 384; Seltzer, Schaeffer, Charng 1989], podle kterých má konflikt mezi exmanželí velký vliv na otcovo zapojení se do výchovy a péče o děti po rozvodu a zároveň na jeho otcovskou identitu. Další výzkum [Eggebeen, Knoester 2001] potvrzuje, že dopad otcovství na osobní identitu je menší pro muže, kteří nesdílí bydliště se svými dětmi. Ve většině sledovaných charakteristik (životní spokojenost, pracovní angažovanost, sociální aktivity, vztahy s rodinou a příbuznými, náboženský život) se muži s nekohabituujícími dětmi blížili bezdětným mužům a měli málo společného s otci v úplných rodinách. Zdá se tedy, že vliv otcovství na osobní identitu muže slábne, jakmile dojde k partnerskému rozchodu.

Skutečný dopad rozchodu na otcovskou identitu pravděpodobně závisí na salinci této identity v komplexu různých identitních dimenzí u konkrétního muže. Ta se ale může v průběhu času vlivem vnějších událostí, konkrétně událostí spojených s rozchodem, měnit. Podle Marilyn Ihinger-Tallman

et al. [1995], kteří se pokusili o vystavění teorie středního dosahu popisující otcovské porozvodové zapojení do výchovy dětí, je salience identity ovlivněna zejména postoji a hodnocením ze strany významných druhých. Autoři předpokládají, že kontinuita otcovské identity je značná, jelikož identita ovlivňuje otcovské praktiky a stupeň zapojení do otcovských aktivit a tento stupeň zapojení zpětně ovlivňuje významnost otcovské identity. Přesto po ztrátě společného bydliště a rutinizovaných kontaktů nutně dochází ke změně, jelikož se z externích důvodů snižuje otcovo aktivní zapojení. Beze změn zůstává pouze identita otců, pro které otcovská identita měla extrémně vysokou nebo naopak extrémně nízkou saliaci [Ihinger-Tallman et al. 1995: 68].

Pro většinu mužů tedy rozchod znamená omezení kontaktů s jejich dětmi, snížení zapojení do jejich výchovy a zároveň snížení salience otcovské identity. Pokud je rodičovská identita alternativou k pracovní identitě, po rozchodu část otců hledá alternativu k oslabené otcovské identitě a tou se velmi často stává posílení identity pracovní.

6. DALŠÍ FAKTORY OVLIVŇUJÍCÍ KONTINUITU VZTAHU MEZI OTCEM A DÍTĚTEM

To, jakým je otec po rozchodu rodičem, je tedy na jedné straně ovlivněno tím, jakým byl rodičem před rozchodem, tedy jaké repertoáry otcovství nejčastěji aktivoval a jak konstruoval svou otcovskou roli. Ne všechny repertoáry otcovství však zůstávají po partnerském rozchodu zachovány. Rozchod představuje dramatickou událost, přes kterou si muži přenesou zpravidla pouze část své otcovské výbavy. Některé repertoáry začnou být hrány jiným způsobem, jiné zcela zmizí. Kontinuita vztahu mezi otcem a dítětem sice existuje, ale není vždy platná a lineární. To, jakým otcem bude ten který muž po rozchodu či rozvodu, určuje množství dalších faktorů. Jinak by také nebylo možné vysvětlit fakt, že v některých případech panuje kontinuita vztahu, zatímco v jiných převažuje diskontinuita, a to jak v negativním, tak v pozitivním směru (tj. i pevný a blízký vztah mezi otcem a dítětem se může po rozchodu vytratit, naopak se ale může i takřka neexistující vztah posílit).

6.1. Vztah s bývalou partnerkou

Na to, jak se otec chová po rozvodu, má podle našich zjištění velký vliv mimo jiné zejména to, jakou podobu má jeho vztah s matkou jeho dětí, zda mezi nimi panují konflikty nebo spolupráce, zda jsou schopni být dále spolu rodiči či zda si alespoň umožní být rodiči každý zvlášť. Vztah, který mezi sebou rodiče mají, přímo ovlivňuje způsob jejich kooperace při rodičovství, což určuje otcovu roli ve výchově a ovlivňuje jeho vztah k dítěti či dětem.

V první řadě je důležité, aby matka dítěte vůbec umožnila otcí kontakt. V našem vzorku se s poměrně vysokou frekvencí objevují případy, kdy je otcí styk s dětmi či dítětem naprosto či částečně znemožněn. Podíl těchto případů je zde pravděpodobně nadhodnocen proto, že tito muži jsou rozhořčení a nešťastní ze vzniklé situace, a jsou proto ochotní o ní hovořit, a tedy i poskytnout rozhovor. Od sociologů přímo očekávají pomoc s řešením svých problémů. Jsou to vesměs muži, kteří mají silně konfliktní vztahy se svou bývalou partnerkou, přesto ale (např. ani po více než desítky let, co se svým dítětem nemluvili) nepřestali být otcí – neztratili svou otcovskou identitu.

Z hlediska kontinuity či diskontinuity otcovství po partnerském rozchodu je třeba zdůraznit, že rozchod a rozvod nikdy není snadný, ať je zvládnutý sebeděle. To, že k rozvodu došlo, je zákonitě dáno tím, že mezi partnery vznikl nesoulad. V naprosté většině případů je partnerský rozchod provázen pocity zármutku, smutku, hněvu, odmítnutí, hořkosti až nepřátelství. Rozpad manželství či partnerství je proces, který se vyznačuje určitým vzorcem, který podrobně analyzovala Diane Vaughan v knize *Uncoupling* [Vaughan 1986]. Nejprve si jeden z partnerů, budoucí iniciátor rozchodu, uvědomuje, že je v manželství nespokojený; že jeho identita již nekoresponduje s tím, co je od něj v partnerském vztahu očekáváno a co od něj očekává jeho protějšek. Následně se pokouší tento nedostatek napravit – snaží se změnit svého partnera, napravit to, co mu vadí. Pokud se mu to nedaří, začíná hledat nové zdroje identity a naplnění: nový vztah, koníčky, vztah k dětem atd. Tím dále mimovolně přispívá k rozšíření propasti mezi sebou a svým partnerem. V určitém momentě je unaven pokusy o změnu situace a začne na partnerství nahlížet jako na ztracené a nezachránitelné. V důsledku toho se více a více soustředí na negativní aspekty a vidí již jen nedostatky a nepřekonatelné odlišnosti svého partnera. Zároveň rekonstruuje historii vztahu, přičemž vyzvedává negativní a nepříjemné zážitky a události; dobré vzpomínky jsou relativizovány nebo zapomenuty. Příkládá

větší důležitost věcem, které se dříve jevily jako nepodstatné detaily. Samotné setkání a následná zamilovanost jsou náhle interpretovány jako chyba. Iniciátor (nebo iniciátorka) se v této fázi obrací ke svým přátelům a známým a hledá u nich podporu, redefinuje sám/a sebe v nových rolích, které mu/jí rozchod pravděpodobně přinese. Začíná si vytvářet nové sociální prostředí a posilovat svou novou, nezávislou identitu. Začíná věřit tomu, že zodpovědnost vůči sobě samému má přednost před zodpovědností vůči partnerovi. Partner na tyto změny reaguje výčitkami, stěžováními si, hněvem nebo nezájmem – čímž potvrzuje negativní definici sebe sama a prohlubuje vzájemný nesoulad. Iniciátor/ka si zatím již nastřádal/a zdroje pro svůj nový život a našel/našla si nové místo ve světě bez svého partnera. Teprve v tomto okamžiku dochází k otevřenému rozbroji a opouštění partner si začíná uvědomovat, že se něco děje. Eventuálně se snaží partnerství zachránit, změnit své chování nebo podmínky společného života, jeho snaha ale již většinou přichází pozdě, v době, kdy iniciátor/ka již veškeré snažení vzdal/a. Když nakonec dochází k rozchodu, ocitá se opouštěný/á partner/ka v nevhodné situaci: není na rozchod připraven/a ani psychicky, ani sociálně, ani materiálně. A i když je, je mnohdy těžké se vyrovnat s tím, že je opouštěn/a: „Kombinace náhlé ztráty moci a kontroly nad situací a zároveň sociální znevážení tím, že jsme opouštěni, může vyústit v nečekaně devastující zkušenost i pro ty nejpřipravenější.“ [Vaughan 1986: 132]

Joseph Hopper [2001] vyjmenovává čtyři zdroje konfliktu, který provází rozvodovou situací: rozdílná úroveň moci či zdrojů partnerů, oponentní povaha soudního systému, reakce na pocity zklamání, hanby a ponížení, a neshody vzniklé v průběhu manželství. Přidává k nim pátý, vycházející se symbolického rozměru rodiny. Rozpad manželství představuje totiž pro aktéry narušení symbolického řádu manželství, u kterého se i v dnešní době stále předpokládá, že by mělo trvat „navždycky“. Manželství má přes všechny současné společenské proměny stále charakter posvátného a rozvod je znesvěcení této posvátnosti. Hopper odhaluje, že naprostá většina lidí i dnes vstupuje do manželství s tím, že bude trvat až do smrti, a během rozvodu se musí vyrovnat s tím, jak vysvětlit, že jejich manželství selhalo. Jedním ze způsobů, jak situaci zvládnout, je reinterpretovat je jako „falešné“ manželství, které vlastně nebylo manželstvím již od samého počátku – Hopper používá pojem „undoing marriage“. Iniciátoři rozchodu postupně dospívají k přesvědčení, že jejich partnerský vztah měl od samého počátku nepřekonatelné nedostatky a již v okamžiku sňatku jim mělo být jasné, že udělali chybu. „Nemohlo tedy dojít ke znesvěcení posvátného, když už v samotném počátku nic posvátného nebylo.“ [Hopper 2001: 437] Chtějí z tohoto „nepravého“ manželství co nejrychleji odejít a nechápou, jak může jejich partner/ka chtít něco jiného. Opouštění partneri na druhé straně rekonstruují nevydařené manželství jako „velkou lež“ a bývalého partnera jako zrádce nehodného důvěry. Tyto rekonstrukce umožňují oběma partnerům zachovat si koherentnost a smysluplnost své sociální reality a symbolického světa. Zároveň jim ale principiálně brání udržovat vzájemný přátelský vztah [Hopper 2001: 442].

Proces rozchodu tedy předpokládá zdůraznění negativních zkušeností a stránek partnerovy povahy, což zvyšuje intenzitu konfliktů a ztěžuje vzájemnou komunikaci za účelem pokračování rodičovství. Rada, podle které by rozcházející se měli zůstat rodiči, když už nemohou zůstat partnery, je tak jen obtížně realizovatelná: pro společné rodičovství je nutné udržet alespoň nějakou hladinu spolupráce, komunikace a vzájemné důvěry a respektu. To vše se ale v procesu rozchodu snadno ztrácí, ať už ze strany iniciátora nebo opouštěného. Mary Lund [1987: 218–219] ukazuje, že otcovy nevyřešené a nezpracované pocity týkající se rozchodu jsou jednou z nejvýznamnějších překážek udržení vztahu a kontaktů s jeho dětmi. Návštěvy se mohou jevit jako příliš bolestné, jelikož příliš připomínají vše, co v rozvodu ztratil. Pokud byl on sám iniciátorem, mohou mu v úspěšném

rodičovství bránit přetrvávající pocity viny. Překážkou je také hněv na bývalou partnerku, v důsledku kterého může otec odmítnout finančně přispívat na své dítě či se s ním vůbec stýkat nebo který znemožňuje komunikaci s matkou dítěte. Tytéž pocity mohou ale přetrvávat i na straně matky, která si v reakci na ně nepřeje pokračování kontaktů mezi otcem a dítětem a může jim aktivně bránit až do takové míry, že otci je pokračování performance jeho rodičovské role naprosto znemožněno. Praktická vymahatelnost práva otce na styk s jeho dítětem je obecně velmi nízká a v České republice vzhledem k pomalému fungování soudů a dalších příslušných institucí pravděpodobně ještě nižší než jinde v Evropě, takže matka má poměrně velký manévrovací prostor.

Ve zkoumaném vzorku jsou zastoupeny různé varianty organizace porozvodového (porozchodového) rodičovství v závislosti na vztahu mezi bývalými partnery. Žádný z dotazovaných otců si ale nezachoval se svou bývalou partnerkou skutečně pozitivní a přátelský vztah, jehož součástí by byla častá konstruktivní komunikace. Vztahy, které panují mezi otci a jejich bývalými partnerkami (matkami jejich dětí) a determinují jejich vztah k dětem, lze rozdělit na tři typy: otcovství bez kontaktu (muži nemají žádný kontakt s dětmi a s jejich matkami k sobě vzájemně cítí hluboké nepřátelství), konfliktní paralelní rodičovství (otec si sice uchovává kontakty s dětmi, ale s jejich matkou má silně nepřátelský a konfliktní vztah, při výchově nespolupracují) a kooperativní paralelní rodičovství (rodiče jsou spolu schopni komunikovat a spolupracovat, ačkoli spolu nežijí).

Otcové bez kontaktu:

Jedná se na jedné straně o muže, kteří sami od sebe přerušili kontakty a nemají o ně zájem, na druhé straně jsou to ale také ti, kterým je v kontaktech aktivně bráněno matkou dětí. Jsou proto velmi rozhněvaní na svou bývalou partnerku a potažmo na celý soudní systém a další instituce vstupující do porozvodové péče o děti. Vidí sami sebe jako oběti manipulativních a pomstychtivých žen. V některých případech jsou proti nim vznesena soudní obvinění z fyzického ubližování a/nebo neplacení výživného. Mezi partnery plane nenávisť, pokud spolu nějakým způsobem komunikují, dochází k neustálým konfliktům. Pokud nikoli, vyplouvá tato nenávisť napovrch alespoň v průběhu rozhovoru s tazatelkou. Muži své bývalé partnerky popisují jako zlé, toužící po moci a ovládnání všeho kolem sebe, nečestné, usilující o pomstu. Ženy jejich společně děti používají jako zbraň nebo chtějí vymazat otce z jejich života.

„Nakonec ta žena zjišťuje po rozvodu, že vlastně ona má na starosti děti, které chtějí péči, to je velká starost a práce a ten muž vlastně si žije život lepší než ona a nemůže na něj jinak než přes děti, čili se potřebuje mstít tomu chlapovi tím, že mu ty děti nedává, tím, že ho mučí přes děti, jednoznačně rukojmí, nástroj pomsty.“ (Filip, řidič taxi, dcery 13 a 7 let)

Pokud se stále ještě pokoušejí o obnovení kontaktů s dětmi, musí podle svých slov čelit urážkám, napadání i fyzickým útokům ze strany bývalé manželky a jejich příbuzných. Podle svých slov chtějí své děti zachránit ze špatného vlivu jejich matky, nebo jim alespoň ukázat, že existuje i jiný, dobrý svět. Tito muži zpravidla odmítají plnit svou živitelskou úlohu – buďto nemají dost zdrojů, nebo jsou přesvědčeni, že si to bývalá partnerka nezaslouží, případně je to jejich reakce na znemožňování kontaktů bývalou partnerkou. Takto konflikt dále eskaluje a přestává být možné určit, co konkrétně stálo na jeho počátku.

Konfliktní paralelní rodičovství:

V tomto případě otec sice zachovává kontakty s dítětem a udržuje s ním vztah, s jeho matkou ale vůbec nekomunikuje nebo komunikuje jen obtížně. Frekvence a úroveň komunikace se postupně stále snižuje a pro muže to podle jejich slov znamená úlevu: „My se spolu nijak nevidíme. Já jí akorát tak napíšu textovku, jestli si mám pro dceru přijít, jinak se ne bavíme.“ (Radek, dělník, dcera 9 let)

Páry praktikující konfliktní paralelní rodičovství prodělaly dramatický rozchod, který byl provázen vystřelenými konflikty, které mohou mít i ráz fyzického násilí: „Prostě staly se takové věci, že žena vyměnila zámek dole u dveří, u domu, který patřil mně, já jsem ho rozkopal... To k tomu asi patří.“ (Zbyněk, lékař, dcera 12, syn 11 let)

Vztah je velmi konfliktní, panuje mezi nimi vzájemné osočování a urážení. Rodiče nejsou schopni dohodnout se na základních věcech týkajících se péče a výchovy dětí. Největší neshody panují ohledně peněz – placení či neplacení výživného a dalších majetkových sporů. Pro zachování rodičovského vztahu je velmi podstatná psaná a soudem schválená dohoda, jejíž podmínky jsou soudně vymahatelné a také jsou často soudně vymáhány.

Děti takovýchto rodičů stojí mezi dvěma znepřátelenými rodičovskými světy. Ocitají se v situaci vnitřního konfliktu; musí se neustále rozhodovat mezi oběma rodiči, takže jim dělají rozhodčího. Mohou například trpět tím, že cítí loajalitu k matce, ale zároveň se chtějí dále vídat s otcem – pro jejich matku je ale otec nepřitelem: „Ona mi třeba jednou řekla, že by sem za mnou strašně ráda chtěla jít, ale že to nemůže doma říct. Že ona (matka) jí nakonec řekne: Tak si běž, a ne bav se s ní.“ (Jiří, manažer, dcera 14 let)

Typickým příkladem konfliktního paralelního rodičovství je Daniel a jeho bývalá manželka: sice mají svou šestiletou dceru již dva roky ve střídané péči, matce toto uspořádání ale nevyhovuje a v podstatě funguje proti její vůli. Daniel svou bývalou manželku neustále snižuje, kritizuje, pokládá ji za špatnou matku.

Kooperativní paralelní rodičovství:

Tento přístup praktikují rodiče, kteří dokázali překonat překážky porozchodového vztahu a najít fungující způsob rodičovství. Bývalí partneři spolu dokážou komunikovat alespoň o základních věcech týkajících se výchovy dětí. Podmínkou zpravidla je, že otec většinou rezignuje na některé části své otcovské role, zejména na repertoár vychovatele. Rodičovství pak funguje na vzájemné dohodě. Tato dohoda nemusí být nutně psaná a potvrzená soudem, ale může se měnit a upravovat podle okolností; rodiče jsou schopni komunikovat a vyjednat si konstruktivně nové podmínky. Někdy bývá dohoda schválená soudem v okamžik rozchodu přijata jen „naoko“, ve skutečnosti se rodiče v průběhu času přizpůsobují novým okolnostem i potřebám svým a dítěte: „Protože jsme se dohodli, že tam něco napíšeme, aby to prošlo, a že to bude fungovat tak, jak si dohodneme. A to je všechno a funguje to.“ (Oldřich, podnikatel, synové 17 a 14 let)

Přestože jsou rodiče schopni spolu komunikovat, jejich vzájemná komunikace se vesměs omezuje jen na záležitosti spojené s dětmi, jejich výchovou a materiálním zabezpečením. Mezi partnery jako takovými nepřetrvává aktivní přátelský vztah:

„Občas jsme se vídali, ale ten důvod byl většinou vlastně dcera, jo. Když bylo potřeba, já nevím, něco vyřídit nebo tak.“ (Josef, vědecký pracovník, dcera 17 let)

„Takže není to bez komunikace, ale myslím si, že by mohla být daleko víc normálnější, na to, že jsme 6 let po rozvodu. Je taková hodně formální a musíme si oba dávat pozor na slovíčka, abychom se navzájem nevytočili. Ale přiznám se, že na druhou stranu jsem rád, že tý komunikace postupně ubývá.“ (Aleš, vedoucí personálního oddělení, dcery 23 a 20 let)

Muži praktikující kooperativní porozvodové rodičovství se nevyjadřují o své bývalé partnerce zásadně kriticky, pokládají ji za dobrou matku. Společně s ní se snaží sjednotit způsob výchovy, i když si často uvědomují, že je to obtížné, když v každé domácnosti mohou platit odlišná pravidla. Konflikty vycházejí na povrch jen občas a týkají se hlavně peněz a materiálního zabezpečení rodiny, což je stále kamenem úrazu: „Ne že bysme se nebavili, ale víme, že až budu odcházet, tak se potkáme u výtahu a zeptá se mě, jestli bych příští peníze nemoh poslat dřív. To tam vždycky visí ve vzduchu.“ (Oldřich, podnikatel, synové 17 a 14 let) I zde se ale dokážou eventuálně v případě potřeby domluvit: „Jednu dobu, to jsem neměl zrovna zaměstnání, tak jsem jí prosil, jestli by nějakou dobu nevydržela, že jí to pak splatím dodatečně, tak to bylo takový na úrovni šavle nože.“ (Antonín, skladník, dcera 7 let)

Podmínkou nekonfliktního vztahu mezi rodiči je v těchto případech to, aby otec alespoň částečně plnil nadále svou živitelskou úlohu, aby včas platil výživné a byl ochoten poskytnout svým dětem v případě potřeby i něco navíc: „Tady je výhoda to, že si myslím, že jsme schopný se nějakým způsobem dohodnout. Já své finanční závazky plním a tím v podstatě jakoby není důvod k nějakým ostřejším debatám.“ (Jáchym, realitní agent, dcery 17 a 11 let)

Jak bylo řečeno, uspokojivý podíl na rodičovství a schopnost kooperace při výchově je muži dosažena za cenu zřeknutí se určitých částí otcovské identity: v první řadě té, která souvisí s každodenním rutinním kontaktem s vlastními dětmi. Otec se musí stát otcem na dálku, zřící se společných snídaní či ukládání do postele. Dále ztrácí podíl na rozhodování o dítěti a jeho výchově – většinou musí akceptovat rozhodnutí matky a důležité věci jsou mu jen oznamovány. Přestává být hlavou rodiny a částečně se zříká i dimenze vychovatele, jelikož je pro něj těžší uplatňovat autoritu a něco od dětí vyžadovat. V omezeném čase, který s nimi má k dispozici, je obtížné otcovskou autoritu prosazovat a ani to podle dotázaných mužů není žádoucí, protože si chtějí tento čas užít a nechtějí si děti proti sobě popudit.

Pro děti je takovéto uspořádání jednoznačně z těchto tří typů nejprospěšnější; netrpí tím, že jejich svět je rozdělen na dvě znepřátelené části. Jejich výchova je koherentní, dítě nemůže využívat situace a vyžadovat od jednoho rodiče to, co má u druhého zakázáno. Rodiče zároveň mají přehled o tom, co se děje s dítětem v druhé domácnosti: „S manželkou se bavíme o všem, takže nás nemůže dcera vykolejit.“ (Richard, opravář v autoservisu, dcera 10 let)

Pozitivní je také to, že v krizových situacích jsou rodiče schopni spojit své síly a společně hledat řešení, případně společně na dítě působit. Podmínkou je ale, aby si uvědomili, že mají společný zájem, že chtějí dosáhnout stejného cíle. Musí si tedy navzájem důvěřovat a nadále sdílet některé základní hodnoty.

Některé páry dokonce i v průběhu rozchodu dokázaly dát své emoce stranou a upřednostnit zájem dětí, takže rozchod proběhl pozvolna a bez konfliktů – tak, aby si dítě pokud možno ani nevšimlo velkých změn:

„Ještě 4 měsíce jsme spolu bydleli v bytě, než se vyřešily ty majetkové věci, strávili jsme spolu ještě Vánoce. Snažili jsme se oba dva, aby to proběhlo tak nějak co nejméně bolestně, bez nějakých traumat.“ (Aleš, vedoucí personálního oddělení, dcery 23 a 20 let)

6.1.1. Rozvodová válka: konflikty mezi rodiči

Přestože je kooperativní rodičovství po rozvodu možné a jistě z pohledu zájmu dětí žádoucí, nic to nemění na tom, že rozchod je situace zpravidla provázená konflikty. Konflikty se vyskytují u naprosté většiny zkoumaných párů, alespoň tedy podle dotazovaných mužů. Bezkonfliktně se nerozešel snad ani jeden komunikační partner; někteří říkají, že vztah byl napjatý, i když se později uklidnil; ostatní ale hovoří o otevřené rozvodové válce a nezáleží na čase, který od rozvodu uplynul. Tito muži používají skutečně válečný slovník. Bývalá manželka je chápána jako úhlavní nepřítel, je všemožně snižována, jsou kritizovány její jednotlivé mateřské dovednosti, její nedostatečné „ženství“. Vina za manželské a rodičovské neúspěchy je vždy na straně protivníka, tedy ženy. Pokud byla ona iniciátorkou rozchodu, pak proto, že neměla právo rozbít rodinu; pokud byl iniciátorem muž, pak proto, že se nedokázala smířit se situací a akceptovat nefunkčnost jejich manželství.

Páry, které nedokázaly konflikty minimalizovat na únosnou míru, nemohou komunikovat ani jako rodiče. Naopak rodičovství se stává dalším jablkem sváru. Děti jsou do konfliktu zataženy, minimálně tím, že nemají možnost se stýkat se svým otcem. Poměrně dost častý je i výskyt fyzického násilí – mezi partnery, mezi otcem a dětmi nebo mezi otcem a novým přítelem matky [viz Hearn 1990]. Muži v rozhovoru o jednání, které je běžně definováno jako násilné, sice hovoří, ale jednotlivé popisované incidenty sami jako násilí nevnímají a neoznačují. Zdůrazňují násilí, jehož byli sami oběťmi ze strany partnerek, a relativizují to, čeho se dopustili oni sami. Mají tendenci popisovat sami sebe spíše jako oběti (Libor například detailně popisuje scénu, ve které byl napaden svou šestnáctiletou dcerou, kterou ovšem v průběhu sám několikrát uhodil). O formách a způsobech vnímání násilí v rodině vypovídají dostatečně následující úryvky z rozhovorů:

„Když mě tak strkala, tak já jsem ji chytnul za ten prst a ona se potom začla svíjet na zemi. Úplně prostě neadekvátní divadlo.“ (Daniel, překladatel, dcera 6 let)

„Začla na mě ječet a to bylo jednou za 14 dní, jednou za tejdén, pak už to bylo každý den, takže vlastně to vyvrcholilo, že vlastně jsme se poprali doma 2x, jednou na mě vytáhla nůž a začla na mě řvát, že mi ho uřízne a takovýhle věci a že mě zabije, až budu spát, a pak to vyvrcholilo, že jsem podal žádost o rozvod a odešel jsem, to trvalo asi tejdén a pak jsem odešel.“ (Karel, podnikatel, 3 dcery 5 a 2 roky)

„No a dostala mě do takový situace, že já jsem emotivně potom vlastně reagoval tak, že jsem říkal, už ať toho nechá nebo jí zabiju. (...) Začala mě kárat jak malýho žáčka, jo, ve škole. Já jsem vyskočil, to bylo jako na mě nervama už dost, tak jsem vyskočil, chytil jsem jí za ruce, jo, a říkal jsem: „Už toho nechej a nekřič na mě, já nejsem tvůj žáček!“ Ona oka-

mžitě udělala to, že jsem jí napadl, jo, že jsem jí fyzicky zmlátil a já nevím co všecko.“ (Stanislav, vědecký pracovník, syn 20 let, 2 dcery 8 let)

„A bohužel teďka už dělá i tu věc a to je to, že prostě mě chce vytáčet, tak ho tam bere, i když jsem doma já, jo toho Petra. Že samozřejmě v tu chvíli člověk se rozčílí, že jo, vyletí. Teďka já jsem ho dvakrát vyprovokoval slovně a on mě dvakrát fyzicky napad, bohužel se nechal vyprovokovat.“ (David, učitel, syn 5 let)

„Jenže E. nahlásila, že to její zranění vzniklo tedy mým zaviněním, a takže tam šla ta sociálka taky. A teď teda jako, že ji bolí hlava. Tak ji vyšetřovali ze všech možných stran a už to nebylo pondělí a zase že to bude středa. A pak neděle a takhle se to furt prodlužovalo a dělali jí jedno vyšetření za druhým. Dohromady čtyři, já nevím, rentgen, ORL, neurologický ještě jakýsi (...). Všechno negativní, ani objektivně na ní nenašel nikdo nic. Kdyby škrábanec, kdyby modřinu. Nic. Opravdu nic. Protože co na ní můžou najít, po tomhle. Nemůžou nic.“ (Libor, dělník, 2 synové, 4 dcery)

„A ona už z toho byla úplně hysterická, řvala a nadávala, tak jsem ji zavřel do ložnice a zamknul jsem jí, jako aby se hlavně uklidnila.“ (Svatopluk, podnikatel, syn 18 let, 2 dcery 15 let)

Aby otec mohl zůstat otcem a uspokojivě rekonstruoval svou otcovskou roli, musí on i jeho bývalá partnerka dokázat oddělit emoce, pocity a vzpomínky spojené s partnerským vztahem od své snahy být rodičem. Některým z dotázaných mužů se to daří, například Tomášovi (akademický malíř, 2 dcery 5 let): „Já tedy si s tou partnerkou už vůbec nerozumím a musím říct, že mi udělala hrozný věci, tak já s ní budu muset stejně do smrti komunikovat.“ Podmínkou společného rodičovství je alespoň elementární důvěra. Pokud toho druhého pokládáme za špatného člověka či přímo zrůdu, těžko budeme souhlasit s tím, aby měl/a nějaký vliv na naše děti. Kooperativní a relativně harmonické rodičovství jen u zlomku párů nastupuje hned po rozchodu; většinou je období těsně před rozchodem a po něm velmi vypjaté a plné konfliktů. Po určitou dobu spolu bývalí partneři zpravidla nejsou schopni spolupracovat. Jedná se o to období, kdy proces rozchodu vyžaduje vykreslování si svého partnera v negativních barvách; pokud by k tomu nedošlo, nebyli by pravděpodobně schopni se vzájemně citově odpoutat. Toto období ale představuje velké riziko pro uchování otceva vztahu s dětmi. Překvapivě často dochází k tomu, že jsou po dobu několika měsíců až let kontakty otce s dětmi úplně přerušeny (10 případů z 35). Podíl na tomto dočasném přerušení komunikace a styků otce s dětmi mají ve velké míře matky dětí: i v těch případech, kdy se situace později uklidní, se těsně po rozchodu vyskytovala období, kdy matka bránila otcovi s dětmi navázat kontakt: „Vlastně jsem se rozvedl díky mojí vině, tím pádem mi to moje bývalá žena dávala dost najevo, že jsem měl problémy vůbec jako se stýkat s dcerou a navázat nějaký ten kontakt po tom rozvodu.“ (Jiří, manažer, dcera 14 let)

Po čase mohou konflikty odeznít a rodiče začnou být znovu schopni spolu komunikovat. Postupně přestávají být emoce spojené s rozchodem tolik vypjaté a nastolí se normální režim kontaktů otce s dítětem. Někdy ale je již pozdě a dítě, otec či oba již o kontakty ztratí zájem. V polovině případů v našem vzorku došlo k obnovení styků; kdykoli ale může dojít k recidivě – pokud se z nějakého důvodu zvýší napětí, kontakty otce s dítětem jsou opět narušeny.

Nabízí se otázka, proč některé páry konflikty překonají a postupem času dokážou spolupracovat jako rodiče a jiné ne. Podle našich zjištění konflikt přetrvává zejména u mužů, kteří jsou přesvědčeni o biologicky daných odlišnostech pohlaví a o tom, že jejich pohlaví jim dává automaticky nárok na výsadní postavení v rodině. Takto smýšlející muži po rozvodu ztrácejí svá privilegia a v důsledku toho mohou odmítat hrát repertoár živitele, což dále rozdmýchává konflikt. Více konfliktní jsou ale paradoxně i ty páry, ve kterých se muž před rozchodem angažoval jako pečující otec a v průběhu rozvodu usiloval o udržení tohoto blízkého vztahu se svými dětmi – například žádal o střídavou péči nebo o svěření dětí (či některého z dětí) do vlastní výchovy. V těchto situacích pravděpodobně konflikt pramení z toho, že na jedné straně matka dětí není ochotná přijmout tuto netradiční situaci (tj. nemít děti ve své výhradní péči), a na straně druhé otec není ochoten ustoupit a vzdát se některých otcovských repertoárů, jak se od něj očekává – zejména nechce ztratit každodenní a rutinní blízký vztah s dítětem.

Konflikty naopak rychleji odeznívají u párů, které před rozchodem uplatňovaly víceméně tradiční dělbu rolí: muž byl takřka výhradně živitelem rodiny a žena pečovatelka, aniž by to ovšem bylo prováděno mužovým přesvědčením o vlastní přirozené nadřazenosti, kterou žena musí respektovat. S konflikty se také rychleji vypořádali muži, kteří sice s péčí o děti „pomáhali manželce“, jejich hlavní úlohou bylo ale zajistit rodinu. Přitom ale nesdílí maskulinní diskurz genderových odlišností. Po rozchodu akceptovali svou vedlejší roli a hledali kompenzaci někde jinde, v práci nebo nových vztazích. Zároveň si jsou vědomi, že musí vědomě ustupovat, akceptovat vůli a rozhodnutí bývalé manželky, neprosazovat vlastní názory, pokud nechtějí vyvolat a rozdmýchat konflikt. Tento typ mužů dále plní svou živitelskou úlohu a s dětmi sice netráví mnoho času, ale stýká se s nimi víceméně pravidelně.

6.2. Bydlení jako faktor ovlivňující vztah mezi otcem a dítětem

Jedním z externích faktorů, které významně ovlivňují charakter porozvodového otcovství, a mají tak dopad na otcovskou identitu, a přitom nejsou přímo závislé na tom, jaký vztah měl otec s dětmi před rozchodem, je bydlení. Jeho vliv sice není podle analýzy výpovědí komunikačních partnerů nutně rozhodující, ale přesto by měl být zmíněn. Rozchod rodičů je většinou (i když ne nutně) provázen oddělením bydliště otce a matky a rozdělením původní rodiny do dvou domácností. To, že otcovství po rozvodu má zpravidla charakter „otcovství na dálku“, je způsobené právě tímto rozdělením domácností, tzv. bifokalizací. Otec, pokud nemá děti ve své výhradní výchově či nepraktikuje s matkou dětí střídavou výchovu, přestává žít každodenní život společně se svými dětmi.

Při rozvodu se v českém prostředí jaksi předpokládá, že žena si ponechává původní bydlení, kde zůstává s dětmi, které jsou svěřeny do její výhradní výchovy. Muž by se měl podle očekávání odstěhovat do nového bytu, případně k rodičům či kamarádovi. Tento předpoklad sdílelo mnoho bývalých partnerek našich dotázaných: „Protože jako moje manželka jaksi vycházela z předpokladu, že opustím ten náš byt a že se odstěhuju, takže jako moje jaksi starosti se pnuly k tomu, že jsem si jaksi obstarával byt.“ (Josef, vědecký pracovník, dcera 17 let)

Totéž přesvědčení ale nesdílela ani polovina dotázaných mužů a rozhodování o záležitostech týkajících se bydlení bylo v mnoha případech velmi konfliktní. V našem vzorku 14 mužů opustilo původní rodinný byt a nechalo jej manželce a dětem (ať už proti své vůli nebo ze svého vlastního roz-

hodnutí); 17 mužů zůstalo v původním bytě a bývalou partnerku vyplatili, případně si sama našla náhradní bydlení pro sebe a pro děti; zbytek buďto stále žije i po rozvodu s partnerkou, nebo nezůstal v původním bytě ani jeden z partnerů. V současné době o tom, kdo v původním bytě zůstane a kdo ho opustí, rozhoduje například to, kdo byl jeho původním vlastníkem (např. rodiče muže); případně pokud je žena iniciátorka rozchodu, přistoupí na to, že ona s dítětem z bytu odejde, nejčastěji ke svým rodičům. V některých případech odešla z bytu žena s dětmi, protože měla více možností sehnat alternativní bydlení. Každopádně ale ať už muž zůstává v původním rodinném bytě nebo odchází jinam, činí tak bez dětí. Děti následují ve všech případech matku a nezáleží přitom na tom, kdo je iniciátorem rozchodu a kdo je opouštěným partnerem.

Kvalitní bydlení otce je jednoznačně jednou z podmínek, aby mohl o dítě či děti i po rozchodu alespoň částečně pečovat. Otcové, kteří mají kde dítě přijmout a u kterých může mít svůj pokoj nebo kout se svými věcmi, snadněji udržují kontinuitu péče. Kontakty se nemusí odehrávat venku nebo u rodičů respondenta, mohou spolu trávit více času o samotě, děti mohou u otce zůstat přes noc. Podobu porozvodových vztahů mezi otcem a dítětem tak určuje mimo jiné i kvalita otcova bydlení, to, zda u něj může dítě zůstat přes noc, zda tam má své soukromí, zda si tam může nechávat své věci. Většina otců uvádí, že děti mají v jejich bytě svůj koutek, jen zlomek má svůj pokoj. Čtyři z dotázaných (Miroslav, Radek, Tomáš, Antonín) nemají dostačující bydlení, aby mohli přijímat své děti na delší čas. Kvalitní bydlení pro děti je také podmínkou soudu při svěřování dětí do výchovy – pokud otec opustí po rozchodu rodinný byt a nemá prostředky najmout si svůj vlastní, není zákonitě způsobilý o dítě pečovat. Nedostačující bydlení tak může představovat pro některé otce nepřekonatelnou překážku. Musí se vrátit bydlet k rodičům nebo bydlet se spolubydlícím, což omezuje možnost péče o dítě: „Já jsem na ten první soud přistoupil, na to, ať si je nechá v péči, protože já jsem je ani neměl kam vzít.“ (Tomáš, akademický malíř, 2 dcery 5 let) Tři muži hovoří o tom, že pokud vyřeší svou bytovou situaci, vyvolají nové soudní řízení a budou usilovat o širší rozsah kontaktů.

Shánění nového bydlení je pro komunikační partnery časově a emočně náročné a často je to to první, co muži musí po rozchodu řešit, „aby měli kde složit kosti“ (Josef, vědecký pracovník, dcera 17 let). Nejprve se věnují takovýmto existenciálním záležitostem a řešení vztahu k dětem je odsunuto na později. Také to ale může být naopak – aby se nemuseli zabývat svým vztahem k dětem, soustředí se na bytový problém jako na náhradní aktivitu.

V některých situacích ale může nedostačující bydlení a nedostatek prostoru paradoxně vést i ke sblížení (fyzickému a citovému) otce a dítěte. Pokud je vztah a kontakt zachován, ale otec má např. jen jeden pokoj, kde dítě zůstává přes noc, přespávají spolu v jedné rozkládací posteli, mají více času k rozhovorům atp. To se týká tří mužů ve vzorku.

Bydlení nejenže představuje problém, který musí pár po rozchodu řešit, ale může být i základním předpokladem rozchodu. Mnoho párů spolu zůstává až do krajního bodu, jelikož nemají jak vyřešit rozdělení bytu a jeden z nich by neměl kam jít. Pokud přesto nakonec dojde k rozchodu, vyplývají z toho velké konflikty a často krizová situace jednoho z partnerů, který je nucen odejít. Ve dvou případech zůstávají bývalí manželé nadále v jednom bytě, což generuje obrovské množství problémů a dochází k prohlubování konfliktů. Vyřešení bytového problému může být přímým impulzem k rozchodu (v Oldřichově případě se manželka s dětmi odstěhovala do většího bytu, který se uvolnil po bratrovi). Nedostatečné bydlení je navíc pro mnoho rozvedených mužů překážkou založení nové rodiny; zejména se jedná o ty, kteří mají průměrné a podprůměrné příjmy a žijí v Praze (Daniel, Miroslav, Radek, Antonín, David).

Podle zahraničních výzkumů [Lund 1987: 220; Manning, Smock 2000: 119; Eggebeen, Knoester 2001: 382] je frekvence kontaktů otce s dětmi jednoznačně determinována vzdáleností mezi bydlištěm otce a bydlištěm dětí – pokud musí otec překonávat stovky kilometrů, aby se s dětmi mohl vidět (a navíc musí například v místě jejich bydliště přespávat v hotelu), postupem času jsou jeho návštěvy méně časté a vztah oslabuje. V České republice ale nemusí být vzdálenost mezi místem bydliště otce a dětí tolik palčivý problém, vzhledem k tomu, že v malé zemi se jedná o relativně malé vzdálenosti (pokud se otec či děti nepřestěhují do zahraničí), i když otec a děti žijí v různých krajích; navíc zde dobře funguje hromadná doprava. Přesto výsledky analýzy rozhovorů ukazují, že je z hlediska vztahu k dětem výhodnější, když bydlí s otcem nadále ve stejném městě, ideálně ve stejné čtvrti. Pak mohou i nadále sdílet některé každodenní aktivity, otec může pomáhat vodit dítě do školy atp. V případě přetrvávajících konfliktů to ale představuje problém pro vztah mezi bývalými partnery – nevyhovuje jim často se vidat a pro emocionální odpoutání preferují bydlet raději dále od sebe. Každopádně ale platí, že čím blíže k sobě po rozchodu otec a jeho dítě bydlí, tím jsou jejich styky častější a uskutečňují se i mimo čas vymezený soudní dohodou.

„... a pak si našla přítele a odstěhovali se do takový vesnice asi patnáct km odsud, ale není tam žádný spojení. Takže když jsem jí chtěl vidět, tak jediné tak že mi jí přivezli. Takže to jsem jí vídával hodně málo. Teď oni se přestěhovali, to je velká výhoda, přestěhovali se zpátky do XXX, dostali tam byt, a o patro níž dostala asi po dvou měsících byt moje máma. Takže já když jedu k mámě, tak si okamžitě vezmu (dceru), třeba i v tejdnu.“ (Antonín, skladník, dcera 7 let)

Bydlení představuje nejen místo, „kde složit hlavu“, ale místo bydliště nabývá (hlavně pro děti) významu domova. „Domov“ je Velkým sociologickým slovníkem [Velký sociologický slovník 1996] definován jako „více méně ucelený obraz okruhu blízkých, známých lidí svázaných s hmotným prostředím, ve kterém člověk delší dobu pobýval“. Dimenze domova jsou charakterizovány jako silně subjektivní. Otec po rozchodu přestává být pro dítě součástí domova – stále může být blízkým a známým člověkem, ale přestává být spjat s bytem či domem, ve kterém dítě většinu času bydlí. Norská badatelka Tonje Lauritzen ve své studii porozvodového rodičovství [Lauritzen 2005] ukazuje, že děti s rozvedenými rodiči konstruují svůj domov v domácnosti své matky, zatímco otcova domácnost a čas v ní strávený má status zvláštního či výjimečného, a to i když se pravidelně opakuje. Je to dáno tím, že v domácnosti matky se odehrávají každodenní aktivity pokládané za samozřejmé, dítě má větší kontrolu nad svým časem a svým pohybem mezi domovem a jinými místy, tráví zde častěji čas samo, bez přítomnosti dalších osob, zve si sem své kamarády a připravuje se zde do školy. Čas strávený s otcem je dítětem kódován jako zvláštní „rodinný čas“, tedy čas trávený společně s otcem a dalšími členy jeho rodiny konkrétními a často předem plánovanými aktivitami. I když návštěvy otcovy domácnosti mohou mít charakter opakující se rutiny, znamenají pro dítě přerušování jeho každodenního života, vystoupení ze sociálních sítí a přerušování běžných činností a interpersonálních kontaktů.

I v našem výzkumu se ukazuje, že i když je bydlení u otce kvalitní, dítě tam má své věci a tráví tam dost času, přesto je již nenazývá svým domovem. K tomu dochází i tehdy, když otec zůstává v původním rodinném bytě, tedy původním domově dětí. Děti si vytvoří nový domov v bytě s matkou a k otci chodí do původního bydliště „na návštěvu“. „Oni si v podstatě ten svůj domov vybudovali tam, kde teď bydlí, a přiznám se, že jsem se ani nesnažil tomu bránit, protože si myslím, že člověk nemůže mít dva domovy.“ (Aleš, vedoucí personálního oddělení, dcery 23 a 20 let) Většinou dota-

zvaných otců tato situace sama o sobě nevádí, pokládají to za přirozené, jelikož se domnívají, že dítě by nemělo mít dva domovy. Protestují proti tomu jen muži ze skupiny „pečujících“ otců – dva z nich praktikují střídavou výchovu, a tedy střídání bydliště dítěte, ostatní by preferovali, kdyby si dítě vytvořilo domov u nich.

6.3. Nové manželství otce a jeho vztah k dětem z předchozího svazku

Dalším faktorem, který může ovlivňovat frekvenci a kvalitu porozvodových kontaktů mezi otcem a dítětem (dětmi) je jeho nová rodinná situace, zejména jeho eventuální vztah s novou partnerkou, nový sňatek či narození dalších dětí. Jedná se o faktor, který je proměnlivý v čase, stejně jako otcova ekonomická, pracovní a bytová situace a charakter jeho vztahu s matkou dětí. To, jak se tyto faktory proměňují, určuje, jak se v průběhu času po rozchodu může měnit vztah otce a dítěte.

Podle Judith A. Seltzer a Yvonne Brandreth [Seltzer, Brandreth 1995] patří současné rodinné uspořádání rozvedeného otce ke čtyřem faktorům, které určují jeho postoje k otcovství (dalšími třemi jsou: vztah s bývalou partnerkou, sociální postavení a vztah s dětmi). Autorky poukazují na to, že je známo jen velmi málo o tom, jaký vliv mají nové partnerky rozvedených mužů na jejich postoje a skutečné jednání ohledně péče o děti z předchozího manželství. Podle jejich výzkumů dochází ke snížení kontaktů otce s dětmi z předchozího manželství, jakmile se znovu ožení.

Frank F. Furstenberg se svými spolupracovníky je autorem teorie „*swapping families*“ (výměny rodin). „Pokud otcové zakládají nové rodiny a zejména pokud mají další děti, jejich potomci z předchozích manželství přicházejí zkrátka.“ [Furstenberg, Cherlin 1991: 37] Při výkonu otcovské role je podle jejich zjištění důležité především společné bydliště. Sociální otcovství je tak silnější než otcovství biologické, pokud již otec se svými biologickými dětmi nežije [Furstenberg, Spanier 1984; Furstenberg, Cherlin 1991].

Výzkum Wendy D. Manning a Pamelý J. Smock [2000: 111–121] tyto předpoklady potvrzuje jen částečně. Je pravda, že pokud má otec další biologické děti v následujícím manželství, snižuje se míra jeho ekonomické podpory dětí z prvního manželství. Samotný nový sňatek či soužití s nevlastními dětmi (dětmi jeho nové partnerky) ale podle jejich zjištění jeho příspěvky nesnižuje. „Muži si tedy ‚vyměňují‘ rodiny, ale jen pokud se jedná o výměnu mezi novými biologickými dětmi žijícími uvnitř a staršími biologickými dětmi žijícími mimo otcovu domácnost.“ [Manning, Smock 2000: 119]

V našem kvalitativním výzkumu nebylo bohužel možné důkladně prozkoumat platnost těchto závěrů. Hlavním důvodem je nedostatečný rozsah vzorku: jen malý počet dotázaných mužů založil nové manželství a měl další biologické děti. Relativně velký podíl dotázaných naopak vůbec nevyhledával nové vztahy nebo se cíleně vyhýbal stabilním a perspektivním partnerským vztahům.

U dotazovaných mužů převládá určitá nedůvěra k novým vztahům, která pramení ze zkušenosti rozpadu rodiny. Rozchod je vnímán zpravidla jako neúspěch, přestože byl podle většiny dotázaných pravděpodobně nejlepším řešením v dané situaci. Dotázaní jsou po zkušenosti rozchodu ve velké míře skeptičtí vůči své schopnosti správně si vybrat a odhadnout partnerku nebo udržet fungující manželství.

„Jako ten vztah, něco společného plánovat, tak to mě velmi děsí. Vzhledem k tomu, že jsem si uvědomil, že i když já jsem k tomu (poprvé) přistupoval normálně, jako že jsem si byl jistý, že nic nepokazím a že se budu chovat dobře, takže ani v tom není ta jistota, že by se to nepokazilo.“ (Jan, novinář, dcera 5 let)

Přesto jen výjimečně skutečně chtějí žít zbytek života sami. Rádi by nové partnerství nebo rodinu založili, pociťují ale značnou nejistotu a raději k tomu nesměřují příliš rychle. Jen čtyři z respondentů jsou přesvědčeni, že pokud bylo první manželství omyl, druhé jistě dopadne dobře, jelikož teprve nyní potkali „tu pravou“. Jen tři z nich mají s novou partnerkou další dítě. Další jsou spíše skeptičtí, ale doufají, že podruhé to snad vyjde. Zatím buďto hledají perspektivní partnerku, nebo se nacházejí v počátečních fázích vztahu. Překvapivě vysoký je ale podíl těch mužů, kteří po rozchodu cíleně nový stálý vztah nehledají a dávají přednost krátkodobým a nezávazným známostem anebo žijí raději sami (15 ze všech komunikačních partnerů).

Tyto dvě poslední skupiny mužů (ti, kteří teprve hledají nebo začínají nový vztah, a ti, kteří o dlouhodobý vztah neusilují) nejsou ve svých kontaktech s dětmi ovlivněni svým vztahem k nové partnerce. Jejich děti tak nemají žádnou „macechu“. Otázkou je, jak to determinuje frekvenci a kvalitu jejich styků.

Z našich zjištění vyplývá, že přítomnost nové stálé partnerky má na kontakty otce s dětmi spíše pozitivní vliv – navzdory kulturně zakořeněným stereotypům a některým zahraničním zjištěním. Nová partnerka totiž zpravidla otce spíše podporuje v jeho rodičovských povinnostech, než že by ho od nich odrazovala: „No ona mě spíš povzbuzuje, ona mě nechci říct obdivuje, že jsem o to tak usiloval a odmítal jí ztratit.“ (Daniel, překladatel, dcera 6 let)

Navíc pokud muž založí novou rodinu, tráví více času „rodinnými“ činnostmi, se kterými se mu kontakt s dětmi z předchozího manželství lépe sladuje, než pokud zůstane single. Pak se totiž věnuje ve větší míře svým osobním zájmům a své práci, a to i během víkendů.

Vstup do nového vztahu může silně zamíchat kartami ve vztahu s druhým rodičem dítěte. To je další důvod, proč rodičovská konfigurace po rozvodu není statická, nýbrž vyvíjí se v čase a mění se mimo jiné působením takovýchto vnějších okolností. Tam, kde přetrvává silný konflikt mezi bývalými partnery (zejména proto, že ještě nedošlo k úplnému citovému a emočnímu odpoutání), hrozí, že pokud otec vstoupí do nového vztahu, konflikt se ještě více vyhroť. To může ohrozit kontinuitu jeho vztahu s dětmi (pokud jejich matka negativně reaguje na otcův nový vztah).

„Úplně z prvopočátku to bylo takový, že spolu měli hrozně hezký vztah... a v okamžiku, kdy jsme se vzali, tak se (synův) vztah vůči mé nastávající manželce změnil. Ale nezměnil se... kvůli tomu, že by se změnil (syn), ale změnilo se asi to, jakým způsobem se o mojí stávající manželce vyjadřuje moje bývalá manželka.“ (Václav, vedoucí prodeje, syn 8 let)

Muži, kteří uvažovali nebo uvažují o novém pevném partnerském vztahu, chápou své rodičovství jako danou věc, se kterou se jejich nová partnerka bude muset vyrovnat. U těch, kteří se se svými dětmi stýkají spíše zřídka, to může způsobit pouze ideový problém; u těch, kteří mají pravidelné a déletrvající kontakty, to přináší i problémy praktického rázu. V obou případech ale od nové partnerky očekávají akceptování daného stavu:

„Moje partnerky, musej to hlavně brát v úvahu, že je to moje dcera, že jo. A protože buď to tak budou brát, je to moje dcera, nebo maj smůlu, no.“ (Richard, opravář v autoservisu, dcera 10 let)

„Já si to teď uvědomuju sám na sobě, když mám teď půl roku vztah s partnerkou, tak pořád je to tak nějak řečený, že první jsou děti. Možná je to blbý, ale je to taková vzájemná shoda.“ (Aleš, vedoucí personálního oddělení, dcery 23 a 20 let)

„Pak když viděla, že já opravdu nedám přednost jí před (dcerou), tak jako začla žárlit, začala jí opravdu nenávidět. Asi tím začalo, že jsem vymýšlel nějaký takový akce, že jsem se snažil, aby spolu vůbec nebyly.“ (Antonín, skladník, dcera 7 let)

Založení nové rodiny podle našich dotázaných často brání také vnější ekonomické podmínky. Dotázaní muži zpravidla vnímají své otcovství jako určitý závazek a cítí se povinováni své děti alespoň nějakým způsobem materiálně podporovat. Založení nové rodiny by vyžadovalo (větší) byt a více peněz pro podporu dítěte a manželky na rodičovské dovolené. Muži by museli zvládnout živitelskou roli (alespoň v omezené míře) ve dvou rodinách. To si mnoho z nich objektivně nemůže dovolit. Někteří navíc nechtějí rozmělnovat zdroje, které mohou investovat do svých již existujících dětí: „Čili, kdybych měl teď rodinu, tak samozřejmě, že omezím ty dvě holky. To je logický. Omezím je finančně, omezím je citově. To každopádně. To člověk neutáhne. To všechno dohromady najednou.“ (Jáchym, realitní agent, dcery 17 a 11 let)

To vše ukazuje na to, že vstup do nového svazku není pro muže, kteří za sebou mají rozchod manželství či partnerství, ve kterém se narodily děti, rozhodně nic jednoduchého. Odrazuje je od toho jak jejich nedůvěra v úspěch jakéhokoli vztahu, tak existence dětí jako citového a vztahového závazku, který má v určité rovině přednost před jakýmkoli závazkem novým, ale také ekonomický aspekt věci – nedostatek zdrojů pro založení nové rodiny či neochota materiálně omezit děti z prvního manželství. Pokud ale muži po rozchodu do nového partnerství vstupují, jejich nová partnerka je nucena akceptovat jejich otcovství a dokázat úspěšně vycházet s jejich dětmi během vzájemných styků. U mužů z našeho vzorku, kteří uzavřeli nové manželství, hraje jejich nová manželka spíše pozitivní roli při zprostředkování vztahu mezi otcem a dětmi. Omezení našeho výzkumu ale spočívá v tom, že nezahrnuje muže, kteří kontakty se svými dětmi úplně přerušili. V tomto přerušení mohly hypoteticky sehrát roli i nové partnerky a rodiny těchto mužů.

7. SHRUTÍ A ZÁVĚRY

7.1. Proměny společnosti a křehkost rodiny

Proměny soukromého života v české společnosti odrážejí celospolečenský proces, projevující se ve všech rozvinutých společnostech. Tento proces je v soudobé sociologii nazýván „individualizační společností“, a ačkoli se většina autorů neshodne na tom, zda jeho přínosy jsou převážně pozitivní, nebo naopak negativní, o jeho existenci již nelze pochybovat. V oblasti soukromého a intimního života se individualizace projevuje tendencí ke zdůrazňování individuálních a osobních zájmů mužů i žen, z čehož pramení zvyšující se křehkost partnerských vztahů a vyšší nároky na kvalitu společného života. Instituce rodiny mění své funkce: přestává být nástrojem reprodukce společnosti a materiálního zajištění, naopak musí všem svým členům poskytovat prostor pro seberealizaci. Jejím úkolem je umožňovat konstrukci identity a poskytovat potvrzování této identity – pro partnery sobě navzájem, pro děti ze strany rodičů i pro rodiče v jejich rodičovské roli. Partnerský vztah musí v těchto nových podmínkách splňovat nové požadavky, z nichž tím hlavním je láska, která musí být dobrovolná a nevynutitelná. O tom, že se láska stává náboženstvím naší doby, svědčí mimo jiné i to, že v reálném životě stojí dokonce i před klíčovým kritériem rozhodování v oblasti rodinného práva, tj. před kritériem zájmu dítěte. Láska či její neexistence je obecně sdíleným a tolerovaným (i když mnohdy kritizovaným) důvodem ukončení manželství, odchodu od rodiny (více pro muže než pro ženy), a pro muže mnohdy i ukončení těch nejintimnějších a navenek nejpevnějších vztahů, včetně vztahu mezi rodičem a dítětem.

O současné rodině lze bez nadsázky hovořit jako o rodině nestabilní. Ačkoli život v rodině je stále drtivou většinou české populace pokládán za ideál, jen polovina manželství nekončí rozvodem a mnozí v průběhu svého života patří do více než jedné rodiny, které sami vytvoří. Tato zvyšující se křehkost manželství je dána v první řadě právě onou ideologií lásky: láska se stala podmínkou setrvání ve vztahu, a jakmile se partneři přestanou milovat nebo se zamilují do někoho jiného, manželství je ohroženo. Dalším důvodem, který ovšem s tím prvním úzce souvisí, je fakt, že „příjmy“ a „výdaje“ nejsou v manželství vyrovnané – od žen se očekává mnohem větší časová a emocionální investice než od mužů, manželství a narození dětí zpomaluje jejich profesní dráhu a přináší jejich finanční závislost na jejich partnerech, která je často provázena i mocenskou nerovnováhou. Vzhledem k tomu, že téměř devět desetin ekonomicky aktivních českých žen pracuje na plný úvazek a přitom se od nich očekává, že budou zajišťovat péči o domácnost, o děti i o manžela (mužská účast na těchto činnostech je stále jen dílčí), musí se vdané ženy vypořádat s problémem sladování pracovních a domácích povinností. Na oplátku od manželství zpravidla očekávají uspokojení emocionálních potřeb blízkosti a porozumění, což zase klade větší nároky na muže. Všechny tyto rysy postupující individualizace společnosti tak vytvářejí mnoho rizikových faktorů pro manželský vztah a z nukleární rodiny činí nestabilní instituci.

Co to znamená pro vztahy mezi rodiči a dětmi? Ženy po rozvodu v drtivé většině žijí dále ve společné domácnosti se svými dětmi, jelikož je získávají do výhradní výchovy; muži se musí často vyrovnávat s tím, že ztrácí společné bydliště a společný život se svými dětmi. Po rozchodu dochází proto k rekonfiguraci vztahů mezi rodiči a dětmi, zvláště mezi otcem a dětmi. Otec přestává být součástí každodenního života dítěte; kontakty mezi otcem a dítětem jsou předem dané a časově omezené. Pro určité procento mužů (které sice v ČR přesně neznáme, ale podle zahraničních údajů lze

odhadovat, že se jedná minimálně o čtvrtinu mužů [Simpson 1998: 94; Wallerstein, Kelly 1980; Furstenberg, Winqvist Nord 1985; Hetherington, Kelly 2002]) se kontakty stávají stále vzácnější, až nakonec ustanou úplně.

7.2. Porozvodové konfigurace otcovství

Cílem této práce bylo odhalit, jakým způsobem chápou a vnímají své otcovství muži, kteří po manželském či partnerském rozchodu nemají děti svěřeny do své výchovy, kteří s nimi nesdílí společný domov a kteří přestávají žít v rámci rodiny, kterou dříve založili, a mít každodenní a ritualizované kontakty se svými dětmi. Byla hledána odpověď na otázku, jak tito otcové rekonstruují a udržují svou otcovskou a mužskou identitu, jakým způsobem si přizpůsobují a vytvářejí svou vlastní otcovskou roli, jak interpretují situaci, ve které se nacházejí, jaké racionalizační strategie v této nové situaci volí. Kvalitativní výzkum měl také za úkol ukázat faktory, které ovlivňují otcovu angažovanost v péči o děti a v jejich výchově po partnerském rozchodu, a tak alespoň částečně odpovědět na otázku, proč někteří muži mohou být i po rozvodu angažovanými a zodpovědnými otci a proč jiní na některé nebo na všechny „otcovské povinnosti“ rezignují.

Analýza kvalitativních dat se opírala o teoretické poznatky, podle kterých otcovská role není v současné době souborem jasně daných a nezpochybnitelných očekávání pojících se se sociálním postavením „otce“, ale skládá se z více rozměrů, které mohou, ale také nemusí být naplňovány. Tyto rozměry jsou určité vzory jednání, které mají k dispozici všichni jedinci v dané sociální pozici a ze kterých si vybírají, a skládají tak své vlastní verze určité role. Takto byly identifikovány jednotlivé repertoáry náležící k sociální pozici otce a spojené s určitou dimenzí otcovství. Současní otcové se musí rozhodovat, na základě kterých z nich budou budovat svou osobní otcovskou roli. Otcovství je tak v současné době tvůrčí a dobrodružný podnik bez jasně daných sociálních pravidel, ve kterém muž-otec podobně jako kutil vybírá a skládá jednotlivé normy a způsoby chování.

7.2.1. Otcové před rozchodem, otcové po rozchodu

Bylo odhaleno osm otcovských dimenzí či repertoárů. Jedná se o: repertoár otce jako živitele, otce jako pečovatele, otce jako významného blízkého dítěte, otce jako vychovatele, otce jako učitele, otce jako partnera při hře, otce jako hlavy rodiny a otce jako představitele původu. Některé z těchto repertoárů jsou pro performanci otcovské role povinné (zejména repertoár otce živitele), ostatní jsou víceméně volitelné. U všech existuje více způsobů, jakými se k nim muži mohou postavit, jakými je mohou hrát. Repertoáry fungují jako určité scénáře, které mají muži k dispozici při performanci své otcovské role; tyto scénáře jsou ale dosti flexibilní a otcové sami si vybírají styl, jakým je budou interpretovat. Některé z těchto přístupů lze označit za více tradiční a jiné spíše za inovativní. Některé repertoáry samy o sobě představují spíše tradiční složky otcovské role, zatímco jiné jsou relativně nové.

Takto je možné rozlišit dvě základní normy otcovství – tradiční a moderní, přičemž tradiční spočívá kromě funkce mezigenerační transmise a autority zejména v povinnosti otce materiálně zabezpečit svou rodinu (lze sem tedy zařadit repertoáry otce jako živitele, vychovatele, případně hlavy rodiny a představitele původu), zatímco nová moderní norma předpokládá citovou blízkost a přítomnost otce společně s jeho zapojením do péče o dítě, případně o domácnost (bude se tedy jednat o repertoáry otce jako blízkého dítěte, pečovatele a partnera při hře). Repertoár učitele lze přira-

dit k oběma typům norem. Ve shodě s tím, nakolik muži vycházejí při konstrukci své otcovské role z tradičních či moderních repertoárů a jakými způsoby se k nim vztahují, je možné rozlišit více „tradiční“ či více inovativní modely otcovství. Na základě sociologické analýzy rozhovorů s muži, kteří prodělali rozchod s matkou svého dítěte či dětí, byly identifikovány tři základní modely otcovství, které lze prezentovat jako tři ideální typy otců: prvním je vzdálený otec-živitel, druhým je hybridní pomáhající otec, a třetím je pečovatelský a přítomný otec. Tyto typy jsou samozřejmě výsledkem modelování reality a obsahují určité zjednodušení; žádný otec, brán individuálně, by nemohl být redukován na těchto několik charakteristických atributů. Přesto tyto modely pomáhají porozumět lecky nepřehledné sociální realitě.

Vzdálený otec-živitel staví svou otcovskou roli v zásadní míře na repertoáru otce-živitele. Před rozchodem rodičovského páru skutečně usiloval o to, rodinu uživit, a nedělil se o tuto zodpovědnost s manželkou. Na oplátku očekával od své manželky respekt a uznání tohoto rozdělení a svůj rodičovský přínos pokládal za dostatečný. I po rozvodu častěji dále akceptuje rozdělení živitel/pečovatelka a je ochoten přispívat na ekonomické potřeby svých dětí větším dílem než manželka, stejně jako tomu bylo před rozvodem. Těžce ale nese ztrátu kontroly nad svým příjmem a spolu s tím nad svou bývalou rodinou. Příliš se nepodílí na osobní péči o své děti a ponechává úkony s ní spojené na své partnerce. Je přesvědčen, že fyzická péče o děti je jednoznačně ženským úkolem a preferuje tradiční dělbu práce a rolí v domácnosti. Po rozchodu uznává, že by nebylo snadné se o děti celkově postarat, kdyby je měl sám v péči, a proto o to ani neusiluje (pokud ano, jedná se spíše o prostředek nátlaku na bývalou partnerku). Představuje si, že bližší vztah naváže s dítětem spíše v jeho dospělosti, jelikož pak mu bude moci být více prospěšný. Kontakty se svými dětmi po rozchodu organizuje takovým způsobem, aby minimalizoval nutnost o ně osobně pečovat: netráví s nimi mnoho souvislého času a věnuje se s nimi většinou specifickým, předem naplánovaným činnostem. Jeho vztah s dětmi se před rozchodem realizoval hlavně prostřednictvím jejich matky, jejíž role se od role otcovské diametrálně odlišuje. Po rozchodu najednou ale stojí svým dětem tvář v tvář bez mateřského zprostředkování. Pokud se s touto novou situací otec nevyrovná, jeho kontakty s dětmi postupně vyhasínají. Jelikož nikdy nebyl zvyklý trávit s dětmi čas jen tak, bez přesného programu a bez asistence dalších osob, i nyní vyplňuje společný čas bohatým programem a tomuto programu přizpůsobuje dobu návštěv. Jako vychovatel vystupuje nejčastěji jako „průvodce“ svých dětí, vychovává spíše domluvou, poskytováním informací a vysvětlováním. Může ale zasáhnout jako autoritativní figura v případě nutnosti. Přestože nepůsobí autoritářsky, není ani otcem-kamarádem; jeho chápání otcovské role jej vede k zachovávaní odstupů panujícího mezi rodičem a dítětem. Tento typ otcovství má nejbliže k tradičnímu či spíše raně modernímu otcovství, až na určitou zdrženlivost těchto mužů v úloze vychovatele.

Druhým modelem otcovství je model „*pomáhajícího*“ otce. I pro otce tohoto typu je nejdůležitější povinností materiálně zabezpečit rodinu, to ovšem v praxi znamená spíše odpovědnost zajistit základní životní standard, společně s ekonomickou pomocí partnerky, bez jejíhož příjmu se rodina neobejde. Zároveň přijímá v určité omezené míře podíl na péči o děti a o domácnost. Péče o děti je podle jeho názoru „ženskou“ záležitostí, ale vzhledem k tomu, že jeho partnerka byla zaměstnaná a sama nestačila zvládat všechny povinnosti s touto péčí spojené, byl ochoten jí s určitými úkony „pomoci“. Po partnerském rozchodu je zpravidla přesvědčen, že by v případě potřeby bez problémů zvládl plnou péči o dítě, ať už sám nebo spíše s pomocí matky či nové partnerky. Akceptuje ale fakt, že dítě zůstává ve výhradní výchově své matky, jelikož přijímá názor, že matka je zejména pro malé dítě důležitější. Může ovšem uvažovat o převzetí dítěte do péče, až „odroste“ – ve 12–13 letech,

kdy už se o sebe spíše postará samo a nebude nutné kvůli němu měnit pracovní režim. Po rozchodu takovýto otec navazuje na předchozí zkušenost s trávením času s dítětem. Situace, ve které má dítě na pár dní na starost, pro něj není nová. Některé činnosti, kterým se s dětmi ani před rozchodem nevěnoval, dále deleguje na ženy, například na svou matku, sestry či novou partnerku. Výživné, které podle rozhodnutí soudu platí, chápe jako příspěvek pro dítě a matka by podle jeho názoru měla přispívat svým dílem. Má ale zpravidla značně zkreslenou představu o tom, co dítě skutečně potřebuje. Se svými dětmi zpravidla i po rozchodu udržuje relativně blízký vztah. Staví do popředí blízkost založenou na komunikaci a konverzaci, která může mít v ideálním případě velmi důvěrný charakter. Zdůrazňuje kamarádský vztah se svými dětmi – ideální otec podle něj má být pro dítě jakýsi vylepšený kamarád, někdo, s kým může dítě hovořit o čemkoli a kdo je vždy podpoří, ale zároveň i ze své pozice v případě nutnosti usměrní. Tato skupina je vnitřně rozdělena odlišným názorem na povahu genderových diferencí: část otců patřících k tomuto typu zdůrazňuje „přirozené“ rozdíly mezi mužem a ženou, mezi otcem a matkou, a staví svou identitu na předpokladu maskulinní dominance. Ztráta vlastního dominantního postavení v bývalé rodině vede u tohoto typu mužů k silným pocitům nespokojenosti, které mohou ústít ve ztrátu zájmu o děti anebo v táhlé konflikty s bývalou partnerkou. Tyto muže je možné přiřadit spíše k příznivcům tradiční normy otcovství. Druhá část otců v tomto typu pokládá otce a matku v rodině za do velké míry zastupitelné a sobě rovné. Po rozchodu se snáze vyrovnávají se ztrátou své pozice v rodině a otcovské autority. Tito muži častěji preferují vystupovat v roli kompliků a bavičů, upřednostňují zachování blízkosti a přátelství s dítětem před jeho vychováváním. Je možné je přiřadit spíše k moderní normě otcovství.

Třetím ideálním typem je *pečující přítomný otec*. Muž patřící k tomuto typu před rozchodem osobně pečoval o své děti stejným dílem jako jeho partnerka a svou otcovskou identitu zakládal právě na této blízkosti a péči. Největší prostor ve své konstrukci osobní otcovské role dává repertoáru pečovatele a blízkého, případně učitele a partnera při hře. Před rozchodem byl zvyklý trávit se svým dítětem či dětmi velký objem času, a to nezprostředkovaně, bez přítomnosti a asistence své partnerky či jiných ženských „expertek“ na péči o dítě. Jeho profesionální aktivita mu účast na péči umožňovala nebo ji aktivně přizpůsoboval svým rodinným závazkům. Uvědomuje si, že dovednostem spojeným s péčí o děti je třeba se učit, nejde tedy o nějaký vrozený mateřský instinkt, který by byl mužům odepřen. Citovou blízkost se svými dětmi budoval především prostřednictvím fyzické blízkosti – tělesných kontaktů, mazlení, ale i prostřednictvím hry nebo alespoň přítomnosti ve stejném fyzickém prostoru. Po rozchodu hledá způsoby, jak úzký fyzický vztah se svými dětmi zachovat. Tento typ otce zpravidla usiluje o širší než standardní rozsah kontaktu. Po partnerském rozchodu velmi těžce nese přerušování každodenních kontaktů, zvláště pokud je mu umožněno pouze standardní uspořádání styku s dětmi. Navíc získává pocit, že se od něj očekává hlavně naplnění úlohy živitele (kterou nikdy nepokládal za klíčovou) a z ostatních rolí by se měl stáhnout. Pokud se k tomu přidá přetrvávající konflikt s bývalou partnerkou, která se může cítit ohrožena blízkým vztahem mezi otcem a dětmi, objevuje se riziko vleklých soudních sporů a obrovské frustrace na straně otce i dítěte/děti.

7.2.2. Kontinuita vztahu po rozchodu

Rozchod rodičovského páru má dva zásadní důsledky pro vztah otce s jeho dětmi a pro performanci jeho otcovské role. Na jedné straně je to „bifokalizace“ domácnosti: oddělení bydliště otce a jeho dítěte či dětí, které znamená ztrátu každodenních kontaktů a to, že vztah mezi otcem a dítětem musí být redefinován stejně jako jeho rodičovské praktiky. K samotné bifokalizaci ale ještě po roz-

chodu nemusí dojít, a přesto se charakter vztahu otce a dítěte mění. Rozchod rodičů totiž znamená ztrátu jednoty rodičovského páru, kdy na jedné straně matka přestává zprostředkovávat vztah otce a dětí v jeho nepřítomnosti a na straně druhé otec přestává reprezentovat rodinu jako celek (v souladu s tradičním chápáním „hlavy rodiny“). Mizí tak každodenní „nepřítomná“ přítomnost otce v domácnosti a blízkost otce a dítěte musí být rekonstruována novými prostředky.

Výzkumy otcovství ukazují, že profesionální život stojí stále pro většinu mužů na prvním místě. Mužova otcovská role je stále definována zejména jako role živitele rodiny a autority, stává se „zodpovědným za rodinu jako celek“, není pro děti stejně disponibilní jako matka. Kromě své výdělečné aktivity nemá otec žádnou specifickou sféru výchovy a péče o děti, ve které by se angažoval více než matka. Na ženě leží zodpovědnost za většinu aktivit spojených s rodičovstvím, a pokud se zvyšuje otcovská angažovanost, pak jediná tak, že otec jedná po boku matky, společně s ní nebo místo ní, pokud ona zrovna není k dispozici. Otec si tak vždy nerozvíjí interindividuální duální vztah se svými dětmi. Matka oproti tomu jedná ve vztahu k dětem nejen sama za sebe, ale v mnoha oblastech péče a výchovy reprezentuje rodičovský pár jako celek, tedy jedná v zastoupení i za svého manžela [Singly 2000a: 182]. Dojde-li ale k rozchodu rodičovského páru, matka přestává ve svém vztahu k dětem reprezentovat rodičovský pár, a otcova nepřítomnost tak získává nový význam. Dříve, přestože nebyl v rodině většinu času osobně přítomný, jeho přítomnost byla zprostředkována matkou. Nyní začíná být v této době nepřítomný skutečně, a to i tehdy, když s dětmi tráví stejný objem času jako před rozchodem. Otec má často jen málo skutečně interindividuálních kontaktů se svými dětmi, angažuje se zejména po boku své partnerky, na které dále spočívá odpovědnost za fyzickou péči o děti a za větší díl výchovy a která reprezentuje a zastupuje otce před dětmi v době jeho nepřítomnosti.

Oddělení domácností otce a matky znamená dále změnu temporality vztahu otce a jeho dětí, což má zásadní důsledky pro jeho výkon otcovské role. Věci, které se dříve odehrávaly automaticky v každodenním vztahu otce s dítětem, mizí; vztah i otcovské praktiky musí být redefinovány.

Každodenní život je konstruován prostřednictvím opakujících se aktivit a rutiny, které jsou pokládány za samozřejmé, nemusí být předmětem vědomé pozornosti a není nutné o nich hovořit [Kaufman 2001b]. Giddens [1991] argumentuje, že tyto rutiny a zvyky vytvářejí základ ontologické jistoty (*ontological security*) každého člověka. Podle dalších autorů [Morgan 2004; Felski 2000] je představa každodenního života úzce svázána s představou domova, rodiny a rodinných praktik. Domov je místo, kde se odehrává náš každodenní život. Každodenní život a domov jsou konstruovány nejen ve vztahu k tomu, co se v nich konkrétně odehrává, ale i ve vztahu k jiným místům a lidem k nim patřícím a ve vztahu k pohybům a přesunům mezi domovem a těmito místy. Norská badatelka Tonje Lauritzen [2005] ve svém výzkumu ukazuje, že děti s rozvedenými rodiči konstruují svůj každodenní život a potažmo domov v domácnosti své matky, zatímco otcova domácnost a čas v ní strávený má status zvláštního či výjimečného, a to i když se pobyt v ní pravidelně opakuje. I když návštěvy otcovy domácnosti mohou mít charakter opakující se rutiny, znamenají pro dítě přerušování jeho každodenního života, vystoupení ze sociálních sítí a přerušování běžných činností a interpersonálních kontaktů.

Charakter každodennosti se mění nejen pro dítě, ale i pro otce. Již není každý večer přítomen v domácnosti svých dětí, interakce již nemohou být tolik neplánované a spontánní. Výraz „nepřítomná přítomnost“ zde nabývá dalšího významu: jedná se o stav, kdy otec v rodině před rozchodem sice s dětmi aktivně není, ale přesto je přítomen – v jiném pokoji, při jiné činnosti, a stále má přehled

o tom, co se v životě dětí děje, a může do něj kdykoli vstoupit a zasáhnout. Tento typ „nepřítomné přítomnosti“ se po bifokalizaci ztrácí. Interakce se stávají diskontinuální, otec je s dětmi v kontaktu vždy po uplynutí určitého časového intervalu, a jeho vnímání vývoje dítěte se tak mění. Navíc musí soustředit svou přímou otcovskou aktivitu do limitovaných časových úseků. Tyto úseky mohou být silně nabitě emocemi, péčí, vychováváním i zážitky. Věci, které před bifokalizací zůstávaly nevyřčené, musí nyní být explicitně vyjádřené – to, co otec již nemůže pozorovat pouze díky sdílení každodennosti dítěte, se nyní stává předmětem přímých otázek a konverzace. Otec musí reorganizovat svůj čas: již není vázán každodenní přítomností dítěte ve svém domově, což mu nechává k dispozici více volného času. Na druhé straně ale nyní musí plánovat a organizovat kontakty s ním, vytvářet program a respektovat časové dohody.

Jednou z os chápání změn otcovské role a identity po rozchodu rodičů tak může být opozice mezi každodenním a výjimečným. Po bifokalizaci nabývají interakce otce s dítětem charakteru výjimečnosti, a to i přes to, že dochází k vytváření nových rutin a zvyků. Čas strávený s otcem se obecně, i v úplné rodině, pohybuje více než čas trávený s matkou v rovině výjimečnosti než v rovině každodennosti, i tak je ale ve větší míře součástí každodenního života dítěte, než tomu je po rozvodu. Výpovědi komunikačních partnerů ukazují, že zatímco jedna část otců se jen velmi obtížně vyrovnává s touto ztrátou společné každodennosti, druhá část ji snadno integruje do svého vztahu s dítětem a bez problémů prožívá výjimečnost jejich společných kontaktů. Z analýzy rozhovorů vyplývá, že ztráta společné každodennosti má největší dopady na otcovskou dimenzi „blízkého“ a „pečovatele“, mění také otcovu roli „vychovatele“. Ztráta zprostředkování vztahu s dětmi jejich matkou zase přináší největší změny repertoáru „živitele“, značně také mění repertoár „hlavy rodiny“ a „vychovatele“.

Jak bylo řečeno, z hlediska otcovské role, tedy očekávání, která jsou kladena na muže v pozici otce, je možné rozlišit dvě základní normy – tradiční a moderní. Zatímco tradiční (a raně moderní) otec byl otcem „v zastoupení“ – jeho rodičovství bylo ve značné míře zprostředkováno matkou, jednak tím, jak o otci hovořila s dítětem, jednak také tím, jak o dítěti vyprávěla otci, (pozdně) moderní otec by měl mít s dítětem přímý, nezprostředkovaný a individualizovaný vztah. Muži, kteří před rozchodem zakládali svou osobní otcovskou roli na tradičních normách otcovství, se po rozvodu nacházejí v jiné výchozí situaci než ti, kteří preferovali fyzickou přítomnost a blízkost se svým dítětem. Na jednu stranu tito „tradiční“ otcové nemají rozvinutý osobní, interpersonální duální vztah se svými dětmi a jsou zvyklí na zprostředkování vztahu manželkou. Po rozchodu matka dítěte přestává reprezentovat rodičovský pár, a tudíž i otce v jeho nepřítomnosti. Mění se význam otcova finančního přispívání na potřeby dítěte – otcova výdělečná aktivita a ekonomický přínos je méně viditelný. Po rozvodu se otec nachází svému dítěti tvář v tvář, v interpersonálním vztahu, na který není zvyklý. Absence přímého interpersonálního vztahu vede často k tomu, že tito „tradiční“ otcové po rozvodu omezují či přerušují kontakty se svými dětmi a investují své zdroje do nové rodiny, kterou zakládají.

Paradoxně ale do jisté míry platí i opak: „tradiční“ otcové, zdůrazňující v první řadě dimenzi živitele, jsou na rozdíl od otců „moderních“ či „nových“ v jednodušší situaci vzhledem k fungování stávajícího systému uspořádání porozvodové výchovy dětí. Rozchod od nich totiž nevyžaduje zásadní změnu výkonu otcovské role – otec může pokračovat ve svém repertoáru živitele; ztráta společné každodennosti a absence v domácnosti pro něj neznamená výraznou změnu praxe. Fakt, že ne-

musí po rozchodu významně rekonstruovat svou otcovskou roli, zvyšuje jejich šanci udržet vztahy se svými dětmi.

Moderní otcové sice mají vypěstovaný přímý interpersonální vztah se svými dětmi, nejsou tedy závislí na zprostředkování vztahu matkou a dokážou o dítě sami pečovat, na druhou stranu jsou ale zaskočení běžnou porozvodovou situací, kdy matka má děti ve své výhradní výchově a otcův kontakt s nimi je omezen na jeden víkend ze dvou. Po rozchodu musí otcové reformulovat svou osobní otcovskou roli, což vede k jejich silné frustraci, anebo se musí s bývalou partnerkou dokázat domluvit na jiném než tradičním porozvodovém uspořádání.

Ve zkratce lze tedy říci, že „tradiční“ otcové, zakládající své otcovství na dimenzi živitele a zdůrazňující svou profesionální identitu, jsou tak v první řadě ohroženi ztrátou zprostředkování vztahu s dětmi jejich matkou, zatímco „moderní“ či „noví“ otcové, zakládající svou otcovskou identitu na dimenzi blízkého a pečovatele, více trpí ztrátou společné každodennosti s dětmi.

7.2.3. Další faktory určující kontinuitu vztahu

Způsob, jakým muži konstruují svou otcovskou roli a identitu v úplné rodině, tedy nutně ovlivňuje jejich otcovské působení po rozchodu s matkou svých dětí. To, jaké repertoáry při „hraní“ své otcovské role zdůrazňovali a jakým způsobem je interpretovali, spoluurčuje způsob, jakým se vyrovnají se změnami, které rozchod přináší. Záměrně říkáme „spoluurčuje“, protože do toho, jakým otcem bude ten který muž po rozchodu či rozvodu, vstupuje množství dalších faktorů. Jinak by také nebylo možné vysvětlit fakt, že v některých případech panuje kontinuita vztahu, zatímco v jiných převažuje diskontinuita, a to jak v negativním, tak v pozitivním směru (tj. i pevný a blízký vztah mezi otcem a dítětem se může po rozchodu vytratit, naopak se ale může i takřka neexistující vztah posílit). K dalším (vnějším) faktorům ovlivňujícím otcovskou roli po rozchodu patří zejména charakter vztahu s bývalou partnerkou, tedy matkou dítěte či dětí. Podmínky vztahu otce k dětem, se kterými nesdílí společnou domácnost, jsou určovány jejich matkou, jež má děti svěřené do své výchovy. Pokud mezi bývalými partnery přetrvává vyostřený konflikt, není konstruktivní spolurodičovství zpravidla možné a kontakty otce s dětmi jsou ohroženy. Příčinou může být pocit viny otce nebo matky, emocionální náročnost pravidelného setkávání a komunikace bývalých partnerů po bolestném rozchodu či přesvědčení matky, že otec není schopen poskytnout dětem dostatečnou péči. Pokud se matka rozhodne znemožnit otci kontakt s jejich společnými dětmi, je pravidelný styk jen velmi těžko právně vymahatelný (podobně jako je těžko vymahatelné plnění povinnosti výživného na děti). Pro kontinuitu vztahu mezi otcem a dítětem je nejpříznivější uspořádání tzv. společného paralelního rodičovství [viz Furstenberg, Winqvist Nord 1985: 903], kdy jsou rodiče spolu schopni alespoň minimálně komunikovat a spolupracovat ohledně výchovy, ačkoli spolu nežijí. I v tomto uspořádání ale otcové do velké míry ztrácejí možnost vystupovat v roli vychovatele.

Vliv na pokračování vztahu mezi otcem a dítětem po partnerském rozchodu má také ekonomické postavení otce, jeho profesní a pracovní identita. Práce ve většině případů nabývá po rozchodu pro muže na důležitosti a čas trávený prací nahrazuje čas dříve trávený s rodinou. Tento faktor ale nepůsobí jednoznačně: zvýšená pracovní aktivita sice může znamenat omezení času a ochoty otce ke kontaktům s dětmi. Na druhé straně ale vzhledem k existující souvislosti mezi placením výživného a frekvencí styků otce a dětí (v kvantitativních výzkumech se potvrzuje, že existuje přímá úměrnost mezi tím, jak otec ekonomicky podporuje své děti a jak často se s nimi osobně stýká [Seltzer, Schaeffer, Charnig 1989; Simpson 1998: 94]) dochází i k tomu, že pokud otec nepracuje, dochází

k přerušení či omezení jeho kontaktů s dětmi. Pokud totiž není schopen naplnit repertoár živitele, který tvoří základ otcovské role, rezignuje i na ostatní otcovské repertoáry.

Kontinuita vztahu mezi otcem a dětmi po rozchodu je v neposlední řadě ovlivněna podmínkami otcova bydlení. Čím blíže k sobě po rozchodu otec a jeho dítě bydlí, tím jsou jejich styky častější a uskutečňují se i mimo čas vymezený soudní dohodou. Kvalitní bydlení otce je navíc podmínkou, aby mohl o dítě či děti i po rozchodu alespoň částečně pečovat. Vztah je snadněji zachován, pokud mají otcové kde dítě přijmout a „ubytovat“. V české realitě nepružného trhu s bydlením představuje tento faktor pro mnohé otce po rozvodu značný problém. Může se stát, že muž, který po rozchodu opustí byt, který obýval se svou manželkou a dětmi, musí věnovat mnoho času a energie pořízení nového bydlení a své kontakty s dětmi odsouvá na pozdější dobu. Pak už ale k obnovení vztahu vůbec nemusí dojít. V sociálním systému je přítom otec, který nemá své dítě/děti ve své výhradní výchově, chápán stejně jako svobodný muž bez rodiny, a nemá tedy nárok na příspěvek na bydlení či jinou formu podpory bydlení.

Do hry vstupuje také dynamický faktor času, který sám o sobě přináší změnu podmínek. Podle kvantitativních výzkumů v USA a ve Velké Británii [Simpson 1998; Wallerstein, Kelly 1980] dochází časem k postupnému snižování frekvence kontaktů rozvedených otců s dětmi. Z našich rozhovorů ale vyplývá, že čas může mít i opačný efekt: postupně dochází k otupení ostří konfliktu mezi bývalými partnery a to může přinést i možnost obnovení přerušených kontaktů. Důležitý je také věk dětí. Se zvyšujícím se věkem dítěte se pro otce stává snadnější komunikovat přímo s ním a nemusí být tak odkázaný na zprostředkování matky a potažmo na její ochotu či neochotu podporovat jejich vzájemné kontakty. Na druhou stranu ale starší dítě již má své zájmy a názory a stejně tak, jako se může svobodněji a informovaněji rozhodnout být se svým otcem ve styku, může se také rozhodnout trávit čas jinak a má také větší nároky na trávení času svými zájmy a se svými vrstevníky.

Ani otcova situace není v čase neměnná. Určitý (i když v současné době klesající) podíl rozvedených mužů uzavře nový sňatek (jedná se přibližně o 41,7 % rozvedených mužů, přičemž v průměru dochází k uzavření nového sňatku 7 let po rozvodu²⁴), mnoho dalších začne žít s novou partnerkou v nesezdaném soužití. Dalo by se předpokládat, že nové manželství může způsobit oslabení vztahu mezi otcem a dětmi, s nimiž nežije ve společné domácnosti. Ve skutečnosti k tomuto oslabení dochází pouze tehdy, když se v novém manželství narodí nové děti [Manning, Smock 2000: 119]. Závěry našeho výzkumu ukazují, že nové partnerky hrají spíše pozitivní roli při zachování kontinuity vztahu otce s dětmi.

7.3. Nemožná rovnost mužů a žen ve sféře rodičovství?

Ačkoli je manželský rozchod velmi frekventovanou zkušeností a ve veřejném diskurzu je stále více banalizován, na osobní úrovni stále znamená velký emocionální šok. Vzhledem k tomu, že manželství lidé pořád ještě přes všechny vnější varovné signály uzavírají ve svých představách na celý život, je rozvod bez ohledu na okolnosti vždy prožíván jako určitá prohra. Otcovství nemůže po rozchodu zůstat stejné jako před ním – zejména proto, že dochází k naprosté změně jeho podmínek. Otec je nucen rekonstruovat svou otcovskou roli a identitu: musí změnit chápání jednotlivých repertoárů, které otcovskou roli tvoří, a nalézt nový způsob, jakým bude tyto repertoáry interpretovat v situaci, kdy již se svými dětmi nesdílí každodenní život a jeho vztah k nim není mediován jeho

24/ ČSÚ 2006, Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 2005, s. 14.

partnerkou. To, jaký měl otec vztah s dětmi před rozchodem, určuje jeho porozvodovou otcovskou angažovanost jen do jisté míry. Blízký rodičovský vztah před rozchodem ještě neznamená zachování vztahu otce s dětmi po něm. Na druhé straně ale pro otce, který se svými dětmi blízký a nízkým nezprostředkovaný vztah nemá, je budování takového vztahu po rozchodu nutně náročnější. Každopádně pro určení toho, jaké podoby nabude otcovská identita muže po rozchodu s matkou jeho dětí a ztrátě společného bydliště s dětmi, je nejpodstatnější schopnost otce vyrovnat se s rozchodem a zvládat novou situaci. Do cesty se mu staví mnohé překážky, které ohrožují kontinuitu jeho vztahu k dětem: nevyjasněné emoce spojené s rozchodem, konflikt s bývalou partnerkou, instituce a normy dané společností, kvalita jeho bydlení a vzdálenost, jež jej dělí od bydliště jeho dětí, případně nové partnerství a založení nové rodiny. Kvůli těmto překážkám je vztah otce s dětmi velmi zranitelný a otcovství bez společného bydlení klade na muže nové, mnohdy neočekávané požadavky.

Problematika porozvodového otcovství je provázaná s proměnami genderových vztahů v rodině. V současné době stále nejčastější porozvodové uspořádání výchovy dětí kopíruje dělbu práce a rolí v té podobě, v jaké převládá v českých rodinách. Děti zůstávají ve společném bydlišti s matkou, která jim i před rozchodem poskytovala větší díl osobní péče; otec je „odsunut“ do postavení ekonomického přispěvatele. Otázkou je, co se bude dít, budeme-li ve shodě se současnými trendy směřovat k rovnému rozdělení placené a neplacené práce v rodině a k vyrovnávání postavení mužů a žen v soukromé a veřejné sféře. Od mužů je žádán vyšší podíl na nutných činnostech spojených s výchovou dětí a údržbou domácnosti, v tradičních uspořádáních přisuzovaných ženám. Ve shodě s tím působí i „moderní norma“ otcovství – od otce se očekává, že bude se svými dětmi trávit čas, pečovat o ně, mít s nimi blízký a nezprostředkovaný vztah a zároveň převezme určitý díl odpovědnosti za domácí práce. Čeští muži tento okruh norem postupně začleňují do svého otcovského chování a ten se tím stává součástí jejich otcovské identity. To platí zejména pro muže patřící k typu „pečujících otců“; v menší míře ale také pro „pomáhající otce“. Čím více dochází v páru ke stírání rozdílů mezi mateřskou a otcovskou rolí, tím je pro muže obtížnější přijmout okrajovou úlohu, která je jim jako otcům přisuzována v běžném uspořádání péče o děti po rozvodu. Pokud spolu oba rodiče dokážou i nadále uspokojivě komunikovat a podílet se na výchově svých společných dětí (např. formou střídavé výchovy nebo širším rozsahem styku otce s dětmi), mohou všichni zúčastnění ze situace mnoho vytěžit. Matka nenese sama tíhu rodičovství v neúplné rodině, děti mají i nadále oba rodiče, i když s nimi již nežijí, a otec si uchovává blízký vztah se svými dětmi. Podle našeho výzkumu ale bohužel tato ideální situace nastává spíše výjimečně. Vzhledem ke konfliktní povaze samotného manželského (či partnerského) rozchodu a degradaci vztahů mezi bývalými partnery častěji dochází k tomu, že rodiče přestávají být schopni komunikovat (buť jen o záležitostech týkajících se dětí), přestávají důvěřovat jeden druhému a začínají soupeřit o náklonnost dětí a zejména o vliv na jejich výchovu. Odloučení od dlouhodobého partnera vyžaduje rozsáhlé změny v konstrukci osobní identity a zároveň i v konstrukci vlastního sociálního světa, ve kterém bývalý partner a celé předchozí manželství začíná být vnímáno v lepším případě jako omyl, v horším jako zrada. Proces rozchodu předpokládá zdůraznění negativních zkušeností a stránek partnerovy povahy. Způsob, jakým po rozchodu konstruují sociální realitu rodičovství otcové a matky, je tak pravděpodobně diametrálně odlišný. Otcové mají tendenci prezentovat matky svých dětí jako nezralé osobnosti, citově nevyrovnané, konfliktní až pomstychtivé. K přerušení kontaktů mezi otcem a dětmi po rozchodu z jejich pohledu dochází hlavně proto, že matky dětí kontaktům brání a někdy je úplně znemožňují, čímž se otci mstí za domnělé křivdy. Pokud muži neplatí řádně výživné na děti,

je tomu tak proto, že matky zacházejí podle jejich názoru s penězi příliš lehkovážně a nepoužívají je pro účely, k nimž jsou určeny. Instituce (soudy, odbory péče o děti, školy apod.) navíc podle nich ženy v tomto chování podporují a jsou jim příznivěji nakloněny v případech sporů. Otázkou je, jakým způsobem stejnou realitu vnímají a interpretují matky, které po rozchodu s otcem svých dětí dostávají děti svěřené do výchovy a stávají se hlavami neúplných rodin.

V rodinách, které byly rozděleny rozchodem rodičů, se vyjevuje povaha mocenských vztahů v soukromé sféře. Snaha o rovné postavení mužů a žen v rodině naráží mimo jiné na přetrvávající dělbu neplacené práce v domácnosti. Přes veškeré změny směrem k rovnosti mužů a žen ve sféře práce a rodiny v České republice stále platí, že větší díl práce spojené s péčí o rodinu a domácnost a zejména zodpovědnost s touto prací spojená spočívá v rámci rodiny na ženě. Většina české populace se stále přiklání k tradičnímu názoru, podle kterého je muž v první řadě živitelem rodiny (souhlasí 90,7 % mužů a 88,5 % žen) a žena má pečovat o děti (78,9 % mužů a 78 % žen).²⁵ Neplacenou prací v domácnosti ženy stále tráví nepoměrně více času než muži: podle nejnovějších údajů týkajících se rozdělení domácích prací mezi partnery/rodiče s dětmi do 18 let věku²⁶ stráví pracující ženy péčí o děti, nemocné a staré členy rodiny a pracemi v domácnosti dohromady o 2,55 h denně více než pracující muži-otcové (muži stráví v průměru těmito činnostmi 3,61 h denně, ženy pak 5,71 h denně). V důsledku odlišné socializace a vlivem toho, že věnují péči o děti a o domácnost více času, získávají ženy určité „expertní“ znalosti a dovednosti v dané oblasti. Jsou pak pokládány za schopnější a povolanejší dané práce vykonávat, a tím, jak je vykonávají, se dále upevňuje jejich „odbornost“ a uzavírá se tak bludný kruh. Ženy mohou nacházet satisfakci za toto nerovné rozdělení práce v pocitu odpovědnosti za péči o rodinu a zejména v pocitu moci a kontroly nad tím, co se děje v soukromé sféře: na oplátku za vyšší pracovní zátěž získávají respekt a autoritu uvnitř domova. Vzhledem k tomu, že ve veřejné sféře je jim stále ještě tato možnost odepřena, mohou někdy, aby nebyly o tento zdroj připraveny, jednat jako „gatekeepers“ (strážci brány), kteří nechťejí muže vpustit do domény, ve které jako jediné měly ženy tradičně převahu [Allen, Hawkins 1999: 199–212]. Neumožňují nebo alespoň neusnadňují mužům převzetí části odpovědnosti za péči o děti a domácnost, poukazují na jejich neschopnost a zdůrazňují svou vlastní nezastupitelnost. To jim umožňuje valorizovat svou identitu ženy a matky a upevňovat své sebehodnocení a sebedůvěru. Po partnerském rozchodu se může tato tendence projevit v neochotě přenechat otcí podíl na zodpovědnosti a péči o dítě, v pochybování o jeho rodičovských schopnostech a dokonce v aktivním bránění kontaktů otce s dětmi. O tom, nakolik se ženy v soukromé sféře takto skutečně chovají, se vedou diskuse. Podle amerického výzkumu Sarah M. Allen a Alana J. Hawkinse z roku 1999 se jako „gatekeepers“ chová přibližně pětina žen v populaci – zdůrazňují svou vlastní zodpovědnost za domácnost a stanovují příliš vysoké standardy pro domácí práce, péče o domácnost představuje hlavní sféru potvrzování jejich identity a lpí na genderovém rozdělení rolí v rodině. Tito autoři ale také upozorňují, že nelze odhalit směr kauzální závislosti – to, že ženy vykazují postoje bránící mužům ve vstupu do „ženské“ domácí sféry, může být příčinou, ale i může to být i důsledkem nízkého zapojení muže do výchovy dětí a péče o domácnost. Podle Lynne Segal [1990] je fenomén domácí „nadvlády“ žen diskutabilní. Může sice ženám dávat pocit vlastní nenahraditelnosti a exkluzivní důležitosti pro své děti, ve skutečnosti je spíše dalším důkazem jejich nerovného mocenského postavení ve společnosti obecně [Segal 1990: 48].

25/ Data z výzkumu Naše společnost 2003, SÚ AV ČR.

26/ Jednalo se o šetření *Kombinace pracovního a rodinného života v perspektivě genderových vztahů, sociální a zaměstnavatelské politiky ČR*, které proběhlo v roce 2005 v SÚ AV ČR.

Rodičovství po rozchodu se tak stává předmětem mocenských střetů [Radimská 2004; Hašková, Radimská 2002]. České instituce v současnosti vycházejí z předpokladu, že děti by měly zůstat s tím rodičem, který byl před rozchodem hlavním pečovatelem, aby nebyla narušena kontinuita a stabilita péče. Zatím jsou těmito hlavními pečovateli převážně matky. Je otázkou, co se stane, když se skutečně zvýší angažovanost mužů v domácí sféře, tak jak se to po nich žádá. Muži, kteří se intenzivněji zapojí do péče o děti, získají zkušenosti, dovednosti a zejména legitimitu pečovat o ně i po partnerském rozchodu. Preferování svěřování dětí do výhradní výchovy matek a standardní rozsah styku mezi otcem a dětmi tak ztratí své opodstatnění. Pokud spolu rodiče dokážou komunikovat a i po rozchodu se společně podílet na výchově, bude tento vývoj jednoznačně pozitivní: otcové budou častěji i po rozchodu s matkou svých dětí hrát aktivní a blízkou roli v životě svých dětí. Empirická zjištění ale dávají tušit, že výsledkem mohou být také nové problémy a konflikty. Pokud se totiž rodiče nedokážou o výchově svých dětí dohodnout, jakmile přestanou být životními partnery, a přitom budou mít oba stejnou legitimitu při určování jejich podílu na péči o děti po rozvodu, může se současný způsob rozhodování o uspořádání porozvodové péče dostat do slepé uličky. Instituce v České republice rozhodně nejsou na tuto situaci připraveny a výsledkem mohou být rozvodové spory táhnoucí se několik let.

Současný stav ale zatím spíše ukazuje na to, že svazek matka–dítě je stále primární a konstituuje základní stavební kámen rodiny. Otec se nachází v postavení jakéhosi třetího, přidaného prvku – ne proto, že by jeho role v rodině byla vnímána jako méně důležitá, ale proto, že otcovství je muži prožíváno jako cosi dobrovolného a za určitých okolností zrušitelného. Zdá se, že v otázce rodičovství nikdy nemůže mezi muži a ženami v tomto ohledu panovat souměrnost (už jen proto, že matky na samém počátku rozhodují zároveň s rodičovstvím i o svém vlastním těle). Snaha dosáhnout v této oblasti rovnosti je tedy předem omezena. Otázka rovnosti mužů a žen v rodičovství se tak stává filozofickou otázkou, neřešitelnou klasickými sociologickými metodami a přístupy. Sociologie ale může pokračovat ve zkoumání podob a důsledků tohoto omezení a ukázat, jaké změny od zúčastněných aktérů vyžaduje odstraňování nerovností v rodičovských právech.

LITERATURA

- Albarello, L. et al. 1995. *Pratiques et méthodes de recherche en sciences sociales*. Paris: Armand Colin.
- Allen, S. M., A. J. Hawkins. 1999. „Maternal Gate-keeping: Mothers' Beliefs and Behaviors that Inhibit Greater Father Involvement in Family Work.“ *Journal of Marriage and the Family* 61 (1): 199–212.
- Arendell, T. 1995. *Fathers and Divorce*. Thousand Oaks: Sage.
- Ariès, P. 1973. *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*. Paris: Seuil.
- Ariès, P. 1975. *L'enfant: la fin d'un règne*. Autrement 3: 169–172.
- Badinter, E. 1980. *L'amour en plus. Histoire de l'amour maternel*. Paris: Flammarion.
- Bachtin, M. 1980. „Promluva v románu.“ Pp. 40–186 in M. Bachtin. *Román jako dialog*. Praha: Odeon.
- Bakalář, E. 2002. *Průvodce otcovstvím*. Praha: Vyšehrad.
- Bakalář, E., M. Nováková, D. Novák et al. 1996. *Průvodce rozvodem pro všechny zúčastněné*. Praha: Lidové noviny.
- Baker, C. 1997. „Membership Categorization and Interview Accounts.“ Pp. 130–143 in D. Silverman. *Qualitative Research. Theory, Method and Practice*. London: Sage.
- Bauman, Z. 1995. *Úvahy o postmoderní době*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Beck, U., E. Beck-Gernsheim. 1995. *The Normal Chaos of Love*. Cambridge: Polity Press.
- Benešová, V. 2000. „Domácnosti s nízkou životní úrovní.“ *Data a fakta* (10) [cit. 27. 3. 2007]. Dostupné z: <<http://datafakta.soc.cas.cz/200010/index.htm>>.
- Berger, P., H. Kellner. 1964. „Marriage and the Social Construction of Reality.“ *Diogenes* 46: 1–25.
- Berger, P., H. Kellner. 1988. „Le mariage et la construction de la réalité.“ *Dialogue* 102: 23–44.
- Bould, S., P. Hartmann, G. Schmauss, C. Gavray. 2007. „Household Dynamics and the Well-being of Women after Partnership Dissolution.“ Paper given at COST Action A-34 Third Symposium, Barcelona 25.–27. červen 2007.
- Bourdieu, P. 1980. *Le sens pratique*. Paris: Minuit.
- Bourdieu, P. 1998a. *La domination masculine*. Paris: Seuil.
- Bourdieu, P. 1998b. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum.
- Bourdieu, P. 2000. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum.
- Bourdieu, P., J.-C. Passeron. 1970. *La reproduction*. Paris: Minuit.
- Bowlby, J. 1969. *Attachment and Loss. Volume 1. Attachment*. London: Hogart Press.
- Bowmann, M. E., C. Ahrons. 1985. „Impact of Legal Custody Status on Fathers' Parenting Postdivorce.“ *Journal of Marriage and the Family* 47: 481–488.
- Bozon, M., F. Héran. 1984. *La formation des couples*. Enquete de l'INED.
- Bozon, M., F. Héran. 1987. „L'aire de recrutement du conjoint.“ Pp. 338–347 in *Données sociales*. Paris: INSEE.
- Castelain Meunier, C. 1990. „Paternité et identité masculine aujourd'hui.“ *Dialogue* 1er trimestre: 22–30.
- Castelain Meunier, C. 2002. *La place des hommes et métamorphoses de la famille*. Paris: PUF.
- Cockburn, C. 1983. *Brothers*. London: Pluto Press.

- Cockburn, C. 1991. *In the Way of Women: Men's Resistance to Sex Equality in Organizations*. London: Macmillan.
- Cohen, T. F. 1993. „What Do Fathers Provide?“ Pp. 1–21 in J. C. Hood. *Men, Work and Family*. London: Sage.
- Connel, R. W. 1987. *Gender and Power*. Stanford: Stanford University Press.
- Čermáková, M. 1997. *Rodina a měníci se gender role – sociální analýza české rodiny*. Pracovní texty/Working Papers 97:8. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Černá, P. 2000. *Rozvod, otcové a děti*. Diplomová práce, FF UK, katedra sociální práce. Praha: FF UK.
- Décoret, B. 1997. *Pères séparés, pères tout de même*. Paris: Economica.
- Delais de Parseval, G. 1981. *La part du père*. Paris: Seuil.
- Delumeau, J., D. Roche. 1990. *Histoire des pères et de la paternité*. Paris: Larousse.
- Demazière, D., C. Dubar. 1997. *Analyser les entretiens biographiques*. Paris: Nathan.
- Denzin, N. K., Y. S. Lincoln. 1994. „Preface.“ Pp. ix–xii in N. K. Denzin, Y. S. Lincoln. *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks: Sage.
- Denzin, N. K., Y. S. Lincoln. 2003. „Introduction. The Discipline and Practice of Qualitative Research.“ Pp. 1–45 in N. K. Denzin, Y. S. Lincoln. *Strategies of Qualitative Inquiry*. London: Sage.
- Dodson, L. 1995. „This River Runs Deep: Father myths and single mothers in poor America.“ Pp. 109–126 in C. R. Daniels (ed.). *Lost Fathers. The Politics of Fatherlessness in America*. London: Macmillian Press.
- Dolto, F. 1985. *La cause des enfants*. Paris: Laffont.
- Dolto, F. 1988. *Quand les parents se séparent*. Paris: Seuil.
- „Druhá periodická zpráva o opatřeních přijatých k plnění závazků plynoucích z Úmluvy o právech dítěte (za období od 1. ledna 1995 do 31. prosince 1999).“ Rada vlády ČR pro lidská práva.
- Dudová, R. 2007. *Otcové, matky a porozvodová péče o děti*. Sociologické studie/Sociological Studies 07:7. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Durkheim, E. 1975. „La famille conjugale.“ Pp. 35–49 in *Textes III*. Paris: Minuit.
- Edley, N., M. Wetherell. 1996. „Masculinity, Power and Identity.“ Pp. 97–113 in M. Mac an Ghail. *Understanding Masculinities*. Philadelphia: Open University Press.
- Eggebeen, D. J., C. Knoester. 2001. „Does Fatherhood Matter for Men?“ *Journal of Marriage and the Family* 63 (2): 381–393.
- Ezzy, D. 2002. *Qualitative Analysis*. London: Routledge.
- Fein, R. 1978. „Research on Fathering: Social Policy and an Emergent Perspective.“ *Journal of Social Issues* 34 (1): 122–135.
- Felski, R. 2000. „The Invention of Everyday Life.“ *New Formations* 39: 15–31.
- Ferrand, M. 2001. „Du droit des pères aux pouvoirs de mères.“ Pp. 187–209 in J. Laufer, C. Marry, M. Maruani. *Masculin – Féminin: questions pour les sciences de l'homme*. PUF: Paris.
- Fialová, L. 1998. „Století demografické statistiky.“ Pp. 133–192 in L. Fialová, P. Horská, M. Kučera, E. Maur, J. Musil, M. Stloukal. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta.
- Fox, G. L., C. Bruce. 2001. „Conditional Fatherhood: Identity Theory and Parental Investment Theory as Alternative Sources of Explanation of Fathering.“ *Journal of the Marriage and the Family* 63 (2): 394–403.
- Folberg, J., M. Graham. 1979. „Joint Custody of Children Following Divorce.“ *Davis Law Review* 12: 523–581.

- Fontana, A., J. H. Frey. 2003. „The Interview.“ Pp. 61–106 in N. K. Denzin, Y. S. Lincoln. *Methods of Collecting and Interpreting Qualitative Materials*. London: Sage.
- Furstenberg, F. F., G. B. Spanier. 1984. *Recycling the family: Remarriage after divorce*. Beverly Hills: Sage.
- Furstenberg, F. F., A. Cherlin. 1991. *Divided Families: What Happens to Children When Parents Part*. Cambridge: Harvard University Press.
- Furstenberg, F. F., C. Winquist Nord. 1985. „Parenting Apart: Patterns of Childrearing After Marital Disruption.“ *Journal of the Marriage and the Family* 47 (4): 893–904.
- Gallagher, M. 1998. „The Father Hunger.“ Pp. 163–182 in C. R. Daniels (ed.). *Lost Fathers. The Politics of Fatherlessness in America*. London: Macmillian Press.
- Giddens, A. 1991. *Modernity and Self-Identity*. Stanford: University Press.
- Giddens, A. 1992. *The Transformation of Intimacy*. Stanford: University Press.
- Girard, A. 1964. *Le choix de conjoint*. Paris: PUF-INED.
- Gjuričová, Š. 2002. „Rozvodové spory o děti v kontextu genderového uspořádání v rodinách: pohled rodinné terapeutky.“ Pp. 121–125 in M. Čermáková, H. Hašková, A. Křížková, M. Linková, R. Radimská, D. Řeháčková. *Na cestě do EU: rovné příležitosti mužů a žen v ČR*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Glaser, B. G. 1978. *Theoretical Sensitivity*. Mill Valley: Sociology Press.
- Glaude, M., F. de Singly. 1986. „L'organisation domestique: pouvoir et négociation.“ *Economie et Statistique* 187: 3–30.
- Goffee, R., N. Nicholson. 1994. „Career Development in Male and Female Managers – Convergence or Collapse?“ Pp. 80–93 in M. J. Davidson, R. J. Burke (ed.). *Women in Management*. London: Paul Chapman Publishing.
- Griswold, R. L. 1993. *Fatherhood in America: A History*. New York: Basic Books.
- Griswold, R. L. 1998. „The History and Politics of Fatherlessness.“ Pp. 11–32 in C. R. Daniels (ed.). *Lost Fathers. The Politics of Fatherlessness in America*. London: Macmillian Press.
- Gubrium, J. F., J. A. Holstein. 2003. „Analyzing Interpretative Practice.“ Pp. 214–248 in N. K. Denzin, Y. S. Lincoln. *Strategies of Qualitative Inquiry*. London: Sage.
- Haraway, D. J. 1988. „Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective.“ *Feminist Studies* 14: 575–599.
- Harding, S. 1993. „Rethink Standpoint Epistemology: What Is Strong Objectivity?“ Pp. 49–82 in L. Alcoff, E. Potter. *Feminist Epistemologies*. New York: Routledge.
- Hašková, H. 2003. „Partnerství v rodině.“ Pp. 39–64 in H. Hašková, A. Křížková, H. Maříková, R. Radimská. *Rovné příležitosti mužů a žen při sladování práce a rodiny?* Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Hašková, H., R. Radimská. 2002. „Rodičovství po rozchodu partnerů z genderového hlediska.“ Pp. 91–120 in M. Čermáková, H. Hašková, A. Křížková, M. Linková, R. Radimská, D. Řeháčková. *Na cestě do EU: rovné příležitosti mužů a žen v ČR*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Hašková, H., A. Křížková, H. Maříková, R. Radimská. 2003. *Rovné příležitosti mužů a žen při sladování práce a rodiny?* Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Hearn, J. 1990. „Men's Violence and Child Abuse.“ Pp. 63–85 in *Violence Against Children Study Group, Taking Child Abuse Seriously*. London, New York: Unwin Hyman/Routledge.
- Hearn, J., D. L. Collinson. 1994. „Theorizing Unities and Differences Between Men and Masculinities.“ Pp. 97–117 in H. Brod, M. Kaufman (ed.). *Theorizing Masculinities*. London: Sage.

- Héritier, F. 1996. *Masculin, féminin*. Paris: Odile Jacob.
- Hetherington, E. M., J. Kelly. 2002. *For Better or For Worse*. New York, London: W. W. Norton and Company.
- Holstein, J. A., J. F. Gubrium. 1997. „Active Interviewing.“ Pp. 113–129 in D. Silverman. *Qualitative Research. Theory, Method and Practice*. London: Sage.
- Holub, M., H. Novotná. 2000. *Zákon o rodině a předpisy související*. Praha: Linde.
- Horská, P. 1998. „Nový demografický režim.“ Pp. 193–227 in L. Fialová, P. Horská, M. Kučera, E. Maur, J. Mušil, M. Stloukal. *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta.
- Horský, J., M. Seligová. 1996. *Rodina našich předků*. Praha: Lidové noviny.
- Hopper, J. 2001. „The Symbolic Origins of Divorce.“ *Journal of Marriage and Family* 63 (2): 430–445.
- Hrušáková, M. 2000. *Rodinné právo v aplikační praxi*. Praha: C. H. Beck.
- Hurstel, F. 1996. *La déchéance paternelle*. Paris: PUF.
- Charmaz, K. 1995. „Grounded Theory.“ Pp. 27–49 in J. A. Smith, R. Harré, L. Van Langenhove (eds.). *Rethinking methods in psychology*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Charmaz, K. 2003a. „Grounded Theory. Objectivist and Constructivist Methods.“ Pp. 249–285 in N. K. Denzin, Y. S. Lincoln. *Strategies of Qualitative Inquiry*. London: Sage.
- Charmaz, K. 2003b. „Qualitative Interviewing and Grounded Theory Analysis.“ Pp. 311–330 in J. A. Holstein, J. F. Gubrium. *Inside Interviewing*. London: Sage.
- Cheng, C. 1996. „Men and Masculinities Are Not Necessarily Synonymous: Thoughts on Organizational Behavior and Occupational Sociology.“ Pp. xi–xx in C. Cheng. *Masculinities in Organizations*. London: Sage.
- Chodorow, N. 1978. *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender*. Berkeley: University of California Press.
- Ihinger-Tallman, M., K. Pasley, C. Buehler. 1995. „Developing a Middle-Range Theory of Father Involvement Postdivorce.“ Pp. 57–77 in W. Marsiglio (ed.). *Fatherhood. Contemporary Theory, Research and Social Policy*. London: Sage.
- Kanter, R. M. 1977. *Men and Women of the Corporation*. New York: Basic Books.
- Katřínák, T. 2004. *Odsouzení k manuální práci: Vzdělanostní reprodukce v dělnické rodině*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Kaufman, M. 1994. „Men, Feminism nad Men's Contradictory Experiences of Power.“ Pp. 143–163 in H. Brod, M. Kaufman (ed.). *Theorizing Masculinities*. London: Sage.
- Kaufmann, J.-C. 1992. *La trame conjugale. Analyse du couple par son linge*. Paris: Nathan.
- Kaufmann, J.-C. 1997. *Le cœur à l'ouvrage. Théorie de l'action ménagère*. Paris: Nathan.
- Kaufmann, J.-C. 1999a. *La femme seule et le Prince charmant*. Paris: Nathan.
- Kaufmann, J.-C. 1999b. *Sociologie du couple*. Paris: PUF.
- Kaufmann, J.-C. 2001a. *Ego, pour une sociologie de l'individu*. Paris: Nathan.
- Kaufmann, J.-C. 2001b. *L'entretien compréhensif*. Paris: Nathan.
- Kelly, J. B. 2002. „The determination of child custody in the USA.“ [online] Bunbury WA: Shared Parenting Council of Australia [cit. 27. 3. 2007]. Dostupné z: <<http://www.familylawwebguide.com.au/library/spca/docs/The%20Determination%20of%20Child%20Custody%20in%20the%20USA.pdf>>.
- Kimmel, M. S. (ed.). 1987. *Changing Men. New Directions in Research on Men and Masculinity*. London: Sage.

- Kimmel, M. 1994. „Masculinity as Homophobia.“ Pp. 119–141 in H. Brod, M. Kaufman (ed.). *Theorizing Masculinities*. London: Sage.
- Kimmel, M. 2003. „Global Masculinities: Restoration and Resistances.“ Pp. 19–43 in I. Novikova, D. Kamburov. *Men in the Global World: Integrating Postsocialist Perspectives*. Saarijärvi: Kikumora Publications.
- Křížková, A. (ed.). 2005. *Kombinace pracovního a rodinného života v ČR: politiky, čas, peníze a individuální, rodinné a firemní strategie*. Sociologické studie/Sociological Studies 05:04. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Kučera, M. 1994. *Populace České republiky 1918–1991*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Kučera, M. 1998. „Obyvatelstvo českých zemí ve 20. století.“ Pp. 311–381 in L. Fialová (ed.). *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta.
- Kučera, M., L. Fialová. 1996. *Demografické chování obyvatelstva České republiky během přeměny společnosti po roce 1989*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Lauritzen, T. 2005. „Face to Face Contact and Virtual Contact among Children in Post-divorce Families.“ Paper for the conference *Children and Youth in Emerging and Transforming Societies*, 28. 6. – 3. 7. 2005 Oslo, Norway.
- Le Camus, J. 1994. *Pères et bébés*. Paris: L'Harmattan.
- Lefaucher, N. 1985. „Les familles monoparentales – les mots pour le dire.“ Pp. 204–217 in F. Bailleau, N. Lefaucher, V. Peyre. *Lectures sociologiques du travail social*. Paris: Editions ouvrières.
- Lefaucher, N. 1987. „Quand leur situation était inférieure à celle d'orphelin.“ *Dialogue* 97: 104–120.
- Le Gall, D., C. Martin. 1988. „Le réseau parental après un divorce ou une séparation.“ *Dialogue* 101, 3e trimestre: 85–93.
- Lewis, C., M. O'Brien (ed.). 1987. *Reassessing Fatherhood: New Observations on Fathers and the Modern Family*. London: Sage.
- Lund, M. 1987. „The Non-custodial Father: Common Challenges in Parenting After Divorce.“ Pp. 212–224 in C. Lewis, M. O'Brien. *Reassessing Fatherhood*. London: Sage.
- Lupton, D., L. Barclay. 1997. *Constructing Fatherhood. Discourses and Experiences*. London: Sage.
- Manning, W. D., P. J. Smock. 2000. „Swapping Families: Serial Parenting and Economic Support for Children.“ *Journal of the Marriage and the Family* 62 (1): 111–122.
- Maroy, C. 1995. „L'analyse qualitative des entretiens.“ Pp. 83–110 in L. Albarello et al. *Pratiques et méthodes de recherche en sciences sociales*. Paris: Armand Colin.
- Marsiglio, W. 1995. „Fathers' Diverse Life Course Patterns and Roles: Theory and Social Interventions.“ Pp. 78–101 in W. Marsiglio (ed.). *Fatherhood. Contemporary Theory, Research and Social Policy*. London: Sage.
- Marsiglio, W. 2000. „Scholarship on fatherhood in the 1990's and beyond.“ *Journal of Marriage and the Family* 62 (4): 1173–1191.
- Martin, C. 1997. *L'après-divorce – Lien familial et vulnérabilité*. Rennes: PUR.
- Maříková, H. 1999. *Muž v rodině: demokratizace sféry soukromé*. Pracovní texty/Working Papers 99:6. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Matějček, Z. 1992. *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. Praha: SPN.
- McInnes, J. 2001. „The Crisis of Masculinity and the Politics of Identity.“ Pp. 308–327 in S. M. Whitehead, F. J. Barrett. *The Masculinities Reader*. Cambridge: Polity.

- McLanahan, S. 1998. „Growing Up Without a Father.“ Pp. 85–108 in C. R. Daniels (ed.). *Lost Fathers. The Politics of Fatherlessness in America*. London: Macmillian Press.
- Messner, M. 1993. „Changing Men and Feminist Politics in the United States.“ *Theory and Society* 22: 723–737.
- Meyer, D. R., J. Bartfeld. 1996. „Compliance with Child Support Orders in Divorce Cases.“ *Journal of Marriage and the Family* 58: 201–211.
- Michel, A. 1970. *Sociologie de la famille*. Paris-La-Haye: Mouton.
- Miller, J., B. Glassner. 1997. „The Inside and the Outside. Finding Realities in Interviews.“ Pp. 99–112 in D. Silverman. *Qualitative Research. Theory, Method and Practice*. London: Sage.
- Modak, M., C. Palazzo. 2002. *Les pères se mettent en quatre!* Lausanne: EESP.
- Morgan, D. 2004. „Everyday Life and Family Practices.“ Pp. 39–52 in Elizabeth Silva, Tony Bennet (ed.). *Contemporary Culture and Everyday Life*. Durham: Sociology Press.
- Mortelmans, D., M. Jansen, L. Snoeckx. 2007. „The Influence of Repartnering and (Re)employment as Individual Coping Strategies After Divorce.“ Paper on the 8th Conference of the European Sociological Association, Glasgow, Velká Británie, 3.–6. 9. 2007.
- Možný, I. 2000. *Sociologie rodiny*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Municio-Larsson, I., C. Pujol Algans. 2002. „Making Sense of Fatherhood: the Non-payment of Child Support in Spain.“ Pp. 191–212 in B. Hobson. *Making Men into Fathers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Naouri, A. 1985. *Une place pour le père*. Paris: Seuil.
- Neyrand, G. 2000. *L'enfant, la mère et la question du père*. Paris: PUF.
- Nilsson, T. 1985. „Les ménages en Suède.“ *Population* 2: 223–249.
- Palkowitz, R., M. A. Copes, T. N. Woolfolk. 2001. „It´s Like... You Discover a New Sense of Being. Involved Fathering As an Evoker of Adult Development.“ *Men and Masculinities* 4 (1): 49–69.
- Pateman, C. 1988. *The Sexual Contract*. Stanford: Stanford University Press.
- Pleck, J. 1987. „American Fathering in Historical Perspective.“ Pp. 83–97 in M. Kimmel (ed.). *Changing Men: New Directions in Research on Men and Masculinity*. Beverly Hills: Sage.
- Potter, J. 1996. *Representing Reality: Discourse, Rhetoric and Social Construction*. London: Sage.
- Pringle, R. 1989. *Secretaries Talk*. London: Verso.
- Rabušic, M. 2001. *Kde ty všechny děti jsou? Porodnost v sociologické perspektivě*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Radimská, R. 2003a. „Moc a individuální zájmy v partnerských vztazích.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 4 (3–4): 4–5.
- Radimská, R. 2003b. „Slaďování soukromé a veřejné sféry: partnerské vztahy a pracovní uplatnění mužů a žen.“ Pp. 89–101 in H. Hašková, A. Křížková, H. Maříková, R. Radimská. *Rovné příležitosti mužů a žen při slaďování práce a rodiny?* Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Radimská R. 2003c. „Rozvedené a svobodné matky v České republice.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 4 (1–2): 11–14.
- Radimská R. 2003d. „Individuum a rodina: teorie soukromého života podle Françoise de Singlyho.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 39 (5): 667–685.
- Radimská, R. 2004. „Nová moc matek a stará moc otců.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 5 (1): 3.

- Radvanová, S., M. Zuklínová. 1999. *Kurs občanského práva. Inštitúty rodinného práva*. Praha: C. H. Beck.
- Riessman, C. K. 1990. *Divorce Talk: Women and Men Make Sense of Personal Relationships*. New Brunswick: Rutgers University Press.
- Roberts, D. 1998. „The Absent Black Father.“ Pp. 145–161 in C. R. Daniels (ed.). *Lost Fathers. The Politics of Fatherlessness in America*. London: Macmillian Press.
- Ruddick, S. 1989. *Maternal Thinking: Towards a Politics of Peace*. London: The Women's Press.
- Rychtaříková, J. 1999. „Is Eastern Europe Experiencing a Second Demographic Transition?“ *Acta Universitatis Carolinae – Geographica* 1: 19–44.
- Rychtaříková, J. 2001. „Minulá a současná diferenciacie reprodukce v Evropě.“ Pp. 10–25 in J. Rychtaříková, S. Pikálková, D. Hamplová. *Diferenciace reprodukčního a rodinného chování v evropských populacích*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Segal, L. 1990. *Slow Motion: Changing Masculinities, Changing Men*. London: Virago.
- Seltzer, J. A., N. C. Schaeffer, H. Charng. 1989. „Families ties after divorce: the relation between visiting and paying child support.“ *Journal of Marriage and the Family* 51 (4): 1013–1031.
- Seltzer, J. A., Y. Brandreth. 1995. „What fathers say about involvement with children after separation.“ Pp. 166–193 in W. Marsiglio (ed.). *Fatherhood. Contemporary Theory, Research and Social Policy*. London: Sage.
- Sheridan, A. 2004. „Chronic Presenteism: The Multiple Dimensions to Men's Absence from Part-Time Work.“ *Gender, Work and Organization* 11 (2): 207–225.
- Schwalbe, M., M. Wolkomir. 2001. „The Masculine Self As Problem and Resource in Interview Studies of Men.“ *Men and Masculinities* 4 (1): 90–103.
- Schwandt, T. A. 1994. „Constructivist, Interpretivist Approaches to Human Inquiry.“ Pp. 303–314 in N. K. Denzin, Y. S. Lincoln. *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks: Sage.
- Schwandt T. A. 2003. „Three Epistemological Stances for Qualitative Inquiry.“ Pp. 292–331 in N. K. Denzin, Y. S. Lincoln. *Strategies of Qualitative Inquiry*. London: Sage.
- Silverman, D. 2003. *Qualitative Research. Theory, Method and Practice*. London: Sage.
- Simon, W., J. H. Gagnon. 1986. „Sexual Scripts: Permanence and Change.“ *Archives of Sexual Behavior* 15 (2): 97–120.
- Simpson, B. 1998. *Changing Families. An ethnografic approach to divorce and separation*. Oxford: Berg.
- Singly, F. de. 1988. „Un drôle de je: le moi conjugal.“ *Dialogue* 102: 3–5.
- Singly, F. de (ed.). 1991. *La famille, l'état des savoirs*. Paris: La Découverte.
- Singly, F. de. 1993. „Les habits neufs de la domination masculine.“ *Esprit* 196: 54–64.
- Singly, F. de et al. (eds.). 1996a. *La famille en questions*. Paris: Syros.
- Singly, F. de. 1996b. „Trois thèses sur la famille contemporaine.“ Pp. 57–68 in D. Le Gall, C. Martin. *Familles et politiques sociales: Dix questions sur le lien familial contemporain*. Paris: L'Harmattan.
- Singly, F. de. 1998. „Individualisme et lien social.“ *Lien social et politiques* 39: 33–46.
- Singly, F. de. 1999. *Sociologie současné rodiny*. Praha: Portál.
- Singly, F. de. 2000a. *Le soi, le couple et la famille*. Paris: Nathan.
- Singly, F. de. 2000b. „La place de l'enfant dans la famille contemporaine.“ Pp. 67–83 in J. P. Pourtois, H. Desnet. *Le parent éducateur*. Paris: PUF.

- Singly, F. de. 2000c. *Libres ensemble. L'individualisme dans la vie commune*. Paris: Nathan.
- Singly, F. de (ed.). 2001a. *Etre soi parmi les autres*. Paris: L'Harmattan.
- Singly, F. de (ed.). 2001b. *Etre soi d'un âge à l'autre*. Paris: L'Harmattan.
- Singly, F. de. 2002. *Fortune et infortune de la femme mariée*. Paris: PUF. (1. vydání 1987)
- Singly, F. de. 2003. *Les uns avec les autres*. Paris: Armand Colin.
- Singly, F. de, C. Chaland. 2001. „Quel modèle pour la vie à deux dans les sociétés modernes avancées?“ *Le lien familial*, Comprendre 2: 285–300.
- Singly, F. de, F. Schultheis. (dir.). 1991. *Affaires de famille, affaires d'Etat*. Nancy: Ed. de l'Est.
- Stacey, J. 1998. „Dada-ism in the 1990s: Getting Past Baby Talk about Fatherlessness.“ Pp. 51–83 in C. R. Daniels. *Lost Fathers. The Politics of Fatherlessness in America*. London: Macmillian Press.
- Strauss, A., J. Corbinová. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu*. Boskovice: Albert.
- Sullerot, E. 1992. *Quels pères? Quels fils?* Paris: Fayard.
- Štěchová, M., K. Večerka, J. Holas. 2000. „Rodinné zázemí dětí s poruchami chování.“ *Kriminalistika* 2 [cit. 27. 3. 2007]. Dostupné z: <http://www.mvcr.cz/casopisy/kriminalistika/2000/00_02/stechova.html>.
- Šubrt, J. 1996. *Civilizační teorie Norberta Eliase*. Praha: Univerzita Karlova.
- Taylor, C. 1994. *Sources of the Self*. Cambridge: Harvard University Press.
- Théry, I. 1996. *Le démariage. Justice et vie privée*. Paris: Ed. Odile Jacob.
- Théry, I. 1998. *Couple, filiation et parenté aujourd'hui. Le droit face aux mutations de la famille et de la vie privée*. Paris: Odile Jacob/La Documentation française.
- Townsend, N. W. 2002. *The Package Deal. Marriage, Work and Fatherhood in Men's Lives*. Philadelphia: Temple University Press.
- Vaughan, D. 1986. *Uncoupling*. New York: Oxford University Press.
- Velký sociologický slovník*. 1996. Praha: Karolinum.
- Walby, S. 1986. *Patriarchy at Work*. Cambridge: Polity.
- Wallerstein, J. S., J. B. Kelly. 1980. *Surviving the Breakup: How Children and Parents Cope with Divorce*. Boston: Ticknor and Fields.
- Walker, A. J. 1989. „Gender in Families: Women and Men in Marriage, Work and Parenthood.“ *Journal of Marriage and Family* 51 (4): 845–871.
- Whitehead, S. M. 2002. *Men and Masculinities*. Cambridge: Polity.
- Williams, C. L. 1995. *Still a Man's World: Men Who Do Women's Work*. Berkeley: University of California Press.
- Zaouche-Gaudron, Ch. (dir.) 2001. *La problématique paternelle*. Ramonville-Saint-Agne: Erès.

Šetření

- Rodina 1994 – sociologický výzkum sociálních podmínek české rodiny*. Realizovaný Sociologickým ústavem AV ČR, datový zdroj.
- Výzkum ISSP 2002. Realizovaný Sociologickým ústavem AV ČR, datový zdroj.
- Naše společnost 2003*. Výzkum realizovaný Sociologickým ústavem AV ČR, datový zdroj.

Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života v ČR, 2005. Výzkum realizovaný SOÚ AV ČR v rámci Národního programu výzkumu na léta 2004–2009 tematického programu „Moderní společnost a její proměny“, datový zdroj.

Kombinace pracovního a rodinného života v perspektivě genderových vztahů, sociální a zaměstnavatelské politiky ČR, 2005. Výzkum realizovaný SOÚ AV ČR v rámci projektu financovaného GA ČR, datový zdroj.

Statistická ročenka ČR 2005. ČSÚ, datový zdroj.

Statistický přehled soudních agend. Ministerstvo spravedlnosti ČR, datový zdroj. (<http://portal.justice.cz/ms/ms.aspx?j=33&o=23&k=3397&d=47145>). 20. 3. 2007.

Šetření rodiny a reprodukce – mezinárodní srovnání 1997. Český statistický úřad 2000. Souborné informace.

Výsledky Sčítání lidu, domů a bytů. ČSÚ, datový zdroj (www.czso.cz).

Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 2005. Praha: ČSÚ 2006. (<http://www.czso.cz/csu/2006edicniplan.nsf/p/4007-06>). cit. 29. 3. 2007.

PŘÍLOHA 1: STATISTIKY ROZVODOVOSTI

Převzato z: ČSÚ 2006, Vývoj obyvatelstva České republiky v roce 2005, s. 14–18

TAB. II.3 SŇATEČNOST ROZVEDENÝCH, 1990-2005

	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
	podíl rozvedených osob uzavírajících nový sňatek (%)							
Muži	59,3	42,1	44,7	43,2	43,4	40,4	41,8	41,7
Ženy	58,5	41,6	44,1	41,8	42,2	39,1	40,8	40,7
	průměrná doba mezi rozvodem a dalším sňatkem (roky)							
Muži	4,1	5,0	6,1	6,0	6,3	6,5	6,7	7,0
Ženy	4,6	5,3	6,1	6,2	6,4	6,7	7,0	7,3

Pozn.: Sňatečnost rozvedených je hodnocena v závislosti na době uplynulé od rozvodu, tzn., že sňatky rozvedených osob jsou tříděny podle doby uplynulé od rozvodu a roku rozvodu a vztaheny k výchozímu počtu rozvodů, tedy k rozvodům, které „umožnily“ osobám znovu uzavřít sňatek a které nastaly před x lety od uzavření nového sňatku, kde x se rovná doba uplynulá mezi rozvodem a dalším sňatkem. Výsledkem je pak podíl rozvedených osob, které uzavřou nový sňatek.

TAB. III.2 ROZVODY PODLE POŘADÍ, 1990-2005

Pořadí rozvodu	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
	muži							
	počty							
1	26 247	25 439	23 848	25 445	25 551	26 562	26 607	25 049
2	4 983	4 914	5 224	5 505	5 533	5 609	5 714	5 541
3+	825	782	632	636	674	653	739	698
	složení v %							
1	81,9	81,7	80,3	80,6	80,5	80,9	80,5	80,1
2	15,5	15,8	17,6	17,4	17,4	17,1	17,3	17,7
3+	2,6	2,5	2,1	2,0	2,1	2,0	2,2	2,2
	ženy							
	počty							
1	26 008	25 515	24 113	25 730	25 863	26 585	26 793	25 305
2	5 160	4 893	5 021	5 297	5 275	5 580	5 562	5 378
3+	887	727	570	559	620	659	705	605
	složení v %							
1	81,1	82,0	81,2	81,4	81,4	81,0	81,1	80,9
2	16,1	15,7	16,9	16,8	16,6	17,0	16,8	17,2
3+	2,8	2,3	1,9	1,8	2,0	2,0	2,1	1,9
rozvody celkem	32 055	31 135	29 704	31 586	31 758	32 824	33 060	31 288

TAB. III.3 ROZVODY PODLE POČTU NEZLETILÝCH DĚTÍ, 1990-2005

Počet dětí	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
počty								
Žádné dítě	8 920	9 027	10 637	11 037	11 346	12 119	12 255	12 078
1 dítě	12 709	12 880	11 084	11 940	11 756	11 748	11 802	10 872
2 děti	8 956	8 003	7 015	7 586	7 667	7 929	7 993	7 376
3 a více dětí	1 470	1 225	968	1 023	989	1 028	1 010	962
S dětmi celkem	23 135	22 108	19 067	20 549	20 412	20 705	20 805	19 210
Celkový počet dětí v rozvedených manželstvích	35 300*	32 792	28 215	30 385	30 260	30 927	31 008	28 732
složení v %								
Žádné dítě	27,8	29,0	35,8	35,0	35,7	36,9	37,1	38,6
1 dítě	39,7	41,3	37,3	37,8	37,0	35,8	35,7	34,7
2 děti	27,9	25,7	23,6	24,0	24,2	24,2	24,2	23,6
3 a více dětí	4,6	3,0	3,3	3,3	3,1	3,1	3,0	3,1
S dětmi celkem	72,2	71,0	64,2	65,1	64,3	63,1	62,9	61,4

*odhad (nelze vypočíst zcela přesně z důvodu třídění kategorie „počet nezletilých dětí“ na 1, 2, 3 a 4+ ve zdrojové publikaci)

TAB. III.6 INTENZITA ROZVODOVOSTI PODLE DÉLKY TRVÁNÍ MANŽELSTVÍ, 1990-2005

(ROZVODY NA 100 VÝCHOZÍCH SŇATKŮ)

Doba uplynulá od sňatku (roky)	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
0	0,75	0,37	0,00	0,28	0,31	0,38	0,37	0,36
1	2,69	1,88	2,33	2,10	2,05	2,17	2,16	1,94
2	3,38	2,97	2,88	2,89	2,74	2,83	2,81	2,63
3	3,16	3,46	3,21	3,12	3,12	3,13	3,02	2,84
4	2,83	3,07	3,00	2,97	3,04	3,02	3,00	2,88
5	2,50	2,61	2,66	2,82	3,02	2,97	3,06	2,96
6	2,14	2,34	2,44	2,75	2,62	2,83	2,87	2,63
7	2,00	2,09	2,29	2,50	2,48	2,63	2,60	2,50
8	1,66	1,86	2,14	2,38	2,27	2,24	2,50	2,29
9	1,53	1,69	1,98	2,07	2,16	2,10	2,30	2,08
10-14	1,21	1,30	1,49	1,68	1,74	1,84	1,90	1,80
15-19	0,88	0,88	0,96	1,10	1,18	1,27	1,33	1,33
20-24	0,58	0,60	0,65	0,74	0,78	0,87	0,91	0,89
25+	0,20	0,22	0,29	0,32	0,34	0,38	0,39	0,41
Úhrnná rozvodovost*	0,38	0,38	0,41	0,45	0,46	0,48	0,49	0,47
Průměrná délka trvání manželství**	10,3	10,5	11,0	11,3	11,5	11,8	11,9	12,2

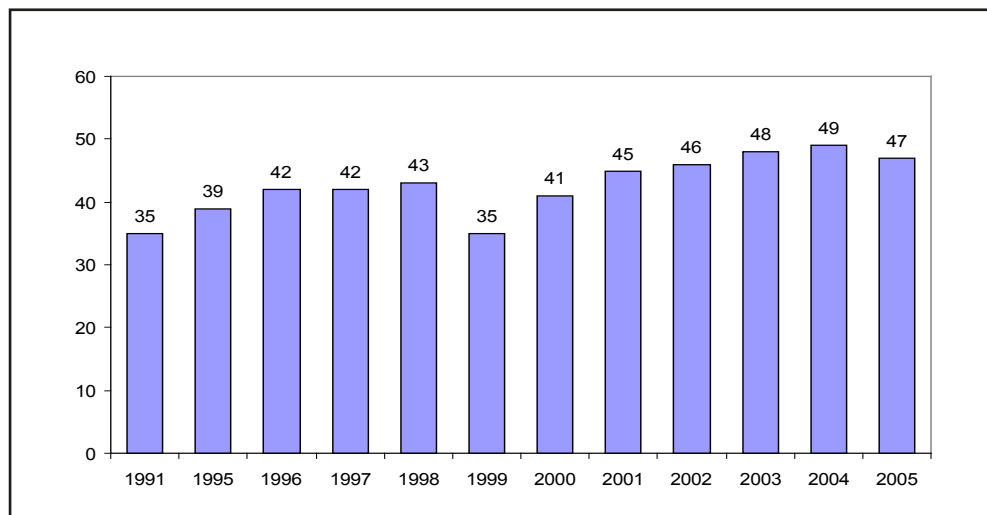
* podíl manželství končících rozvodem (lze vyjadřovat v procentech) za předpokladu zachování měř rozvodovosti podle délky trvání manželství daného roku

** v letech

TAB. III.5 PROCENTNÍ STRUKTURA ROZVODŮ PODLE DÉLKY TRVÁNÍ MANŽELSTVÍ, 1990-2005

Délka trvání manželství (roky)	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005
0-4	32,8	27,2	21,2	19,9	19,4	18,9	18,2	17,7
5-9	24,4	28,2	26,3	24,8	23,5	22,1	22,4	21,9
10-14	17,0	16,6	20,8	22,0	22,0	21,8	21,2	19,5
15-19	13,2	12,6	12,8	14,0	15,0	15,8	16,4	17,7
20-24	7,9	9,3	9,8	10,0	10,0	10,6	10,9	11,3
25-29	3,0	3,9	5,7	6,1	6,2	6,7	6,4	6,9
30+	1,7	2,1	3,4	3,2	3,9	4,1	4,5	5,0

GRAF A. ÚHRNNÁ ROZVODOVOST 1991-2005

Zdroj: ČSÚ.

TABULKA A. ROZHODNUTÍ SOUDŮ V ŘÍZENÍ O NEZLETILÝCH DĚTECH V PŘÍPADĚ ROZVODŮ V ČR (ÚDAJE V %)

	1995	1997	1999	2001	2002	2003	2004	2005
Matce	93,0	90,9	92,2	90,2	90,3	89,4	89,1	88,6
Otci	6,6	7,2	7,3	7,3	7,2	8,0	8,0	8,1
Jiné osobě	0,5	0,4	0,5	0,5	0,4	0,4	0,4	0,4
Střídavá péče	x	1,5	x	2,0	2,1	2,2	2,4	2,9
Celkem %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Celkem případů ČR	30786	19716	22420	22085	32908	22605	22272	20382

Zdroj: Statistický přehled soudních agend 1996-2006 (<http://portal.justice.cz/ms/ms.aspx?j=33&o=23&k=3397&d=47145>).

TABULKA B. VÝŽIVOVACÍ POVINNOST K DĚTEM

Rok	Průměrná výše výživného placeného na děti	
	ženami	muži
1995	475	771
1996	510	862
1997	577	956
1998	628	1 052
1999	657	1 129
2000	721	1 218
2001	722	1 305
2002	789	1 412
2003	866	1 536
2004	860	1 632

Zdroj: Ministerstvo spravedlnosti ČR, údaje zaslané na žádost SOÚ AV ČR.

PŘÍLOHA 2: SCÉNÁŘ ROZHOVORU

Úvod

1. Když se řekne „rodina“ – koho byste zařadil do vaší rodiny?
2. Vyprávějte mi nyní o vás. Jste ženatý, rozvedený? Máte děti? Jaké je vaše povolání?
3. Změnilo se rozvodem hodně věcí ve vašem životě? Co jste pociťoval jako největší změnu?
4. O co si myslíte, že vás osobně rozvod ochudil, o co vás připravil, čeho litujete?
5. Jak se rozchodem změnil vztah k vašemu dítěti (dětem)? Vídáte ho (je) často? Kdy?
6. Jaké uspořádání porozvodové péče jste s bývalou manželkou zvolili? Jak probíhalo rozhodování? Proč jste se rozhodli právě takto? Byl jste v té době s tím rozhodnutím spokojený?
7. Kdo z vás dvou vlastně rozvod inicioval? Či bylo poslední rozhodnutí?

Vztah k dítěti dnes

8. Teď bych se ráda dověděla, jak vlastně v praxi vypadají vaše kontakty s dítětem (s dětmi). Jak často je vídáte?
9. Kdy jste je teď viděl naposledy? Vyprávějte mi prosím průběh jeho (jejich) poslední návštěvy.
10. Jak se obvykle odehrávají návštěvy? (kde, jak dlouhé, jaké aktivity, za čí přítomnosti)
11. Jak myslíte, že se vaše dítě (děti) cítí u vás doma? Má (mají) tam pro sebe nějaký koutek, nějaké své věci?
12. Jak se cítíte během jeho (jejich) návštěv?
13. Myslíte, že ten rozsah, v jakém jste se svým dítětem (dětmi) v kontaktu, stačí?
14. Zdá se vám výše výživného, které máte platit, správná? Kolik to je měsíčně korun? Myslíte, že by otcové měli přispívat na živobytí svých dětí, i když už nežijí s jejich matkou?
15. Jak probíhá rozhodování o výchově vašeho dítěte (dětí) – rozhodujete s exmanželkou společně? Jak spolu komunikujete?
16. Co si podle vás vaše bývalá manželka myslí o vašem podílu na výchově?
17. Myslíte si, že se vaše bývalá žena dobře stará o vaše dítě (děti)?
18. Chybí vám vaše dítě (děti)? Myslíte, že chybíte vy jemu (jim)?

Před rozchodem

19. Když se člověk rozvede a přestane bydlet se svým dítětem (se svými dětmi), asi se toho hodně změní. Ráda bych se teď na tyto změny s vámi podívala blíže. Jaký byl váš vztah k dítěti (dětem) před rozchodem? Trávil jste ním (nimi) hodně času?
20. Co podle vás tenkrát bylo nejdůležitější pro dítě (děti) dělat? V čem jste viděl svoji úlohu jako otec?
21. Jak jste měli s bývalou manželkou rozdělenou práci v rodině – kdo se o co staral?
22. Trávil jste s ním (nimi) nějaký čas o samotě, bez manželky? Měli jste společně s dítětem (dětmi) vyhrazené nějaké chvíle, nějaké aktivity, kdy jste s ním (nimi) byl sám?
23. Co jste pociťoval ohledně svého dítěte (dětí), když se začalo uvažovat o rozvodu? Přemýšlel jste o tom, jaký vztah s ním (nimi) budete mít, až s ním (nimi) nebudete bydlet?
24. Jak dítě (děti) přijalo váš rozchod? Vyrovnalo se s ním?

Po rozchodu

25. Když se podíváte zpátky na dobu od rozvodu, změnila se nějak vaše účast na výchově dítěte (dětí)?
26. Jak jste si po rozvodu zorganizoval svůj život? Změnilo se něco ohledně vaší práce, zaměstnání? Jak daleko od svého dítěte (dětí) jste bydlel a jak daleko od něj (nich) bydlíte teď?
27. Začal jste nějaký nový partnerský vztah? Jaké stanovisko má vaše partnerka k vašemu dítěti (dětem)? Povzbuzuje vás ve vašem vztahu k němu (nim), nebo spíš naopak?
28. Myslíte, že se věnujete stejně svému dítěti (dětem) z předchozího manželství jako dětem, se kterými nyní žijete?

Jak být dobrým otcem

29. Co se podle vás v dnešní době očekává od dobrého otce?
30. A je možné tehle ideál nějak naplnit, když se svým dítětem (dětmi) nežijete? Co myslíte, že by měl svým dětem dát táta po rozvodu?
31. Co od vás očekávali ve vztahu k vašemu dítěti (dětem) vaše manželka a vaše okolí – rodiče, kolegové...?
32. Čím myslíte, že můžete být, a čím jste svému dítěti (dětem) nejvíce prospěšný, přestože s ním (nimi) nebydlíte?
33. Pojďme si chvíli povídat tak trochu obecně. Myslíte si, že existují nějaké zásadní rozdíly mezi mužem a ženou, co se týče vztahu k dětem, rodičovství?
34. Myslíte si, že otec má jiné schopnosti než matka, co se týče výchovy dětí?
35. Potřebuje dítě nutně oba rodiče, nebo může celkem spokojeně vyrůst jenom s jedním z nich?
36. Co myslíte, že si o vás vaše děti (dítě) myslí? Co řekne, když se ho někdo zeptá, „kdo je tvůj táta?“
37. Co od svého dítěte (dětí) očekáváte? Máte nějaké sny s ním (nimi) spojené?

PŘÍLOHA 3: VÝZKUMNÝ VZOREK – PŘEHLED

Aleš: vedoucí personálního oddělení, dcery 23 a 20 let (v době rozchodu 16 a 13 let). Vysokoškolské vzdělání. Bývalá partnerka je lékařka. Aleš se s dětmi vídá často a nepravidelně. Žádné pravidelné střídání si s bývalou partnerkou nevymezili, vadila mu představa přesně určeného času. Stále ještě spolu tráví prázdniny, i když už jsou dcery dospělé. Čas s nimi trávil převážně sám, nyní i s novou přítelkyní nebo s přítelem mladší dcery. Většinou se stýkali venku, při nějakém programu, sportu, u jeho rodičů, do jeho bytu mohou přijít, jak chtějí, ale není to nijak pravidelné. Nezůstávají příliš často přes noc, např. jen když matka odjela na určitou dobu pryč. Bydliště matky a otce jsou od sebe vzdálena 500 metrů, což přispívá k tomu, že se vídají často a nezávazně. Práce mu zabírá mnoho času, vyhovuje mu žít sám, organizuje kontakty s dětmi podle práce. S matkou děti komunikuje, když je to nutné kvůli dcerám, jinak mají chladný vztah, ale v případech potřeby se domluví.

Alexandr: podnikatel, dcera 22, syn 20, dcera 5 let. Alexandr je dvakrát rozvedený: v prvním manželství se narodil syn a dcera. Vzhledem k alkoholismu jejich matky je získal do vlastní péče a od 7 let syna a 9 let dcery je vychovává sám. Ve druhém manželství se mu narodila dcera, k rozchodu došlo, když jí byly 3 roky. V současné době bývalá manželka neumožňuje kontakty s dcerou, ani za přítomnosti sociálního pracovníka.

Antonín: skladník, dcera 7 let, v době rozchodu jí byly 4 roky. Střední odborné vzdělání. Kromě svého hlavního zaměstnání pracuje na různé „melouchy“, aby si přivydělal. Dceru vídá každý týden na pár hodin, občas o víkendu na celý den. V soudem schválené dohodě je stanoven styk každý druhý víkend, ale nedodrží se – Antonín v současnosti pracuje i o víkendech, málokdy má čas. Na druhou stranu se ale s dcerou často vídá u své matky, která bydlí ve stejném domě jako bývalá manželka s dcerou. Tráví s ní čas při různých aktivitách, sám, s přáteli, s bratrem a jeho přítelkyní a dcerou, s matkou. Většinou spolu pobývají venku při nějakém programu, snaží se s ní nebyť doma. Určitou dobu po rozchodu bydlela matka dcery 20 km od jeho bydliště, v místě bez autobusového spojení, kontakty byly obtížné. Nyní bydlí tam, kde otec pracuje, a navíc ve stejném domě jako jeho matka, což umožňuje neplánované časté kontakty. Vztah s bývalou partnerkou má celkem dobrý, je ochotná se domluvit, počkat na výživné (pokud není schopen zaplatit včas), zorganizovat čas podle jeho potřeb.

Arnošt: inženýr, dcera 4 roky, v době rozchodu 2,5 roku. Má VŠ vzdělání, bývalá partnerka je účetní. Nyní pobývá většinu času v zahraničí a z dcerou se vůbec nevídá. Stále ale posílá pravidelně výživné. Vztah s matkou dítěte je napjatý, současná situace mu vyhovuje.

Boris: podnikatel, dcera 6 let. Má VŠ vzdělání. Neshody s manželkou začaly už při narození dcery, v době rozchodu jí byly 2 roky. Rodiče ale stále žijí v jednom bytě u manželčiny matky, Boris odmítá se vystěhovat. Ráno pečuje o dceru, večer se vrací z práce v noci. Už za doby trvání manželství měli s manželkou rozdělené peníze a vedli o ně spory.

Daniel: překladatel, dcera 6 let; v době rozchodu 3 roky. Daniel má vysokoškolské vzdělání, jeho bývalá manželka je učitelka. Daniel dosáhl střídavé výchovy i proti vůli matky dítěte, dochází ke střídání po týdnu (dítě tráví týden u matky, týden u otce). V současné době žije s novou partnerkou, fungují v podstatě jako úplná rodina. Bydlí ve velkém jednopokojovém bytě, dcera tam má svůj kout. Dochází do stejné mateřské školky, jako když je u matky. Její matka je ruské národnosti a ráda by si ji občas vzala k rodičům do Ruska, což nemá vzhledem k uspořádání výchovy povov-

lené. Podle Daniela není přání dítěte ohledně porozvodové péče rozhodující, jednoznačně potřebuje oba rodiče, proto je střídavá péče nejlepší. Dcera podle něj může být negativně ovlivňovaná matkou a pak se jí k otci nechce. Daniel pracuje doma, má čas o dceru přítom pečovat. Jeho vztah s bývalou manželkou je hodně konfliktní, jelikož ona neakceptuje střídavou výchovu. Přesto toto uspořádání funguje, pravděpodobně proto, že podle Daniela střídavá výchova fungovala už neformálně před rozvodem. Navíc je při jednání s bývalou partnerkou velmi tvrdý a dokáže si prosadit svou. Jeho vztah s dcerou se vyznačuje značnou kontinuitou – vzhledem ke svému zaměstnání o dceru od malička pečoval, navíc střídání začalo probíhat neformálně, jakmile se objevily neshody v manželství.

David: učitel, syn 5 let. Jeho bývalá partnerka pracuje jako zdravotní sestra. K rozchodu došlo před více než rokem. Stále ale bydlí ve společném bytě, panuje mezi nimi mnoho neshod, manželka má nového partnera. Prozatím se v péči o syna střídají. Dokud byla manželka na rodičovské dovolené, David fungoval hlavně jako živitel rodiny, pracoval v dalších zaměstnáních i po večerech. Když se manželka vrátila do práce, začali se o péči dělit více rovnoměrně. Nyní se přou o uspořádání porozvodové výchovy syna. David tráví se synem mnoho času a pečuje o něj, když je manželka v práci.

Emil: úředník, syn 11 let, k rozchodu došlo před jedním rokem. Manželka pracuje na městském úřadě ve významnější pozici, žijí v menším městě. O syna se v současné době víceméně střídají, soudní jednání se protahuje. Mezi partnery převládají ostré konflikty. V době trvání manželství se manželka vracela z práce pozdě, večer se staral o syna sám.

Filip: řidič taxi, dcery 13 a 7 let, v době rozchodu 7 a 2 roky. Původně pracoval jako učitel, změnil povolání kvůli vyššímu výdělku. Před rozchodem o starší dceru hodně pečoval, měl více volného času než manželka. S dětmi se nyní již skoro 4 roky nevidá, matka mu brání v kontaktu od té doby, co podal žádost o svěření do vlastní výchovy. Původně byla schválena dohoda o styku na tři víkendy v měsíci a tři odpoledne v týdnu, manželka se ale odstěhovala do jiného města a začala bránit kontaktu. Je s tímto stavem nespokojený, stále se soudí, je aktivní v organizaci bojující za práva otců.

Heřman: živnostník, dcera 6 let. Sám vyrůstal v dětském domově. Momentálně se soudí o určení otcovství své dcery. S partnerkou nikdy nežil ve společné domácnosti. Ona nyní žije v lesbickém vztahu, nepracuje. S dcerou se vídá jednou do měsíce, za přítomnosti matky – nejčastěji v restauraci, párkrát u matky na chalupě.

Ivan: bankovní úředník, dcery 9 a 5 let, v době rozchodu 6 a 2 roky. V soudem schválené dohodě má stanoven kontakt každý druhý víkend, i když se původně snažil prosadit více (svátky, prázdniny); matka mu ale kontakty neumožňuje v celém rozsahu, někdy mu je odmítne vydat. Jeho vztah s manželkou je stále konfliktní, jedná se v první řadě o mocenský spor o vliv na výchovu dítěte.

Jáchym: realitní agent, dcery 17 a 11 let. Jáchym má středoškolské vzdělání, jeho manželka pracuje v administrativě. Jeho práce mu umožňuje volný pracovní rozvrh. K rozchodu došlo před třemi lety. S mladší dcerou má stále velmi blízký vztah, starší je k němu spíše odmítavá. S mladší se postupně ustavila střídavá péče – nejprve se střídáním týden co týden, nyní 14 dní a 14 dní; rozhodnutí bylo hlavně na ní samotné. Jáchym říká, že po rozchodu nechtěl být jen otcem na víkendy. V době, kdy je mladší dcera u něho, omezuje své jiné aktivity a věnuje se jí. Starší dceru vídá několikrát týdně na chvíli, v létě byli společně na dovolené. Již před rozchodem se s manželkou o péči v podstatě střídali – každý měl děti na starosti určité dny v týdnu. Jáchym běžně vařil a nakuoval.

Jakub: drobný podnikatel, syn 18, dcera 12 let, v době rozchodu 16 a 10 let. Má středoškolské vzdělání, bývalá partnerka je administrativní pracovnice. Děti mají po vzájemné dohodě ve střídavé péči, bydlí vždy týden u matky a u otce. Po rozchodu mu zůstal rodinný dům, který zdědil po rodičích. Děti chodí do škol v místě jeho bydliště, bydliště matky je na druhé straně Prahy. V domě s ním žije jeho matka, která pomáhá s péčí o děti.

Jan: novinář, dcera 5 let (rozchod v devíti měsících). Vysokoškolské vzdělání. Bývalá partnerka je lékařka. Jeho kontakty jsou velmi vzácné, nyní se skoro nerealizují. V soudem potvrzené dohodě je stanoveno jedno odpoledne v měsíci, matka ale brání kontaktu, udává, že dcera kontakt psychicky nevládá. Občas se uskuteční procházka s dcerou v přítomnosti matky a jejího přítele, nesmí s ní být o samotě. Dcera zatím neví, že je její otec. Jan se realizuje zejména svou profesí. Vztah s matkou velice konfliktní, stále se soudí, uvažuje o žádosti o vlastní výchovu. S dcerou jej nespojuje žádný vztah – on v době společného života pracoval celý den a matka se starala o dítě. Neexistující vztah s dítětem mu podle jeho slov usnadnil rozchod.

Jindřich: manažer, dcery 15 a 11 let, v době rozvodu 10 a 6 let. Má VŠ vzdělání. Bývalá manželka je v domácnosti. S mladší dcerou se vídá každý týden, mají víceméně dobrý vztah; starší dcera je spíše na matčině straně a otce odmítá. Platí vysoké výživné a nelíbí se mu, že jím podporuje i novou rodinu své bývalé manželky.

Jiří: manažer, dcera 14 let, v době rozchodu 4 roky. Má vysokoškolské vzdělání, bývalá manželka je učitelka. S dcerou se stýká každý druhý víkend, zpočátku jednou za tři týdny. Jejich kontakt probíhá podle dohody, upravuje se podle dispozic otce i dcery, není problém se dohodnout podle situace. Tráví spolu několik týdnů o prázdninách. S dcerou se stýká buďto sám, nebo s přítelkyní nebo se sestrou. Dcera u něj zůstává přes noc, z pátku na neděli, někdy jen v sobotu a v neděli. Oba bydlí v Praze. S bývalou partnerkou má spíše chladný vztah; není příliš spokojená, když je s ním dcera v kontaktu, několik měsíců po rozchodu dokonce bránila kontaktu. V době trvání manželství o dceru pečovala matka, vztah mezi otcem a dcerou byl vybudován až po rozvodu. Nyní si Jiří neumí představit, že by s dcerou trávil víc času – snad až bude dospělá, pokud by chtěla bydlet s ním.

Josef: vědecký pracovník, dcera 17 let (rozchod v 10 letech), vysokoškolské vzdělání. Bývalá manželka byla v době trvání manželství převážně v domácnosti. Dohoda na styk s dcerou zní na každý druhý víkend. Dříve byla přesně dodržovaná, nyní se někdy vynechává, nebo dcera přijde jen na jeden den, protože otec má méně času a dcera kvůli svým vlastním zájmům také. O prázdninách tráví nějaký čas společně. Během kontaktů s ní čas tráví bez přítomnosti dalších osob, na oběd chodí k rodičům, protože ji chtějí také vidět. Zůstává s ní ve svém bytě, kde má dcera svůj prostor, nebo venku při různých aktivitách, na výstavách. Kvůli tomu, že bydlí celkem daleko (druhý konec Prahy), rezignoval na to ji vidět i v týdnu, protože pracuje dlouho. S matkou dcery komunikuje bez problémů, na obou stranách panuje ochota se domluvit. Paradoxně se bezprostředně po rozchodu dceři věnoval více než před ním.

Kamil: vedoucí nevládní organizace, syn 14 let. Má střední odborné vzdělání. Původně byl mechanikem, nyní zastupuje otce u soudu jako obecní zmocněnec. Od jeho 2 let nemá k synovi žádný přístup. Soudem schválená dohoda stanovuje kontakt vždy jeden víkend za 14 dní, ale nikdy se nerealizuje – dítě s ním odmítá odejít. Kontakty se nerealizují údajně na synovo přání, syn ale podle Kamila ovlivněn matkou. Před rozvodem údajně o syna pečoval, matka byla alkoholička a Kamil

strávil několik měsíců na rodičovské dovolené. Mezi rodiči panuje vleklý konflikt. O umožnění styků se svým synem se soudil u evropského soudního dvora ve Štrasburku.

Karel: podnikatel, 3 dcery 5 a 2 roky (rozchod před 1,5 rokem), středoškolské vzdělání. Bývalá manželka byla v době trvání manželství v domácnosti. Karel podniká na hranici legality, má vysoké výdělků. S bývalou manželkou mají stále velké konflikty. Soudem byl určen kontakt se starší dcerou 1x za 14 dní, z dvojčaty za přítomnosti matky, ale kontakt se neuskutečňuje. Matka není nikdy v době předání doma, on dojíždí cca 150 kilometrů, děti ale nevidá (max. 2x do roka).

Libor: dělník, 2 synové, 4 dcery ve věku od 21 do 7 let. Bývalá manželka je v domácnosti. K rozchodu došlo před dvěma lety. Stýká se jen zřídka s mladšími syny. Manželka jej stíhá za páchání násilí na ní a na dětech. Má silně zakořeněnou představu tradiční (katolické) rodiny. Odmítá platit výživné, neplatí včas a v plné výši. Cítí se nespravedlivě pronásledován.

Lukáš: učitel, synové 14 a 12 let, v době rozchodu 10 a 8 let. Bývalá manželka je prodavačka. Dohodou je stanoven standardní styk jeden víkend za dva týdny. Občas dochází k neuskutečnění kontaktu, podle Lukáše kvůli ovlivňování dětí bývalou manželkou. Má pocit, že nemá dostatečný prostor pro výchovné působení.

Miroslav: řidič, dcera 10 let; k rozchodu došlo v jejich pěti letech. Má střední odborné vzdělání, bývalá manželka pracuje na poště. Mají stanovenou dohodu o styku na každý sudý víkend a tuto dohodu přesně dodržují. Když tráví čas s dcerou, jsou přítomni i jeho rodiče a občas bratr se svojí dcerou. Bydlí totiž v bytě s rodiči a s rozvedeným bratrem, má tam svůj pokoj, kde zůstává s dcerou, která tam má pár svých věcí. Miroslav si schválně práci organizuje tak, aby měl víkendy volno a mohl být s dcerou. Vztah s matkou dítěte je chladný, ale komunikace funguje; ze začátku mu pár měsíců bránila v kontaktu, jelikož nebyla spokojená s výživným, teď jen občas dojde k nějakému dílčímu konfliktu. V jeho vztahu k dceři panuje značná kontinuita – dříve dcera s matkou bydlela v týdnu u rodičů matky a na víkend přicházely do bytu jeho rodičů, jsou zvyklí spolu trávit jen víkendy, jeho práce to podmiňuje.

Oldřich: podnikatel, synové 17 a 14 let (v době rozchodu 14 a 11 let). Má středoškolské vzdělání. Se syny se vídá několikrát do týdne, občas s nimi tráví víkendy. Soudem je pro kontakty určen každý druhý víkend, což se dodržovalo zpočátku, nyní jsou styky méně pravidelné, ale stále se vídají častěji, než předpokládá dohoda. Soudní dohoda byla podle jeho slov uzavřena „tak, aby to prošlo“, s bývalou partnerkou plánovali, že si to uspořádají podle svého. Prázdniny tráví společně se syny na táboře, který organizuje, případně jen sami na cestách. Čas tráví při aktivitách venku, nebo v jeho bytě, který byl původně byt rodinný. Starší syn se u něj zastavuje v kanceláři, otec navštěvuje byt matky. Bydlí asi 4 km od bydliště dětí a jejich matky, mladší syn ale chodí stále do školy blízko otcova bytu a zastavuje se tam po škole. Čím jsou synové starší, tím se společný čas nechává více na jejich volbě. Vztah s bývalou partnerkou není moc vřelý, ale komunikace funguje kvůli dětem. Před rozvodem měl časově náročnou práci a hodně svých zájmů a dětem se moc nevěnoval, jen je pravidelně vypravoval do školy.

Oto: účetní, syn 24, dcera 20 let. Má vysokoškolské vzdělání, bývalá manželka je lékařka. S dětmi se stále vídají pravidelně. Nejprve měli určený styk jednou měsíčně a jeden týden dovolené; když byli větší, tak se vídali častěji. Jeden rok v době jejich puberty byl přítom v cizině a nevidal se s nimi vůbec. S bývalou manželkou vůbec nekomunikuje.

Pavel: nezaměstnaný, synové 3 roky a 2 měsíce; v době rozchodu 2 roky a první měsíc těhotenství partnerky. Pavel je původně vyučený, poté dosáhl maturity a pracoval jako řidič, dispečer. Jeho bývalá manželka je fyzicky postižená a neschopná sama pečovat o své děti. Pavel se tak na péči o prvního syna úzce podílel. V době těsně po rozchodu se vídal 2 hodiny týdně se starším synem, nyní 4 hodiny; mladšího viděl zatím jen na pár minut. Toto uspořádání odpovídá soudem schválené dohodě. Matka občas kontakt neumožňuje. Ve společném čase jsou buďto venku na hřišti, nebo si syna bere domů. Pavel zůstal bydlet v rodinném bytě, kde má syn hračky. Jeho vztah s bývalou manželkou je silně konfliktní, podle jeho názoru hlavně kvůli jejím rodičům. Raději nepracuje, aby nemusel platit výživné a měl volné odpoledne pro syna (jinak by podle svých slov musel pracovat na směny). Je se svou situací velmi nespokojen.

Radek: dělník, dcera 9 let, k rozchodu došlo v jejích pěti letech. Radek je vyučený, jeho bývalá manželka je pokladní. S dcerou se stýká každý druhý víkend. To odpovídá soudem schválené dohodě, i když manželka občas odmítne dceru dávat. Společné prázdniny zapomněl nechat zahrnout do dohody a nyní jsou s tím problémy, dcera s ním nechce odjet. Společný čas tráví se svými rodiči a s bratrem a jeho dcerou. Bydlí v bytě rodičů, tráví víkendy s dcerou ve svém pokoji, nebo venku při aktivitách s dalšími známými. Před rozchodem se o dceru staral celé odpoledne, když měl ranní směny, nyní s ní tráví mnohem méně času.

Richard: opravář v autoservisu, dcera 10 let, v době rozchodu jí bylo 8 let. Richard je vyučený, bývalá manželka je kadeřnice. Kontakty s dcerou má stanoveny každý druhý víkend a také je tak usku-tečňuje. Společný čas s ní tráví sám, někdy se svojí matkou, která s ní také touží být. Vídají se zpravidla v jeho bytě, který je původním rodinným bytem. Dcera tam má svůj prostor; hodně času tráví venku kolem domu. Nyní bydlí 50 km od matky dítěte, jezdí si dceru vyzvednout a zase ji přiváží. Dcera by s ním podle jeho názoru chtěla být víc, zatím se domnívá, že to není možné, ale až bude starší, chce znovu vyvolat soud. S matkou dokáže uspokojivě komunikovat, Richard se ale prý snaží ustoupit a nevyvolávat konflikty. Před rozchodem mohl s dcerou trávit víc času i v týdnu po práci, to mu nyní chybí.

Stanislav: vědecký pracovník, syn 20 let, 2 dcery 8 let. Je potřetí rozvedený: první manželství bylo bezdětné, s druhou partnerkou má syna, ale nikdy se s ním nestýkal; k rozchodu došlo, když mu bylo 9 měsíců. Z třetího manželství má 2 dcery. Bývalá manželka je učitelka. Vládnu mezi nimi velké konflikty. Stanislav má výrazně vysoké sebevědomí a je velmi kritický k bývalé partnerce.

Štefan: novinář, dcery 31, 26, 20 let, syn 13 let, 2 nevlastní synové. Štefan je hodně zaměstnaný, v týdnu měl vždy málo času na rodinu v týdnu, byl a stále je hlavně organizátorem aktivit o víkendu. Je již podruhé rozvedený: první manželství trvalo 24 let, narodily se v něm 3 dcery; k rozchodu došlo, když jim bylo 18, 15 a 13 let. Druhé manželství trvalo 10 let, narodil se v něm syn, kterému je nyní 13 let, zároveň v rodině žili dva starší nevlastní synové. S nejmladším se vídá občas týden o prázdninách a jinak dvakrát třikrát týdně, v parku nebo při nějakých společných kulturních či sportovních aktivitách. S dcerami se vídá spíše výjimečně při společných sportovních aktivitách, které organizuje pro větší okruh přátel.

Tomáš: akademický malíř, 2 dcery 5 let. K rozchodu došlo, když jim byly tři roky. Svým povoláním si nevydělá mnoho peněz, živitelkou v době trvání manželství byla manželka. Zato má ale hodně volného času. Kontakty s dětmi se nyní realizují každý druhý víkend, někdy se za nimi zastaví i v týdnu. Těsně po rozchodu mu matka bránila v kontaktu s dcerami, vídal je méně. Nyní se situace uklidni-

la a oba rodiče respektují dohodu. Společný čas s dětmi tráví sám, ve svém ateliérovém bytě nebo na venkově na chatě. Dcery s ním zůstávají celý víkend. Pokud s nimi není, neustále jim telefonuje, píše jim dopisy, které si přečtou později, kreslí obrázky. Jeho vztah s matkou dětí je napjatý, stále se bojí, že mu je přestane „půjčovat“. Po narození dětí s nimi byl na rodičovské dovolené, pečoval o ně, nyní těžce nese, že se s nimi nemůže vídat každodenně.

Václav: vedoucí prodeje, syn 8 let, v době rozvodu mu byly 4 roky. Nyní je znovu ženatý a má dvouletého syna. S první manželkou rekonstruoval dům, ze kterého jí po rozvodu vyplatil, ona si koupila byt v Brně, kde nyní žije s novým partnerem. Syna vídá jednou za 14 dní plus každé pondělí, kdy s ním chodí na tréninky. Snaží se mu dát mužský model, i když si uvědomuje, že jeho výchovné působení je nutně omezené; věnuje se s ním hlavně sportu.

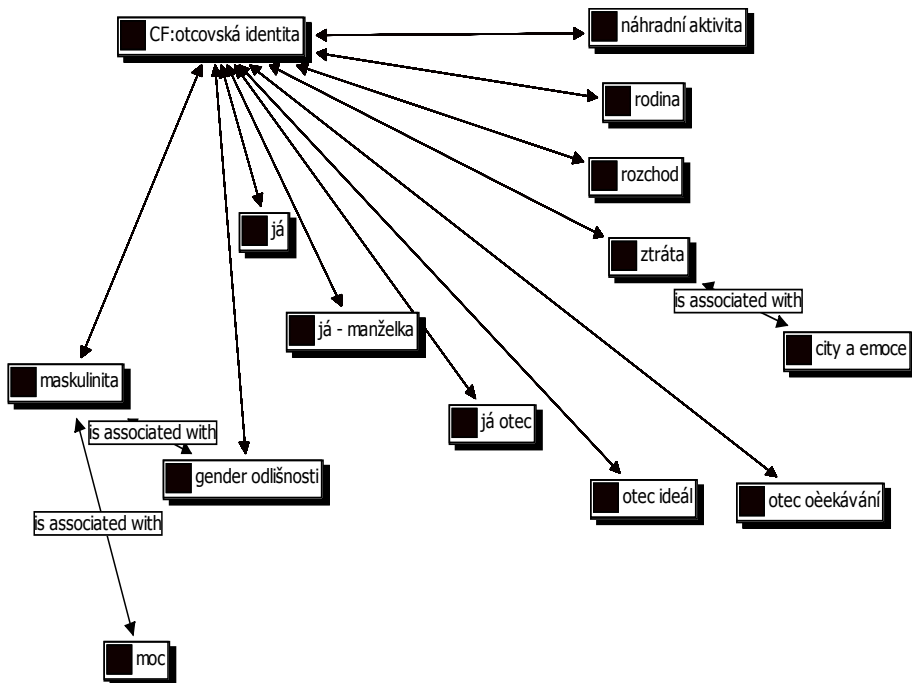
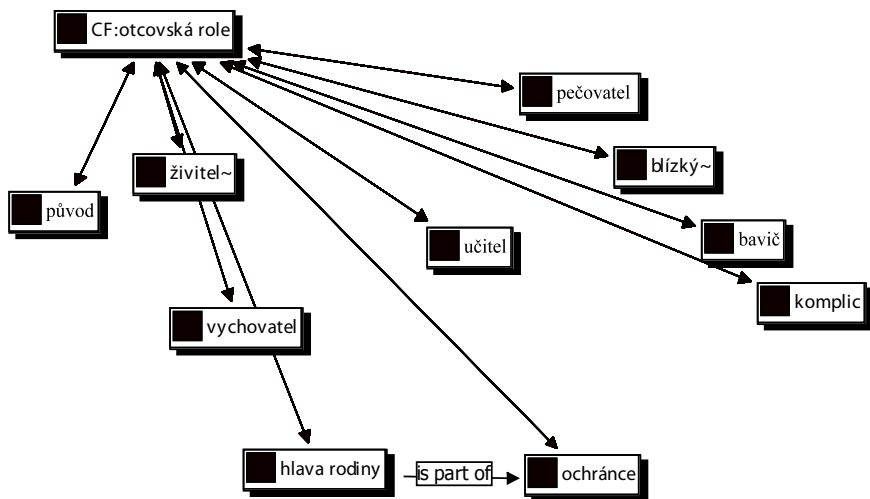
Vít: manažer a majitel střední firmy, dcery 21, 17 (rozchod v 14 a 10 letech), s novou partnerkou syn 5 let; vysokoškolské vzdělání. Bývalá partnerka je administrativní pracovnice. Nesdílí s dětmi společnou domácnost, ale vídá se s nimi velmi často – minimálně každý druhý den alespoň několik hodin. S manželkou se dohodli na společné péči. Stýká se s nimi buďto sám, nebo s matkou dětí, dcery a syn se ale navzájem neznají. Čas tráví aktivitami dětí – vozí je autem, kam potřebují, často společně nakupují. Občas se stýkají v domě matky; nikdy u sebe doma. Děti nezůstávají u něj doma přes noc, Vít udržuje v chodu obě domácnosti a sám do nich dochází, ani s novou partnerkou nežije ve společné domácnosti. Vztah s matkou dcer byl po rozchodu napjatý, ale uklidnil se. Stále ještě nejsou rozvedeni. On, bývalá a nová partnerka s dětmi bydlí v okruhu 15 km.

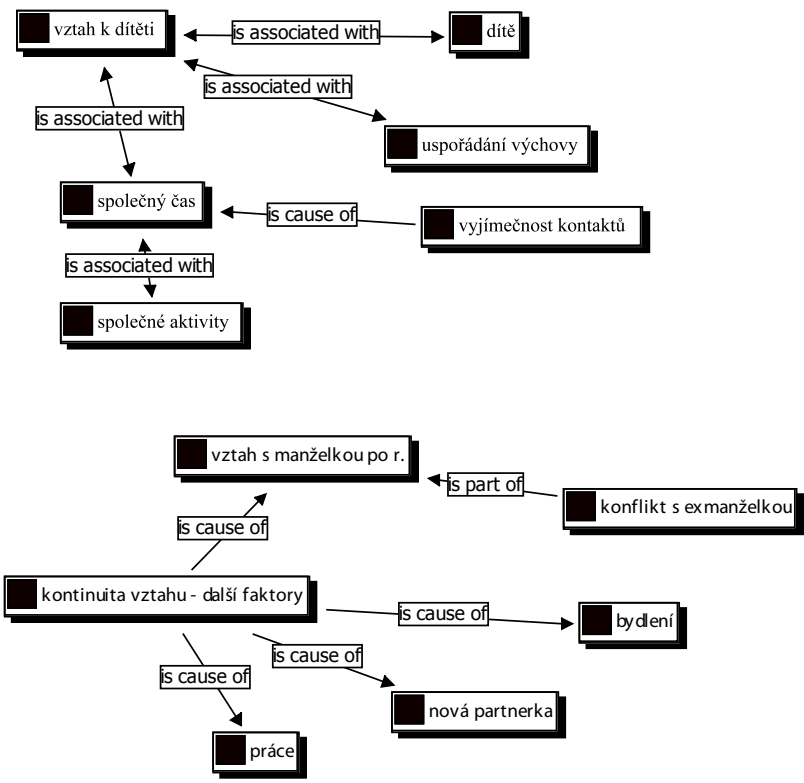
Vladimír: pojišťovací agent, dcera 19, syn 11 let (v době rozchodu 5 a 13 let). Vladimír má VŠ vzdělání. Syna má ve vlastní výhradní péči, dcera zůstala v péči manželky. Synovi se více věnoval už před rozchodem, manželka pracovala v Německu jako zdravotní sestra a byla doma jen o víkendech. Po rozchodu velmi usiloval o jeho svěření do vlastní výhradní péče. Nyní se ale nebrání tomu, aby syn odjel na půl roku či na rok a žil nějaký čas s ní v Německu, pokud bude chtít.

Vojtěch: železničář, syn 17, dcera 13 let. Je rozvedený již 10 let, manželství trvalo celkem 8 let. V době trvání manželství pracoval na turnusy, takže vždy několik dní nebyl doma a několik dní byl a přebíral i péči o domácnost. V době rozvodu bylo synovi 7 let a dceři 3 roky. Manželka bránila kontaktům s dcerou, se synem se vídal 5x až 10x do roka na delší čas. Syn jezdil za ním do Prahy na prázdniny, nebo on za ním na pár dní (do vzdálenosti cca 200 km). S dcerou se nevídal, ale psali si dopisy, posílal jí dárky.

Zbyněk: lékař, dcera 12, syn 11 let (v době rozchodu 8 a 9 let). Bývalá manželka je také lékařka. S dětmi tráví skoro polovinu veškerého času. V dohodě je stanoven každý druhý víkend a čtvrtky, kdy mohou zůstat přes noc; ve skutečnosti ale děti tráví s otcem více času, včetně společných prázdnin. Nyní tráví čas jako nová rodina – s manželkou a dalšími dvěma malinkými dětmi (jedním vlastním a druhým nevlastním); někdy si ale dělají víkend jen sami pro sebe. Dětem z prvního manželství zařídil v novém bytě vlastní dětský pokoj, často zůstávají přes noc. Nejprve bydleli s bývalou manželkou vedle sebe ve stejné ulici a otec se vídal s dětmi každý den. S bývalou manželkou mají stále konflikty. O děti byl od počátku zvyklý částečně pečovat, ale je fixovaný hlavně na dceru.

PŘÍLOHA 4: SÍŤOVÉ NÁHLEDY NA USPOŘÁDÁNÍ KÓDŮ POUŽÍVANÝCH PŘI ANALÝZE V PROGRAMU ATLAS.TI

PŘÍLOHA 5: TYPY OSOBNÍCH OTCOVSKÝCH ROLÍ A JEJICH REPERTOÁRŮ

Repertoáry otcovství:	Způsoby, jakými mohou být interpretovány:	Typy osobních otcovských rolí a jejich repertoárů:
	1. a) otcové živitelé b) živitelé na úrovni reprezentací c) odmítání repertoáru živitele	Vzdálený otec – živitel: 1. a) 2. c) 3. c), d) 4. a) 5. a) 6. a)
	2. a) pečující otcové b) otcové, kteří pomáhají c) otcové, kteří nepečují	
	3. a) mazlíci se otcové b) otcové – komplikové c) otcové „na dálku“ d) otcové bez vztahu	Pomáhající otec: 1. b) 2. b) 3. b) 4. b),c) 5. a), b) 6. b)
	4. a) otcové – průvodci b) otcové vychovatelé c) otcové kamarádi	
	5. a) školní koučové b) otcové baviči	Pečující přítomný otec: 1. c) 2. a) 3. a) 4. b), c) 5. a) 6. b)
	6. a) podřizuje kontakty s dítětem programů b) podřizuje program kontaktům	
	7. ochránce, reprezentace rodiny navenek – po rozchodu nepřítomné	
	8. dítě ví o tom, kdo jeho biologický otec dítě neví, kdo je jeho biologický otec	

PŘÍLOHA 6: ROZDĚLENÍ KOMUNIKAČNÍCH PARTNERŮ DO TYPŮ OSOBNÍCH OTCOVSKÝCH ROLÍ

Otcové – vzdálení živitelé	Pomáhající otcové		Pečující přítomní otcové
Vít (manažer a majitel střední firmy, dcery 21, 17, syn 5 let)	Zbyněk (lékař, dcera 12, syn 11 let)	Oldřich (podnikatel, synové 17 a 14 let)	David (učitel, syn 5 let)
Josef (vědecký pracovník, dcera 17 let)	Filip (řidič taxi, dcery 13 a 7 let)	Miroslav (řidič, dcera 10 let)	Daniel (překladatel, dcera 6 let)
Karel (podnikatel, 3 dcery 5 a 2 roky)	Boris (podnikatel, dcera 6 let)	Radek (dělník, dcera 9 let)	Tomáš (akademický malíř, 2 dcery 5 let)
Jan (novinář, dcera 5 let)	Emil (úředník, syn 11 let)	Richard (opravář v autoservisu, dcera 10 let)	→ Pavel (nezaměstnaný, synové 3 roky a 2 měsíce)
Aleš (vedoucí personálního oddělení, dcery 23 a 20 let)	← Ivan (bankovní úředník, dcery 9 a 5 let)	Václav (vedoucí prodeje, syn 8 let)	Jáchym (realitní agent, dcery 17 a 11 let)
Oto (účetní, syn 24, dcera 20 let)	→ Stanislav (vědecký pracovník, syn 20 let, 2 dcery 8 let)	Vojtěch (železničář, syn 17, dcera 13 let)	→ Alexandr (podnikatel, dcera 22, syn 20, dcera 5 let)
Jiří (manažer, dcera 14 let)	Libor (dělník, 2 synové, 4 dcery)	Heřman (živnostník, dcera 6 let)	Vladimír (pojišťovací agent, dcera 19, syn 11 let)
Jindřich (manažer, dcery 15 a 11 let) ←	Lukáš (učitel, synové 14 a 12 let)	Jakub (drobný podnikatel, syn 18, dcera 12 let)	→ Kamil (vedoucí NGO, syn 14 let)
Štefan (novinář, dcery 31, 26, 20 let, syn 13 let, 2 nevl. synové)			
Antonín (skladník, dcera 7 let) ←			
Arnošt (inženýr, dcera 4 roky)			

(šipka znamená minulý přesun z jedné kategorie do druhé)

SUMMARY

As Western society has changed over the course of the past century the position and role of the father in the family has also changed. Fatherhood is therefore an issue that affects a large part of social reality and is not just limited to the sphere of relationships between parents. These changes brought about the transition from a traditional “patriarchal” society, where social relationships were modelled after the position of absolute power occupied by the father in the household, to the modern society of today, which is generally more democratic and egalitarian in its approach to relationships in the family, wherein the stress is now placed on close and personal relationships, both between partners and as parents. The development of fatherhood thus reflects the development of society on the whole and social relations in general, and is not just about relations between parents and children.

Although the vast majority of the Czech population still regards life in a two-parent family as the ideal, only one-half of all marriages do not end in divorce, and many people form and are a member of more than one family over the course of their lives. The increasing fragility of marriage stems above all from the current “ideology of love”: love has become the precondition for the long-term survival of a marriage, and as soon as partners fall out of love or fall in love with someone else, the marriage is at risk. Another reason, connected with the first, is that there is an imbalance between the “deposits” and “withdrawals” in marriage – a much bigger investment of time and emotion is expected from women than men, marriage and having children put their careers on a slower track and make them financially dependent on their partners, and that dependence is often accompanied by power inequality. In return, women expect from marriage the satisfaction of their emotional needs for intimacy and understanding, and that puts more demands on men. All these circumstances introduce risk factors into the marriage relationship and make the nuclear family unstable.

What does this signify for relationships between parents and their children? When women divorce they usually go on living in the same household as their children, because they are the ones who most often gain sole custody of the children, and men often have to come to terms with the fact that they have lost the home and life they used to share with their children. After a divorce the relationships between parents and their children and especially the father and his children, are reconfigured. The father ceases to be part of the everyday lives of his children; contact between him and the children is agreed in advance and limited in time. In the case of roughly one-third of men, contact with their children becomes increasingly rare to the point where there is none.

The objective of this study was to reveal how fatherhood is interpreted and perceived by men who, after having divorced or separated from their partners, do not have custody of the children, do not share a household with them, cease to live within the family they once founded, and no longer have everyday, ritualised contact with their children. The question to be answered was how these fathers reconstruct and maintain their identity as fathers and men, how they adjust and create their own paternal role, how they interpret the situation they are in, and what rationalising strategies they adopt in this new situation.

The methodology used in this research is based on the widely used method of grounded theory and draws more on the constructivist version of this method as put forth, for example, by Kathy Charmaz [2003] or Jean-Claude Kaufmann [2001a]. This methodology is founded on the assumption

that the appearance of reality emerges out of an interpretative process and its temporal and cultural context. Consequently, the research is not about understanding a single objective reality of fatherhood after divorce, but about the ways in which the observed subjects construct and interpret their own subjective reality. The analysis of data from a study of fatherhood after divorce is based on the assumption that no “epistemological rupture” exists between the everyday understanding of respondents and the theoretical understanding in the social sciences. In both cases it is a matter of representations and interpretations that serve specific purposes.

The study’s target group is men who split from the mother of their children sometime in the period after 1989 and whose children were no more than thirteen years old at the time of the divorce. Sample saturation was used to determine the number of interviews in the study and a total of 35 were conducted. The sample contained men between the ages of 25 and 52 with children between the ages of 3 months and 23 years. Approximately one-half of the respondents in the study had a university education, while the rest had basic, secondary, or vocational education. The sample contained respondents with various educational backgrounds – from unemployed, to labourers, tradesmen, and managers, and one university professor. A specific feature of the sample of these divorced fathers is that all the respondents show an interest in their children (otherwise they would not be willing to participate in the interview). It is consequently necessary to note that one category of fathers is missing from the study – those who have no interest in their children and do not maintain contact with them.

For the purpose of the research the concept of social roles was employed to analytically understand fatherhood after divorce. A social role is typically defined as the expected manner of behaviour that is attached to a particular social status [Velký sociologický slovník 1996: 943]. The paternal role can be defined as encompassing everything that is expected from a person who has the status of father, that is, the sum of norms attached to the social position of being a “father”. Given that in life each individual usually occupies multiple different social roles at once, each role exists in interaction and potentially also in competition with the others. The paternal role is thus in conflict with other social roles that a man may be in. the paternal role itself, like the majority of other social roles, can further be subdivided into a number of dimensions. How a man fulfils his paternal role depends on the hierarchy of these individual dimensions, and after a divorce this hierarchy often changes for a number of reasons.

When a couple divorces the father finds himself in a situation for which there are no clear-cut cultural models or behavioural scenarios. This is exacerbated by the fact that even in the two-parent family the norms of fatherhood are currently unclear and fatherhood is becoming a “plurality” [Castelain Meunier 2002:16]. Fathers usually refuse to play the traditional and strictly predefined paternal role. The interpretation of fatherhood as the performance of specific roles is at odds with the ideas of freedom, authenticity, and individualism of contemporary society. The traditional paternal role moreover establishes a distance between a father and his children because it does not envisage a close and intimate contact between fathers and children [Singly 2000: 156]. Of course, this does not mean that social roles are ceasing to exist, but there has been a change in their forms and the way in which they are exercised [Singly 2003: 99].

According to François de Singly, today there is no one single role that corresponds to a given social position, as academic tradition has assumed in the past, and instead there are numerous personalised roles constructed by individuals themselves on the basis of various registers and social rep-

ertoires. These are certain models of behaviour that are open to every individual in a given social position and that they can choose from, and they thus compose their own version of a particular role. This means that it is possible to identify multiple, different repertoires attached to the social position of father and linked to specific dimensions of fatherhood. Individuals choose from among these repertoires and combine them to create their own paternal role. In this way they select their own way of being a father, and this personalised role becomes a part of their identity. If we wish to study the nature of the paternal role after divorce it is necessary to shed light on the ways in which individuals construct their personalised roles based on different repertoires and how these individual repertoires are connected.

The study identified eight dimensions or repertoires of fatherhood: the father as provider, the father as caregiver, the father as the child's significant other, the father as educator, the father as teacher, the father as playmate, the father as head of the family, and the father as representative of parentage. Some of these repertoires are a required part of performing the paternal role (especially the repertoire of father as provider), while others are more or less elective. In each case there is more than one way in which men can approach the given role and ways in which they can perform it. The repertoires serve as a kind of script that men can draw on to perform their paternal roles; but the scripts are quite flexible, and the fathers themselves decide how to interpret them. Some approaches can be described as traditional and others as more innovative. Some repertoires themselves represent more traditional components of the paternal role, while others are relatively new and modern. More "traditional" and more "innovative" models of fatherhood can be distinguished according to how far men base the construction of their paternal role on traditional or modern repertoires and how they relate to them. From a sociological analysis of the interviews with men who had divorced the mother of their child or children it was possible to identify three basic models of fatherhood, which can be presented as three ideal types of fathers: the first is the remote father-provider, the second is the hybrid father-helper, and the third is the present caring father. These types are obviously a modelled view of reality and contain certain simplifications; no father, taken as an individual, could be reduced to just these several characteristic attributes. Nevertheless, the models provide insight into a social reality that is at times not hard to summarise.

The remote father-provider essentially bases his paternal role on the repertoire of father-provider. Before he and his wife divorced, he genuinely tried to provide for the family, and it was not a responsibility that he shared with his wife. In return he expected his wife to respect and accept this division of roles, and he regarded this contribution of his as a parent to be adequate. After the divorce, he is likely to accept the continued division of roles between provider and care-giver and he is willing to provide more than his former wife to meet the financial needs of his children, just the way it was before the divorce. However, he has a hard time accepting the loss of control over his income and with it over his former family. He does not contribute much to the personal care of his children and leaves those tasks to his (ex) partner. He is convinced that physically caring for children is a woman's job, and he prefers the traditional division of labour and roles in the household. He recognises that it would be difficult for him to look after the children if they were in his custody, and so he does not even try to obtain custody in the divorce (and if he does, it is usually as a means of putting pressure on his former partner). He imagines establishing a closer relationship with his children once they are adults, because then he will be of more help to them. He organises his contact with his children in a way that minimises the necessity of him having to personally care for them: he rarely spends long periods of time with them and usually they engage togeth-

er in some specific and pre-planned activity. Before the divorce, his relationship with his children was primarily mediated through the mother, whose role was diametrically different from that of the father. However, after the divorce he suddenly finds himself face to face with his children in a relationship unmediated by the mother. If the father is unable to come to terms with this new situation, his contact with the children gradually wanes. Given that he was never used to spending time with his children just for the sake of it, without any fixed programme or the assistance of anyone else, after the divorce the time he and his children spend together is still based around a full programme of activity and visiting periods are arranged to accommodate that programme. In his approach to raising his children he usually adopts the attitude of a kind of “guide” for his children, raising them more by giving them talks, providing them with information, and explaining things. But he can also step in as an authority figure when necessary. While he does not assume an authoritarian approach, he does not adopt the position of father as friend either; his interpretation of the paternal role is such that a distance is maintained between parent and child. This type of fatherhood most resembles traditional or early modern fatherhood, except for the degree of restraint these men exercise in the role of educator.

The second model of fatherhood is that of the *father as helper*. For this type of father the most important obligation is again that of ensuring that the material needs of the family are provided for, though in practice that means more the responsibility of ensuring a basic standard of living, together with the financial assistance of the partner, whose income the family needs in order to get by. To a certain degree he is willing to assume the role of caring for the children and the household. While he regards the task of caring for the children a “woman’s” job, the fact that his partner also works and cannot cope on her own with all the responsibilities connected with this care, he is willing to “help out” with certain tasks. After the divorce he usually believes that if necessary he would be capable of fully caring for the children, either alone or with the aid of his mother or his new partner. But he accepts the fact that the children remain exclusively in the custody of their mother, because in his opinion children, especially small children, need their mother more. The man may of course consider taking the children into his care once they have grown up a bit, around the age of 12 or 13, when they can more or less look after themselves and there is no need for the father to alter his routine to accommodate them. After a divorce, the time this kind of father spends with his children follows the manner in which it was spent before. Being responsible for looking after the children for a couple of days is not a new situation for him. The activities that he did not engage in with his children before the divorce are still delegated to a woman, for example, his mother, sister, or new partner. He feels that the alimony he is required to pay is his contribution to supporting the children and believes that the mother should also pay her share. However, he usually has a distorted idea of what a child genuinely needs. He tends to maintain a relatively close relationship with his children after the divorce, based on an intimacy formed through communication and conversation, ideally with the father being someone the child can confide in. Emphasis is placed on maintaining a chummy relationship with the children, so that the ideal father is like a more sophisticated friend, someone that the child can talk to about anything, who will always be supportive, but when necessary can also offer the child some guidance. This group is internally divided over their opinion on the nature of gender differences. One sub-group of this type of father believe that there are “natural” differences between men and women, between the mother and the father, and the father in this group bases his identity on a belief in the dominant male figure. When these fathers are deprived of their dominant position in the family, they begin to have a strong sense of dissat-

isfaction, and this can lead to a loss of interest in the children or to protracted conflicts with their former partner. These men rank among the advocates of traditional norms of fatherhood. The second sub-group of this type of father sees the mother and father as more or less interchangeable and equal in the family. After the divorce these fathers are able to come to terms more easily with the loss of their position in the family and their paternal authority. These men prefer to take on the role of pal and entertainer, give preference to remaining close and friendly ties with their children rather than teaching them how to behave. These men rank among those that embrace the modern norm of fatherhood.

The third ideal type is the *present, caring father*. Before the divorce, this type of father personally cared for his children just as much as his partner did and constructed his idea of the paternal role out of this intimacy and care. In this construction of the paternal role they assign the most room to the repertoires of father as caregiver and father as significant other, or father as educator and father as playmate. Before the divorce these fathers typically spent a great deal of time with their children, directly and without mediation, and without the presence or assistance of their partner or other women who are “experts” on caring for children. His profession enables him, or has been adjusted to enable him, to be involved in caring for his children. He realises that the skills required to care for children must be learned, and that they do not relate to some kind of inborn maternal instinct that men simply lack. He has established his close emotional relationship with his children mainly through his physical closeness – physical contact, cuddling, and even through play or at least sharing the same physical space. After the divorce, he looks for ways in which to maintain this physical closeness with his children. This type of father usually tries to be allowed more than the standard amount of visitation time with his children. After the divorce he has a hard time dealing with the loss of everyday contact, especially if he is only allowed standard visitation arrangements with his children. Moreover, he begins to feel that he is mainly expected to fulfil the role of provider (which for him was never a key role) and to withdraw from other roles. If on top of all this there is continued tension between him and his former partner, who may feel threatened by the close relationship between the father and the children, there is a risk of protracted conflict and of enormous frustration on the part of the father and the children.

Being a father does not just mean having a relationship with one’s children and having certain responsibilities towards them. Fatherhood is a part of male identity, and thus a man’s personalised paternal role becomes a part of his identity. A man’s paternal identity comprises the concept he has created of fatherhood in general and of his own role as father in particular. Paternal identity is inseparable from a man’s personal identity, whether he lives with his children or not. But there are differences in terms of how important a place it occupies in the complex of an individual’s personal identity. Moreover, it is not a fixed and unchanging idea, given once and for all. It fluctuates and changes over time. Divorce and the loss of sharing a household with one’s children constitute a point that can lead to an undermining or weakening, or possibly a strengthening, of the paternal identity.

Paternal identity is closely connected with male identity or masculinity. The men in our sample base their male identity in contrast to and comparison with what they regarded as “female”. Some of them, namely the caring fathers, and some of the father-helpers, take a critical view of the traditional understanding of men’s and women’s roles and of the traditional division into male and female, especially with regard to parenthood. They point out that the gender of the parent is not

important and that a man can look after a child just as well as a woman – if he wants to. But the voluntary aspect of this parental care essentially underscores the traditional division of gender roles.

The prevailing conviction among the male respondents is that men and women as parents each have something different to offer children, and that motherhood and fatherhood a priori differ. The influence of the mother and the influence of the father on a child are viewed as two worlds, male and female, between which there should be a balance. A child should be in contact with both and thus learn about and from both women and men. The respondents' statements indicate how much the current Czech discourse on fatherhood and motherhood is generally biologised. Certain characteristics, abilities, and skills are "by nature" the domain of women, while others are the domain of men; and attached to these domains are many other characteristics. The stereotypes that arise as a result remain unquestioned and are used to justify and rationalise various inequalities. Nevertheless, they are sometimes contradicted by the very same people who, according to their own words, are convinced of their existence – motherhood is an instinct that women are naturally endowed with, but fathers can learn it too if they want to.

Not all men cope easily with losing their dominant and authoritative position in the family. The belief that it is right that the man occupy the dominant position in the family in some cases goes hand in hand with the belief that men are unjustly discriminated against in family (and other) affairs; that they should publicly make a stand and try to recover what is theirs. According to our findings, those men who emphasise their male identity in this way, and their consequent right to occupy the dominant position in the family, tend to be among the men whose relationship with their former partner continues to be filled with conflict even many years after the divorce and is sometimes accompanied by physical violence.

Even the divorce itself has a strong effect on how divorced fathers construct their identity. Separation and divorce are never easy, no matter how well they proceed. The fact that the divorce even occurred means that some kind of conflict emerged between the partners. In the majority of cases divorce is accompanied by feelings of heartache, sorrow, anger, rejection, bitterness, and even hostility. For those involved the break-up of a marriage represents an infringement of the symbolic code of marriage, wherein even today it is still assumed that it is supposed to last "forever" [Hopper 2001]. It is a part of the divorce process that stress is placed on negative experiences and the negative aspects of a partner's character.

For the respondents living alone after the divorce, a key aspect of the construction of their personal identity is their exclusion from the family, the absence of family responsibilities, but also the ability to take care of themselves (which they value very highly). Exclusion from the family brings with it a sense of isolation, and not just that, it also makes it impossible to for a person to find where they belong in the world, to find "their place" in the web of society; a place that comes with responsibilities and even a firm anchoring and solid identity. The response is somehow to try to escape this isolation, find a new purpose in life, which can provide an alternative source of identity – with greater or less success. The most frequently mentioned alternatives are finding a new partner and aiming towards starting a new family; work; having new relationships, even to the point of promiscuity; and even alcohol abuse.

There are also numerous other (external) factors that influence what kind of father a man will be after his divorce. One of them is the nature of his relationship with his former partner, the mother of the children. The terms of the relationship between a father and the children he no longer shares a home with are determined by the mother, who has custody of the children. If a tense conflict remains between the former partners constructive co-parenting is not usually possible and the contacts between father and children are at risk. A more favourable arrangement for preserving the continuity of the relationship between father and children is so-called parallel co-parenting, where the parents are able at least to communicate with each other and to cooperate on matters related to raising their children, even though they no longer live together. However, even in this fathers largely lose the ability to play the role of educator.

The economic position of the father and his professional and work identities also have an effect on the continuation of his relationship with his children. After the divorce, this continuity is also affected by the father's residential circumstances. The closer the father's new place of residence is to that of the children the more frequent their contacts, which even take place beyond the visitation terms set in court. Moreover, the father has to have quality housing if he is to be able at last partly to care for the children after the divorce. There is also the dynamic factor of time, which in itself entails a change in circumstances. The father's marital status also plays a role: if he re-marries and especially if he has another child, his relationship with his children from the previous marriage can become weaker. However, the findings in our research indicate that having a new partner also plays a positive role in maintaining the continuity of the relationship between a father and his children.

The issue of fatherhood after divorce is accompanied by the changes to gender relations in the family. At present the most common post-divorce arrangement of child-raising copies the division of labour and roles that prevail in Czech families. Children continue to live with their mother, the person who was the most involved in caring for them before the divorce; the father is "relegated" to the position of financial supporter. The question is what will happen if, in conformity with current trends, we move towards an equal division of paid work and unpaid work in the family and towards equality of men and women in the public and private spheres. The more blurred the differences between the roles of mother and father become the more difficult it will be for fathers after the divorce to accept just a marginal role, which is what they are assigned as fathers in the most common form of care arrangements. If the two parents are able to continue to communicate well and to co-participate in raising their children, then everyone involved gains from this situation. However, according to our research, such an ideal situation is rare. Given that divorce and separation are conflictive by nature, the relationship between the former partners usually deteriorates so that parents are unable to communicate with each other (even in matters regarding the children), cease to trust one another, and begin to compete for the children's favour and especially over who influences their upbringing. The current situation indicates that for now the mother-child bond is still the primary one and is the foundation stone of the family. The father is in the position of a kind of third, additional element – not because his role in the family is seen as less important but because men experience fatherhood as something voluntary and in certain circumstances even revocable.

O AUTORCE

Mgr. Radka Dudová, Ph.D.

Narozena 25. 7. 1977 v Táboře

Vzdělání

- 2002–2007 Doktorské studium oboru sociologie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, zakončeno disertační prací na téma *Otcovství po rozchodu rodičů*.
- 2003–2005 Doktorské studium sociologie na Université Paris 5 – René Descartes v Paříži, Francie.
- 2001–2002 Stipendistka a doktorandka Francouzského ústavu pro výzkum ve společenských vědách CEFRES.
- 2001 Magisterský diplom z oboru sociologie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze.
- 1996–2001 Studium sociologie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, diplomová práce na téma *Cizinec a vztah k jinému jako sociologický problém (teoretická analýza)*.

Zahraníční stáže a jiné vědecké pobyty

- 2003–2005 Doktorské studium v Centre de recherches sur les liens sociaux, CNRS/Université Paris 5 v Paříži, Francie (18 měsíců během tří let), stipendium francouzské vlády.
- 2006 Studijní pobyt na Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, Paříž, Francie.
- 2004 Studijní pobyt na Swedish School of Economics, Department of Management and Organisation, Helsinky, Finsko.
- 2003 Studijní pobyt na Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, Paříž, Francie.
- 2003 Účast na letní doktorandské škole „Gender Equality and Men’s Practices in European Welfare Regimes“, Jurmala, Latvie.
- 2000 Studijní pobyt na katedře sociologie – etnologie na Univerzitě v Nice – Sophia Antipolis, Francie.

Odborná praxe

- 2006–dosud Vědecká pracovnice Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i, oddělení Gender a sociologie.
- 2001–2005 Odborná pracovnice Sociologického ústavu AV ČR, oddělení Gender a sociologie.
- 2007–2008 Výuka kurzu *Kvalitativní metodologie výzkumu – technika rozhovoru*. FF UK, katedra sociologie.
- 2001–2002 Výuka kurzů *Cizinec a vztah k jinému* a *Současná francouzská sociologie*. FF UK, katedra sociologie.

Odborné zaměření

Ve své práci se zaměřuje na sociologii rodiny a soukromého života a sociologii genderových vztahů. Specializuje se zejména na proměny soukromého a partnerského života a rodinné instituce, rodičovství po rozchodu partnerů, problematiku kombinace pracovního a soukromého života a genderové vztahy v rodině a v organizacích.

Členství v profesionálních a mezinárodních organizacích

Členka řídicího výboru *COST Action 34 (Gender and Wellbeing Project)*, EU. Od 2005 dosud.

Členka výboru sekce sociologie rodiny, Masarykova česká sociologická společnost. Od 2008.

Vybrané projekty**Řešitelka:**

Souvislosti proměn pracovního trhu a forem soukromého, rodinného a partnerského života v české společnosti. Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, reg. č. 1J 034/05-DP2. 2005–2008.

Rodičovství po partnerském rozchodu – rodičovské role a identity rozvedených matek a otců. Grantová agentura AV ČR, reg. č. KJB700280503. 2005–2007.

Účast na projektech:

Aktuální otázky formování politiky rovných příležitostí mužů a žen v souvislosti s připraveností České republiky na vstup do EU. Program cíleného výzkumu AV ČR. Řešitelka Marie Čermáková, 2000–2004.

Životní strategie v české podnikatelské sféře 90. let. Grantová agentura AV ČR. Řešitelka Alena Křížková, 2002–2004.

Podpora využívání rodičovské dovolené muži. Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR. Řešitelka Hana Maňková, 2003.

Analýza výskytu obtěžování žen a mužů z důvodu pohlaví a sexuálního obtěžování na pracovišti. Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR. Řešitelka Alena Křížková, 2004–2005.

Podpora společenské akceptace a efektivního prosazování genderové rovnosti ve veřejné sféře. Program cíleného výzkumu AV ČR. Řešitelka Marie Čermáková, 2005–2009.

Kombinace práce a rodiny v perspektivě genderových vztahů a sociálních a zaměstnavatelské politiky v České republice. Grantová agentura ČR. Řešitelka Alena Křížková, 2005–2007.

Změny v uspořádání genderových rolí v rodině – participace v rodině a domácnosti po návratu muže z rodičovské dovolené zpět do práce, Grantová agentura AV ČR. Řešitelka Hana Maříková, 2005–2007.

Vybrané publikace

Dudová, R. 2008. *Otcovství po rozchodu rodičovského páru.* Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Dudová, R. (ed.), Š. Hastmanová, H. Hašková, H. Maříková, H. Víznerová, M. Vohlídalová. 2007. *Souvislosti proměn pracovního trhu a soukromého, rodinného a partnerského života.* Sociologické studie/Sociological Studies 07:03. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Dudová, R. 2007. „Paradoxy otcovství po partnerském rozchodu: pravidelná výjimečnost a nepřítomná přítomnost.“ Pp. 141–154 in L. Heczková a kol., *Vztahy, jazyky, těla: texty z 1. Konference českých a slovenských feministických studií.* Praha: FHS UK.

Dudová, R. 2007. „Gender a well-being: „životní blaho“, jeho distribuce v rodinách a role sociálních politik. Třetí sympozium Akce COST 34.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 8 (2): 105–108.

Dudová, R. 2007. „Aktivní otcovství aneb je skvělé být tátou?“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 8 (2): 96–97.

Dudová, R. 2006. „Old Obligations in the Modern World: The Father as Provider before and after Divorce.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 42 (3): 573–590.

Dudová, R. 2006. „Otcovství v pohybu.“ Pp. 160–174 in D. Hamplová, P. Šalamounová, G. Šamanová (eds.). *Životní cyklus – sociologické a demografické perspektivy.* Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Dudová, R., Z. Uhde. 2006. „Sexualizovaná realita organizací: dvojí perspektiva.“ Pp. 51–78 in A. Křížková, H. Maříková, Z. Uhde (eds.). *Sexualizovaná realita pracovních vztahů.* Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Dudová, R. 2006. „Rozporuplné diskursy otcovství.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 7 (2): 6–10.

Dudová, R. 2006. „Partnerský život a sladování práce a rodiny v páru u žen a mužů v manažerských pozicích.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 7 (2): 58–60.

Dudová, R. 2006. „Úskalí otcovství po partnerském rozchodu: otcové a vyživovací povinnost.“ Pp. 53–57 in *Sborník z konference Rodina a rodičovství na prahu 21. století, 10.–11. listopad 2005.* Praha: MPSV.

Dudová, R. 2006. „Co znamená rozvod pro ženy a co pro muže.“ *Socioweb* 2006 (1): 13–14.

Dudová, R. 2006. „Kdo s kým žije, aneb rodiny a jiné způsoby uspořádání soukromého života v ČR.“ *Socioweb* 2006 (12): 4–5.

Křížková, A. (ed.), R. Dudová, H. Hašková, H. Maříková. 2005. *Kombinace pracovního a rodinného života v ČR: politiky, čas, peníze a individuální, rodinné a firemní strategie.* Sociologické studie/Sociological Studies 05:04. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Dudová, R., M. Vohlídalová. 2005. „Rodina a rodičovství v individualizované společnosti.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 6 (1): 1–3.

Dudová, R. 2005. „The Technique of Life-stories for a Sociological Analysis: Fatherhood after Divorce.“ Pp. 91–100 in Z. Hlavíčková, N. Maslowski (eds.). *The Weight of History in Central European Societies of the 20th Century.* Praha: CES.

- Křížková, A., R. Dudová, H. Maříková. 2005. *Reconciling Work and Private Life in the Czech Republic*. EGGSIE – EC's Expert Group on Gender, Social Inclusion and Employment. Manchester University.
- Dudová, R. 2004. „Noví manažeři: muži v měnících se organizacích.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 2004 (2–3): 4–6.
- Dudová, R. 2004. „Genderové aspekty rozchodu manželství.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 2004 (4): 9–10.
- Radimská, R. 2004. „Les pratiques et les modèles de la paternité en République tchèque.“ *Transitions XLIV* (1): 115–129.
- Radimská, R. 2004. „Nová moc matek a stará moc otců.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 2004 (1): 3–4.
- Radimská, R. 2004. „Člověk: muž a/nebo žena?“ *Anthropos* 01: 57–59.
- Radimská, R. 2003. „Individuum a rodina: teorie soukromého života podle Françoise de Singlyho.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 39 (5): 667–685.
- Hašková, H., A. Křížková, H. Maříková, R. Radimská. 2003. *Rovné příležitosti mužů a žen při sladování práce a rodiny?* Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Radimská, R. 2003. „Rozvedené a svobodné matky v České republice.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 2003 (1–2): 11–14.
- Radimská, R., M. Tomášek. 2003. „Singles – nový životní styl a jeho genderová specifika v České republice.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 2003 (1–2): 10–11.
- Radimská, R. 2003. „Doktorský výzkumný kurz Gender Equality and Men's Practices in European Welfare Regimes, Jurmala, Lotyšsko.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 39 (5): 743–745.
- Radimská, R. 2003. „La différence de sexe en tant que fondement de la vision et de la division du monde.“ *Sens public* 1 (0): 2–5.
- Radimská, R. 2003. „Genderová odlišnost.“ *Socioweb* 2003 (7): 1–2.
- Radimská, R. 2002. „Pierre Bourdieu: Sociologist of Dominance and of the Dominated.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 3 (38): 395–398.
- Radimská, R., H. Hašková. 2002. „Rodičovství po rozchodu partnerů z genderového hlediska.“ Pp. 91–120 in *Na cestě do Evropské unie*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Radimská, R. 2002. „Společná a střídavá výchova – debata plná rozporů.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* (4): 10.
- Radimská, R. 2002. „Péče o děti po rozchodu rodičů.“ *Sociální politika* (11): 20–22.
- Radimská, R., J. Vinopal. 2001. „Ověření indikátorů užívaných ve výzkumech názorů na kriminalitu.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 1 (37): 123–133.

Otcovství po rozchodu rodičovského páru
RADKA DUDOVÁ

Text vychází v edici Sociologické disertace.

Vedoucí edice: Marie Čermáková

Redakce: Anna Gabrielová, Denis Jerie

Jazyková korektura: Marta Svobodová

Návrh edice a obálky: Pavel Rakušan

Sazba: Jakub Kubů, Praha

Tisk a vazba: ERMAT Praha, s. r. o., Praha 4

Vydal: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Jiřská 1, 110 00 Praha 1

1. vydání

Praha 2008

Distribuce:

Tiskové a ediční oddělení

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

tel.: 222 221 761, 221 183 217, 218, fax: 222 220 143

e-mail: prodej@soc.cas.cz